

GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

Ac. 29593
Class

CALL No. Sa8K Jay-Vik

D.G.A. 79.

1000/1000

श्रेष्ठी देवचन्द लालभाई जहेरी.

जन्म १९०९ वैक्रमाब्दे
कार्तिकशुक्लैश्वर्याम्
(देवडीपावली-सोमवासरे)
सूर्यपुरे.

निर्याणम् १९६२ वैक्रमाब्दे
पौषकृष्णतृतीयायाम्
(मकरसङ्क्रान्तिमन्दवासरे)
मुम्बय्याम्.

Seth Devchand Lalbhai Jain Pustakodhar

Fund Series: No. 93

JAIN KUMĀR SĀMBHAVA MAHĀ KĀVYA

BY

S'RĪ JAYASHEKHARA SŪRI

With the Commentary of

S'RĪ DHARMASHEKHARA SŪRI

(of 15th Century)

Vikrama Era 2002]

Price Rs. 2-8-0

[1946 A. D.]

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. .... 29593:.....

Date ..... 29/5/61.....

Call No. S28K/ Jay/Vick.

बोर्ड आफ् ट्रस्टीज इ.

१९४६

शेठ साकरचंद खुशालचंद.

शेठ नेमचंद गुलाबचंद.

शेठ मोतीचंद मगनभाई.

शेठ हीराचंद कस्तुरचंद.

शेठ तलकचंद मोतीचंद.

शेठ बाबुभाई प्रेमचंद.

शेठ दे. ला. जैन पु. फंड.

(१९४६-४७)

श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्यारे ग्रन्थाङ्कः ९३

श्रीमदक्षलगच्छीयकविचक्रवर्ति श्रीजयशेखरसूरिविरचितं—

जैनकुमारसंभवमहाकाव्यम् ।

तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिकृतया टीकया सहितम् ।

अष्टमसर्गपर्यन्तं संशोधकाः, सम्पादकाश्च—

विश्वज्ञताः आचार्याः श्रीमद्विजयक्षमामद्रसूरयः ।

29593

तेषां स्वर्गमनानन्तरं संशोधकः—

आचार्यश्रीमद्विजयलब्धिसूरीश्वरवरणचञ्चरीकः

विक्रमविजयो मुनिः ।

Sa8K
Jay/Vik

प्रकाशकौ—

हीराचन्द्र कस्तुरचन्द्र शिवेरी

मोतीचन्द्र मगतभाई खोकशी

श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्यारसंस्थायाः कार्याधिकारिणौ ।

क्रि. सं. २००२ वीरात् २४७२ शके १८६८

जिस्तार्च १९४६

प्रतीनां सार्द्धं सप्तशतम्

मूल्यं २३ रूप्यकसार्धद्वयम्

१. प्रदीप प्रकाशित १९५१

२. प्रदीप प्रकाशित १९५१

३. प्रदीप प्रकाशित १९५१

हीराचंद कस्तूरचंद शिंदे
मोतीचंद मंगलनाई चोकशी

दूरी सेठ केवचंद आलगाई जै. पु. फंड.
गोपीपुरा, बडेसांगे चकले, सुरत.

मिस्टर:—रामचंद मेतू सेठे, निर्णयकार प्रेष,
नं. २६-२८ चौलगाड स्ट्रीट, मुंबई.

१९५१

१९५१

१९५१

१९५१

१९५१

१९५१

પ્રસ્તાવના

વિશ્વસાહિત્યમાં, ભારતીય સાહિત્ય ઘણું જ જગ્યાએ પહોંચે છે. ભારતીય લક્ષ્યવેશાઓ પોતાની વિચારધારાને કીર્તિ પ્રત્યેક ભાષામાં અને સાહિત્યનાં વિવિધ અંગોમાં રજૂ કર્યા છે. ભારતીય સાહિત્યકારોની જસાધારણ કૌશલ્યતા એ છે કે તેમની રચનાનું ધ્યેય લોકમનોરંજન ન જનતાં લોકહિતમાં છે, અને તેથી જ તેમની કૃતિઓ સર્વ સ્વધનોથી મુક્તિ અને માનવતાના આદર્શની મુગધિથી મેદી છે.

ભારતીય સાહિત્યને શુભગારવામાં જૈન મહર્ષિઓએ આપેલો ફાલો જસાધારણ મહત્વનો છે. આત્મહિત અને લોકહિતને સ્વાતર પોતાનાં જીવનને અર્પણ કરનારા આ પૂજ્યોએ શુદ્ધ માનવતાને માટે જ સર્વેન કર્યું છે. લોકમાનસમાં અનાવિધી પર કરી બેઠેલી આમુલી વાસનાઓના નિર્મૂલ નાશનાજ એક માત્ર પ્રયત્નને કાજે સાહિત્યને તેમણે પોતાનું સાધન બનાવ્યું છે. અલબત્ત ! કેટલાક અપવાદોમાં, મુંગાર આદિ રસોનાં પણ અર્પણ કર્યું તેમણે કર્યું પડ્યું છે તે પણ માલમુદ્દિ જીવીને તે દ્વારા અર્પણનાં પાન કરાવવા માટે જ અને તેથી જ જૈનાચાર્યોએ મહિ લેખ્યો હોય તેઓ એક પણ સાહિત્ય-મુદ્દેસ આપણને મલકતાર સચી. અર્પણ પ્રતિમા, સદાનુ સર્જનશક્તિ અને આદર્શ ત્યાગી જીવનના ત્રિવેણીસંગમરુપ

Recd. from Mr. Mehar Chand Lakhman Das, Belkhi-7 on 19/4/1948

સાગરમાંથી એમને વહાવેલી સાહિત્યભાગીરથી સાચેજ છોકહિતકર, પવિત્ર અને સુસ્વાદુ છે.

જૈન સાહિત્યસપ્તાઓષ્ઠ જનકલ્યાણ અર્થે નિર્માણ કરેલા સાહિત્યને બાદે સાંપ્રદાયિક આવનાને બાવલા પીધી નથી. પ્રત્યેક દર્શનના સાહિત્યોને પોતાની વિવેચનશક્તિદ્વારા એમજે વિવેચ્યાં છે. 'ન વદેશાવની' માધામ્ ની માન્યતા વાળા ભારતના એ સાહિત્યકારોએ કારસીમાણમાં પણ પોતાની જ્ઞાનગંગા વહાવી છે. અને મુસ્લીમ સાહિત્યકાર અબ્દુલ રહમાનના 'સંદેશરાસક' ને ટીકા દ્વારા સુસંસ્કૃત કર્યો છે. આ સિવાય ભારતીય દર્શનકારોના પ્રચ્છન્ન પરની એમની કૃતિઓને આલેસીયે તો એક મહા નિબંધ ચર્ચે જાય. કન્નડ-ભાષાનું ધ્યાનકરણ પણ જૈન વિદ્વાનોનીજ પ્રસાદી છે.

આમ વિશ્વતોમુક્તી પ્રતિભાવાન જૈન વિદ્વાનોએ વિકસાવેલા અનેક ક્ષેત્રોમાંનું આ કાવ્ય પણ એક મહાન્ ઉદાહરણ છે. મહાકવિ કાલિદાસના કુમારસમ્ભવનું અનુકરણ આ કાવ્યમાં છે. જેમ કાલિદાસના કુમારસમ્ભવમાં કાર્તિકેયનાં જન્મનું વર્ણન છે તેમ આ કાવ્યમાં મગવાન શ્રી શ્રુપમદેવ સ્વામિના પુત્ર શ્રી અરવર્જીનાં જન્મનું વર્ણન કવિશ્રીએ કર્યું છે. પ્રાસંગિક વર્ણન તરીકે યુગાદિદેવ શ્રી શ્રુવમ પ્રમુનોં જન્મ, વાસ્યાવસ્યા મુનન્દા-મુમંગલા સાથે પાણિપ્રહણ ચતુર્વશસ્ત્ર વિગેરે વર્ણનો કર્યા છે. તદુપરાંત શ્રુતુઓનું અને પ્રાતાકાલ આવિનું પણ મનોરમ વર્ણન કવિશ્રીએ યથાવસર કર્યું છે આ કાવ્ય એક મહાકાવ્ય છે અને મહાકાવ્યમાં

હોવા જોઈતા સઘળા ગુણો આમાં આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. વલ્લાલિય, અર્થગૌરવ, રસપૂર્તિ, શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકારોથી અલંકૃત આ કાવ્ય વિદ્વાનોને અપૂર્વ આનન્દ ક્ષત્પન્ન કરાવે તેવું છે. કવિશ્રીની દર્શનશાસ્ત્રો આદિમાં પણ અસાધારણ વિદ્વત્તા હતી એ એમના પ્રશ્નોનું પરિશીલન કરનારને મુક્તકંઠે સ્વીકારવું પડે તેમ છે.

કવિશ્રીને આ કાવ્ય રચવાની પ્રેરણા સરસ્વતી તરફથી થઈ છે. આ કાવ્યના ટીકાકાર કવિશ્રીના જ શિષ્ય શ્રીધર્મ-શેખરસૂરિજી આના પહેલા સર્ગના પહેલા અને બીજા શ્લોકોની ટીકા કરતાં આ પ્રમાણે જણાવે છે: “શ્રી જયશેખરસૂરિજી સ્તંભતીર્થ (સંભાત) માં સમાધિ ધ્યાનમાં બેઠેલા હતા ત્યારે શ્રી ભારતી દેવીએ કહ્યું કે, - ‘પ્રભો ! નિશ્ચિન્ત શા માટે બેઠા છો ? આમ કહીને ‘અસ્યુત્તરસ્યાં દિશિ કોશ્લેતિ’ તથા ‘સમ્પન્નકામાં નયનાભિરામામ્’ આ બે પાદોથી શરૂ થતા બે કાવ્યો આપી આ કાવ્યની રચના કરાવી” ટીકાના મંગલાવરણમાં પોતાના ગુરુ શ્રી જયશેખરસૂરિજીની સ્તુતિ કરતાં ‘યસૌ કાવ્યયુગપ્રદાનવરદા શ્રીશારદા દેવતા’ આ મુજબ વિશેષણ આપે છે. તેમજ કવિશ્રીએ પોતે પણ આજ કાવ્યના અન્તિમ સર્ગના છેલ્લા પદ્યમાં ‘વાણિવત્તવરઃ’ આ પદ્મનો પહેલ પોતાના વિશેષણ રૂપે કર્યો છે જે ઉપરની માન્યતાનું સારું સમર્થન કરે છે. સંભાતમાં ઉપરનો સરસ્વતી સાથેનો વાર્તાલાપ થયો. હોવાથી સંભવ છે કે, આ પ્રશ્નોની રચના સંભાતમાં જ થઈ હોવ.

પ્રશ્નકારનો પરિચય:

આ કાવ્યના કર્તા આંચલગચ્છીય શ્રી મહેન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય આચાર્ય શ્રી જયશેલરસૂરિજી છે, જો કે, પ્રશ્નકારે પ્રશ્નના અન્તમાં પોતાના નામ નિર્દેશ સિવાય વિશેષ કશી પરિચય આપ્યો નથી તેમ છતાં, તેઓશ્રીના અન્યાન્ય સંસ્કૃત પ્રશ્નોમાં તેઓએ પોતાની વિધિપદ્ધતિ (આંચલગચ્છ) ની પરંપરા આ મુજબ સૂચિત કરી છે—

૧ આર્યેરશ્વિતસૂરિ

૬ અજિતસિંહસૂરિ

(આંચલગચ્છ સ્થાપક)

૨ જયસિંહસૂરિ

૭ દેવેન્દ્રસિંહસૂરિ

૩ ધર્મધોષસૂરિ

૮ ધર્મપ્રભસૂરિ

૪ મહેન્દ્રસિંહસૂરિ

૯ સિંહસિલકસૂરિ

૫ સિંહપ્રભસૂરિ

૧૦ મહેન્દ્રપ્રભસૂરિ

૧ મુનિશેલરસૂરિ ૨ જયશેલરસૂરિ ૩ મેરુતંગસૂરિ

૪ શ્રી મહેન્દ્રપ્રભસૂરિનો જન્મ મિ. સં. ૧૧૬૬ માં ચંદ્રગામમાં, પીલા મિ. સં. ૧૧૭૫ માં તિલાપુરમાં, અચાર્યદેવ મિ. સં. ૧૧૮૧ માં અણહિલપુરમાં, અણનાથકવચ મિ. સં. ૧૧૮૬ માં સાંમતમાં, અણે સર્વનાથ મિ. સં. ૧૪૪૪ માં થયો હતો.

કવીશ્વરે પોતાનો શ્રી મહેન્દ્રપ્રસાદસૂરિના મધ્યમશિક્ષ્ય તરીકે નિર્દેશ કરી પોતાનો શીક્ષા સમય શ્રી મુનિશેલહસૂરિ પછી અને શ્રી મેરુતુંગસૂરિજી પહેલાં સૂચિત કર્યો છે. અંબલગચ્છની પટ્ટાવલિમાં મેરુતુંગસૂરિનો શીક્ષાસમય, વિ. સં. ૧૪૧૮ માં જતાઓ છે અને જયશેઠસૂરિજી તે પૂર્વે શીક્ષિત થયેલા હોવાથી તેમનો જન્મ વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દિના અન્તમાં અગર પંદરમી શતાબ્દિના પ્રારંભમાં હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે. તેમનો વિદ્યેષ વિહાર શુજરાત અને તેની આસપાસ થયો હોય તેમ તેમના મન્થરચનાસ્થંભો ઉપરથી સમજી શકાય છે. વિ. સં. ૧૪૬૨ સુધીની તેમની કૃતિઓ જોવા મળે છે તેથી તે પછીના મજાવીકાળ સમયમાં તેમનું અવસાન થયું હશે તેમ અનુમાની શકાય છે.

કવિશ્રીનો સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાઓ ઉપરાંત શુજરાતી ભાષા ઉપર પણ ઘણો સારો કાબુ હતો, એ તેમના ત્રિમુખ-દીપકપ્રબન્ધ આદિ મન્યો અવલોકતાં શ્લેષે જણાયા વિના નહીં રહે.

તેમની સંસ્કૃત પ્રાકૃત શુજરાતી આદિ કૃતિઓ નીચે મુજબ છે—

૧. ઉપદેશજિન્તામણિ (વિ. સં. ૧૪૩૫)

૨. પ્રબોધધિન્વામણિ (વિ. સં. ૧૪૬૪ સંભાત)

૩. ધર્મિભુષરિત્રકાવ્ય

૧ મુદ્રિત શ્રીરાજાહરિસાગર. ૨ મુદ્રિત જૈનમંત્રસારકલ્પમા, આશાગલ
૩ મુદ્રિત હી. ૬૦.

- ४ जैनकुमारसंभवकाव्य
- ५ शत्रुञ्जयद्वात्रिंशिका
- ६ गिरनारगिरिद्वात्रिंशिका
- ७ महावीरजिनद्वात्रिंशिका
- ८ आत्मावबोधकुलक (प्राकृत)
- ९ धर्मसर्वस्व
- १० उपदेशमालावचुरि
- ११ पुष्पमालावचुरि
- १२ उपदेशचिन्तामण्यवचुरि
- १३ क्रियगुप्तस्तोत्र
- १४ छन्दशेखर
- १५ नवतत्त्वकुलक
- १६ अजितशान्तिस्तव (प्रचलित नहीं, अन्य)
- १७ संबोधसप्ततिका

१. नं. ५६-७ का जने मन्थो कुमारपाद्यचरित्र (हिन्दी)
 साये जैन आत्मानन्द समा, भावनगर तरफवी प्रकाशित गया है.
 २. नं. १० वी १३ का मन्थो जैनग्रन्थावलिमा कजाव्या है.
 ३. जैनग्रन्थावलिमा नं. १४-१५-१६) ना कर्ता वच अवशेषरघुरि
 कजाव्या है. तेम कर्ता तेको ज्ञात आचार्य है के अन्य तेनो कलाको
 कोवामा अवगतो नहीं. अवशेषरघुरि नामना आचार्यो पागपुरीमलपागच्छ
 कृष्णविषयगच्छ आदिमा गया है. ४ का ग्रन्थना उपर अरतरगच्छीव.
 होमनामना होमनामना अपसोमना शिष्य गुणविनये इति सं. १६५३ मा
 रपी है.

૧૮ ત્રિભુવનવીપકપ્રબન્ધ

૧૯ નેમિનાથપાણી (૫૮ કડીનો છે.)

આ સિવાય કેટલાંક સ્તવનો બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

ટીકા અને ટીકાકાર:

આ પ્રશ્નમાં, કાવ્યકારના આશયને સ્પષ્ટ કરતી કાવ્યકારના જ શિષ્ય શ્રી ધર્મશેઠસૂરિજી કૃત ટીકા પણ સાચેજ મુદ્રિત થઈ છે. અભ્યાસિયર્ગને કાવ્યકારનો આશય સમજવામાં સરલતા પહે અને પ્રાથમિક અભ્યાસિયો પણ હાથ લઈ શકે એ હેતુથી ટીકાકાર મહર્ષિય ટીકાને ઘણીજ સરલ કરી છે. ટીકાકાર પોતેજ, ટીકાની શરૂઆતમાં, ટીકાની રચનાને ઉદ્દેશીને લે છે કે 'અત્ર પ્રશ્ન્યે ચ કાપિ સમાસં કૃત્વા વ્યાખ્યા કરિષ્યતે, કાપિ પર્યાયમાત્રમેવ પ્રોચ્ય વ્યાખ્યા કરિષ્યતે' આ પોતાની કરેલી પ્રતિજ્ઞા મુજબ સંક્ષેપમાં પણ સ્પષ્ટાર્થબોધક ટીકા કરી છે.

ટીકાકારે ટીકાની રચના સં. ૧૪૮૩ માં, સંપાવલક્ષ-
દેશમાં, વડપુર નામના નગરમાં કરી છે. આ સિવાય તેમણે પોતાના વિષે કશોજ ઉલ્લેખ પ્રશસ્તિમાં કર્યો નથી. તેમજ અન્ય પ્રશ્નોમાં પણ તેમના વિષેનો ઉલ્લેખ હજી સુધી મારા જોવામાં આવ્યો નથી.

૧ આ પ્રશ્ન પોતાના પ્રબોધચિંતામણિનો કાવ્યમય અનુવાદ છે. પરમહંસપ્રબન્ધ, પ્રબોધચિંતામણિ જોપાઈ, અંતરંગ જોપાઈ આદિ પણ તેના નામો છે:- ૧ જુઓ: પ્રશસ્તિશ્લોક નં. ૪૫૬ આજના અગ્રમેર (મારવાડ) ના આસપાસનો પ્રદેશ.

આ ટીકાનું સંશોધન શ્રીમાણિક્યમુન્દરસુરિજીએ કર્યું છે એમ ટીકાકારે ટીકાની પ્રશસ્તિના પાંચમા શ્લોકમાં તથા પ્રત્યેક સર્ગના અન્તમાં જણાવેલું છે. શ્રી માણિક્યમુન્દર-સુરિજી કાવ્યકાર શ્રીજયશેઠરસુરિજીના ભુવુગુહાતા શ્રી મેઠુજીસુરિજીના શિષ્ય છે. તેમણે પણ સંસ્કૃત ગુજરાતી ગદ્ય બાલિમાં અનેક કૃતિઓ રચી છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણ:

આ પાંચનાં બીજાં મુજબ બે સંસ્કરણ આ પ્રકાશન બહિર્લોકમાં થયાં છે.

આવક સમિતી માણેક તરફથી પ્રકરણરજાકરના માર્ગમાં કેવળ શૂલ અને તેનું પં. હીરાલાલ હંસરાજે કરેલું ગુજરાતી આવાવઠરણ ધર્મ વર્ષો અગાઉ મુદ્રિત થયું છે. બીજું સંસ્કરણ આમનગરની 'આચાર્યશ્રિતપુસ્તકોદયાર સંસ્થા' તરફથી ગદ્ય ચર-માંજ પ્રકાશન પામ્યું છે. તેમાં ધર્મશેઠરસુરિજી કૃત ટીકા પણ મુદ્રિત થઈ છે. પરંતુ તે અને બહિર્ પ્રકાશન પામતી ટીકા યજ્ઞ હોવા છતાં કેટલાક સ્વલોપ ફેરફારવાળી છે. આ ફેરફાર, સંભવ છે કે, પ્રતિના કોઈ વાંચકે કર્યો હોય અથવા તો પ્રસ્તુત સંસ્કરણના સંપાદકે કર્યો હોય. વળી સંસ્કરણ મુદ્રિત થઈ રહ્યું હશે ત્યારેજ સ્વ. વિદ્યાન આચાર્ય શ્રી શ્રીજયશ્રમામંદ્રસુરિજી મહારાજે, પ્રસ્તુત વાંચકો સમક્ષ રજુ

૧. ૧૫ પરિચય માટે જુઓ: મો. પ્ર. દેસાઈજી જેમ સાહિત્યનો ક્રાંતિકારક હતા.

૧ (૨૦૧૩)

कला संस्करणनुं संपादन शरु कर्युं हतुं. हुं मानुं छुं के, तेभळि
कॉमिनगरनी ककसंख्या तरफयी बई रहेला प्रकाशननी जाण्य
नही होय तेथीज तेमजे आ शरु कर्युं हसे. जो आपणी पुस्तक
प्रकाशन संस्थाचो एक बीजाना सहकारपी अने पोशनी
मदुसिचोनी अन्योन्य साहितीं आपका पूर्वक कार्य करे
हो एकप्रधाना. कार्ये पाळल्ले असे, शक्ति अने इत्थनी
गुरुपयोग धतो अटके अने अन्य उपयोगी कार्ये बई शके.

कमभावे, आ प्रकाशनना अदार कोर्म (२८८ रु०.
६०० रु०) मुद्रित बपा पछीं, विद्वान् आचार्य श्रीविजयधाममंत्र
सूरिजी महाराज बडवाण केन्व (कठीयाबाळ) नां वि.
सं. २००० आ आचार्य शुद्ध पंचमना अमंगल प्रसवे वि.
सं. २००० आ आचार्य शुद्ध पंचमना अमंगल प्रसवे वि.
सं. २००० आ आचार्य शुद्ध पंचमना अमंगल प्रसवे वि.
सं. २००० आ आचार्य शुद्ध पंचमना अमंगल प्रसवे वि.

पूज्य व्याख्यान वाचस्पति कविकुलकिरीट गुरुदेव
श्री विजय धर्मिसूरीश्वरजी महाराजानी शुभनिष्ठा मां
गव वातुमांस अत्र आयुं वरमियात शेठ देवचंद लाळभाई
जेन पुस्तककोटार पंडना दूस्तीभो श्री हीराचंद कस्तुरचंद
शबेरी अने श्री बाबुभाई प्रेमचंद शबेरीप अधुरा रहेला आ
कार्ये संपूर्ण करी आपवातुं कहेतां मे आ कार्य हाथ पळुं
संशोधन माटे कोई हस्तप्रतो मने जापी नथी, पू. स्यास-
दसूरि महाराजे तैयार करेल प्रेस कॉपीना आचार्य मे-अ

મુસ્તકનું મથમાં સર્ગથી સંશોધન કર્યું છે. પ્રેસ કૉપીમાં પણ તેની કાંઈ ફક્તપ્રતના આધારે કૉપી કરાવી છે, તેનો નિર્દેશ મથી, તેથી કયા મંદારની કાંઈ ફક્ત પ્રત કે પ્રતોના આધારે આની કૉપી થઈ છે તે કહેવાને હું સમર્થ નથી.

આ મુસ્તકના સંશોધનમાં, સાસ કરીને પ્રસ્તાવનાનાં ફેસનમાં મુનિશ્રી માસ્કરવિજયજીએ આપેલી મદદ માટે તેમને અન્યથા આપ્યા સ્તિષ્ઠાય કેમ પાડે ?

અનુમાન, પ્રેસદોષ, સંશોધનદોષ અગર તો અસિર્મદતા સાથિના યોગે જે કાંઈ સ્વચ્છતા રહી જવા પામી હોય તેનું સંશોધન કરી અભ્યાસિઓ આનું અભ્યયન-પરિશીલન કરે અને તે દ્વારા વીતરાગભાવિત સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ વર્ણન, અને સમ્યગ્ ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીની વ્યાપકતા આરાધનામાં સમુદાયે ઘડી આગલ વધે એમ શુભ છે.

કાલશામ બેન સપાસલ,
મુલેશ્વર, મુંબઈ *
આપાદ છ. ૮ મિ. ઇ. ૨૦૦૨

} પૂ. આચાર્યદેવ કીર્તિવિજય-
સમિતિસૂરીશ્વરચરણસેવક
મુનિ વિક્રમભિજય

આભારદર્શન ।

સદ્ગત પૂ. આચાર્ય શ્રી હમામદ્રસૂરિજીયી દૈવશક્તિ સંપૂર્ણ નહિ કરી શકાયતું આ જૈનકુમારસંમત મહાકાવ્ય સદ્મામ્યે પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયલલિતસૂરિજીના મુંબઈ શાસ્ત્રીશ્રી દરમ્યાન તેમના વિદ્વાન શિષ્યશ્રી મુનિશ્રીશ્રી વિક્રમવિજયજી તથા શ્રી માસ્કરવિજયજીના સાર્વજનિક સહ-કારને પરિણામે સંપૂર્ણતા પામી શક્યું છે, તે બદલ કંઠ તરફથી તેઓશ્રીનો અહીં આમાર માનવાની અને તક લઈએ છીએ.

પ્રસ્તુત પ્રસ્થાન રચયિતા વિશે પ્રશ્નાવનામાં વિસ્તૃત રીતે કહેવાયું છે છતાં અહીં તે બાબતનું પુનરાવરણ જરૂરનું નથી; પરંતુ આ સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકો માત્ર અને અપ્રકટ રહેલા જૈન સાહિત્યાદિના પ્રશ્નોનું પ્રકાશન કરવા સક્ષમ હતું છે—અને રહેશે. તેઓ આશા રાખે છે કે તેવા માત્ર પ્રશ્નોના પ્રકાશન માટે ધુરંધર વિદ્વાન જૈનમુનિઓ તથા શ્રાવક સમુદાય તરફથી કંઠના વ્યવસ્થાપકોને ચોક્કસ આર્થદર્શન તથા સહાય મળશે. આ કંઠદ્વારા જૈન સાહિત્યના ભૂખા અનેક રત્નો આદેશમાં મૂકાય અને તે દ્વારા જૈન શાસનની કીર્તિપતાકા દિગ્ગંતમાં ફરકતી રહે એ અમારી આશના છે.

આ પ્રકાશનમાં સહાય કરનારા સર્વેનો કૃતિ બાર આમાર માની વિરમીએ છીએ.

છી.

હીરાચંદ કસ્તુરચંદ શેવેરી
મોતીચંદ મગનમાઈ ચોકશી

અવસ્થાપકો

શ્રી પે. જી. જી. પુ. કંઠ.

१
 २
 ३
 ४
 ५
 ६
 ७
 ८
 ९
 १०
 ११
 १२
 १३
 १४
 १५
 १६
 १७
 १८
 १९
 २०
 २१
 २२
 २३
 २४
 २५
 २६
 २७
 २८
 २९
 ३०
 ३१
 ३२
 ३३
 ३४
 ३५
 ३६
 ३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

१०१
 १०२
 १०३
 १०४
 १०५
 १०६
 १०७
 १०८
 १०९
 ११०
 १११
 ११२
 ११३
 ११४
 ११५
 ११६
 ११७
 ११८
 ११९
 १२०
 १२१
 १२२
 १२३
 १२४
 १२५
 १२६
 १२७
 १२८
 १२९
 १३०
 १३१
 १३२
 १३३
 १३४
 १३५
 १३६
 १३७
 १३८
 १३९
 १४०
 १४१
 १४२
 १४३
 १४४
 १४५
 १४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १५०

श्रेष्ठि-देवचन्द्र लालभाई-जैनपुस्तकोच्चारः—

श्रीमदञ्जलगच्छीयकविचक्रवर्तिजयशेखरसूरिविरचितं
जैनकुमारसंभवमहाकाव्यम् ।

तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिकृतटीकया सहितम् ।

विश्वहितबोधितयकश्रीभमीविश्वचक्रवर्त्यो नमः

॥ अर्हम् ॥

अथ प्रथमः सर्गः प्रारभ्यते ।

अस्त्युत्तरस्यां दिशि कोशलेति, ३

पुरी परीता परमर्द्धिलोकैः ।

निवेशयामास पुरः प्रियायाः,

स्वस्या वयस्यामिव यां धनेशः ॥ १ ॥ ४

सम्पन्नकामा नयनाभिरामाः,

सदैवजीवत्प्रसवा अयामाः ।

यत्रोज्जितान्यप्रमदाऽवल्लोका ५

अदृष्टशोका न्यविशन्त लोकाः ॥ २ ॥

युग्मम् ।

टीकाकारमञ्जलाचरणम्—

१२

ख्यात्वा श्रीशारदां देवीं, नत्वा श्रीगुरुनपि ।

कुमारसम्भवस्येयं, विवृतिर्लिख्यते मया ॥ ३ ॥

१३

यस्यै काव्ययुगप्रदानवरदा, श्रीशारदा देवता,
श्रीमज्जैनकुमारसम्भवमहाकाव्यादिकर्त्ता कलौ ॥

- ६ सिद्धान्तोदधिचन्द्रमाः सहृदयश्रेणीशिरःशेखरः,
सोऽयं श्रीजयशेखराक्षयसुगुरुर्ज्जीयाज्जगन्मङ्गलम् ॥२॥

अत्राऽयं किञ्च सम्प्रदायः—लौकिककाव्यानुसारेण 'अस्त्यु-

- १ चरस्यां दिशि' इति सप्ताक्षराणि वर्तन्ते इति न ज्ञातव्यं किन्तु
श्रीस्त्वंभतीर्थे श्रीमदञ्चलगच्छगगनप्रभाकरेण यमनियमासन-
प्राणायामाद्यष्टाङ्गयोगविशिष्टेन समाभिध्यानोपबिष्टेन निजम-

- २ त्तिजितसुरसूरिणा परमगुरुश्रीजयशेखरसूरिणा चन्द्रमण्डल-
समुज्ज्वलराजहंसस्कन्धोषितया चञ्चलकुण्डलाद्याभरणविभू-
षितया भगवत्या श्रीभारत्या प्रभो ! त्वं कविचक्रवर्तित्वं च

- १२ प्राप्य निश्चित इवासीनः किं करोषि ? इति प्रोच्य (अस्त्युत्त-
रस्यां दिशि कोशलेति० ॥ १ ॥ सम्पन्नकामा नयनाभिरामा०

॥ २ ॥ एतदाद्यकाव्ययुगं दत्वा विहितसुरासुरसेव-

- १३ श्रीयुगादिदेवसत्कजन्मबालकेलियौवनमहेन्द्रस्त्वनसुमंगलासुन-
न्दापाणिग्रहणचतुर्दशस्रप्रदर्शनभरतसंभवभातवर्णनपुरःसरं जैनं
श्रीकुमारसम्भवमहाकाव्यं कारितं, यथा लौकिककुमारसम्भवे

- १४ कुमारः कार्तिकेयः तस्य सम्भवस्तथा अत्र कुमारो भरतः
तस्य संभवो ज्ञेयः । शिशवश्च सर्वेऽपि कुमारा उच्यन्ते अतः
कुमारसम्भव इति नाम्ना महाकाव्यमत्रापि ज्ञेयम् । तेन

- १५ आदौ ध्यात्वा श्रीशारदां देवीं इति प्रारम्भे न दुष्टम् ।
अत्र ग्रन्थे च कापि समाप्तं कृत्वा व्याख्या करिष्यते, कापि
शब्दस्य पर्यायमात्रमेव प्रोच्य व्याख्या करिष्यते ।

- १६ अस्त्युत्तरस्यां दिशि कोशलेति० । अस्ति विद्यते—कासौ

कर्तृ० : कोशला अयोध्या इति पुरी नगरी । अयोध्यायाः शाश्वत-
 स्त्वेन त्रिकालव्यापकत्वेऽपि वर्तमाननिर्देशः । अतीतभविष्यतोः
 कालयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेन अवस्तुत्वात् वर्तमानस्यैव कालस्य
 वास्तवत्वात् । यदागमः “भवति स नामातीतः प्राप्तो यो नाम
 वर्तमानत्वम् । एष्यंश्च नाम स भवति यः प्राप्त्यति वर्तमा-
 नत्वम् ॥ १ ॥” कास्त्रि उत्तरस्यां दिशि कौबेर्यां ककुभि । इह
 यद्यपि नानादेशनिवेशमाजनं जनं प्रतीत्य विवक्षितग-
 र्यादिकनियमनं न तादृशीं सङ्गतिमङ्गति तथापि सकले
 दिग्मण्डले उत्तरस्याः प्रशस्यत्वात् तन्नामोत्कीर्तनं चकार कविः,
 स्वाक्रान्तं दक्षिणदिशमाश्रित्य वा । कथंभूता कोशलाः परमर्द्धि-
 लोकैः परीता-परमा ऋद्धिर्धनकनकवसनादिका येषां ते पर-
 मर्द्धयस्ते च ते लोकाश्च परमर्द्धिलोकास्तैः परीता परिगता
 अन्विता इति यावत्, अथ कोशलमेव प्रधानपुरुषकर्तृत्वेन
 विशिनष्टि—धनेशो धनद उत्तरदिक्पालो यां कोशलां पुरीं
 निवेशयामास स्थापयामास, ऋषभजन्मतः पूर्वलक्षणां
 विंशतौ व्यतीतायाम् । एवं हि आगमे श्रूयते, यदा किल
 भगवान् ऋषभस्वामी अस्या अवसर्पिण्यास्तृतीयारकस्यावसाने
 विश्वव्यवहारबन्धत्वेन मुग्धमतीनां प्रजानां निखिलन्यास-
 प्रदर्शनाय राज्यभारमङ्गीचकार । तदा च सौधर्मसुरपतिनिदे-
 शवशंवदो धनदो वर्ण्यसौवर्णप्राकारां अमंलिहस्फुटस्फादि-
 कागारां संभवन्नवनवपूजोत्सवविहारां नवयोजनविस्तारां द्वाद-
 शयोजनायामां सरःसरसदीर्घिकागृहवाटिकारामाभिरामां काले
 भविष्यदयोध्याभिधानां विनीतां पुरीं निवेशयामास । ततः २६

- दूरस्थानगास्तदासन्ननरानाहुस्ते कुशला इति कालेन सा कोशला
 अभूत् । एतेन दक्षिणभरतार्धमध्यवर्तित्रिभागरूपस्य कौश-
 १ लायाः स्थानस्य शाश्वतत्वं तन्निवेशस्य च गृहप्राकारारामलक्ष-
 णस्य धनदकर्तृकत्वं उक्तं भवति । उल्लेक्ष्यते—स्वस्याः आत्मनः
 सम्बन्धिन्याः प्रियाया इष्टायाः । (पुरः) पुरतो नगर्याः अलकाया
 २ वयस्यामिव सखीमिव । सख्यं हि समानशीलयोरेव शोभते इत्य-
 नेन कोशलायाः केनाऽपि रामणीयकगुणेन अलकायाः सादृश्यं
 मन्यन्ते । तेन च कोशलायां दृष्टायां अदृष्टामप्यलकां दृष्टामिव
 ३ मन्यन्ते । अन्योऽपि धनेशो धनवान् स्वस्याः प्रियायाः कान्तायाः
 पुरोऽग्रे वयस्यां सखीं निवेशयति । ननु इदं शास्त्रं नगर-
 सागरसैलक्रतुचन्द्राकौन्दयोद्यानजलकेलिमधुपानसुरतमन्त्रदूतप्र-
 ४ याणाजिनायकाभ्युदयविवाहविप्रलम्भकुमारवर्णनरूपविशिष्टा-
 द्वादशवर्णनोपेतत्वान्महाकाव्यम् तच्चादौ मङ्गलाभिधानमन्तरेण
 (कथं) श्रोतुः प्रवृत्तिनिमित्तं भवति । नैवम् । अस्य महाकाव्यस्य
 ५ तत्र तत्राधिकारे श्रीकृष्णभदेवनाममन्त्रपवित्रितस्य सर्वस्याऽपि मङ्ग-
 लमयत्वात् मङ्गलमयस्यापि मङ्गलान्तरकरणे अनवस्थादौस्थ्यस्य
 दुर्निवारत्वात् । न हि प्रकाशमयः प्रदीपः स्वप्रकाशे प्रदीपा-
 ६ न्तरमपेक्षते । किञ्च 'यदध्यासितमर्हद्विस्तृद्धि तीर्थे प्रचक्षते',
 इति वचनात् बहुभिस्तीर्थकृद्भिरध्यासितायाः कोशलायास्तीर्थ-
 रूपतैव । शास्कारम्भे च तन्नामग्रहणात् कर्तुः श्रोतुश्च निश्चितो
 ७ मङ्गलाभ्युदय इति सुखम् ॥ १ ॥ सम्पन्नकामा नयनाभि-
 रामा—यत्र यस्यां नगर्या एवविधा, लोका न्यविशन्त, धातूनाम-
 ८ नेकार्थत्वात् वसन्ति स्म 'निविशः' (३।३।२४) इति सूत्रेण-

त्मेनेपदमत्र । किल्लक्षणा लोकाः ? सम्पन्नकामाः सम्पन्नाः कामां
अभिलाषा मनोरथा येषां ते सम्पन्नकामास्तत्कालमेव प्राप्त-
मनोवाञ्छितसर्वसुखसम्पत्तिवात्, पुनः किं ? नयनाभिरामाः ।
नयनानां लोचनानाम् अभिरामाः मनोज्ञाः सर्वाङ्गसौभाग्य-
सुन्दरत्वात् । पुनः किंविशिष्टाः ? सदैव जीवत्प्रसवाः सर्वकालं
जीवितावधि जीवन्तः प्रसवा अपत्यानि येषां ते सदैवजीवत्प्रसवाः ।
पुनः किंविशिष्टाः ? अवासा न परस्परं प्रतिकूला मिथः-सौहार्द-
परत्वात् । पुनः किंविशिष्टाः ? उज्जितान्यप्रमदावल्लोका उज्जित-
स्त्यक्तोऽन्यप्रमदानां परस्त्रीणामवल्लोको दर्शनं यैस्ते उज्जितः ।
परस्त्रीपराङ्मुखत्वेन परनारीसहोदरेति लब्धविरुद्धत्वात् । पुनः
किंविशिष्टाः ? अदृष्टशोकाः न दृष्टः शोको यैस्ते अदृष्टशोकाः
इष्टवस्त्वादेरवियोगत्वात् ॥ २ ॥

१२

चन्द्राश्मचञ्चत्कपिशीर्षशाली

सुवर्णशालः श्रवणोचितश्रीः ।

यत्राभितो मौक्तिकदत्तवेष्ट-

१५

ताटङ्गलीलामवहत्पृथिव्याः ॥ ३ ॥

चन्द्राश्मचञ्चत्कपिशीर्षशाली । यत्र यस्यां नगर्यां सुवर्णशा-
लः स्वर्णमाकारः अभितः समन्ततः पृथिव्या मौक्तिकदत्तवेष्टितां ।
ताटङ्गलीलां मौक्तिकैर्दत्तो वेष्टो यस्मिन् एवंविधो यस्ताटङ्गः ।
कर्णाभरणं तस्य लीलां अवहत् । किल्लक्षणः सुवर्णशालः ?
चन्द्राश्मचञ्चत्कपिशीर्षशाली चन्द्रकान्तसत्त्वानि चञ्चन्ति मस-
रन्ति कपिशीर्षाणि तैः शाली शोभमानः । पुनः किंविशिष्टः ?
श्रवणोचितश्रीः श्रवणायोचिता यस्या श्रीः शोभा यस्य स १३

अब० । तादृक्पक्षे अवणोचितश्रीः, कर्णस्य योग्या श्रीलक्ष्मी
यस्य सः ॥ ३ ॥

१ नदद्भिरर्हद्भवनेषु नाट्य-
क्षणे गम्भीरध्वनिभिर्मृदङ्गैः ।

यत्राऽफलत्केलिः कलापिपङ्के-

१ विनापि वर्षा धनगर्जिताशा ॥ ४ ॥

नदद्भिरर्हद्भवनेषु नाट्य० । यत्र यस्यां नगर्यां केलिः क्रीडा,
कलापिपङ्केः मयूराणां श्रेणेः, वर्षाकालं विनापि धनगर्जिताशा
१ मेघगर्जोरवसाशा अफलत् । वर्षाशब्दो बहुवचनान्तो ज्ञेयः यथा
प्राणदारासुप्रमुखाः । कैर्मृदङ्गैः । मृदङ्गैः किं कुर्वद्भिः ? अर्हद्भ-
वनेषु सर्वज्ञप्रासादेषु नाट्यक्षणे नाटकावसरे नदद्भिः शब्दाय-
१२ भानैः । किंविशिष्टैर्मृदङ्गैः ? गम्भीरध्वनिभिः गम्भीरो ध्वनिर्नादो
येषां ते गम्भीरध्वनयः तैः ॥ ४ ॥

हर्षादिबाधःस्थितनायकानां

१५ प्राप्य स्थितिं मौलिषु मन्दिराणाम् ।

यस्यां कणत्किङ्किणिकानुयायि

नित्यं पताकाभिरकारि नृत्यम् ॥ ५ ॥

१६ हर्षादिबाधःस्थितनायकानां० । यस्यां नगर्यां पताकाभिः नित्यं,
निरंतरं नृत्यं अकारि, उल्लेखते हर्षादिषु । किं कृत्वा ? मन्दिराणां
आवासानां मौलिषु शृङ्गेषु स्थितिं प्राप्य । किंविशिष्टानां मन्दि-
राणाम् ? अघःस्थितनायकानां अघःस्थिता नायका स्वामिनो येषु,
१७ अत एव हेतोः पताकानां उपरिस्थितत्वहर्षानृत्यमिति भावः ।

किंलक्षणं नृत्यम् ? कर्णार्त्तिकिणिकानुयायि शब्दायमानक्षुद्र-
धट्टिकाचर्चरिकामनुगच्छत् ॥ ५ ॥

तमिस्रपक्षेऽपि तमिस्रराशे-

रुद्धेऽवकाशे किरणैर्मणीनाम् ।

यस्यामभूवभिशि लक्ष्मणानां

श्रेयोऽर्थमेवावसथेषु दीपाः ॥ ६ ॥

तमिस्रपक्षेऽपि तमिस्रराशे० । यस्यां पुर्यां लक्ष्मणानां कक्ष्मी-
वतां आवसथेष्ववासेषु निशि रात्रौ दीपाः श्रेयोऽर्थमेव मङ्ग-
लार्थमेवामूवन्, निशि इत्यत्र 'मासनिशासनस्य शसादौ लुग्वा'०
(सि० २।१।१००) इति सूत्रेणाकारलोपः । क सति ? तमिस्र-
पक्षेऽपि अन्धकारपक्षेऽपि, तमिस्रराशेरन्धकारसमूहस्य मणीनां
किरणैरवकाशं रुद्धे सति । अत एव दीपानां श्रेयोऽर्थत्वमेव ३
तमसो मणिकरणैरेव रुद्धत्वादिति भावः ॥ ६ ॥

रत्नौकसां रुग्णिकरेण राक्षी-

कृतासु सर्वास्तपि शर्वरीषु ।

सिद्धिं न मन्त्रा इव दुःप्रयुक्ता

यन्नाऽभिलाषा ययुरित्वरीणाम् ॥ ७ ॥

रत्नौकसां० । यत्र यस्यां नगर्याम् इत्वरिणामसतीनां अभि- ५४
लाषाः मनोरथाः सिद्धिं न ययुः न गताः, क इव ? दुःप्रयुक्ता
अविधिब्यापारिता मन्त्राः (इव) सिद्धिं न यान्ति । कालु सतीषु ?
रत्नौकसां रत्नमयावासानां रुग्णिकरेण कान्तिसमूहेन, सर्वास्तपि
शर्वरीषु रात्रिषु, राक्षीकृतासु राका पूर्णिमा उत्सवदशासु कृतासु १३

रात्रिषु । कुलटाचौराणामभिलाषसाधकं तम एव, तत्र च
तद्यास्तीति भावः ॥ ७ ॥

यद्वेश्मवातायनवर्तिवामा-
जने विनोदेन बहिःकृतास्ये ।

व्योमाम्बुजोदाहरणं प्रमाण-
विदां भिदामापदभावसिद्धयै ॥ ८ ॥

यद्वेश्मवातायनवर्तिवामा० । प्रमाणविदां तार्किकाणां व्योमां-
बुजोदाहरणम्-आकाशकमलदृष्टान्तः, अभावसिद्धौ अभावसि-
द्ध्यर्थं मयुक्तं सत् भिदामापत् भेदं प्राप । यदसद्वस्तु प्रमाणेन
स्थाप्यते सा अभावसिद्धिः कथ्यते । महीतले घटो नास्ति
यथा आकाशे कमलम् । क सति ? यद्वेश्मवातायनवर्तिवामाजने
यस्या नगर्याः धवलगृहसत्कमवाक्षवर्तिनि स्त्रीजने, अत्र जात-
येकवचनम्, विनोदेन बहिःकृतास्ये सति कौतुकेन गवाक्षस्य
द्वारिकाया बहिःकृतमुख इत्यर्थः । स्त्रीणां मुखान्येव आकाशे
कमलानि सत्यानि । अत एवाकाशकमलानामसत्करूपना वादिनां
अर्थो जातेति भावः ॥ ८ ॥

युक्तं जनानां हृदि यत्र चित्रं
वितेनिरे वेश्मसु चित्रशालाः ।

यत्तत्र युक्ता अपि चन्द्रमापु-
रुणैर्वितानेषु तदद्भुताय ॥ ९ ॥

युक्तं जनानां हृदि यत्र चित्रं० । यत्र यस्यां पुर्यां वेश्मसु
वैवासेषु चित्रशाला जनानां लोकानां हृदि चित्रं युक्तं विते-

निरे विस्तारयामासुः चित्रशब्देन चित्रकर्म आश्चर्यं वा । चित्र-
शालाश्चित्रं कुर्वन्ति, एतद्युक्तं यस्य यद्वस्तु स्यात् स तदन्येभ्योऽपि
दत्ते युक्तमेतत् । यत् तत्र तासु चित्रशालासु मुक्ता अपि गुणै-
र्वितानेषु बन्धम् आपुः प्राप्तास्तदद्भुताय आश्चर्याय जातम्,
ये मुक्ताः सिद्धाः स्युस्ते गुणैः सत्त्वरजस्तमोलक्षणैः बन्धं कथ-
माप्नुवन्ति ? अथवा ये वितानेषु मुक्ताः स्थापिताः स्युः ते गुणै-
र्विनयादिभिर्बन्धं कथम्० ? अथवा ये मुक्ताश्चौरादयः स्युः ते
गुणै रज्जुभिश्च० ? इत्थं विरोधः । अथ विरोधपरिहारमाह—
मुक्ताशब्देन मौक्तिकानि वितानेषु चन्द्रोद्द्योतेषु गुणैस्तन्तु-
भिर्बन्धं आपुरिति तत्त्वम्, अत्र विरोधालङ्कारो ज्ञेयः ॥ ९ ॥

प्रभुप्रतापप्रतिभमचौरे

पौरे जने ज्योतिषिकैर्न यत्र ।

११

चौराधिकारः पठितोऽपि सम्मक्

प्रतीयते स्यानुभवेन बन्ध्यः ॥ १० ॥

प्रभुप्रतापप्रतिभमचौरे० । यत्र यस्यां पुर्यां ज्योतिषिकैर्गणकै-
श्चौराधिकारः सम्मक् पठितोऽपि न प्रतीयते स ज्ञायते स ।
किंभूतश्चौराधिकारः ? अनुभवेन विना बन्ध्यो फललक्षणया
रहितः, कोऽपि चौर्यं न करोतीति भावः । क सति ? पौरे जने ।
नगरिकलोके प्रभुप्रतापप्रतिभमचौरे सति—प्रभोः श्रीकृष्ण-
देवस्य प्रतापाद् प्रतिभमाश्चौरा येन स प्रभुप्रताप-
सस्मिन् ॥ १० ॥

१३

पणाभितुं यत्र निरीक्ष्य रत्न-

राशिं प्रकाशीकृतमापणेषु ।

१४

रत्नाकराणां मकराकरत्व-

मेवावशिष्टं बुबुधे बुधेन ॥ ११ ॥

- १ पणायितुं यत्र निरीक्ष्य रत्न० । यत्र यस्यां नगर्यां बुधेन
विदुषा रत्नाकराणां मकराकरत्वं मकरमत्स्यादीनामाकरत्व-
मेवावशिष्टं उद्धृतं बुबुधे ज्ञातवान् । किं कृत्वा ? आपणेषु दृष्टेषु
१ पणायितुं व्यवहर्तुं रत्नराशिं मौक्तिककर्केतनहंसगर्भपद्मारागादि-
रत्नसमूहं प्रकाशीकृतं प्रकटीकृतं धीक्ष्य दृष्ट्वा । समुद्रस्य
रत्नाकर-मकराकर इति द्वे नाम्नी प्रसिद्धे । रत्नाकरत्वं पुर्या
१ गृहीतं, मकराकरत्वं तु समुद्रे स्थितमिति भावः ॥ ११ ॥

यच्छ्रीपथे सञ्चरतो जनस्य

मियो भुजेष्वङ्गदधद्वनोत्थैः ।

- १२ व्यतायत व्योमगतैः स्फुलिङ्गै-

र्नक्षत्रचित्रं न दिवाऽपि कस्य ॥ १२ ॥

यच्छ्रीपथे सञ्चरतो जनस्य० । यत्र यस्यां नगर्यां व्योमगतै-

- १५ राकाशस्मितैः स्फुलिङ्गैर्दिवापि दिवसेऽपि कस्य पुरुषस्य नक्षत्र-

चित्रं नक्षत्रसत्काश्चर्यं न व्यतायत न विस्तारयाभास, 'तनूयी

विस्तारे' तन् एस्तनीत अद् 'क्यः शिति' (सि० ३।४।७०)

- १६ इति (क्यः) ततश्च 'तनः क्ये' (सि० ४।२।६१) इति

नकारस्थाने आकार इति प्रयोगो ज्ञेयः । किंलक्षणैः स्फुलिङ्गैः० ?

यच्छ्रीपथे सञ्चरतो जनस्य मियो भुजेषु अङ्गदधद्वनोत्थैः,

- १७ यस्यां नगर्यां राजमार्गे सञ्चरतो जनस्य लोकस्य मियः परस्परं,

भुजेषु बाहुषु अङ्गदानां बाहुरक्षाणां घट्टनमास्फुलनम्, ततः

- २१ समुत्थितैरुपजैरित्यर्थः ॥ १२ ॥

हल्लीसके श्रीजिनवृत्तगानै-

र्यद्वालिकालिः किल चारणर्षीन् ।

शुश्रूषमाणानिह निश्चल्य-

उलुम्पदिवः सप्तऋषिष्यवस्थाम् ॥ १३ ॥

हल्लीसके श्रीजिनवृत्तगानैर्यद्वालिकालिः० । यस्याः पुर्या
वालिकानां श्रेणिः । किल इति सत्ये । दिव आकाशस्य सप्तऋषि-
व्यवस्थां अलुम्पत्, सप्तैभ्योऽप्यधिकतरा मुनयो जाता इत्यर्थः ।
किं कृत्वा ! हल्लीसके श्रीजिनवृत्तगानैः, रासकमध्ये श्रीऋषभ-
देवस्य गुणगानैः, इहाकाशे । शुश्रूषमाणान् श्रोतुमिच्छतः । ९
चारणर्षीन् आकाशगामिनो मुनीन् । निश्चल्य निश्चली-
कृत्य ॥ १३ ॥

दत्तोदकभ्रान्तिभिरिन्द्रनील-

भित्तिप्रभाभिः परिपूर्यमाणाः ।

आनाभिनीरा अपि केलिवापी-

र्यस्यां जनो मन्दपदं जगाहे ॥ १४ ॥

दत्तोदकभ्रान्तिभिरिन्द्रनील० । यस्यां पुर्यां जनो लोकः
केलिवापीः क्रीडासक्तवापीर्मन्दपदं मन्दमन्दपदन्वाप्तं यथा
भवति तथा जगाहे अवगाहयामास । किलक्षणा वापीः १८
आनाभिनीरा अभि नाभि यावदेव नीरं यासां ता आना० ।
पुनः किंविशिष्टाः १ इन्द्रनीलभित्तिप्रभाभिः परिपूर्यमाणाः
इन्द्रनीलसत्कमणिभिः प्रभाभिः सामस्त्येन त्रियमाणाः १९
किंविशिष्टाभिरिन्द्रनीलभित्तिप्रभाभिः १ दत्तोदकभ्रान्तिभिर्दत्तो
उदकस्य भ्रान्तिर्याभिसुभिर्दत्तो० ॥ १४ ॥

यियाचिषौ यत्र जने यथेच्छं

कल्पद्रुमाः कल्पितदानवीराः ।

६ निवारयन्ति स्म भरुद्विलोल-

प्रवालहस्तैः प्रणयस्य दैन्यम् ॥ १५ ॥

यियाचिषौ यत्र जने यथेच्छम्० । यत्र यस्यां नगर्या कल्प-
६ द्रुमाः कल्पवृक्षा मरुद्विलोलप्रवालहस्तैर्वायुना चञ्चलानि किशल-
यान्येव हस्तास्तैर्जने लोके 'तृणं लघु तृणात् तूलं तूलादपि हि
याचकः' इति न्यायात् प्रणयस्य दैन्यं याच्छाया दीनभावं निवा-
९ रयन्ति स्म, किंविशिष्टे जने? यथेच्छं यियाचिषौ यदृच्छया
गृहभूषणादि वाचितुमिच्छौ, किलक्षणाः कल्पद्रुमाः? कल्प-
तदानवीराः वाञ्छितदाने समर्थाः ॥ १५ ॥

१२ पूषेव पूर्वाचलमूर्ध्नि धूक-

कुलेन धोरं ध्वनतापि यत्र ।

पाखण्डि पाखण्डिजनेन पुण्य-

१५ भावः सतां चेतसि भासमानः ॥ १६ ॥

पूषेव पूर्वाचलमूर्ध्नि धूक० । यत्र यस्यां नगर्या पाखण्डिजनेन
सतां चेतसि भासमानो देदीप्यमानो पुण्यभावो न पाखण्डि न
१० खण्डयामास । किलक्षणेन पाखण्डिजनेन? धोरं ध्वनतापि रौद्रं
यत् (तत्) प्रलपतापि । क इव? पूषा इव, यथा पूषा सूर्यो
धोरं ध्वनतापि धूककुलेन न सप्यते । सूर्यः किलक्षणः?
पूर्वाचलमूर्ध्नि उदयाचलमस्तके भासमानः ॥ १६ ॥

इक्ष्वाकुभूरित्यभिधामधाद्-

यदा निवेशात्प्रथमं पुरोऽस्याः ।

नामेस्तदा युग्मिपतेः प्रपेदे

तनूजभूयं प्रभुरादिदेवः ॥ १७ ॥

इक्ष्वाकुभूरित्यभिधामधा० । यदा यस्मिन्नवसरे अस्याः पुरो
नगर्या निवेशाद्वचनाया प्रथमं पूर्वं भूर्भूमिरिक्ष्वाकुभूरित्य-
भिधां नाममधात् धरति स्म, तदा तस्मिन्नवसरे आदिदेव-
प्रभुर्युग्मिपतेर्नाभेर्युगलिखामिनो नाभिनृपस्य तनूजभूयं पुत्रभावं
प्रपेदे प्रपन्न इत्यर्थः । तनूजभूयमित्यत्र तनूजेन भवतं तनूज-
भूयं 'हृत्याभूयं भावे' (५।१।३६) इति सूत्रेण भूय इति
निपातः ॥ १७ ॥

यत्रोदरस्थे मरुदेव्यदीव्य-

त्पुण्या इति साध्वीति न कस्य चित्ते ।

श्रीधाम्नि सन्मौलिनिवासयोग्ये

महामणौ रत्नखनिः क्षमेव ॥ १८ ॥

यत्रोदरस्थे० । यत्र यस्मिन् भगवति उदरस्थे सति मरुदेवी
पुण्या इति पवित्रा निःपापत्वात्, साध्वी इति निर्मलशीलत्वात्,
कस्य चित्ते न अदीव्यत् न दिदीपे, केव ? रत्नखनिः क्षमेव, यथा
रत्नखनिः क्षमा महामणौ उदरस्थे मध्यस्थिते सति कस्य चित्ते
न दीप्यति; अपि तु सर्वस्यैव चित्ते दीप्यत इति भावः ।
किंविशिष्टे भगवति ? श्रीधाम्नि श्रियः शोभाया गृहे । पुनः
किंविशिष्टे भगवति ? सन्मौलिनिवासयोग्ये सत्तां साधूनां शीर्ष- २९

निवासयोग्ये । मणिपद्मे श्रीधाम्नि श्रियो लक्ष्म्या गृहे, पुनः किं० ?
सन्मौलिनि० । मशस्यमुकुटस्य निवासयोग्ये ॥ १८ ॥

२ यो गर्भगोऽपि व्यमुच्यते दिव्यं
ज्ञानत्रयं केवलसंविदिच्छुः ।
विशेषलभं स्पृहयन् मूलं

९ स्वं सङ्कटेऽप्युज्झति धीरबुद्धिः ॥ १९ ॥

यो गर्भगो० । यो भगवान् गर्भगोऽपि गर्भस्थितोऽपि दिव्यं
देवलोकसम्बन्धि ज्ञानत्रयं मतिश्रुतावधिलक्षणं न व्यमुच्यते न
९ मुक्तवान्, किंविशिष्टो भगवान् ? केवलसंविदिच्छुः केवल-
ज्ञानं प्राप्तुकायः । दृष्टान्तमाह—धीरबुद्धिः पुमान् विशेषलभं
स्पृहयन् बाण्डन् सङ्कटेऽपि मूलं स्वं मूलद्रव्यं नोज्झति न
१२ त्यजति ॥ १९ ॥

मध्येनिशं निर्भरदुःखपूर्णा-

स्ते नारका अप्यदधुः सुखायाम् ।

१५ यत्रोदिते शस्तमहोनिरस्त-

तमस्ततौ तिग्मरुचीव कोकाः ॥ २० ॥

मध्येनिशं० । यत्र यस्मिन् भगवति उदिते जाते सति
१८ नारका अपि सुखायां सुखानुभवं मदधुः भरति स्म । सुखायामि-
त्यत्र 'सुखादेरनुभवे' (१।४।३४) इति आयप्रत्यये श्रद्धावत्
सुखायाश्चब्दः, किंलक्षणा नारकाः ? मध्ये चित्तेऽनिशं निरन्तरं
१९ निर्भरं दुःखपूर्णाः क्षेत्रज्ञाऽन्योन्यकृतपरमाधार्मिककृतत्रिविधः
वेदनाभिर्बाहं दुःखिता इत्यर्थः । के इव ? कोकाश्चक्रवाका इव,
२० यथा कोकास्तिग्मरुचि सूर्ये उदिते सति सुखायां सुखं दधति,

किंलक्षणाः कोकाः ? मध्येनिशं निशाया मध्ये रात्रौ निर्भरेण
दुःखेन पूर्णा पूरिताः । किंविशिष्टे भगवति ? शस्तमहो-
निरस्ततमस्ततौ—प्रशस्ततेजसा निराकृता तमस्ततिः पापश्रेणि-
येन । सूर्यपक्षे तमोऽन्धकारं ज्ञेयम् ॥ २० ॥

निवेश्य यं मूर्द्धनि मन्दरस्या-

अचलेशितुः स्वर्णरुचिं सुरेन्द्राः ।

प्राप्तेऽभिषेकावसरे किरीट-

मिवानुवन्मानवरत्नरूपम् ॥ २१ ॥

निवेश्य यं० । सुरेन्द्रा इन्द्रा अभिषेकावसरे जन्माभिषेक- ९
समये प्राप्ते सति यं भगवन्तं अनुवन् स्तुवन्ति स्म । किं कृत्वा ?
अचलेशितुः पर्वतेश्वरस्य मन्दरस्य मेरोर्मूर्द्धनि मस्तके किरीटं
मुकुटमिव स्वर्णरुचिं सुवर्णकान्तिं यं स्वामिनं निवेश्योपवेश्य, ११
किं वि० भगवन्तम् ? मानवरत्नरूपं मनुष्येषु रत्नप्रायम्, अन्य-
स्याप्यचलेशितुः पृथ्वीपतेर्मूर्द्धनि मस्तके मुकुटो निवेश्यते ।
अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामः, कीदृशो मुकुटः ? स्वर्णरुचिः, १५
पुनः कीदृशः ?—मानवरत्नरूपः, माया लक्ष्म्या वा नवरत्नरूपश्च
यः स मानवः ॥ २१ ॥

सुपर्वसु स्वानुचरेषु तोषा-

दिवेक्षुदण्डेऽस्य सुपर्वणीन्द्रः ।

शिशोर्विदित्वा रुचिमाशुवंश-

मिक्ष्वाकुनामाङ्कितमातनिष्ठः ॥ २२ ॥ २१

सुपर्वसु स्वानु० । इन्द्रः आशु शीघ्रं इक्ष्वाकुनामाङ्कितवंश-
मातनिष्ठं विस्तारवाम्नासं । कस्यादिव ? उत्प्रेक्षते—स्वानुचरेषु २३

- निजसेवकेषु सुपर्वसु देवेषु तोषाद्दर्शादिव । किं कृत्वा ? अस्य
 स्वामिनः शिशोर्बालस्य सत् इक्षुदण्डे रुचिं अभिलाषं विदित्वा
 ३ ज्ञात्वा, किंविशिष्टे इक्षुदण्डे ! सुपर्वणि शोभनपर्वणि । सुपर्व-
 शब्देन देवा उच्यन्ते । शोभनपर्वत्वात् सुपर्वा उच्यते, अतः एव
 हेतोः देवेष्वपि तोष इति भावः । कोऽर्थः—अतीतवर्तमानैष्यतां
 ४ आद्यार्हतां वंशस्थापनादि हरेर्जीतमति कृत्वा शक्रो वंशस्थापने
 प्रस्तुते इक्षुयष्टिद्वस्त आगतोऽर्हद्दृष्टिं दृक्षौ इक्षुविषये स्वामिनो
 रुचिं दृष्टोचे—प्रभो ! किं इक्षु अकुर्भक्षयसि 'अकु भक्षणे' इति ।
 ५ अर्हन् करं प्रासारयन् अतो हेतोः हरिरिक्ष्वाकुवंशमस्थापयत् ।
 तदाऽन्येऽपि क्षत्रिया इक्षुं भुञ्जते तेन भवन्तीक्ष्वाकवः ।
 प्रभोश्च पूर्वजाः काश्यं इक्षुरसं पीतयन्तस्ततः काश्यपगोत्रम् ।
 ११ इक्षवश्च तदा पानीयवल्लीवद्रसं गलन्ति स्म ॥ २२ ॥

विलोक्य यं पालनके शयालं

यशोऽस्य लोकत्रयपूरकं च ।

- १५ कार्यं कलामञ्चति कारणस्ये-

त्युक्तिर्मृषैवानिमिषैरघोषि ॥ २३ ॥

विलोक्य यं० । अनिमिषैर्देवैरित्युक्तिर्मृषैवालीकैवाऽघोषि-

- १६ घोषिता । इतीति किम् ? कार्यं कारणस्य कलामञ्चति प्राप्नोति,
 किं कृत्वा यं भगवन्तं पालनके शयालं विलोक्य स्वपनशीलं
 दृष्ट्वा, च अन्यत्, अस्य भगवतो यशो लोकत्रयपूरकं विश्व-
 व्यापकं च विलोक्य । कार्यं घटः कारणं मृत्पिण्डः, मृत्पिण्डानु-
 २२ मनेन च घटः स्यात्, अत्र तु भगवान् कारणं यशस्तु कार्यः

भगवान् पालनके माति यश्चो लोकत्रयेऽपि न माति, अत्र
यस्य कार्यकारणयोः सादृश्ये मृषात्वमिति भावः ॥ २३ ॥

आशाम्बरः शान्तविकल्पवीचि-

मना विना लक्ष्यमचञ्चलाक्षः ।

बालोऽपि योगस्थितिभूरवश्यः

स्वस्मायतौ यः कर्मनेन मेने ॥ २४ ॥

आशाम्बरः० यो भगवान् कर्मनेन कन्दर्पेण आयतौ उत्तर-
काले स्वस्य आत्मनः अवश्यो मेने मन्यते स । किंविशिष्टो
भगवान्, बालोऽपि योगस्य स्थितेर्मर्यादायाः भूः स्थानं, पुनः १
किंविशिष्टो भगवान्? आशाम्बरः आशा दिश एव अम्बराणि
वस्त्राणि यस्य सः, पुनः किंविशिष्टो भगवान्? शान्तविकल्पवी-
चिमना—उपशान्ता विकल्पाणां वीचयः कल्लोला यत्र एवंविधं २
मनो यस्य सः, पुनः किंविशिष्टो भगवान्? लक्ष्ये विलोकनीयं
वस्तु विनापि अचञ्चलाक्षो निश्चललोचनः, योगवानपि एवं-
विधः स्यात्, भगवानपि एवंविधः, अतः कर्मनस्य मनसि ३
भगवत्यजेयत्वशङ्का जातेति भावः ॥ २४ ॥

अस्तन्यपायीति विनिश्चितोऽपि

कामं पयोऽपीप्यदिति स्वमातुः ।

चिराय चेतश्चकितं चकार

स्थितेन धौताधरपल्लवो यः ॥ २५ ॥

अस्तन्यपायी० यो भगवान् अस्तन्यपायीति विनिश्चितोऽपि
स्तन्यं न पिबतीत्येवंशीलोऽस्तन्यपायी इति निर्णीतोऽपि स्वमातुरा- २१
जे० कु० १

स्त्रीयजनन्याः, चेतो मनश्चिरात् चिरकालम्, इति अमुना
प्रकारेण, चकितं चकार, इति इति किम्? का स्त्री अमुं बालं
पयो दुग्धं अपीप्यत् पाययति स्म । अथ पयःपानशङ्कायां
हेतुमाह—किंविशिष्टो भगवान्? स्मितेन घौताधरपल्लवः हास्येन
प्रक्षालितोष्ठपल्लवः । तीर्थकृतः सर्वेऽपि बाह्ये मातुः स्नान्यपानं
न कुर्वत इति भावः ॥ २५ ॥

अश्वोघदम्माद्दहिरुद्गतेन

माता न माता हृदि संमदेन ।

परिप्लुताक्षी तनुजं स्वजन्ती

यं तोषदृष्टेरपि नो विभाय ॥ २६ ॥

अश्वोघदं० माता मरुदेवी यं तनुजं स्वजन्ती आलिङ्गन्ती
सती तोषदृष्टेरपि संतोषदृष्टोपि नो विभाय विमेति स्म,
किंविशिष्टा माता?, सम्मदेन परिप्लुताक्षी, हर्षेण प्लावित-
लोचना । किंविशिष्टेन संमदेन? हृदि न माता, मातीति
मातुः, तेन माता, पुनः किंविशिष्टेन संमदेन? अश्वोघदम्मा-
द्दहिरुद्गतेन अश्वप्रवादमिषाद्दहिर्निःसृतेन ॥ २६ ॥

अव्यक्तमुक्तं स्खलदहियानं

निःकारणं हास्यमवस्त्रमङ्गम् ।

जनस्य यदोषतयाभिधेयं

तच्छैशवे तस्य बभूव भूषा ॥ २७ ॥

अव्यक्तमुक्तं० जनस्य लोकस्येति सर्वत्र सम्बध्यते । यत्

* लोकदृष्टेरपि इत्यत्र टीकायां * समीचीनं माति, शेषं तु तत्त्वविदो
विदाकुर्वन्तु, संपादकः.

अव्यक्तं उक्तं मनमनस्त्वेन भाषणम्, स्वलब्धियानं लुडन-
स्थूढचरणाभ्यां गमनम् । निःकारणं कारणं विना हास्यम् ।
अवस्ममर्जं वस्त्ररहितं शरीरम् । दोषतया अभिधेयं दूषणत्वेन
वाच्यं स्यात्, सत्य भगवतः शैशवे चालये भूषा आभरणं
वभूव ॥ २७ ॥

दूरात्समाहूय हृदोपपीडं

माद्यन्मुदा मीलितनेत्रपत्रः ।

अप्यङ्गजं स्नेहविमोहितात्मा

यं तात तातेति जगाद नाभिः ॥ २८ ॥

दूरात्समाहूय० नाभिर्भूय भगवन्तं दूरात्समाहूय आकार्य
हृदोपपीडं हृदयेन उपपीड्य तात तात इति जगाद, किंवि-
शिष्टं भगवन्तम्? अङ्गजं पुत्रमपि । नाभिः कीदृक्? स्नेहविमो- १२
हितात्मा स्नेहेन विमोहित आत्मा यस्य सः । पुनः कीदृग्
नाभिः? माद्यन्मुदा मीलितनेत्रपत्रः माद्यन् उन्मादं प्राप्नुवता
मुदा हर्षेण मीलितो नेत्रे लोचनपक्ष्मणी यस्य सः ॥ २८ ॥ १५

भारेण मे भूभरणाभियोगि-

भ्रमं शिरो मा भुजगप्रभोर्भूत् ।

इतीव ताते ह्वयति द्रुतं यी

मन्दाद्विविन्यासरसं चचाल ॥ २९ ॥

भारेण मे० यो भगवान् ताते पितरि नाभौ आह्वयति
आकारयति सति द्रुतं शीघ्रं मन्दाद्विविन्यासरसं मन्दचरण- १४
न्यासरसं यथा मथति तथा चचाल, उत्प्रेक्षते इतीव इति-
कारणादिव । इति-इति किम्? मे सम भारेण, भुजगप्रभोः शेष- १५

नागाधिराजस्य, भूभरणे अभियोगि उद्यमकारि, क्षिरो मस्तकम्,
भुमं धक्कं मा भूत् ॥ २९ ॥

१ यः खेलनाङ्गुलिषु धूसरोपि
कृताष्टवेभ्योऽधिकमुद्दिदीपे ।
तारैरनग्नैः प्रमया नु भानु-

२ रभ्रावलितोऽप्यधरीक्रियेत ? ॥ ३० ॥

यः खेलनाङ्गुलिषु धूलिषु खेलनात् कीटनात् धूसरोपि यो
भगवान् कृताष्टवेभ्यः कृतस्नानेभ्योऽधिकमुद्दिदीपे । तस्य दृष्टान्तो-
३ ऽत्र—अभ्रानुलितोऽपि अभ्राच्छादितोऽपि भानुः सूर्यः अनग्नैरभ्र-
सहितैस्तारैः प्रमया किं अधरीक्रियेत ? अपि तु नैव ॥ ३० ॥

उद्भूतबालोचितचापलोऽपि
१२ लुलोप यो न प्रमदं जनानां ।

कस्याऽप्रियः स्वात्पवनेन पारि-

प्लवोऽपि मन्दारतरोः प्रवालः ॥ ३१ ॥

१५ उद्भूतबालोचित—उद्भूतबालोचितचापलोऽपि प्रफटीभूत-
बाह्ययोभ्यचपलभावोऽपि, यो भगवान् जनानां लोकानां
प्रमदं हर्षं न लुलोप न लुप्तवान्, मन्दारतरोः प्रवालकरूप-
पृष्ठस्य प्रवालः किशलयः पवनेन परिष्कावितोऽपि चपलोऽपि
सन् कस्य पुंसोऽप्रियाः स्वादपि तु न कस्यापि ॥ ३१ ॥

लसद्विशेषाकृतिवर्णविषा
१६ लेखाः परेषामसुलभमर्भम् ।

सं बालहारा इव खेलनौघैः

१७ फटीतटस्य रमयावभूतुः ॥ ३२ ॥

लसद्विशेषाकृतिवर्णवेषः० लेखा देवा यं भगवन्तं अभं बाल-
रूपं कटीतटस्थं रमयांभूतुः, किंविशिष्टाः लेखाः । लसद्विशेषा-
कृतिवर्णवेषाः, (लसन्त) आकृतिश्च वर्णश्च वेशश्च आकृतिवर्णवेषाः
येषान्ते लसद्विशेषाकृतिवर्णवेषा, कोऽर्थः देवानं देहः स्व-
भावेन केशरोमनखमांसचर्मअस्थिनसावसारुधिरमलमूत्ररहितः
शुभवर्णादियुक्तः, पुद्गलनिःपन्नतेजोमयश्च स्यात् विशेषः, ते देवाः
वैक्रियरूपं कृत्वा सर्वोत्तमवर्णवेषादि धृत्वा भगवन्तं रमयामासुः
इति भावः, किंविशिष्टं भगवन्तम् ? बालं परेषां सामान्यानां
असुलभं दुःप्राप्यम् । लेखाः के इव ? बालहारा इव, यथा बालहारा
नृपबालक्रीडाकारका बालं कटीतटस्थं रमयन्ति ॥ ३२ ॥

रसालसालं प्रति ददृष्टौ

श्रोतुं च सूक्तानि सत्पुण्यकर्णे ।

१२

अनन्यकृत्या अभजन्ममर्त्या

यत्र स्वमत्तया शुकवित्त्वमुच्चैः ॥ ३३ ॥

रसालसालं—अभर्त्या देवा यत्र यस्मिन् भगवति विषये
उच्चैरत्यर्थं स्वमत्तया शुकवित्त्वं शुकपशित्वं पक्षे आशुकवित्त्वं
शीघ्रकवीश्वरत्वं अभजन् सेवन्ते स्म, किंलक्षणा अभर्त्याः ?
अनन्यकृत्याः । न विद्यते अन्यत् कृत्यं येषान्ते अनन्य-
कृत्याः, किंविशिष्टे भगवति ? रसालसालं सहकारवृक्षं प्रति, दृष्ट-
दृष्टौ सति, पुनः किंविशिष्टे भगवति ? च अन्यत् । सूक्तानि
सुभाषितानि श्रोतुं सत्पुण्यकर्णे ॥ ३३ ॥

परार्थदृष्टि कलहंसकेकि-

कोकादिकेलीकरणैरकाले ।

नीत्वाभिमुख्यं सुखतो यमीशं

मुधाभिधानं विबुधैर्न दधे ॥ ३४ ॥

१ परार्थदृष्टिः० विबुधैः देवैः विबुध इति अभिधानं नाम,
मुधा न दधे न धृतं, विबुधा देवा विद्वांसो वा कथ्यन्ते । हेतु-
माह—किं कृत्वा ? यं ईशं स्वामिनम्, अथवा यमिनः संयमिनः
व तेषामीशम्, सुखतः सुखेनैव अभिमुख्यं स्वसांमुख्यम्, नीत्वा
प्राप्य, कैः करणैः कारणभूतैः ? अकाले अप्रत्यावे कलहंस-
केकिकोकादिकेलीकरणैः, कलहंसा राजहंसाः, केकिनो
रेमयूराः, कोकाश्चक्रवाकाः, इत्यादिपक्षिणां क्रीडाविधानैः,
किंविशिष्टं यम् ? परार्थदृष्टिं परस्मिन् अर्थे घटपटादिके दृष्टि-
र्यस्य सः परार्थदृष्टिस्तं परार्थदृष्टिं पक्षे परमार्थदृष्टिस् विबुध-
१२ त्वस्य एतदेव फलम्, यत् सुखेनैव सर्वकार्यसाधनमिति
भावः ॥ ३६ ॥

क्रोडीकृतः काञ्चनरुग् जनन्या

१५ प्रियङ्गुकान्त्या धननीलचूलः ।

यः सप्तवर्षोपगतः सुमेरोः

श्रियं ललौ नन्दनवेष्टितस्य ॥ ३५ ॥

१० क्रोडीकृतः० यो भगवान् सप्तवर्षोपगतः सप्तवर्षसंयुक्तः
सन् सुमेरोर्मैरुपर्वतस्य श्रियं शोभां ललौ गृहीतवान्,
११ किंलक्षणस्य सुमेरोः ? नन्दनवेष्टितस्य नन्दनेन परिवेष्टितस्येत्यर्थः,
किंविशिष्टो भगवान् ? प्रियङ्गुकान्त्या, नीलकान्त्या, जनन्या
१२ सुन्दर्या, क्रोडीकृत उत्सङ्गे उपवेष्टितः, पुनः कीदृग् भगवान् ?

काञ्चनरुक् सुवर्णवर्णकान्तिः, पुनः कीदृग् भगवान् ? घननील-
चूलः, घनो मेघस्तद्वनीला कृष्णा, चूला शिला, यस्य स घन-
नीलचूलः । अर्धवशात् विभक्तिपरिणामः, सुमेरुः कीदृग् ?
काञ्चनरुक् काञ्चनमयः, पुनः कीदृग् ? घननीलचूलः घना हठा
नीलवर्णचूला चूलिका यस्य स, सप्तत्रयोपगतः सप्तभिः त्रैः
क्षेत्रैरुपगतः तत्रथा भरहं १ हेमवयं २ ति हरिवासं ३ तो
महाविदेहं ४ च । रम्भय ५ हेरण्यावयं ६ परवयं ७ चेव
वासाहं ॥ एतैः सप्तक्षेत्रैर्युक्त इत्यर्थः ॥ ३५ ॥

पुरा परारोहपराभवस्या-

वदयाः कशाकष्टमदृष्टवन्तः ।

बबन्धिरेऽनेन बलात् कुरङ्गा

इवोच्छसन्तः शिशुना तुरङ्गाः ॥ ३६ ॥

पुरा परारोह० अनेन भगवता शिशुना बालेन सता तुरङ्गा
अश्वा बलात् हठात् बबन्धिरे बध्यन्ते स्म, किलक्षणा तुरङ्गाः ।
पुरा पूर्वं परारोहभवस्य अवस्थाः अन्यच्छटनस्य पराभवस्य न ॥ ३५ ॥
वदयाः । पुनः किं कृतवन्तः तुरङ्गाः ? कशाकष्टं अदृष्टवन्तः
कशायाः तर्जनकस्य कष्टं कदापि न दृष्टं यैस्ते, कशाकष्टम-
दृष्टवन्तः । पुनः किं कुर्वन्तः ? कुरङ्गा इव उच्छसन्तः हरिणा
इव ऊर्ध्वमुत्पतन्तः ॥ ३६ ॥

करे करेणुः स्वकरेण मत्तो,

घने परन् येन घृती बलेन ।

रोषारुणं चक्षुर्निहादधानो,

गात्रं धुनानोऽपि न मोक्षमाप ॥ ३७ ॥

करे करेणुः० करेणुर्हस्ती गात्रं धुनानोऽपि मोक्षं न आप,
 किंविशिष्टः करेणुः ! वने चरन् । पुनः कीदृग् ? येन भगवता,
 १ करे शुद्धादण्डे, स्वकरेणात्मीयहस्तेन बलेन धृतः, किं कुर्वाणः ?
 इह भगवति, रोषारुणं चक्षुरादधानो निवेशयन् ॥ अत्र वृत्ते
 द्वितीयार्थो लिख्यते करे करेणुः करो राजदेवभागस्तत्र करे
 २, अणुः सूक्ष्मः अदायकत्वात् योगी स्वकरेण आत्मीयते-
 जसा मत्तो मामी वनेचरन् योगिनां प्रायो वनचारित्वात्, पुनः
 किंविशिष्टः ! बलेन सामर्थ्येन, येन वा लक्ष्मीस्तप्सा इनः स्नामी
 ३ कृष्णः तेन धृत आहतो वैष्णवत्वात् केषांचिद्योगिनां, किं
 कुर्वाणः ? इह भगवति रोषारुणं चक्षुरादधानो जैनानिष्टत्वात्,
 पुनः किं कुर्वाणः ? अश्वकर्म गजकर्म दलिकर्म रेचकपूरका-
 ४ दिभिर्गात्रं धुनानोपि चालयन्नपि, अत्र पद कारणात् मोक्षं
 मुक्तिं न प्राप, सम्यग्दर्शनं विना न मोक्ष इति जिन-
 वचनात् ॥ ३७ ॥

१५ चापस्यकृद्वाह्यमपास्य सोऽथ

स्वे यौवनं वासयतिस्व देहे ।

साध्वौचितीं शुभ्रविशेषदाना-

१६ त्प्रकाशयामास तदप्यमुष्य ॥ ३८ ॥

चापस्यकृद्वाह० अथोऽनन्तरं स भगवान् स्वे आत्मीये
 देहे यौवनं वासयतिस्व, किं कृत्वा ? वाह्यं अपास्य वाह्यभावं
 १ परित्यज्य, किंलक्षणं प्राप्नुयम् ? चापस्यकृत् चपलभावं करो-
 तीति चापस्यकृत् । तदपि यौवनम्, अमुष्य भगवतो, शुभ्रं
 २ देहं बलं वा, तस्मै विशेषदानात् साधोः सज्जनस्य, यौचितीं

उचितं गुणं प्रकाशयामास, उपकारकारके प्रत्युपकारः क्रियते
इति सतां लक्षणमिति भावः ॥ ३८ ॥

अथ भगवतो रूपवर्णनमाह—‘मानवा मौलितो वर्ण्याः
देवाश्चरणतः पुनः’ इति न्याये सत्यपि भगवतो मानवत्वेऽपि
तीर्थैकराणां देवत्वमेव कथ्यते ॥

तस्याननेन्दाबुपरिस्थितेऽपि,

पादाब्जयोः श्रीरभवन्न हीना ।

धत्तां स एव प्रभुतामुदीते,

दृष्ट्वान्ति यस्मिन्न मिथोऽरयोऽपि ॥ ३९ ॥

तस्य भगवत आननेन्दौ मुखचन्द्रे उपरिस्थितेऽपि पादाब्ज-
योश्चरणकमलयोः श्रीर्लक्ष्मीर्हीना न अभवत् । स एव पुमान्
प्रभुतां धत्तां यस्मिन् पुरुषे उदीते सति मिथः परस्परं अरयोऽपि
वैरिणोपि न दृष्ट्वान्ति न द्रोहं कुर्वतीत्यर्थः, मुखं चन्द्रश्चरणौ
कमले, एषां च विशेषः, स च भगवता भग्न इति भावः ॥ ३९ ॥

दत्तैर्नमद्भिः ककुभामधीशै-

श्चान्द्रैः किरीटैर्निजराजचिह्नैः ।

पञ्चां प्रभोरकुलयो दशापि,

कान्ता अभूष्यन्त मिषाभखानाम् ॥ ४० ॥

दत्तैर्नमद्भिः ० प्रभोः श्रीऋषभदेवस्य पञ्चां दशाऽपि अङ्गु-
लयः कान्ता मनोज्ञाः पश्या(?) वा नखानां मिषात् मणिकिरीटैः
मणिमयैर्मुकुटैर्भूष्यन्त अलंकृताः । किंविशिष्टैः किरीटैः ।
नमद्भुभिः नमस्कारं कुर्वद्भिः । ककुभामधीशैः दिक्पालैर्दत्तैः, २५

पुनः किं० ? निजराजचिह्नैः । अन्योऽपि यो महान्तं राजानं
सेवते, स निजराजचिह्नानि पुरो ङौक्यते ॥ ४० ॥

३ अन्तः ससारेण मृदुत्वभाजा,
पादाब्जयोरूर्ध्वमवस्थितेन ।
विलोमताऽधायि तदीयजङ्घा-

४ नालद्वयेनालमनालमेतत् ॥ ४१ ॥

अन्तः ससारेण० तदीयजङ्घानालद्वयेन तस्यैव भगवतो
जङ्घारूपनालद्विकेन, अलं अत्यर्थं विलोमता लोमरहितत्वं
१ अन्यनालेभ्यो विसदृशत्वं वैपरीत्यं वा अधायि धार्यतेऽस्मै,
एतत् अनालं सम्यक्, किलक्षणेन जङ्घानालद्वयेन ? अन्तः
ससारेण मध्ये संभरेण, पुनः किं० ? मृदुत्वभाजा सौकुमार्यं
१२ सेवमानेन, पुनः किं० ? पादाब्जयोरूर्ध्वं अवस्थितेन अतोऽन्य-
कमलनालेभ्योऽत्र वैपरीत्यमिति भावः ॥ ४१ ॥

१५ धीराङ्गनाधैर्यभिदे पृषत्काः,
पञ्चेषुवीरस्य परेऽपि सन्ति ।

सदूतूणीरयुगं विशाल-

वृत्तं विलोक्येति बुधैरतर्कि ॥ ४२ ॥

१० धीराङ्गना० बुधैर्विद्वद्भिस्तदूतूणीरयुगं तस्य भगवता ऊरुरूपं
मल्लकयुगलं विलोक्य इति अतर्कि विचारितम्, किं विशिष्टं
ऊरूतूणीरयुगम् ? विशालवृत्तं विशालं च तत् वृत्तं च विशाल-
११ वृत्तम्, इति इति किम् ! धीराङ्गनाधैर्यभिदे शीले निश्चलचित्तानां
स्त्रीणां धैर्यस्य भिदे मेदाय, पञ्चेषुवीरस्य उन्मदन १० भदन
१२ मोदन ३ सपन ४ क्षोषण ५ रूपा (पद्म) इत्येवञ्चाणा

प्रस्य स पञ्चेषुः, तस्य पञ्चेषुवीरस्य परे अन्ये पृषत्का बाणोः
सन्तीति बहून् बाणान् विना भस्मकयुग्मं न स्यात् इति
वितर्कः ॥ ४२ ॥

कटीतटीमप्यतिलंघ्य धाव-

छावप्यपूरः प्रससार तस्य ।

तथा यथा नाऽनिमिषेन्द्रदृष्टि-

द्रोण्योऽप्यलं पारमवामुमस्य ॥ ४३ ॥

कटीतटी० तस्य भगवतो छावप्यपूरः तथा प्रससार, किं
कुर्वन् छावप्यपूरः ? कटीतटीमप्यतिलंघ्य धावन् । 'लि लौ' १
(सि० १।३।६५) इत्यनेन पदेन तस्य लत्वं जातम्, यथाऽ-
निमिषेन्द्रदृष्टिद्रोण्योऽपि अनिमिषः देवास्येष्टमिन्द्राः देवेन्द्राः
तेषां दृष्टिद्रोण्यो दृष्ट्वेडा अथवा अनिमिषेन्द्रा मत्सेषु समर्थास्तेषु १३
दृष्टिर्येषां ते अनिमिषेन्द्रदृष्टयो धीवरास्तेषां द्रोण्यो वेडा अपि
अस्य छावप्यपूरस्य पारं अवाप्तुं प्राप्तुं नाऽलं न समर्था
अभवन्, प्रायः प्रचुरे पयःपूरे वेडानामप्यसमर्थत्वमिति १५
युक्तम् ॥ ४३ ॥

सनाभितामञ्चति नाभिरेकाः,

कूपस्य तस्योदरदेशमध्ये ।

प्रमाम्बुनेत्रांजलिभिः पिपासुः,

कथं वितृष्णा जनताऽस्तु तत्र ॥ ४४ ॥

सनाभितामञ्चति० तस्य भगवत उदरदेशमध्ये एको नाभिः ११.
कूपस्य सनाभितां सादृश्यं अञ्चति प्राप्नोति, तत्र नाभौ जनता
अनसमूहः कथं वितृष्णा तृष्णारहितास्तु अपितु नैव भवतु, २३

किं कर्तुकामा जनता नेत्रांजलिभिः हृष्टिरूपांजलिभिः प्रभाबु
प्रभारूपजलं पिपासुः पातुमिच्छुः ॥ ४४ ॥

- १ उपर्युरः प्रौढमघः कटी च,
व्यूढान्तराभूतलिर्न विलग्नम् ।
किं चिन्मयेऽसिन्ननुयोजकानां,
त्रिलोकसंस्थाननिदर्शनाय ॥ ४५ ॥

उपर्युरः० असिन् भगवति सर्वत्र योज्यते, उपरि उरो वक्षः-
स्थलं प्रौढम्, च अन्यत्, अधः कटी व्यूढा विस्तीर्णा । अन्तरा
१ अन्ययशब्दः मध्ये, विलग्नं उदरं तलिनं कृशं अभूत्,
किमर्थम् ! चिन्मये ज्ञानमये असिन् भगवति अनुयोजकानां
पृच्छकानाम् किं त्रिलोकसंस्थाननिदर्शनाय । कोऽर्थः ज्ञान-
१२ मयो भगवान् सर्वलक्षणोपेतत्वात् जडानां लोकानाम् वेत्रासन-
समोऽधस्तादित्यादि त्रैलोक्यसंस्थानं अदर्शयत् तथाऽपि लोका
न ज्ञातवन्तः, पश्चात्तेषां स्वीयमेवं रूपं दर्शयामास, भगवान्
१५ इति तात्पर्यार्थः ॥ ४५ ॥

व्यूढेऽस्य वक्षस्य वसत्सदा श्री-
वत्सः किमु छत्राधिया प्रवेष्टुम् ।

- १० रुद्रः परं बोधिभटेन मध्य,
मध्यपिपासीरुहिरंग एव ॥ ४६ ॥

व्यूढे०—श्रीवत्सी लाञ्छनं कन्दर्पो वाऽस्य भगवतो व्यूढे
११ विशाले वक्षसि हृदये किमु छत्राधिया कपटबुद्ध्या प्रवेष्टुं सदा
अवसत्, परं केवलं बोधिभटेन सम्यक्कृतत्वपरिज्ञानरूपसुम-
१२ टेन रुद्रः सन् बहिरंग एवासीत्, किं कृतवता बोधिभटेन !

मध्यं अध्यूषिषा मध्ये उषितेन, 'वसं निवासे' वस्, अधिपूर्वः
अधुवास क सकानौ परोक्षायच्च कसन् प्रत्ययः, ततो द्वित्वे-
चस्य संप्रसारणे उत्वेऽधिना सह यत्वे इडागमे षत्वे अध्यूषिवत्स
इति स्यात्, ततस्तृतीयैकवचने अधुदस्वरादौ सेटस्यापि इट
सहितस्य च शब्दस्योत्वे नलोपेऽध्यूषिषा इति स्यात् ॥ ४६ ॥

यत्र त्रिलोकी निहितात्मभारा,

शेते सुखं पत्रिणि पत्रिणीव ।

सोऽस्मन्मते तद्भुज एव शेषः,

कोऽन्यो जराजिह्मगतेर्विशेषः ॥ ४७ ॥

यत्र त्रिलोकी० यत्र भुजे त्रिलोकी निहितात्मभारा न्यस्त
आत्मीयभारो यथा सा निहितात्मभारा सुखं शेते स्वपिति । केव !
पत्रिणीव यथा पत्रिणी पक्षिणी पत्रिणि वृक्षे सुखं शेते । तद्भुज १२
एव अस्मन्मते शेषः, अस्मदीयमते जिनशासने तस्य भगवत एव
भुजरूपशेषनागाधिराजोऽस्तु जराजिह्मगतेर्बृहत्सर्पस्य विशेषः
अन्यः शेषः कः ! न कोऽपि ॥ ४७ ॥

पाणेस्तलं कल्पपुलाकिपत्रं,

तस्यांगुलीः कामदुघास्तनांथ ।

चितामणीस्तस्य नखानमस्त,

दानावदानावसरेऽर्थिसार्थः ॥ ४८ ॥

पाणेस्तलं० अर्थिसार्थो याचकसमूहः तस्य भगवतो दाना-
वदानावसरे दानमेव अवदानं शुद्धकर्म तस्य अवसरे, एतद् १३
सर्वत्र शोध्यते, अर्थिसार्थो दानावदानावसरे तस्य भगवतः
पाणेस्तलं कल्पपुलाकिपत्रं कल्पवृक्षसत्त्वं पत्रं ध्रुमं स्व मन्यते १४

स, च अन्यत्, तस्य भगवतः अङ्गुलीः कामदुष्पास्तनानमस्त,
तस्य नखान् चित्तामणीनमस्त ॥ ४८ ॥

३ येन त्रिलोकीगतगायनौघं,
जिगाय धीरध्वनिरस्य कण्ठः ।

क्रमेण तेनैव किमेष रेखा-

४ त्रयं कृतं साक्षिजनैर्बभार ॥ ४९ ॥

येन त्रिलोकी०-अस्य भगवतः कण्ठो येन क्रमेण त्रिलोकी-
गतगायनौघं, त्रिभुवनस्थानां गायनानां समूहं जिगाय इति
१ जितवान्, किलक्षणः कण्ठः । धीरध्वनिः धीरो गम्भीरो ध्वनिः
शब्दो यस्य स धीरध्वनिः । एष कण्ठस्तेनैव क्रमेण किं रेखात्रयं
बभार, किंविशिष्टं रेखात्रयम् । साक्षिजनैः कृतम्, कोऽर्थः ।
१२ त्रिभुवने तावता स्वामिकण्ठसदृग् धीरध्वनिर्नास्तीत्यर्थः ॥ ४९ ॥

यज्जातिवैरं सरता तदास्यां-

भोजन्मनाऽभंजि जगत्समक्षम् ।

१५ निशारुचिस्तत्किमपत्रपिण्डः,
सोऽयं दिवाभूद्विधुरप्रकाशः ॥ ५० ॥

यज्जातिवैरं० यत् तदास्यांभोजन्मना तदीयमुखकमलेन
१८ अयं विधुश्चन्द्रो जगत्समक्षं विश्वसाक्षिकं अभंजि जीयतेस्म
इत्यर्थः, किं कुर्वता तदास्यांभोजन्मना । जातिवैरं सरता,
सोऽयं विधुश्चन्द्रः तत् तस्मात् कारणात् दिवा दिवसे किं
अप्रकाशो जगत्समक्षं एवामूत्, किलक्षणो विधुः । अपत्रपिण्डः
२३ लज्जनशीलः, पुनः किं । निशायां रुचिः काम्निः अस्मिन् स

निशारुचिः, अन्योऽप्यपत्रपिण्णुर्दिवा अप्रकाशः स्यात्, तस्यैव
हि निशायां रुचिरमिलनः स्यात् ॥ ५० ॥

ओष्ठद्वयं वाक्समयेऽवदात-

३

दन्तद्युतिष्ठावितमेतदीयम् ।

बभूव दुग्धोदधिवीचिधौत-

प्रवालवल्लीप्रतिमल्लितश्चि ॥ ५१ ॥

३

ओष्ठद्वयं० एतदीयं ओष्ठद्वयं दुग्धोदधिवीचिधौतप्रवाल-
वल्लीप्रतिमल्लितश्चि दुग्धोदधेः क्षीरसमुद्रस्य वीचिभिः कल्लोलैः
धौताया कालितायाः प्रवालवल्लेः प्रतिमल्लिता प्रतिमल्लीकृता ६
श्रीर्येन तत् दुग्धोदधिश्रीर्बभूव, किंविशिष्टं ओष्ठद्वयम् ! वाक्-
समये वचनावसरे अवदातदन्तद्युतिष्ठावितं उज्ज्वलदन्तसत्क-
किरणैर्व्याप्तं ओष्ठद्वयं प्रवालवल्लीसदृशं दन्तद्युतयः क्षीरसमुद्र- १५
कल्लोलसदृशाश्चेति इति भावः ॥ ५१ ॥

व्यक्तं द्विपङ्क्तिभवनादजस्रं,

श्रीरक्षणे यामिकतां प्रपन्नाः ।

१५

द्विजा द्विजेशस्य तदाननस्य,

लक्ष्मीसमूहं प्रभुदत्तमूढुः ॥ ५२ ॥

व्यक्तं द्विपङ्क्ति० द्विजेशस्य इति । तस्य भगवत्तु आननं मुखं १६
तदेव द्विजेशश्चन्द्रस्तस्य द्विजा दन्ता लक्ष्मीसमूहं शोभासमु-
दयं ऊर्ध्वहन्ति, सा, किंविशिष्टं लक्ष्मीसमूहम् ! प्रभुणा मुखेन
दत्तं मुखे एव स्थिता दन्ताः शोभां भजन्त इति, किंलक्षणा १७
द्विजाः ! व्यक्तं प्रकटं द्विपङ्क्तिभवनात् अजस्रं निरंतरं श्रीरक्षणेण
यामिकतां आरक्षकतां प्रपन्नाः, दन्तैरेव मुखस्य शोभा स्यात् ॥ ३३

अथ द्वितीयपक्षे द्विजानां ब्राह्मणानां ईशः स्वामी द्विजेशः
तस्य द्विजा ब्राह्मणा मनुष्या स्वामिना दत्तं लक्ष्मीसमूहं बहन्ति
३२ । व्यक्तं द्विपक्षिभवनप्रतिष्ठादि अत्रापि योज्यम् ॥ ५२ ॥

अदान्मृदुर्मादिवस्तुकिमुक्त्या,

युक्तं तदीया जनतासु जिह्वा ।

३३ लोला स्वर्यं स्वर्यगुणं तु सभ्या-

नभ्यासयन्ती कुतुकाय किं न ? ॥ ५३ ॥

अदान्मृदुः० तदीया तस्य भगवतः सम्बन्धिनी जिह्वा
३३ जनतासु जनसमूहेषु उक्तिमुक्त्या वचनं चातुर्यं मार्दवं सौ-
कुमार्ययुक्तं अदात्, किंलक्षणा जिह्वा ? मृदुः कोमला अत
एव हेतोर्मार्दवं अदात्, तु पुनः स्वर्यं लोला चपला सती
३३ सभ्यान् सभाजनान् स्वर्यं गुणं अभ्यासयन्ती कुतुकाय किं न
स्वादपि तु स्यादेव । कोऽर्थः ? स्वामिनो जिह्वया सर्वथा स्वर्यभावः
स्वान्ते उत्पाद्यते ॥ ५३ ॥

३४ प्राणं जगज्जीवनहेतुभूतं,

नासा यदौषत्यपदं दधाति ।

कर्मारिमाराय तदग्रवीक्षा,

३५ दीक्षादिनान्तेन ततो निघाता ॥ ५४ ॥

प्राणं जगज्जीवनहेतुभूतं० नासा नासिका प्राणं पवनं बलं
वा मृदु दधाति । किंलक्षणा नासा ? औषत्यपदं उच्यते वाः स्वानम् ।
३५ प्राणं किंलक्षणम् ? जगज्जीवनहेतुभूतं अगतो विश्वस्य जीवन्नाय
हेतुभूतं तत् तस्मात् कारणात् तेन भगवता कर्मारिमाराय
३५ कर्मरूपशत्रूणां विनाशाय अदीक्षादिनात् दीक्षादिनमारम्भ

तदग्रवीक्षा तस्या नासिकाया अग्रनिरीक्षणं विधास्यता । कोऽर्थः ?
 स्वामी दीक्षानन्तरं स्वनासाग्रदचटक् कर्मशत्रून् हनिष्यतीति
 भावः, यो बलवान् स्यात् तस्यैव वीक्षा शत्रुहन्नावसरे
 क्रियते ॥ ५४ ॥

श्रेयस्कराबुल्लसदंशुराशी,
 पार्श्वद्वयासीनजनेषु यस्य ।

कलौ कपोलावकरप्रयत्न-

हैमात्मदर्शत्वमशिश्रियाताम् ॥ ५५ ॥

श्रेयस्करा०, तस्य भगवतः कलौ मनोजौ कपोलौ पार्श्वद्व-९
 यासीनजनेषु उभयोः पार्श्वयोः उपविष्टलोकेषु अकरप्रयत्न-
 हैमात्मदर्शत्वं हस्तापक्रमरहितस्वर्णमयदर्पणत्वं अशिश्रियातां
 आश्रितवन्तौ, किंविशिष्टौ कपोलौ ? श्रेयस्करौ भङ्गलकर्तारौ । १३
 पुनः किंविशिष्टौ ? उल्लसदंशुराशी उद्गच्छतिकरणसमूहौ ॥ ५५ ॥

वितेनुषी श्मश्रुवने विहारं,
 दोलारसाय श्रितकर्णपालिः ।

स्फुरत्प्रभावारि चिरं चिखेल,

तदाननाम्भोजनिवासिनी श्रीः ॥ ५६ ॥

वितेनुषी० तदाननाम्भोजनिवासिनी तस्य भगवतो मुख- १०
 कमलवासिनी श्रीर्लक्ष्मीः, स्फुरत्प्रभावारि प्रसरत्प्रभारूप-
 जले, चिरं चिरकालं चिखेल क्रीडाश्चकार, वारूशब्दो व्यंज-
 नान्तोऽत्र शेषः । किंलक्षणा श्रीः ? श्मश्रुवने कुर्वरूपोष्णाने
 विहारं विचरणं वितेनुषी कृतवती, पुनः किंविशिष्टा श्रीः ? १४

दोहदत्ताय श्रितकर्णपातिः आन्दोत्तरसङ्गदे श्रिताः कर्म-
पातिर्यथा सा दोहदत्ताय श्रितकर्णपातिः ॥ ५३ ॥

३ पश्यानि जित्वा विहिताऽस्य हृग्म्यां,
सदा खदासी ननु पशवासा ।

किमन्यथा सावसभानि याति,

४ तत्प्रेरिता प्रेमजुषामखेदम् ॥ ५७ ॥

पश्यानि० अत्य भगवतो हृग्म्यां पशवासा लक्ष्मीर्ननु
निश्चितं सदा सर्वदा खदासी विहिता, किं कृत्वा ? पश्यानि
५ जित्वा, किमन्यथा सा पशवासा तत्प्रेरिता ताम्यां हृग्म्यां प्रेरिता
प्रेमजुषां प्रीतिमतां आवसथानि गृहाणि अखेदं खेदरहितं
यथा भवति तथा याति, कोऽर्थः ? सामिहृग्म्यां मत्तलोकान्तं
१२ दारिद्र्यदौर्भाग्यादयो दोषा नश्यन्ति, पदे पदे संपदश्च
विजृम्भन्त इति भावः ॥ ५७ ॥

कुण्याभरेखाभ्रमतौ निभात्य,

१५ तद्भूयुगं यौवनवद्वितप्तैः ।

अकारि नृत्यं प्रमदोन्मदिष्णु-

मनोमयूरैर्विलसत्कलापैः ॥ ५८ ॥

१६ कुण्याभ० प्रमदोन्मदिष्णुमनोमयूरैः भगवतां स्त्रीणाम्
उन्मदिष्णुकिं उन्मदसंयुक्तानि भगवतोऽप्युन्मदोन्मदि० ।

तैः सदा मयूरैः । पदे प्रमदेन हर्षेण उन्मदिष्णुमनसो ये मयू-

१७ रण्ये प्रेम० तैर्मयूरैः नृत्यं नाट्यं अकारि कृतं, किं कृत्वा ? तद्भूयुगं
तदा भगवतोऽप्युनक्तं कुण्याभरेखाभ्रमतौ निभात्य कुण्या

१८ इत्यासां च अरेखा तत्पु योऽसौ विभ्रमस्तस्मात् । कुण्या इत्यासां ।

विश्विष्टिः प्रमदोन्मुदिष्णुमनोमयैः । यौवनरूपसौख्यनेष्ट
सौख्यैः, पुनः विश्वि० । विकसत्कलापैः विकसत् कलानां आपः
प्रतिः येषु ते विकसत्कलापास्तैर्विक०, पक्षे विकसन्मोदपिच्यैः
स्तम्भलादिसंभवे बह्विस्तत्त्वं च कपूरान्तं अग्निः स्यात् ॥ ५८ ॥

आन्वा० वक्षानां स्त्रीणां दृशोऽस्य भववर्तोऽलिले समस्तैः

प्रमापयोऽक्षिप्रपवोलौचनरूपप्रपयोः प्रमापयः

छायां चिरं भ्रूलतयोरुपास्य,

भालस्यले सन्दधुरध्वगरवक् ॥ ५९ ॥

आन्वा० वक्षानां स्त्रीणां दृशोऽस्य भववर्तोऽलिले समस्तैः
अत्र आन्वा, ततः परं अक्षिप्रपवोलौचनरूपप्रपयोः प्रमापयः
प्रमारूपजलं मिषीय पीत्वा भ्रूलतयोर्ब्रूवह्योः छायां कान्तिं वा
चिरं चिरकालं उपास्य सौचित्वा, भालस्यले अक्षगतं पथिकर्तुं
सन्दधुः सन्दधते स्म, अन्यत्रापि पथिकयः अज्जनानि देहे
आन्वा प्रपासु पयः पीत्वा लताद्यु छायामुपास्य स्वलभार्गे गमनीं
कुर्वन्ति ॥ ५९ ॥

अर्धं च पूर्णं च विधुं ललाट-

सुप्रच्छलादीक्ष्य तदङ्गभूर्तो ।

न के गरिष्ठां जगुर्दम्भी च,

राकां च तस्माद्यतसा विधिः ॥ ६० ॥

अर्धं च पूर्णं च० के विधुं ललाट-
च पूर्णिमां च तस्माद्यतसा तौ अर्धपूर्णौ विधुमभौ योस्त-
साययोर्भावस्तथा, विधिः पञ्चमस्तथा, गरिष्ठां न जगुर्दम्भी

कथयामासुः, अपि तु जगुरेव । किं कृत्वा ? अर्धं च अन्यत् पूर्णं
 च विधुं चन्द्रं ललाटमुखच्छलासदङ्गभूतौ तस्य भगवतोऽङ्ग-
 १ मूतौ अवयवतां गतौ वीक्ष्य दृष्ट्वा । कोऽर्थः ? स्वामिभालं
 अर्धचन्द्रसदृशं वक्रं संपूर्णचन्द्रमण्डलसदृशं चामूत, तेनाष्टमी
 पूर्णिमासौ, सर्वतिथिमध्ये गरिष्ठे जाते कथ्येते ॥ ६० ॥

१ द्विष्टोऽपि लोकैरमुना स्वमूर्धि,
 निवेशितः केशकलापरूपः ।

वर्णोऽवरः श्रीभरमाप नाथ-

१ प्रसादसाध्ये हृदये कुलं किम् ? ॥ ६१ ॥

द्विष्टोऽपि लोकैः ० अवरः अप्रशस्यो वर्णः श्यामवर्णको
 नीचवर्णको वा, श्रीभरं शोभासमूहं आप प्राप, किंविशिष्टः
 १२ वर्णः ? लोकैर्द्विष्टोऽपि, पुनः किंविशिष्टः ? असुता भगवता
 स्वमूर्धि आत्मीयमस्तके निवेशत आरोपितः, पुनः किंविशिष्टः ?
 केशकलापरूपः केशकलाप एव रूपं यस्य सः, हि निश्चितं
 १५ नाथप्रसादे साध्ये उदये सति कुलं किं वीक्ष्यते ? कोऽर्थः ?
 नृपो यस्य प्रसादाभिमुखं स्थात् तस्याऽकुलीनस्यापि सम्पदः स्यु-
 रिति भावः, उक्तं च—“सुप्रसन्नविशदस्य भूपतेर्यत्र यत्र
 १६ विलसन्ति दृष्टयः । तत्र तत्र शुचिता कुलीनता वक्षता
 सुभगता च गच्छति ॥ १ ॥” ६१ ॥

शुद्धा नवश्मश्रुसमाश्रिताङ्ग-

१ श्रीकं निशोदीतमदोमुखेन्दुम् ।

केशौघदम्भारिकमु पुष्पतारा-

१६ लङ्कारहारिण्यभिसारिकाभूत् ॥ ६२ ॥

बुद्धा नवश्म० निशा रात्रिः, केशौघदम्भात् केशानां
 ओघः समूहस्तस्य दम्भात् मिषात् किमु अभिसारिकाऽभूत्,
 “अलंकृता या प्रियं याति कथ्यते साभिसारिका” । किं कृत्वा ?
 अदोमुखेन्दुम् अमुष्य भगवतो मुखेन्दुः अदोमुखेन्दुः तं अदो-
 मुखेन्दुं मुखचन्द्रं उदीतं उदितं बुद्धा शास्त्रा, किलक्षणं अदो-
 मुखेन्दुम् ! नवश्मश्रुसमाश्रिताङ्गश्रीकं नवीनकूर्चेणैव आश्रिता
 अङ्गश्रीः लाञ्छनश्रीर्येन तं नवश्मश्रु० अत्र स्वार्थे कः प्रत्ययो
 ज्ञेयः । किलक्षणा रात्रिः ! पुष्पतारालङ्कारहारिणी पुष्पाण्येव
 तारकास्तेषामलङ्कारस्तेन हारिणी मनोज्ञा या सा पुष्पतारा० ।
 यतः शिरसि पुष्पाणि स्युः रात्रौ च तारकाः स्युरिति भावः ।
 एतावता मुखं पूर्णचन्द्रसमं केशकलपश्च रात्रिसम इति
 भावः ॥ ६२ ॥

वर्णेषु वर्णः स पुरस्सरोऽस्तु,

योऽजस्रमाशिश्रियदङ्गमस्य ।

अवेपियच्छायलवेऽपि लब्धे,

लोके सुवर्णश्रुतिमाप हेम ॥ ६३ ॥

वर्णेषु वर्णः० संसलक्षणेषु वर्णेषु श्वेतरक्तादिषु पुरःसरोऽ-
 भ्रैसरोऽस्तु, यः पीतवर्णोऽजस्रं निरंतरं अस्य भगवतो अङ्गं
 आशिश्रियत् आश्रयति स्म, अवेपि ‘दुवेपृङ् केपृङ् नेपृङ्
 कपृङ् चलने’ इतिधातोरिति मत्स्ये वेपिन् इति स्यात् अतः
 कारणादवेपिनि निश्चले यच्छायलवेऽपि यस्य भगवतः कान्ति-
 लेशेऽपि सति हेम सुवर्णं लोके लोकमध्ये सुवर्णश्रुतिं सुष्ठु शोभनो २२

कर्णः सुवर्ण इति स्वार्ति भाष, अमवान् सुवर्णवर्णशरीरे
वर्णः इति भाषः ॥ ६६ ॥

३ शुभं जगद्भूतपुण्ययोगि शुभं,
वन्द्यैश्वर्येऽङ्गप्रमदार्थेऽष्टे ।

तद्यौघनेनोत्तवप्रमदकाश-

४ अङ्गप्रमदकाशप्रमदेन वास्य ॥ ६७ ॥

शुभं० तत् शुभं वलं पक्षे वनं तस्य अगमत्तौ शौशवे वास्ये
शुभं अङ्गत्, पक्षिषिष्टित्य तस्य । परमार्थदृष्टेः अमवार्थे मोक्षे
१ इष्टिर्देवार्थं वत्स, यद्ये परमं प्रकृष्टाऽर्थाद्वये वृष्टिः १ किञ्चिदर्थं
शुभम् । जगद्भूतपुण्ययोगि जगत्तो मृतिर्मरणं पक्षे अङ्गत्तो विद्यत
शुक्तिः प्रोषणे तत्र उपयोगि । अनवान् अगमत्तौ प्रोषणे कर्तुं समर्थः,
१२ अगवान् मेरुं दण्डं पृथ्वीं छत्रं कर्तुं समर्थः । तत् शुभं शौवनेन
प्रकाशं प्रकटमकारि क्रियते सा । किंवत् ? उत्सववत् यथा उत्स-
वेन शुभं वनं प्रकाशं क्रियते । किञ्चिद्वशेन शौवनेन । माधत्य-
१५ मदेन-माधन्यः प्रमदाः स्त्रियो येन तत् माधत्यमदम्, तेन
माधत्यमदेन । पक्षे प्रमदो हर्षो श्रेयः ॥ ६८ ॥

यूनोऽपि तस्याजनि वषयमभ-

१० वारस्य वाजीव सदैव चेतः ।

सप्तङ्गमेवोरसितोऽप्यनङ्ग-

सप्तङ्गजन्मस्य वदुपचरकम् ॥ ६९ ॥

११ यूनोऽपि० तस्य अगमत्तौ यूनोऽपि शौवनाभिरुहस्यापि चेत-
स्त्रिंशद्भदैव वषयं, अङ्गति वास्य । कस्येव ? अथवारस्येव । यथा
१२ अङ्गत्तारस्य वाजीव इत्यस्य अङ्गत्तो भवति । तत् तस्यात् कारणात्,

इत्थिलोऽपि बलवानपि, अनङ्गः कन्दर्पः, तं भगवन्तं सशङ्कमेव
ज्ज्ञा नयति, तथा उपचारान् सेवते स्म । किलक्षणोऽनङ्गः
तदङ्गजन्म तस्य चित्तस्वाङ्गजन्मा पुत्रः । यदि पिता वन्द्यस्तदा
पुत्रोऽप्यवश्यं वन्द्य एव स्यादिति ॥ ६५ ॥

पश्चादमुष्यामरवृन्दमुख्याः,

पदाभिषेकं प्रथयाम्भभूयुः ।

६

प्रागेव पृथग्यां प्रससारं दुष्ट-

चैष्टोरगीवजमुत्तः प्रतापः ॥ ६६ ॥

पश्चादमुष्या०—अमरवृन्दमुख्या सुरेन्द्राः अमुष्य स्नामितः २
पदाभिषेकं पश्चात् प्रथयाम्भभूयुर्विस्तारयामासुः अमुष्य भग-
वतः प्रतापः पृथग्यां प्रागेव प्रथममेव प्रससारं प्रसरति स्म ३
किलक्षणः प्रतापः ४ दुष्टचैष्टोरगीवजमुत्तः दुष्टानां अन्याय- १२
कारिणां चैष्टा, सैव उरगी सर्पिणी, तां प्रति वज्रमुखो गरुड-
समानः ॥ ६६ ॥

आनश्रुरिन्द्रा मकरन्दचिन्दु-

१५

सन्दोहवृत्तक्षपनावसत्तम् ।

मन्दारमाल्यैर्मुकुटाग्रभाग-

अष्टैर्नमन्तोऽनुदिनं यदंही ॥ ६७ ॥

१८

आनश्रुरिन्द्रा० इन्द्रा यदंही यत्त स्नामितः पादौ, मन्दारमा-
ल्यैः नमन्तुः १ वृत्तक्षपनावसत्तम्, अयत्तं उपक्रमं विनैव, आनश्रुः
पूजवागाश्रुः २ किलक्षणो यदंही ३ मकरन्दचिन्दुसन्दोहवृत्त-
क्षपत्तौ ४ मकरन्दचिन्दुतां अभूदेन निष्पन्नश्चाश्रुः ५ किलक्षणैर्मा- १२

न्दारमाख्यैः ? मुकुटाग्रभागग्रष्टैर्मुकुटस्याग्रभागात् अष्टैः पतितैः ।
किं कुर्वन्तः सुराः ? अनुदिनं निरन्तरं नमन्तः । स्वयमेव
३ नमतां मालापतने स्नात्रं पूजा च स्यात्, अतोऽयन्नमिति
उक्तम् ॥ ६७ ॥

आमोक्षसौख्यांहतिसंघयाशि-

५ आत्मातिरिक्तेऽभ्युदिते पृथिव्याम् ।

अशिश्रियन्मन्दरकन्दराणि,

संजातलज्जा इव कल्पवृक्षाः ॥ ६८ ॥

१ आमोक्षसौ० कल्पवृक्षा मन्दरकन्दराणि मेरोर्गुहा अशि-
श्रियन् आश्रितवन्तः । उत्प्रेक्षते, संजातलज्जा इव उत्पन्नलज्जा
इव । क सति ? अस्मिन् भगवति आमोक्षसौख्यांहतिसन्ध्या,
१२ मोक्षावधि यत् सौख्यं तस्य अंहतिर्दानं तद्विषये सन्धा प्रतिज्ञा
तया । आत्माऽतिरिक्ते आत्मनोऽधिके पृथिव्यां अभ्युदिते सति
कल्पवृक्षैरात्मभ्योऽपि अधिकदातारं भगवन्तं वीक्ष्य लज्जया मेरु-
१५ गुहा आश्रिताः ॥ ६८ ॥

स्वर्गायनैः स्वर्गिपतेः समाया-

माविष्कृते कीर्त्यमृते तदीये ।

१८ तत्पानतस्तृप्यति नाकिलोके,

सुधा ग्रहीतारमृते सुधाभूत् ॥ ६९ ॥

स्वर्गायनैः० सुधा अमृतम्, ग्रहीतारं ग्राहकम्, ऋते विना,
२१ सुधा निःफलभूत् । क सति ? स्वर्गायनैस्तुम्बुरुनारदाद्यैः गायनैः,
स्वर्गिपतेरिन्द्रस्य समायाम्, तदीये तस्य स्वामिनः सत्के, कीर्त्य-
२३ मृते आविष्कृते प्रकटीकृते सति । पुनः क सति ? तत्पानतस्तस्य

कीर्त्यमृतस्य पानात्, नाकिलोके स्वर्गिलोके, वृष्यति तृप्तिं
आप्नुवति सति ॥ ६९ ॥

मेरौ नमेरुद्रुतले सदीयं,

यशो हयासैरुपवीष्यमानम् ।

श्रोतुं विशालाऽपि सुरैः समेतैः,

सङ्कीर्णतां नन्दनभूरलम्भि ॥ ७० ॥

मेरौ नमेरुद्रुतले० सुरैर्देवैर्विशालापि विस्तीर्णापि नन्दनभूः
नन्दनवनभूमिः सङ्कीर्णतामलम्भि सङ्कीर्णत्वं प्रापिता । किंलक्षणैः
सुरैः । तदीयं तस्य भगवतो यशः श्रोतुं आकर्णयितुं समेतैर्मि- ९
लितैः । किंलक्षणं यशः । मेरौ मेरुपर्वते नमेरुद्रुतले नमेरु-
नाम्नो वृक्षस्य तले, हयासैः किनैरुपवीष्यमानं वीणयां
गीयमानम् ॥ ७० ॥

यशोऽमृतं तस्य निपीय नागा-

ज्जनास्यकुण्डोज्ज्वलमद्भुतेन ।

शिरो धुनानस्य भुजङ्गमर्तुः-

भूभार एवामवदन्तरायः ॥ ७१ ॥

यशोऽमृतं० भुजङ्गमर्तुः शेषनागाधिराजस्य, अद्भुतेन आश्च-
र्येण, शिरो धुनानस्य शीर्षं धुनतः सतः, भूभार एव अन्तरा- १०
योऽभवत् । किं कृत्वा ? तस्य स्वामिनो यशोऽमृतं निपीय शीत्वा,
किंविशिष्टं यशः । नागाङ्गनाऽऽस्यकुण्डोज्ज्वलम्, पातालकन्याया
मुखमेव कुण्डं तस्मादुत्पन्नम्, न च कुण्डेष्वमृतं वर्तते इति
वचनात् ॥ ७१ ॥

धत्तां यशोऽस्त्राखिललोलगर्व-

सर्वस्वसर्वङ्गपताभिमानम् ।

गुणैर्दृढव्यूढघनैर्निबद्धः-

मपि त्रिलोकाटनलम्पटं यत् ॥ ७२ ॥

धत्तां यशोः० अस्त्र मगवतो यशः अखिललोलगर्वसर्वस्व-

१ सर्वङ्गपताभिमानम्, अखिलाः समस्ता लोलश्चपल्य ये पदार्था-

स्तेषां यद्वर्षसर्वत्र तस्य सर्वङ्गपता सर्वोन्मूलनता तस्याभिमानं

अहङ्कारं धत्तां विभर्तु । कोऽर्थः ? मगवतो हि यशस्त्रिभुवने

२ सर्वचपलपदार्थेभ्योऽप्यतिचपलत्वेन विश्वं व्याप्नोति स्म । यद्

यशो गुणैर्यौदार्यैर्यैर्गाम्भीर्यैश्चातुर्यमाधुर्यादिभिर्देवरकैः वा निबद्धं

बद्धमपि त्रिलोकाटनलम्पटं विश्वभ्रमणारसिकं वर्तते । किं-

३ लक्षणैर्गुणैः ? दृढव्यूढघनैः दृढा निश्चलाश्च व्यूढा विस्तीर्णाश्च

घना निचिताश्च दृढव्यूढघनास्तैर्दृढव्यूढघनैः ॥ ७२ ॥

स एव देवः स गुरुः स तीर्थे,

१५ स मङ्गलं सैष सखा स तातः ।

स प्राणितं स प्रभुरित्युपासा-

मासे अमैस्तद्गतसर्वकुलैः ॥ ७३ ॥

१६ स एव देवः० जनैर्लोकैः स एव भगवान् इति अनुज्ञा प्रका-

रेण उपासामासे सेव्यत्वेन । उपासामासे इति निबाधं अहङ्क-

स्यामेव संयोज्यते । स पुनः भगवान् देव इति चतुःपटीन्द्र-

२ गुणानुपपन्नमभुसिलोकैः सेव्यत्वात्किन्दृत्वात् । स भगवान् गुरु-

रिति लोकानां व्यापारविचारव्यवहारकलाविद्याशिष्यविज्ञानादि-

३ प्रकाशकत्वात् । स जिनस्तीर्थमिति “अगाधे विषले मृदे सत्य-

ह्रीरूपो हृदि । स्वासर्वं मन्त्रमे तीर्थं ज्ञानार्जवदयापरैः, १
 इत्यादितीर्थरक्षणान्नितत्वात् । स स्वामी मन्त्रमिति सर्वेषा-
 म्भेदकत्वात् । स एव जिनः, सत्ता मित्रं आश्रितजनानां स्वात्म- २
 कर्मोद्यमकारकत्वात् । स स्वामी तातः पिता इति भक्त्या
 अन्तरङ्गशत्रुक्षकत्वात् । स भगवान् प्राणितं जीवितमिति, पुण्य-
 भाजां पुण्यरूपम्विवित्प्राप्तकत्वात् । स जिनः वशुः स्वामी इति ३
 सकलरीतिनीतिस्थितिभिः प्रजायां प्रकृतत्वात् । किंविशिष्टैः
 चनैः । तद्गतसर्वकृत्यैः तस्मिन् भगवति गतानि स्थितानि
 सर्वकृत्यानि येषां ते तद्गतसर्वकृत्यास्तैस्तद्गतसर्वकृत्यैः ॥ ७१ ॥ ५

योगीश्वरोऽभिनवमन्यतनुप्रवेश-

अभ्यस्तकानुदरकन्दरगः स्वमातुः ।

बालो युवाप्यनपहाय तनू स याव-

१४

द्वेदं विवेश हृदयानि यदीक्षकाणाम् ॥ ७४ ॥

योगीश्वरो० यो भगवान् योगीश्वरः सन् अभिनवं नवीनं
 अम्वतनुप्रवेशं अभ्यस्तवान्, किंविशिष्टः भगवान् ! स्वमातु- १५
 रुदरकन्दरगः आरमीयजनन्धा उदरमेव कन्दरे उक्त स्थितः,
 अभ्योऽपि योगी कन्दरमध्ये परकायप्रवेशविधानमभ्यसति ।
 स जिनो बालो युवापि सन् तनू शरीरे जनपहाय अत्यक्त्वा १६
 ईक्षकाणां आलोकनपराणां यद् हृदयानि यावद्वेदं यथाशक्तं
 विवेश प्रविष्टवान् । अभ्यो योगी निजशरीरे त्यक्त्वा अन्यस्म
 एकस्म अन्यच्छरीरे परकायप्रवेशविधानं प्रविशति, १७
 अयं तु भगवान् शरीरे त्यक्त्वा परेषां शरीरे प्रविशति अतो-
 ऽज्ञापूर्वता । अतोऽर्थः । अभ्यस्तवान् बालो युवापि वैद्विष्टेषां हृदये १८

प्रविष्टः जिनेन विना लोकचित्ते नान्यो जनः स्थित इति भावः ।
 यावद्वेदमिति 'विदुंती लामे' विद् । यावत् पूर्वं 'यावतो-
 १ विन्दजीवः' (सि० ५।४।५५) इति सूत्रात् यथा यावज्जीवं
 तथा यावद्वेदमिति प्रयोगः ॥ ४४ ॥

अप्राप्यकारि नयनं न मृषाह जैनः,

१ सम्पृच्य चेद्भगवतो वपुषा विदध्युः ।

सेवासुपासकदृशस्तदिमा अपीह

दध्युः, कराधवयवा इव दिव्यभूषास् ॥ ७५ ॥

४ अप्राप्यकारि-जैनः नयनं लोचनं अप्राप्यकारीति दूरस्थमेव
 स्वविषयग्राहकं मृषा अलीकं न आह न जल्पति, जैनानां
 हि स्पर्शनरसनप्राणश्रवणेन्द्रियाणि प्राप्यकारीणि स्पृष्टवि-
 १२ षयग्राहकत्वात्, नयनमनसी स्वप्राप्यकारिणी बहनाद्यसम्भवे
 अस्पृष्टविषयग्राहकत्वात्, ('पुष्टं सुणेइ सहं रुवं पुण पासई
 अपुष्टं तु') इत्यागमवचनात्, अत्रोपपत्तिमाह—चेत् यदि
 ३५ उपासकदृशः सेवकदृश्यः भगवतो वपुषा संपृच्य सेवा-
 करणेन दिव्यभूषां कङ्कणमुद्रामुकुटादिकां दधति, तथा दृशः ।
 तासां कज्जलमेव भूषणं च स्यात्, न तु स्वर्णादि । 'परहस्तेन
 १० वाणिज्यम्, सेवा सन्देशतस्तथा । तादृगेव फलं धत्ते, लोकेऽपि
 श्रूयते किल' इति ॥ ७५ ॥

इदि ध्याते जातः कुसुमशरजन्मा ज्वरमरः,

११ श्रुते चान्यस्मादावचनविरुचित्वं श्रवणयोः ॥

दृशोर्दृष्टे स्पष्टेतरविषयगत्यामलसता,

२१ तथापीह स्नेहं दधुरमरवध्वो निरवधिम् ॥ ७६ ॥

हृदि ध्याते० इह भगवति हृदि ध्याते सति कुसुमशर-
जन्मा ज्वरभरः कामज्वरसमूहो जातः । च अन्यत् इह स्वामिनि
श्रुते सति श्रवणयोः कर्णयोः अन्यश्चाप्य वचनविहसित्वं
जातं, अन्येषां प्रशंसावचनेऽरुचिरुत्पन्ना । इह भगवति दृष्टे
सति दृशोर्लोचनयोः इतरविषयगत्या अलसता स्पष्टा जाता
अन्यत्रावलोकने आलस्यं प्रकटं जातम् । तथापि अमरवच्चो
देव्य इह भगवति निरवधि अवधिरहितं ज्ञेहं वधुः । यस्मिन्
ध्याते ज्वरः, श्रुतेऽरुचिः, दृष्टे आलस्यं जायते, तत्र ज्ञेहः कथं
प्रियते इति विरोधः ॥ ७६ ॥

नारीणां नयनेषु चापलपरीवादं विनिघ्नन् वपुः-

सौन्दर्येण विशेषितेन वयसा बाह्यात्पुरोवर्तिना ॥

निर्जेतापि मनोभवस्य जनयंस्तस्यैव वामाकुले,

आन्ति कालमसौ निनाय विविधक्रीडारसैः कञ्चन ७७

नारीणां नयनेषु० असौ भगवान् विविधक्रीडारसैः कञ्चन
कालं कियन्तं समयं निनाय गमयति स्म । किं कुर्वन्? वपुःसौन्द- १५
र्येण शरीरमनोद्वस्त्वेन निश्चलताकरणात् नारीणां स्त्रीणां नयनेषु
लोचनेषु चापलपरीवादं चपलताया अपवादं विनिघ्नन् विनाशय-
न् । किंलक्षणेन वपुःसौन्दर्येण? बाह्यात् पुरोवर्तिना बाह्यादमेस- १६
रेण वयसा यौवनलक्षणेन विशेषितेन विशेषविशिष्टतां सश्रीकतां
प्रापितेन । किं कुर्वन् भगवान्? मनोभवस्य कामस्य निर्जेतापि
वामाकुले स्त्रीवर्गे रूपप्रिया तस्यैव मनोभवस्य आन्ति जयमेव २७

काशदेव इति अमं जनयन् उत्पादयन् । यो यत्न मिर्वेता स्यात्
स तस्यैव आन्ति कथं उत्पादयति इति विप्रम् ॥ ७७ ॥

३ इति श्रीकथात्मन्त्रेः कथितकर्मर्षीश्रीजयशेखरसूरिनिहितस्य जैनकुमार-
सम्भवस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिद्विरभितटीकायां श्रीमन्निकम-
कुन्दरसूरिशोधितायां प्रथमसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ १ ॥

१ ॥ अथ द्वितीयः सर्गः प्रारभ्यते ॥

तदा हरेः संसदि रूपसम्पदं,
प्रभोः प्रभाजीवनयौवनोदिताम् ।

२ अगायतां तुम्बरुनारदो-
च्छलन्मयूखच्छलदर्शिताशयौ ॥ ३ ॥

तदा हरेः ० तदा तस्मिन् अवसरे तुम्बरुनारदौ हरेर्निम्नस्व
१२ संसदि समायां प्रभोः श्रीमन्नयमदेवस्य रूपसम्पदं रूपलक्ष्मीं अगा-
यतां यायतः स्मः । किंलक्षणं रूपसंपदम् ? प्रभाजीवनयौवनोदितां
प्रभाया जीवनं यौवनं तस्मादुदितां उत्पन्नाम्, किंलक्षणी तुम्बरु-
१५ नारदौ ? रदोच्छलन्मयूखच्छलदर्शिताशयौ रदोन्मो दन्तोन्म
उच्छलन्तो ये मयूखाः किरणास्तेषां च्छलेन निषेण दर्शिताशयौ
दर्शित प्रकटित आशयौ अभिशयो माम्यां तौ रदोच्छलन्म-
२० यूखच्छलितोन्मो पताक्ता निश्वसिषौ ॥ ३ ॥

प्रभुः प्रभाम्भोनिधिरामरी सभा,
किंस्तुस्तौ यदि ग्राह्यस्तौ ।

मणिर्महार्घ्यः शुचिकान्ति काञ्चनम्,

कला कलादस्य कलापि वर्ण्यताम् ॥ ४ ॥

प्रभुः प्रभाभोनिधिः, प्रभुः श्रीशङ्करभट्टः प्रभाभोनिधिः
 प्रभाया अभोनिधिः समुद्रो वर्तते, तथा आभरी नमराणामिय-
 मभरी देवसभा वर्तते । ययं किमु स्तुभः, यदि तौ तुम्बर-
 नारदौ गुरुं जयन्तौ । अत्र हृदयान्तमह-मणिर्महाम्णे बहुमूल्ये
 वर्तते, कण्ठानं सुवर्णं शुचि कान्ति पवित्ररुक् वर्तते, ततः परं
 कलावत्तं सुवर्णकारस्य कल्य नसोक्ता कल्यपि वर्ण्यसम् ॥ २ ॥

शुणाढ्यया गेयविधिप्रवीणया,

न वीणया गीतमदोऽन्वगायि न ।

सरस्वती पाणितलं न मुञ्चती,

किमौचित्यीतव्यवते कदापि सा ॥ ३ ॥

शुणाढ्यया गेयविधिप्रवीणया० वीणया अवस्तुम्बरुनारद-
 सम्बन्धि गीतं न न अन्वगायि नहि नहि अनु पश्चाद्दीयते सा, ११
 अपितु गीयते सा । अत्र द्वौ मन्त्रौ प्रकृतमर्थं गमयतः । किंवि-
 शिष्टया वीणया ! शुणाढ्यया गुणैस्तंत्रीभिः विवेकादिभिर्वा
 णाढ्यया समृद्धया । अन्या गायित्री गुणैर्मोघुर्यादिभिस्तथा सात् । १५
 पुनः किंविशिष्टया । गेयविधौ गेयं गानं तस्य विधौ प्रवीणया
 निपुणया । सा वीणा औचित्यी औचित्यगुणात् किं कदापि
 व्यवते अश्नति अपितु नैव । किं कुर्वती वीणा ! सरस्वती- १८
 पाणितलं सरस्वत्या हस्ततलं न मुञ्चती । यः सरस्वत्याः समीपं
 न मुञ्चति, तस्य विवेकाया गुणाः स्युः । अत्र किं चित्रम् ॥ ३ ॥

निनिन्दुरेकेऽमरधेनुजं पयो,

मरुषुसुखाणामपरे कलमवलीयु ।

परेऽर्णवालोडनसाधिता सुधां,

प्रभोः पिबन्तश्चरितामृतं सुराः ॥ ४ ॥

- १ निनिन्दुरेके० एके देवा अमरघेनुजं पयः कामघेनुसंबन्धि-
दुग्धं निनिन्दुर्निन्दन्ति स्म । णिदि कुरसायामिति धातोः प्रयोगः
इति क्रिया सर्वत्र योज्यते । अपरे देवा मरुद्ब्रुमाणां मरुतो
२ देवास्तेषां द्रुमाः कल्पवृक्षाः तेषां फलावलीम् । अपरे सुराः सुधां
अमृतम् । किलक्षणां सुधाम् ? अर्णवालोडनेन करणात् साधितां
समुद्रस्य आलोडनं मयनं ततः साधितां प्रकटिताम् । किं कुर्वन्तः
३ सुराः ? प्रभोः श्रीशङ्खभदेवस्य चरित्रामृतं पिबन्तः । कोऽर्थः ?
देवानां श्रीयुगादिदेवचरित्रामृतं कामघेनुदुग्ध-कल्पवृक्षफल-
सुधानिर्यासादिभ्योऽप्यधिकतरं सरसं जातम् अतोऽमरघेनु-
४ मरुद्ब्रुमकरीर इति हीनशब्दौ साभिप्रायौ, सुधायाः प्रयास
साध्यत्वमेव दोषः ॥ ४ ॥

अवाः श्रियं प्राप्सुमी प्रभोर्गुणै-

- १५ वयं ब्रूथामारकृतः किमासहे ।

मुदा शिरः स्वं धुनतां समासदा-

मितीव पेते किल कर्णवेष्टकैः ॥ ५ ॥

- १६ अवाः श्रियं० किल इति सत्ये । समासदां सम्यानां कर्ण-
वेष्टकैः कुण्डलैः पेते पतितम् । उत्प्रेक्षते, इतीव इतिकारणादिव
इतीति किम् ? अमी समासदाः सम्याः प्रभोर्गुणैः अवः श्रियं
१७ कर्णशोभां प्राप्नुः, ब्रूथामारकृतो मुधाभारकारिणो वयं किं
आसहे किं तिष्ठामः । किं कुर्वतां समासदाम् ? मुदा हर्षेण स्वं
१८ शिरः स्वीयं मस्तकं धुनताम् । कर्णवेष्टकः पुनर्पुंसको ज्ञेयः ॥ ५ ॥

यशोऽमृतौघः प्रसरति तन्मुखा,-
तथा प्रभोः पार्षदनिर्जरैर्यथा ।

अयं भवः कूपकहृत्सरेष्वमान्,
हृगध्वनावामि मुदश्रुदम्भतः ॥ ६ ॥

यशोऽमृतौघः० तन्मुखात् तयोस्तुम्बहनारदयोर्मुखात् प्रभोः
भीष्मवभदेवस्य यशोऽमृतौघः यशोऽमृतस्य उद्यत्प्रवाहस्तथा प्रस-
सार प्रसरति स्म, यथा पार्षदनिर्जरैः सम्यदेवैरेवं यशोऽमृतौ-
घः मुदश्रुदम्भतो हर्षाश्रुमिषात् हृगध्वना दृष्टिमार्गेण वाम्यते
स्म । किं कुर्वन् यशोऽमृतौघः । भवः कूपकहृत्सरेष्वमान् । १
अवणरूपकूपहृदयरूपसरोवरेषु अमान् मातुमशक्तः ॥ ६ ॥

ध्रुवं दृशोश्च भवसोश्च सङ्गतं,
प्रवाहवर्त्मन्तरमस्ति देहिनाम् ।

श्रुतिं गतो गीतरसो दृशोदभूत्,
मुदश्रुदम्भाद् द्युसदा किमन्यथा ? ॥ ७ ॥

ध्रुवं दृशोश्च० देहिनां प्राणिनां ध्रुवं निश्चितं दृशोर्दृष्टोः च
अन्यत् भवसोः कर्णयोः अन्तरं मध्यसत्कं प्रवाहवर्त्मं प्रवाह-
मार्गं संगतं मिलितं अस्ति, अन्यथा गीतरसः द्युसदा देवानां
श्रुतिं कर्णं गतः सन् मुदश्रुदम्भात् दृशा किं उदमूत् प्रकटो
बभूव । कोऽर्थः । स्वामिनो गीतेन देवानां लोचनानि हर्षाश्रु-
जलप्लाविजातानि, गीतस्य रसत्वारोपादयं कवेर्भावो ज्ञेयः ॥ ७ ॥

कथामृतं पीतवता विमोरभूद्
यथा ऋभूणां भवसोर्मृशं सुखम् ।

तथा दृशोर्तिरदोदिदक्षया,
न जन्तुरेकान्तसुखी कश्चिद्भवे ॥ ८ ॥

- त्रिलोकभर्तुः० अथो अथोऽनन्तरं सुरेश्वरः इन्द्रः मास्थित
 चत्वारः । स्वाधातुः प्रपूर्वकः 'संविप्रावात्' (सि० ३।३।६३)
 ३ इति सूत्रेणात्मनेपदी अद्यतनीत 'अद्घातोरा०' (सि०
 ३।४।२९) अडागमः 'इश्च स्वादः' (३।३।४१) अद्यतन्या-
 भात्मने इत्यनेन आस्थाने इति मास्थित इति सिद्धम्,
 ४ किंलक्षण इन्द्रः । वैक्रियांगभृत् वैक्रियं नवीनं अंगं विभर्तीति
 वैक्रियांगभृत् । देवेन्द्रा भवधारिणीयदेहेनैव देवलोकान्तर्भ-
 मन्ति, परं मनुष्यलोकभागच्छन्तो हि उत्तरवैक्रियरूपं कुर्वन्-
 ५ न्तीति वैक्रियांगधारीन्द्र इत्यर्थः । पुनः किंविशिष्ट इन्द्रः ।
 परमार्हतः परमजैनः । पुनः किं कुर्वन् । त्रिलोकभर्तुः जिनेन्द्रस्य
 विषाहावसरं विदन् । किं कृत्वा । सभ्यान् विसृज्य । पुनः
 ६ किंविशिष्टः इन्द्रः । उपसर्जनीकृतापरक्रियः । उपसर्जनीकृता
 गौणीकृता निरादरीकृता अपराः क्रियाः कर्तव्यानि येन स
 उपसर्जनीकृतापरक्रियः ॥ १२ ॥

१५ स्वयं प्रयाणे वद किं प्रयोजनं,

समादिशेष्टं तव कर्म कुर्महे ।

इमाः सुराणामनुग्रामिनां गिरो,

१६ यियासतस्तस्य ययुर्न विघ्नताम् ॥ १३ ॥

स्वयं प्रयाणे० अनुग्रामिनां पश्चाद्ग्रामिनां सुराणां देवानां

इमा गिरो यियासतो गन्तुमिच्छतस्तस्य इन्द्रस्य विघ्नतां अन्य-

१७ रायतां न ययुः न गच्छन्तिस्म । इमाः काः । हे स्वामिन् ।

वद ब्रूहि स्वयं प्रयाणे किं प्रयोजनं किं कार्यम् । समादिश

१८ आदेशं देहि । अयं तव इष्टं कर्म कुर्महे ॥ १३ ॥

ब्रजैः सुराणामनुवब्रजे ब्रज-

असावनुक्त्वाप्यतिरिक्तभक्तिभिः ।

बलात् किमामंत्रयते बलाहकः,

स यद्बलाकापटलैः परीयते ॥ १४ ॥

ब्रजैः सुरा० असौ इन्द्रो अनुक्त्वापि ब्रजन् अकथयित्वैव
गच्छन् सुराणां देवानां ब्रजैः समूहैरनुवब्रजे अनुगम्यतेस्म । १
किंलक्षणैः सुराणां ब्रजैः । अतिरिक्तभक्तिभिः अधिकभक्तिभिः ।
बलाहको मेषः । बलात् किं आमंत्रयते आकारयति अपितु
नैव । यत् यस्मात् कारणात् । स बलाहकः बलाकापटलैः २
अकथयित्वैव परीयते परित्रियते ॥ १४ ॥

न चिक्लिशे कापि विभोः प्रयोजनात्

स योजनानामयुतानि लङ्घयन् ।

पदे पदे प्रत्युत तद्विवन्दिषा-

रसेन कृष्टो गतिलाघवं दधौ ॥ १५ ॥

न चिक्लिशे कापि० स इन्द्रः कापि न चिक्लिशे न खेद- १५
मातकान् । 'क्लिशञ् उपतापे', क्लिश् परोक्ष ए । किं कुर्वन्
इन्द्रः ! विभोः प्रयोजनात् स्वामिकार्यात् योजनानामयुतानि
दशसहस्राणि लङ्घयन् । अयुतानि इति कैवल्यलक्षणमाश्रमेतत् १६
यथा योजनानां दशसहस्राणि तथा कापि लक्षाणि, कापि दश-
लक्षाणि लङ्घयन्नित्याद्यपि ज्ञेयम् । पदे पदे प्रत्युत तद्विवन्दिषा
प्रत्युत इति विशेषतस्तद्विवन्दिषा तस्य भगवतो त्रन्दनेच्छा
यस्या रसेन कृष्टः सन् । गतिलाघवं, गतोः क्षीयत्वं दधौ । १७

कोऽर्थः ? स्वामिवन्दनोत्कण्ठया बडी (!) १ चपळा २ वेगा ३
अवनतरीभिश्चतस्रभिर्गतिभिरतित्वरितं चलितः ॥ १५ ॥

३ शिरांसि सर्पन् रुचकादिभूभृतां,
तदग्रसिद्धायतनस्थितार्हतः ।

विलम्बभीरुर्मनसैव सोऽनम-

४ कथं न भिन्त्ते विबुधेशिता यतः ॥ १६ ॥

शिरांसि सर्पन् ० स इन्द्रः रुचकादिभूभृतां शिरांसि सर्पन्
रुचकादिपर्वतशीर्षाणि गच्छन् सन् तदग्रसिद्धायतनस्थि-

५ तार्हतस्त्वग्मे जिनमुबनेषु (ये) स्थितार्हतस्तान् मनसैव अनमत ।

किलक्षण इन्द्रः ? विलम्बभीरुः विलम्बात् भयवान् यतो यस्मात्
कारणात् । विबुधेशिता इन्द्रः, पक्षे विद्वन्मुख्यः, नयं न्यायं

६ न भिन्त्ते अन्यथाकरोति; भयो हि प्रतिबध्नाति पूज्यपूजा-
व्यतिक्रम इति ॥ १६ ॥

न तस्य वज्रेऽपि विलोकितेऽधरै-

७ धरैर्बभूवे कचिदंजनादिभिः ।

तदीयमौलौ प्रतिमा अकृत्रिमाः,

सदासते यजगदेकपालिनाम् ॥ १७ ॥

८ न तस्य वज्रेऽपि ० तस्य इन्द्रस्य वज्रे विलोकितेऽपि दृष्टेऽपि
सति अंजनादिभिर्धरैः पर्वतैः कचिदधरैः कातरैर्न बभूवे । यत्
यस्मात् कारणात्, तदीयमौलौ तेषां पर्वतानां मस्तके, यजगदेक-

९ पालिनां निर्वेन्द्राणां अकृत्रिमाः शाश्वतः प्रतिमाः सदा-

१० सदासते तिष्ठन्ति । कोऽर्थः ? पर्वतानां शत्रुहिन्द्रो वज्रेण

पर्वतपक्षच्छेदित्वात् । अञ्जनाचलाद्या इन्द्रं दृष्ट्वा मनागपि न
क्षुभ्यन्तेऽस्य, स्वर्गार्थं शाश्वतजिनप्रतिमानां स्थितत्वात् ॥ १७ ॥

रुचाञ्जनक्षमाधरमौलिमूलया-

तरा तमस्यंचति सूचिमेघताम् ।

निरुद्धचक्षुर्विषयः स चिन्मयी,

चरन् सहस्राम्यधिकां दृष्ट्वा दधौ ॥ १८ ॥

रुचाञ्जन० स इन्द्रः चरन् सन् सहस्रेभ्योऽधिकां सहस्रा-
दधिकां चिन्मयीं ज्ञानमयीं दृष्ट्वा दधौ घरोस्म । क सति ?
अञ्जनक्षमाधरमौलिमूलया, अञ्जनाचलमस्तके मूलमुत्पत्तिर्यस्या-
स्तथा एवंविधया रुचा कान्त्या तमसि अन्धकारे सूचिमेघतां
अचति गच्छति सति । सूचीभिरन्धकारं न मेघते, तथापि
कविषम्मोऽयम् । यतः कविशिक्षायामुक्तम्—‘तिमिरस्य तथा १३
मुष्टिप्राप्तत्वं सूचिमेघता’मिति । किंविशिष्टः इन्द्रः ? अत एव
कारणात् निरुद्धचक्षुर्विषयो निरस्तनेत्रगोचरः । कोऽर्थः ?
अञ्जनाचलो अतीव कृष्णः, तेन सत्रान्धकारं सूचिमेघम्, तत्र १५
इन्द्रः सहस्रनेत्रैरपि न पश्यति, पश्चात् शानदृशैकान्त-
श्चलितः ॥ १८ ॥

लतामयागारश्रया रिरंसया,

सुराः सदारा ददृशुस्तमध्वगम् ।

सुखानपश्यन्मतिवेगतस्त्रप-

लतामयागारश्रया चक्रेऽचलमूर्ध्नि चाचलिः ॥ १९ ॥

लतामया० सदारा० सकलेन्द्राः सुरा देवास्तं इन्द्रं सध्वगं
मार्गार्थं ददृशुः पश्यन्तिस्म । किंलक्षणाः सुराः ? रिरंसया कीदृशः ३३

लज्जया लतामयागारशया वल्लीमयगृहे शेरते इति लतामया० ।
 स इन्द्रः अतिवेगतोऽपश्यन्तान् सुरान् त्रपाज्जडान् लज्जया
 १२ मूर्खान् न चक्रे । किलक्षण इन्द्रः । अचलमूर्ध्नि चाचलिः, पर्वत-
 मस्तके चलनशीलः । चाचलिरिति निपातो ज्ञेयः ॥ १९ ॥

दिवाकरस्योर्ध्वमधश्च रेजिरे,

१ नभोऽजिरे ये प्रखरांशुदण्डकाः ।

अमी महेन्द्रस्य दिवोऽवरोहतः,

करावलम्बत्वमिव प्रपेदिरे ॥ २० ॥

६ दिवाकरस्यो० ये दिवाकरस्य सूर्यस्य प्रखरांशुदण्डकाः
 कठिनकिरणरूपदण्डका नभोऽजिरे गगनाङ्गणे ऊर्ध्वम् अधश्च
 रेजिरे राजन्तेस । ते अमी प्रखरांशुदण्डकाः । महेन्द्रस्य
 १३ सौधमेन्द्रस्य, दिवोऽवरोहतः आकाशात् उत्तरतः सतः, करावलं-
 बत्वं हस्ताधारत्वमिव प्रपेदिरे, प्रपद्यन्तेस । इवशब्दोऽत्र
 शंकायाम् । कोऽर्थः ? यदा कोपि ऊर्ध्वमूमितोऽध उत्तरति तदा
 १४ यद्वर्चशाद्यवलम्ब्याऽधो गति, तथा इन्द्रोऽपि सूर्यकिरणदण्डका-
 भारेणाधो उत्तरति स इति भावः ॥ २० ॥

विवाहहर्म्ये त्रिजगत्प्रमोर्युवा-

१५ भवाप्स्यथः किं न मणिप्रदीपताम् ।

इति प्रलोभ्याह्वयदिन्दुभास्करौ,

कृतातिथेयौ पश्चि संगतौ हरिः ॥ २१ ॥

१६ विवाहहर्म्ये त्रि० हरिरिन्द्रः इन्दुभास्करौ चन्द्रसूर्यौ इति
 अनुना प्रकारेण प्रलोभन् लोभयित्वा आह्वयत्, अह्वयस्मति
 १७ स । इतीति किम् ? युवां त्रिजगत्प्रमोः श्रीकृष्णदीपक

विवाहहर्म्ये विवाहमण्डपे मणिप्रदीपतां मणिसंबन्धिमाङ्गलिक-
रूपप्रदीपत्वं किं न अवाप्स्यथः, अपि तु माप्स्यथ एवेत्यर्थः ।
किंलक्षणौ इन्दुमास्करौ ? कृतातिथेयौ कृतं आतिथेयं प्राप्स्येत्त्वं ३
याम्यां तौ कृतातिथेयौ । पुनः किंविशिष्टौ ? यथि मार्गे संगतौ
मिलितौ ॥ २१ ॥

निमेषविश्लेषिसमग्रदृग्मये,

प्रिये सदा सन्निहितेऽत्र वज्रिणि ।

कचिन्न या मुदाति सा किमायसी,

शचीति तं वीक्ष्य जगुः शशिप्रियाः ॥ २२ ॥ ५

निमेषविश्लेष० शशिप्रिया रोहिण्यादयः तं इन्द्रं वीक्ष्य
दृष्टेति जगुः परस्परमिति अरूपन्तिस्म । इतीति किम् ? सा शची
इन्द्राणी किं आयसी लोहमयी, या शची, अत्र अस्मिन् प्रिये १२
इन्द्रे भर्तारि सदा सन्निहिते समीपस्थे सति कचिन्न मुदाति
मूढत्वं न दधाति । किंलक्षणे इन्द्रे ? वज्रिणि वज्रयुक्ते । पुनः
किंविशिष्टे इन्द्रे ? निमेषविश्लेषिसमग्रदृग्मये निमेषरहिते १५
समस्तलोचनरूपे । कोऽर्थः ? रोहिण्याद्याः स्वभर्तारं सौम्यं सोमं
दृष्ट्वा सहस्रलोचनैर्विकरालरूपं वज्रयुक्तं च इन्द्रं दृष्ट्वा शच्या
एव सर्वसहत्वं प्रशंसति स्म । यद्यपि च जैनानास्मिन्द्रस्य शरीरे १८
सहस्रलोचनत्वं नोच्यते तथापि काव्यं लोकानुरोधेनैव स्या-
दिति ॥ २२ ॥

विलोचनैरूर्ध्वमुखैर्विषत्युद्-

रधोमुखैर्वाग्निजलेऽतिनिर्मले ।

स विप्रकीर्णा अवलोकयन्मणी-

रणीयसीमप्यविदम मुद्भिदम् ॥ २३ ॥

- ३ विलोचनैरु० स इन्द्रः अणीयसीमपि स्वल्पामपि मुद्भिदं
हर्षभेदं न अविदन् न अलभत् । अणुशब्दस्याग्रे ईयन्सु
प्रत्यये स्त्रीत्वे नलोपे अणीयसी स्यात् । किं कुर्वन् ? वियति
१ आकाशे ऊर्ध्वमुखैर्विलोचनैर्दृग्भिरुद्धर्नक्षत्राणि अवलोकयन्,
अधोमुखैर्लोचनैरतिनिर्मले वाद्विजले समुद्रपानीये विप्रकीर्णा
विक्षिप्ता मणीः-रुचकस्फटिकलोहिताक्षमरकतप्रभृतिमणिसमू-
२ हान् अवलोकयन् । उडुशब्दः स्त्रीनपुंसकलिङ्गो ज्ञेयः, मणि-
शब्दस्तु पुंस्त्रीलिङ्गो ज्ञेयः ॥ २३ ॥

अविश्रमे वर्त्मनि तस्य यायिनः,

- १२ अमस्य यः कोऽपि लवोऽजनिष्ट सः ।

अनोदि दुग्धोदधिशीकरैस्तटा-

चलस्वलद्वीचिचयोत्पतिष्णुभिः ॥ २४ ॥

- १५ अविश्रमे वर्त्मनी० तस्य इन्द्रस्य अविश्रमे विश्रामरहिते
वर्त्मनि मार्गे यायिनो गच्छतः सतः अमस्य यः कोऽपि लवोऽज-
निष्ट जातः, स अमस्य लवः दुग्धोदधिशीकरैः क्षीरसमुद्रस्य
१८ जलकणैरनोदि नुद्यते स्म । किलक्षणैर्दुग्धोदधिशीकरैः । तटा-
चलस्वलद्वीचिचयोत्पतिष्णुभिः तटेषु ये अचलाः पर्वतास्तेषु
स्वलन्त्य आस्फालन्त्यो ये वीचयः कलोलस्तासां चयात्
२१ समूहात् उत्पतिष्णुभिरुत्पतनशीलैः । कोऽर्थः ? इन्द्रस्य सार्धराज-
प्रमाणं मार्गमतिक्रम्यगच्छन्तः सन्तो यः अमो जातः स शीतलैः
२३ क्षीरसमुद्रजलकणैः स्फोटित इति भावः ॥ २४ ॥

प्रभूतभौमोष्मभयंकरः स्फुर-
न्महाबलेनांजनभंजनच्छविः ।

निजानुजाऽभेदधियामुना धनः, १
ययोधिमध्याभिरयभिरैक्ष्यत ॥ २५ ॥

प्रभूतभौमो० अमुना इन्द्रेण धनो मेधः निजानुजामेद-
धिया स्त्रीयलघुप्राप्तुर्नारायणस्यैक्यबुद्ध्या ययोधिमध्यात् समुद्र-
मध्यात् निरयन् निर्गच्छन् निरैक्ष्यत दृष्टः । किं लक्षणो धनः ?
प्रभूतभौमोष्मभयंकरः प्रभूतस्य प्रचुरस्य भौमोष्मणः भूमिसत्क-
बाष्पस्य भयंकरः । पुनः किंविशिष्टः धनः ? महाबलेन वायुना २
स्फुरन् । पुनः किंविशिष्टो धनः ? अंजनभंजनच्छविः कृष्ण-
कान्तिः । नारायणः पुनः किंलक्षणः ? प्रभवः स्वामिनस्तेषु उत
प्रसिद्धो यो भौमो भौमासुरस्तस्य ऊष्मा गर्वस्तस्य भयंकरः ३
उच्छेदकरः, बलेन शरीरसामर्थ्येन बलदेवेन चास्फुरन्महाः
प्रसरत्तेजाः, शेषं स्पष्टम्, एवं विशेषणैर्जलदनारायणयोरैक्यम् ।
यद्यपि जैनमते समुद्रे नारायणः स्वपितीति वक्तुं न युक्तम्, १५
परमप्रापि कविरूढिरेव ज्ञेया, यथा श्रीकल्पे लक्ष्मीवर्णने
दिग्गजाभिषेकवर्णनमिति ॥ २५ ॥

दिवःपते घौरहमसि सांप्रतं, १६
न सांप्रतं मोक्षुमुपेत्य मां तव ।

इति स्ववर्णाबुदगर्जितेन सा,
मुतं व्रजन्तं किमु तं ध्वजिज्ञपत् ॥ २६ ॥ १७

दिवःपते घौरहमसि सांप्रतं० स घौराकाशः स्ववर्णा-
बुदगर्जितेन स्वः स्त्रीयो वर्णः इयमिताल्लक्षणो अतिविशेषो ३३

वा यस्य स स्ववर्णं एकंविधो योऽबुद्धो मेषः तस्य गर्जितेन
 गर्जोरवच्छलेन तं इन्द्रं द्रुतं शीघ्रं व्रजंतं गच्छन्तं सतं, किमु
 ३ इति व्यजिज्ञपत् विज्ञापयति सः । विज्ञसिः स्वजनेन कार्येत
 इति व्यक्तम्, इति इति किम्? हे दिवःपते! अहं धीरस्मि तव
 साम्प्रतं अधुना मामुपेत्य मम समीपमागत्य मोक्षं न सांप्रतं न
 ४ युक्तम् । कोऽर्थः? धीशब्दः स्त्रीलिङ्गः स्वर्गाऽऽकाशवाची,
 अतो भङ्ग्याह त्वं दिवःपतिरहं तु धीरेतावता त्वं स्वामी
 अहं च भार्यः । अतः कारणात् तव मम समीपमागतस्तेत्वं
 ५ मामुपेक्ष्य गंतुं न युक्तमिति भावः ॥ २६ ॥

पथि प्रथीयस्यपि लंघिते जवा-

दवाप स द्वीपमथादिमं हरिः ।

१५ विभाति यो द्वीपसरस्वदुत्करैः,

परैः परीतः परिवेषिचन्द्रवत् ॥ २७ ॥

पथि प्रथीयस्यपि० अथानन्तरं स हरिरिन्द्रः जवात् वेगात्
 १५ प्रथीयस्यपि प्रचुरेऽपि पथि मार्गे लङ्घिते सति आदिमं द्वीपं
 अवाप प्राप्तः, यो द्वीपः परैरन्यैर्द्वीपसरस्वदुत्करैः द्वीपानां
 सरस्वतां समुद्राणां च उत्करैः समूहैः परीतो वेष्टितः सन्
 ३० परिवेषिचन्द्रवत् परिधियुक्तचन्द्रवद्विभाति शोभत इति,
 द्वीपशब्दः पुंस्त्रीबलिगो ज्ञेयः ॥ २७ ॥

इहापि वर्षं समवाप्य भारतं,

२१ धमात् तं हर्षभरं पुरन्दरः ।

धनोदयोऽलं धनवर्त्मलं धन-

२६ श्रवं श्रमं प्रापयति स योऽद्भुतम् ॥ २८ ॥

इहापि वर्षे० पुरंदर इन्द्र इहापि अस्मिन् जंबूद्वीपमध्येऽपि
भारतं वर्षं भरतक्षेत्रमवाप्य तं हर्षभरं प्रमोदसमूहं बभार
भरति स । अद्भुतं आश्चर्यं यो हर्षभरः अलं अत्यर्थं घनवर्त्मनः ॥
घनवर्त्मा आकाशस्तस्य लंघने यः श्रमः तं श्रमं शान्तिं प्रापयति
स । किंविशिष्टो हर्षभरः ? घनोदयः घनः प्रचुर उदय
सप्तर्षिर्यस्य सः । कोऽर्थः ? अन्यो भरो भारः श्रमं उरपादयति ॥
अयं हर्षभरस्तु श्रमं क्षमयति सेत्वाश्चर्यम् ॥ २८ ॥

विनीलरोमालियुजो बनीघनो

गभीरनाभेर्वहुनिम्नपल्लवः ।

९

बभूव शक्या अपि मध्यदेशतोऽ-

स्य मध्यदेशः स्फुटमीक्षितो मुदे ॥ २९ ॥

विनीलरोमालि० यत्र लिनचक्रयर्धचक्रिणां जन्म स्यात् ॥ १९
स भरतसत्को मध्यदेशः शक्या अपि मध्यदेशतः उदरप्रदे-
शात् अधिकं अस्य इन्द्रस्य मुदे हर्षाय बभूव, हेतुमाह-किं-
विशिष्टो मध्यदेशः ? स्फुटं प्रकटं ईक्षितो दृष्टः, शचीमध्यदेशस्तु ॥ १५
नैवमिति हर्षे विशेषः । किंलक्षणात् शक्या मध्यदेशतः ?
विनीलरोमालियुजः । किंलक्षणो मध्यदेशः ? बहुनिम्नपल्लवः
बहुनि निजानि यमीराणि पल्लवानि अस्मात्सरंसि यत्र स ॥ १६
बहुनिम्नपल्लवः । यद्यपि देवानां शरीरे मल्लरोमादीनि न
स्तथापि उत्तरवैक्रियशरीरे घटन्ते इति विनीलरोमालि-
युजो न चर्म्मम् ॥ २९ ॥

११

ददर्श दूरादथ दीर्घदस्तकं,

घनालिमाद्यत्कटकान्तमुभयम् ।

१२

प्रलंबकक्षायितनीरनिर्झरं,

सुरेश्वरोऽष्टापदमद्रिकुंजरम् ॥ ३० ॥

- ३० ददर्श दूरादथ० अथानन्तरं सुरेश्वर इन्द्रः अष्टापदं मद्रि-
कुंजरं पर्वतेषु कुंजरं हस्तिनं वा दूराद्दर्श । किंलक्षणं अष्टा-
पदम् ! दीर्घदन्तकं दीर्घा दन्तका बहिर्निर्गताः मदेक्षा यस्य
३१ तम् । कुंजरपक्षे दीर्घौ दन्तौ दन्तमुशले यस्य स दीर्घदन्तकस्तम् ।
स्वार्थे कप्रत्ययः । पुनः किंविशिष्टं अष्टापदम् ! घनालिमाघस्क-
टकान्तम् घनालिभिर्बनानां मेघानां आलिभिः श्रेणिभिर्भाष्यन्तः
३२ स्थूलीभवन्तः, कटकानां पर्वतमध्यभागानां अन्तरा यस्य तम्,
कुंजरपक्षे घना बहवोऽलक्षो अमरा यत्र ते घनालिनी नायन्ती
मदं किरन्ती कटे कपोलौ ताभ्यां कान्तम् । पुनः किंविशिष्टम् !
३३ उन्नतमुखैस्तरम् । पुनः किंविशिष्टम् ! प्रलंबकक्षायितनीरनिर्झरं
प्रलंबा कक्षा बक्षा तद्गदाचरितानि नीरस्य निर्झराणि यत्र तं
प्रलम्बकक्षायितनीरनिर्झरम् ॥ ३० ॥

३४ शिरो ममार्हत्प्रतिमानविंशति-

चतुर्युताध्यास्य वसंसयिष्यति ।

इतिप्रमोदानुगुणं तृणध्वज-

३५ व्रजस्य दम्भात्पुलकं बभार यः ॥ ३१ ॥

- शिरो ममार्हत्प्रतिमानविंशति० योऽष्टापदः तृणध्वजव्रजस्य
तृणध्वजानां व्रजः समूहः तस्य दम्भात् मिषात् पुलकं रोमाञ्चं
३६ बभार । किंलक्षणं पुलकम् ! इतिप्रमोदानुगुणं, इति अनुना
प्रकारेण यः प्रमोदो हर्षः तस्य अनुगुणं योग्यम् । कः प्रमोद
३७ इत्याह—चतुर्युताहर्हत्प्रतिमानविंशतिरर्हता प्रतिमानानि विम्बानि

तेषां विंशतिः पृतावता चतुर्विंशतिः, भम शिरो मस्तकमध्यास्यं
अध्याश्रित्य वतंसयिष्यति अवतंसयिष्यति अवतंससंयुक्तं
शृकुटसंयुक्तं करिष्यति ॥ ३१ ॥

यदुच्चशृंगाग्रजुषोऽपि खेचरी-

गृहीतशिम्बाफलपुष्पपल्लवाः ।

न सेहिरे खानुपभोगदुर्यशो,

द्रुमा मरुत्प्रेरितमौलिधूननैः ॥ ३२ ॥

यदुच्च० द्रुमाः वृक्षा मरुत्प्रेरितमौलिधूननैः पवनप्रेरितशिरः-
कम्पनच्छलेन खानुपभोगदुर्यशः आत्मीयस्य उपभोगरहितत्व-
स्यापकीर्तिं न सेहिरे न सोढवन्तः । किंलक्षणा द्रुमाः ? यदुच्च-
शृङ्गाग्रजुषोऽपि यस्य पर्वतस्य उच्चशृंगाग्रे जुषन्ते सेवन्ते । एवं-
विधा अपि पुनः किंलक्षणा द्रुमाः ? खेचरीगृहीतशिम्बाफल-
पुष्पपल्लवा विद्याचरीभिर्गृहीता शिम्बाफलिका फलपुष्पपल्लवानि
च येषान्ते खेचरीगृहीतशिम्बाफलपुष्पपल्लवाः ॥ ३२ ॥

निवासभूमीमनवाप्य कन्दरे-

ष्वपि स्फुटस्फाटिकभिचिभानुषु ।

तले तमस्तिष्ठति यन्महीरुहां,

शितिच्छविच्छायनिमाभिश्चात्यये ॥ ३३ ॥

निवास० तमः अन्धकारं निशात्यये प्रभाते यन्महीरुहां यस्य
पर्वतस्य वृक्षाणां तले शितिच्छविच्छायनिभात् शितिः कृष्णा
छविः कान्तिर्यस्याः सा शितिच्छविः, एवंविधा मा छाया तस्या
निभात् मिषात् तिष्ठति । किं कृत्वा ? कन्दरेष्वपि गुहास्यपि

निवासभूमीं वासस्थानं अनवाप्य अप्राप्य । किंविशिष्टेषु
 कन्दरेषु ! स्फुटाः प्रकटाः स्फाटिकभितीनां भानवः किरणा
 यत्र तानि स्फुटस्फाटिकभित्तिभानूनि तेषु । कोऽर्थः ! अत्र
 पर्वतेषु अन्धकारं मणिसत्कोद्द्योताग्रे प्रवेशं न लभते,
 पश्चात् छायाभिधेन वृक्षाणां तले स्थितमिति भावः ॥ ३३ ॥

प्रतिक्षपं चन्द्रमरीचिरेचिता-

मृतांशुकान्तामृतपूरजीवना ।

वनावली यत्र न जातु क्षीतगोः,

पिधानमैच्छन्मलिनच्छविं घनम् ॥ ३४ ॥

प्रतिक्षपं० यत्र यस्मिन् पर्वते वनावली जातु कदाचिदपि
 मलिनच्छविं कृष्णकान्तिं मेघं न ऐच्छत् न वाञ्छति स्म ।

१३ किलक्षणं घनम् ! क्षीतगोश्चन्द्रस्य पिधानमाच्छादनं, पक्षे क्षीता
 क्षीतला गौर्वाणी यस्य स क्षीतगुस्तस्य पिधानमपह्नवकरणात् य
 एवंविधो मलिनच्छविश्च स्यात् स सर्वस्याप्यनिष्ट एव स्यादिति ।

१५ अथ मेघं विना वनावली कथं जीविष्यतीत्याह-किलक्षणा
 वनावली ! प्रतिक्षपं क्षपां २ रात्रिं २ प्रति चन्द्रमरीचिरेचिताः
 चन्द्रकिरणैः आविता ये अमृतांशुकान्ताश्चन्द्रकान्तमणयः,
 १६ तेभ्यो योऽमृतपूरः स एव जीवनं यस्याः सा चन्द्रमरीचि-
 रेचितामृतांशुकान्तामृतजीवना ॥ ३४ ॥

प्रदौषधीभिर्ज्वलिताभिरर्दितं,

तमःसप्ततीभिरवेक्ष्य सर्वतः ।

तमस्विनी गच्छति लाञ्छनच्छलात्,

कलानिधिं किं दयितं स्थितेः कृते ॥ ३५ ॥

यदौ० समस्विनी रात्रिर्लङ्घनच्छलात्, किम् ! स्थितेर्मर्या-
दायाः कृते मर्यादार्थं कलानिधिं चन्द्रमसं दयितं भर्तारं
गच्छति, किं कृत्वा ! ज्वलिताभिर्दीप्ताभिः सपत्नीभिः, यदौष- ६
धीभिः यस्य पर्वतस्यौषधीभिः । सर्वतः अर्दितं पीडितं तमोऽन्ध-
कारं अवेक्ष्य दृष्ट्वा । कोऽर्थः ? औषधीनां रात्रेश्च चन्द्रः पतिः,
रात्रेश्च अपत्यं अन्धकारम् । ज्वलिताभिरौषधीभिस्तमः सर्वतः ६
पीड्यमानं दृष्ट्वा उपालम्भदानाय निजं कलानिधिं पतिं गता सा
अद्यापि लारुञ्छनच्छलेन चन्द्रे दृश्यते इति भावः ॥ ३५ ॥

पतन्ति ये बालरवेः प्रगे करा

९

यदुल्लसद्गैरिकघातुसानुषु ।

क्रियेत तैरेव चिपल्य चापला-

दिलाखिला गैरिकरंगिणी न किम् ॥ ३६ ॥ १२

पतन्ति० प्रगे प्रभाते ये बालरवेर्बालाऽर्कस्य कराः किरणाः
यदुल्लसद्गैरिकघातुसानुषु, यस्य पर्वतस्य उल्लसद्गैरिकघातूनां
सानुषु शिखरेषु पतन्ति, तैरेव चापलात् चपलभावाद् चिपल्य १५
विस्तारं प्राप्य, अखिला समस्ता, इला पृथ्वी, किं गैरिकरंगिणी
गैरिकरंगभाक्, किं न क्रियते, अपितु क्रियत एव । कोऽर्थः ?
बालः प्रायः क्रीडासक्त इति स्थिरभावं त्यक्त्वा बालार्ककिरणैः १६
समस्तापि पृथ्वी रक्ता कृता इति भावः । अत्र संशयाऽलङ्कारो
ज्ञेयः ॥ ३६ ॥

यदीयमारुतमतमितिजन्मभिः,

करैरवंच्यन्त तथा हरिप्रभैः ।

२२

न विशिष्टुर्मृगमृगा मुखं कचिद्

यथाऽनलीकेषु तृणांकुरेष्वपि ॥ ३७ ॥

- ३६ मदीय० मृगमृगाः सरलहरिणा मदीयगुरूमतभित्ति-
जम्मभिः यस्य पर्वतस्य नीलमणिभिस्तेरुपबैर्हरित्यभैर्नीलवर्ण-
कान्तिभिः करैः किरणैस्तत्रा अवन्त्यत वञ्चिताः, यथा अनली-
केष्वपि सयेष्वपि तृणांकुरेषु कचिन्मुखं न विशिष्टुर्न
वाहयन्ति स्म ॥ ३७ ॥

॥ मिशोन्मुद्रितसांद्रकौमुदी-

- १३ समुन्मदिष्णुस्फटिकांशुडम्बरे ।

निविश्य यन्मूर्धनि साधकै रसा-

धिकैर्महोऽतर्बहिरुप्यद्वयत ॥ ३८ ॥

- १३ शर० रसाधिकैः शान्तरसाधिकैः साधकैः योगिभिः यद्
मूर्धनि यस्य पर्वतस्य मस्तके निविश्य उपविश्यान्तर्मध्ये
बहिरपि महत्तेजो ब्रह्मयत् । भव्ये अध्यात्मजं तेजो ज्ञेयम्,
१४ बहिस्तु कथयति, किलक्षणे यन्मूर्धनि ! सरमिशोन्मुद्रित-
सांद्रकौमुदीसमुन्मदिष्णुस्फटिकांशुडम्बरे शरदकाले राग्या
उन्मुद्रिताः प्रकटिता सांद्रा निविष्टा या कौमुदी चन्द्रज्योत्स्ना
१५ तया समुन्मदिष्णवो वर्धनशीला याः स्फटिकमणीनां अंशवः
किरणाः तेषामाडम्बरो यत्र तस्मिन् ॥ ३८ ॥

तत्कथरत्नमृदूतरच्छदा

- १६ व्यधत् पत्तारशिला विलासिनाम् ।

रतिक्षणालम्बितरोषमानिनी-

- १७ सापग्रहग्रन्थिभिदे सहायताम् ॥ ३९ ॥

तह० यत्तारशिला यस्य पर्वतस्य सौम्यशिला विलासिनी
मोगिनी रतिक्षणालंबितरोषमानिनीस्वयमहमन्थिभिदे मोगा-
वसरे कृतरोषस्त्रीणां अहंकाररूपमन्थिमेदनाय सहायतां सहायं
न्यधत् अकरोत् । किंलक्षणा सारशिला ! तरुक्षरत्सूनमृदुचर-
च्छदा तरोर्दृक्षात् क्षरन्ति सूनानि पुष्पाणि तैर्मृदुः स्फुरण
उचरच्छद्व उचरपटो यत्र सा, कोऽर्थः ! सपुष्पशय्यातुस्यां
शिलां दृष्ट्वा स्वयमेवामिमानो वनिताया विलीनः, अतः,
शिलया पत्युः साहाय्यं कृतमेवेति भावः ॥ ३९ ॥

यदुच्चवृक्षाग्रनिवासिनीं फला-

वलीमविन्दक्षुपलैः पुलिन्द्रकः ।

कपीनदःस्नानभिवृष्य तान् सुखं,

समश्नुते तैः प्रतिशस्त्रितां रुषा ॥ ४० ॥ १२

यदुच्च० पुलिन्द्रको यदुच्चवृक्षाग्रनिवासिनीं यस्य पर्वतस्य
उच्चा ये वृक्षास्त्रेषां शस्त्राग्ने शस्त्रराग्ने निवासिनीं फलावलीं फल-
श्रेणीं अविन्दन् अलभमानोऽपि सुखं समश्नुते प्राप्नोति । किं १५
कृत्वा ! अदःस्नान् अनीषु वृक्षेषु स्थितान् कपीन् वानरान्
तपलैः पाषाणैः अभिवृष्य सन्मुखं आहृत्य । किंलक्षणां फलावलीं
फलश्रेणीं अविन्दन् ! तैः कपिभिः रुषा रोषेण प्रतिशस्त्रितां १६
प्रतिशस्त्रीकृताम् ॥ ४० ॥

इमाः सुवर्णैस्तुलिता इति श्रुत्वा-

मुखे रविः स्वं प्रवसन् वसु न्यधात् । १३

यदीयगुञ्जालु किमन्यथा हिम-

न्यथा हरीणां सहिता हरन्ति ताः ॥ ४१ ॥ १४

- इमाः० रविः सूर्यः क्षपासुखे रात्रिप्रारंभे प्रवसन् परद्वीपं
गच्छन् स्वं वसु-आत्मीयं तेजो द्रव्यं वा, इतिकारणात् यदीय-
१ गुंजासु न्यधात् । सर्वे उत्तमस्यैव हस्ते निजद्रव्यं समर्पयति, अतः
आह इतीति किम् ? इमा गुंजाः सुवर्णैः काञ्चनैः उत्तमजातीयैर्वा
तुलिताः सन्ति सदृशी कृता वा । अथ रवितेजोनिवेशफलमाह
२ अन्यथा ता गुंजाः, सहिता मिलिताः सत्यः, हरीणां वानराणां
हिमव्यथा किं हरन्ति ? कोऽर्थः ? सूर्येण सन्ध्यासमये स्वीयं
तेजो गुंजासु क्षिप्तम्, तेन हेतुना वानरा एकत्र संभूय गुंजा-
३ मिस्तापयन्ति, तेषां च हृत्वं शीतं यात्येवेति भावः ॥ ४१ ॥

जिनेशितुर्जन्मभुवः समीपगं,

नगं तमाधाय मुदा दृगध्वगम् ।

- १२ सगोत्रपक्षक्षतिजातपातकै-

विमुक्तमात्मानममंस्त वासवः ॥ ४२ ॥

- जिने० स वासव इन्द्रः गोत्रपक्षक्षतिजातपातकैः पर्वतानां
१५ पक्षच्छेदनेन समुत्पन्नैः प्रापैरात्मानं विमुक्तं अमंस्त मन्यते
सः । किं कृत्वा ? जिनेशितुः श्रीश्रद्धमदेवस्य जन्मभुवः
समीपस्थं तं पूर्ववर्णितं नगं अष्टापदपर्वतं मुदा हर्षेण दृगध्वगं
१८ दृष्टिमार्गोच्चरं आधाय कृत्वा । कोऽर्थः ? पुरा पर्वताः पक्षाम्या-
मुत्पत्य एवाहर्निशं ग्रामनगराद्युपरि पतन्त आसन्, इतश्चेन्द्रेण
वज्रेण पर्वतपक्षादिलज्जा इति हि लोकहृदिः । इन्द्रो जिनस्य
जन्मभूमिमत्यासन्नं अष्टापदाचलं दृष्ट्वा पर्वतपक्षच्छेदनपात-
२१ कात् ह्रुटितः । अन्योऽपि महातीर्थं दृष्ट्वा सगोत्राणां स्वगोत्रिणां

पक्षक्षितिर्वशोच्छेदः तज्जातपातकैर्विमुक्तः स्यात्, यथा पाण्ड-
वादयः शत्रुं जयतीर्षे सिद्धा इति भावः ॥ ४२ ॥

अथ प्रभोर्जन्मभुवं पुरन्दरो-

३

ऽसरच्छरच्चन्द्रिकयेव दृष्टया ।

यया चिरादुत्कलिकाभिराकुलं,

प्रसादमासादयदस्य हृत्सरः ॥ ४३ ॥

५

अथ० अथानन्तरं पुरंदर इन्द्रः प्रभोर्जिनस्य जन्मभुवं
असरत् अगमत्, यया जन्मभुवा दृष्टया अस्य इन्द्रस्य हृत्सरः
हृदयरूपसरोवरं प्रसादं प्रसन्नत्वं आसादयत् प्राप्नोति सः । कया
इव ? शरच्चन्द्रिकया इव । यथा शरच्चन्द्रिकया शारदज्योत्स्नया
सरः सरोवरं प्रसादं आसादयति । किंलक्षणं हृत्सरः ?
चिराच्चिरकालादुत्कलिकाभिः उत्कण्ठाभिः, पक्षे लहरीभिराकुलं १२
व्याप्तम् ॥ ४३ ॥

स तत्र मन्दारमणीवफस्रवन्-

मधुच्छटासौरभभाजने वने ।

१५

अमुक्तपूर्वाचलहेलिलीलया,

निविष्टमष्टापदसिंहविष्टरे ॥ ४४ ॥

दृशोरशोषामृतसत्रमंगिना-

१६

मनंगनाद्योचितमाश्रितं वयः ।

वयस्यतापन्नमुपर्वसङ्गतं,

रसं गतं तत्कृतनर्मकर्मसु ॥ ४५ ॥

१७

शिरःस्फुरच्छत्रमखण्डमण्डन-

द्युसद्वधूधूनितचारुचामरम् ।

२३

विशारदैर्बदितपादमादरा-

दरातिरद्रेर्जगदीशमैक्षत ॥ ४६ ॥

६

॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

स० स अद्रेररातिः पर्वतस्मारिरिन्द्रस्तत्र बने जगदीशं
 मीयुगादिनाथं ऐक्षत पश्यति स्म । किलक्षणे बने । मन्दार-
 मणीवकसवन्मधुच्छटासौरभभाजने, मन्दराणां मणीवकानि
 पुष्पाणि तेभ्यः सवन्मधुमकरन्दरसछटाभिर्यत्सौरभं सौगन्ध्यं
 तस्य भाजने स्थाने । अन्यानि सर्वाणि विशेषणानि जगदीश-
 सत्त्वानि, किंविशिष्टं जगदीशम् ! अमुक्तपूर्वाचलहेलिलीलया

अमुक्तोऽत्यक्तः पूर्वाचल उदयाचलो येन स, एवंविधो हेलिः
 सूर्यः तस्य लीलया अष्टापदसिंहविष्टरे सुवर्णसिंहासने

११ निविष्टं उपविष्टम् ॥ ४७ ॥ पुनः किंविशिष्टं जगदीशम् !

अङ्गिनां माणिनां हशोरशोषामृतसर्षं शोषरहितामृतसन्नागारम् ।

पुनः किंविशिष्टं जगदीशम् ! अनमनाव्योचितं कन्दर्पसत्क-

१२ नाटकयोर्म्यं वयो यौवनभाषितम्, पुनः किंविशिष्टम् ! वय-

स्यतापन्नसुपर्वसंगतं मित्रत्वं माप्ताः सुपर्वणो देवास्तैः सह संगतं
 मिलितम् । पुनः किंविशिष्टम् ! सत्कृतनर्मकर्मसु तैः सुरैः

१३ कृतेषु नर्मकर्मसु क्रीडाकर्तव्येषु रसं गतं रसं—माप्तम् ॥ ४८ ॥

पुनः किंविशिष्टम् ! शिरःस्फुरच्छत्रं क्षीर्षं प्रसरत् श्वेतातपत्रम् ।

पुनः किंविशिष्टम् ! असंख्यमण्डनधुसद्वधूधूनितचारुनामरम्

अखंडानि मण्डनानि मुकुटकुण्डलहारार्धहारकटककेयूराधामर-

१४ णानि यासां ताः धुसद्वध्वो देवांगनास्त्यभिश्चालितमनोज्ञा-

मरम् । विशारदैश्चतुरैरादराद्वन्दितपादं नमस्कृतचरणम् ॥ ४६ ॥
त्रिभिर्विशेषकम् ॥

कनीनिकादंममधुवतस्पृशां, १
दृशां शतैर्विभ्रदिवाम्बुजसजम् ।
ततस्त्रिलोकीपतिमेनमर्चितुं,
रयादुपातिष्ठत निर्जेश्वरः ॥ ४७ ॥ १

कनी० ततस्ततोऽनन्तरं निर्जेश्वर इन्द्र एनं त्रिलोकीपतिं
श्रीयुगादीशं अर्चितुं पूजयितुं रयात् वेगात् उपातिष्ठत
आगच्छत् । किलक्षप्य इन्द्रः ! कनीनिकादंममधुवतस्पृशां
तारामिषेण अमरस्पृशां दृशां शतैरंबुजसजं कमलमालां विभ्रदिव
धरन्निव । नमनानां कमलोपमा दीयते, अतः सहस्रलोचनत्वात्
मूर्तिमतीं कमलमालां विभ्राणो भगवन्तं पूजयितुमिव हरिः ११
समेत इति भावः ॥ ४७ ॥

शिरः स्वमिन्दिन्दिरयन् विनम्य त-
त्पदाब्जयुग्मे लसदंगुलीदले । १५
इति स्फुरद्भक्तिरसोर्मिनिर्मलं,
शचीपतिः स्तोत्रवचः प्रचक्रमे ॥ ४८ ॥

शिरः० शचीपतिरिन्द्रः इति अमुना प्रकारेण स्फुरद्भक्ति- १८
रसोर्मिनिर्मलं प्रसरद्भक्तिरसकलोलैः निर्मलं स्तोत्रवचः प्रचक्रमे
पारेमे । किं कुर्वन् इन्द्रः ! लसदंगुलीदले लसत् अङ्गुलिका-
रूपपत्रे तत्पदाब्जयुग्मे तस्य भगवतश्चरणकमले विनम्य नत्वा
स्वशिरः आत्मीयमस्त्रकं इन्दिन्दिरयन् प्रसरत् कुर्वन् ॥ ४८ ॥ १२

महामुनीनामपि गीरगोचरा-

खिलस्वरूपास्तसमस्तदूषण ।

३ जयादिदेव त्वमसत्तमस्तम-

प्रभाप्रभावाल्पितमानुवैभव ॥ ४९ ॥

महा० मन्वते त्रिकालवस्था इति मुनयः । महान्तो ये
६ मुनयस्तेषां महामुनीनामपि गिरां वाणीनां अगोचरं अखिलं
समस्तं स्वरूपं यस्य तस्य सम्बोधनं क्रियते हे महामुनी० । हे
अस्तसमस्तदूषण अस्तानि समस्तानि दूषणानि येन स तस्य
९ संबोधनम् । हे आदिदेव ! हे असत्तमस्तमप्रभाप्रभावाल्पित-
मानुवैभव ! असत् अविद्यमानं तमः पापं यस्याः सा असत्तमा,
प्रकृष्टा असत्तमा असत्तमस्तमा, अतीव निःपापा । असत्तम-
१२ स्तमायाः प्रभायाः प्रभावेण अल्पितं अक्षीकृतं मानुवैभवं
सूर्यप्रभुत्वं येन, एवंविधस्त्वं जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । जयः
परैरनभिभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च इत्यर्थः ॥ ४९ ॥

१५ गुणास्तवाङ्कोदधिपारवर्तिनो,

मतिः पुनस्तच्छफरीव मामकी ।

अहो महाधार्ढ्यमियं यदीदृते,

१८ जडाशया तत्क्रमणं कदाशया ॥ ५० ॥

गुणा० हे नाथ ! तव गुणा अङ्कोदधेः अङ्गसमुद्रस्य
पारवर्तिनः पारगामिनो वर्तन्ते । मामकी मतिः पुनः तच्छ-
२१ फरीव - तस्य अङ्कोदधेर्मच्छीवद्वर्षते । युष्मदसदोऽजीनौ
शौष्माकास्माकं चैकत्वे तु तवकममकम् ( ) इति
२३ पदाब्जीप्रत्यये मामकी स्यात् । अहो इत्याश्चर्यं महाधार्ढ्यं

बृहद्द्वयं इयं मतिर्यत् जडाशया मूर्खाभिप्राया सती तत्क्रमणं
तेषां गुणानां क्रमणं आक्रमणं कदाशया ईदृते वाञ्छति ।
यदि जलस्थिता मच्छी जलबहिर्गतं वस्तु ग्रहीतुमिच्छति ३
तदा सा मूर्खैवेति भावः ॥ ५० ॥

मनोऽणु धत्तु न गुणांस्तवाखिलान्

न तद्धृतान्वक्तुमर्ल वचोऽपि मे ।

स्तुतेर्वरं मौनमतो न मन्यते,

परं रसज्ञैव गुणामृताधिनी ॥ ५१ ॥

मनो० हे नाथ ! मे मम मनस्तव अखिलान् समस्तान् १
गुणान् धत्तुं नालं न समर्थः । किंलक्षणं मनः ? अणु सूक्ष्मम् ।
तद्धृतान् मनसा धृतान् गुणान् मे मम वचोपि वक्तुं नालं अतः
कारणात् स्तुतेर्मौनं वरं भव्यम् । परं रसज्ञैव जिज्ञैव च न २
मन्यते, किंलक्षणा रसज्ञा ? गुणामृताधिनी, गुणा औदार्यज्ञाना-
चास्तानेवामृतं अर्थयति वाञ्छयतीति गुणामृताधिनी, ॥ ५१ ॥

सुरद्वमाद्यामुपमां सरन्ति यां,

जनाः स्तुतौ ते भुवनातिशायिनः ।

अवैमि तां न्यक्कृतिमेव वस्तुत-

स्तथापि भक्तिर्मुखरीकरोति माम् ॥ ५२ ॥ ३०

सुर० हे नाथ ! जना लोकाः ते तव स्तुतौ सुरद्वमाद्यां कल्प-
वृक्षाद्यां, यामुपमां सरन्ति कथयन्ति । किंविशिष्टस्य ते
तव ? भुवनातिशायिनस्त्रिभुवनेऽधिकस्य । अहं तां स्तुतिं २
वस्तुतः परमार्थतो न्यक्कृतिं निंदामेव अवैमि जानामि, तथापि
भक्तिर्मां मुखरीकरोति मम वाचालत्वं कुरुत इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ३३

अनङ्गरूपोऽप्यखिलाङ्गसुन्दरो,
रवेरदग्रांशुमरोऽपि तारकः ।

३ अपि क्षमाभृत् सकूटतां वह-
स्यापारिजातोऽपि सुरद्रुमायसे ॥ ५६ ॥

अन० हे नाथ ! त्वं अनङ्गरूपोऽपि अखिलाङ्गसुन्दरः,
१ सर्वाङ्गसुन्दरो वर्तसे, योऽनङ्गरूपः स्यात् सो अखिलाङ्गसुन्दरः
कथं स्यात् ? अत्र विरोधपरिहारमाह अनङ्गरूपः कन्दर्परूपः,
अखिलाङ्गसुन्दरश्च । हे नाथ ! त्वं रवेरदग्रांशुमरोऽपि सूर्याद-
२ अधिकतेजःपटलोऽपि तारकोऽपि । यो रवेरदग्रांशुमरः स्यात्
स तारकः कथम् ? तारयतीति तारकः । त्वं क्षमाभृदपि पर्व-
३ ञ्चोऽपि सकूटतां सशिखरतां न वहसि । यः क्षमाभृत् स्यात्, स
४ सकूटतां किं न वहति ? क्षमां विभर्तीति क्षमाभृत् । सकूटतां
सालीकतां न वहसि । त्वं अपारिजातोऽपि सुरद्रुमायसे । योऽपा-
रिजातः स्यात् स सुरद्रुमवत् कथमाचरति ? अपगतं अपरिजातं
५ यस्य स अपारिजातः ॥ ५६ ॥

इदं हि षट्खण्डमवाप्य भारतं,
भवन्तमूर्जखलमेकदैवतम् ।

१० विभर्ति षट्कोणकयत्रसूत्रणां,
सूणां स्फुरत्पातकभूतनिग्रहे ॥ ५७ ॥

इदं हि० हे नाथ ! हि निश्चितं इदं षट्खण्डभारतं
११ भरतक्षेत्रं, कर्तृपदं । ऊर्जखलं बलवन्तं एकदैवतं मत्तवत्त्वं
अवाप्य प्राप्य, नृणां मनुष्याणां स्फुरत्पातकभूतनिग्रहे,
१२ मत्स्वरूपापरूपभूतस्य निर्घाटने षट्कोणकयत्रसूत्रणां विभर्ति ।

कोऽर्थः ? भरतक्षेत्रेण परमदैवतं भगवन्तं अवाप्य प्राप्य नृणां
 अनुष्णाणां लोकानां पापभूतनिग्रहे षट्खण्डरूपषट्कोपकयन्त्र-
 सूत्रणा समाश्रितेति भावः ॥ ५४ ॥

तपोधनेभ्यश्चरता वनाध्वना,

धनस्य भावे भवता धनीयता ।

अदीयताज्यं धदानेन कौतुकं,

तवैव शिश्राय वृषो वृषध्वज ॥ ५५ ॥

तपो० हे नाथ ! भयता त्वया वनाध्वना वनमार्गेण चरता
 धनस्य भावे धनसार्थवाहभावे, तपोधनेभ्यो यतिभ्यो यदाज्यं
 घृतं अदीयत दत्तम् । किं कुर्वता भवता ? धनीयता धनमि-
 च्छता । तत् अनेनाज्येण हे वृषध्वज वृषो वृषभो लान्छनं यस्य
 स तस्य संबोधनम् । कौतुकं तवैव वृषो वृषभः पुण्यं वा, १९
 शिश्राय वृष्ट्रे । कोऽर्थः ? पात्रे दत्तेन धनेन धनसार्थवाहेन
 महत् पुण्यमर्जितं । उक्तं च “दानेन धन्यो धनसार्थवाहः,
 कर्मोत्तमं तीर्थंकरस्य नाम । बबन्ध कर्मक्षयद्वेष्टुमूर्तं, दानं हि १५
 कृत्वाणकरं नराणां” ॥ १ ॥ ५५ ॥

भवे द्वितीये भुवनेश युग्मितां,

कुरुष्ववाप्ते त्वयि किङ्करायितम् ।

मनीषितार्थक्रियया सुरदुर्गै-

जितैरिव प्राग्जननापवर्जनैः ॥ ५६ ॥

भवे० मङ्गंगया १ भिंगा २ तृडियंग ३ दीव ४ जोह ५ ११
 चितंग ६ । चितरसा ७ मणियंग ८ गेहागारा ९ अ णिय-
 णाय १० ॥ १ ॥ सरसमय १ मणिभाजन २ त्राय ३ रत्न-२३

प्रदीप ४ तेजोगण्डल ५ चित्रकारिसुरभिपुष्प ६ विचित्र-
 स्वाद्यभोज्य ७ मणिमूषण ८ निश्चेणिसोपानकलितविविध-
 १ वलगृहादिक ९ प्रघानवस्त्राणि १० एतैः पूर्णाः ये दशवि-
 धकल्पवृक्षास्तैः सुरद्वुमैर्मनीषितार्थक्रियया वाञ्छितार्थकरणेन
 हे भुवनेश ! द्वितीयभवे कुरुषु उत्तरकुरुषु सुग्मितां युगलित्वं
 १ अवाप्ते प्राप्ते सति स्वयि विषये किङ्करायितं किङ्करवदा-
 चरितम् । किंलक्षणैः सुरद्वुमैः ? उल्लेख्यते प्राग्जननापवर्जनैः
 पूर्वजन्मदानैर्जितैरिव ॥ ५६ ॥

२ सधर्म सौधर्मसुपर्वतां ततो-

अधिगत्य नित्यं स्थितिशालिनस्तव ।

सुराङ्गनाकोटिकटाक्षलक्ष्यता-

१२ जुषोऽपि न धैर्यतनुश्रमश्रुटत् ॥ ५७ ॥

सधर्म० हे सधर्म सह धर्मेण वर्तते इति सधर्मः । ततस्तस्मात्
 युगलित्वतः सौधर्मदेवत्वं अधिगत्य प्राप्य तव धैर्यतनुश्रं
 १५ धैर्यजगरं (कवचं) न अश्रुटत्, नैव श्रुटितम् । किंविशिष्टस्य
 तव नित्यं निरंतरं स्थितिमर्यादा तथा शालिनः शोभ-
 मानस्य । पुनः किंविशिष्टस्य ? सुराङ्गनाकोटिकटाक्षलक्ष्यता-
 १८ जुषोऽपि देवाङ्गनाकोटीनां कटाक्षाः तेषां लक्ष्यतां धेध्यतां
 सेवमानस्याऽपि ॥ ५७ ॥

महाबलक्षमापभवे यथार्थकी-

२१ चकर्थं बोधैकबलान्निजामिधाम् ।

अस्त्रवर्चार्वाकवर्चांसि चूर्णय-

२२ अयोधनानक्षरकोटकुडुने ॥ ५८ ॥

महा० हे नाथ ! त्वं महाबलक्षमापभवे महाबलाख्यस्य
राज्ञो भवे बोधैकबलात् बोधस्य प्रबोधस्यैकबलं बोधैकबलं तस्मात्
निजाख्यं आत्मीयं नाम यथार्थकी चकर्त्त सत्यार्थीकृतवान् । ॥
किं कुर्वन् ? अखर्वाणि मौढानि चार्वाकवचांसि चूर्णयन्,
(पुनः) किंविशिष्टानि (चार्वाक) वचांसि अक्षरकोटकुट्टने
मोक्षदुर्गकुट्टने अयोधनान् लोहसुतरान् ॥ ५८ ॥ ९

द्वितीयकल्पे ललिताङ्गतां त्वया,
गतेन बध्वा विरहे व्यलापि यत् ।
दरिद्रपुत्र्यै दयितुं तपःफलं,
तदन्यदर्था हि सतां क्रियाखिला ॥ ५९ ॥ ९

द्वितीय० हे नाथ ! त्वया द्वितीयकल्पे ईशानदेवलोके
ललिताङ्गतां ललितं सविलासं अङ्गं यस्य स ललिताङ्गस्तस्य भावो ॥
ललिताङ्गता ताम्, ललिताङ्गताख्यदेवत्वं वा । गतेन मासेन
बध्वा विरहे यत् व्यलापि व्यलापः कृतः, सत् दरिद्रपुत्र्यै
निर्नामिकायै तपःफलं दयितुं दातुं ज्ञेयम् । हि यस्मात् ॥
कारणात् सतां साधूनां अखिला समस्ता क्रिया अन्यदर्था
अन्येषामुपकारहेतुं वर्तते, अत्र षष्ठी 'तृतीयादन्याषष्ठ्यर्थे'
( ) इति व्याकरणसूत्रेण अन्यदर्था इति स्यात् ॥ ५९ ॥ १८

स वज्रजङ्घो नृपतिर्भवन् भवा-
नवाप हालाहलधूमपायिताम् ।

यदङ्गजादङ्गजतस्ततस्तवा-

धुनापि विश्वासबहिर्मुखं मनः ॥ ६० ॥ २२

स वज्र० हे नाथ ! स भवान् वज्रजङ्घो नृपतिर्भवन् सन्
 यत् अज्जजात् पुत्रात् हालाहलधूमपायितां विषसक्तधूमपानत्वं
 १ अवाप प्रातः । ततः तस्मात् कारणात् अधुनापि तव
 मनो अज्जजतः कन्दर्पात् विश्वासबहिर्मुखं वर्तते । कोऽर्थः ?
 अज्जजज्ञन्देन कन्दर्पः पुत्रोऽपि मण्यते, भवता वज्रजङ्घनृपमर्जे
 २ अज्जजान्मरणं प्रापि, पश्चात्तीर्थंकुम्भवे भगवन्मनो अज्जजस्योपरि
 विश्वासरहितं जातमिति माघः ॥ ६० ॥

उपास्य युग्मिस्त्वमधाद्यकल्पग-

१ सुधाशनीभूय भिषग् भवानभूत् ।

मुनेः किलासं व्यपनीय यः स्वकं,

कलाविलासं फलितं व्यलोकत ॥ ६१ ॥

१२ उपास्य० हे नाथ ! अद्यान्तरं भवान् युग्मिस्त्वं उपास्य
 संसेव्य, आद्यकल्पगसुधाशनीभूय प्रथमदेवलोके देवो
 भूत्वा, भिषग् वैद्योऽभूत् । यो भिषग् वैद्यो मुनेः किलासं
 १५ कुष्ठरोगं व्यपनीय स्फोटयित्वा स्वकं आत्मीयं कलाविलासं
 कलासमूहं फलितं सफलं व्यलोकत अपश्यत् ॥ ६१ ॥

अथैयिवानच्युतनाकिधाम चेत्

१० अवातरस्तत्किमिह प्रभोऽथवा ।

लयं लभन्ते विबुधा हि नाभिधा-

मुणेषु यत्ते परमार्थदृष्टयः ॥ ६२ ॥

११ अथे० अद्यान्तरं हे प्रभो ! चेत् यदि स्वं अच्युतनाकिधाम
 अच्युतदेवलोकं ईयिवान् गतः । तत् इहं पृथिव्यां किं अवातरः
 १२ अवतीर्णः । अथवा विबुधा देवा विद्वांसो वा अभिधा नाम

तस्या गुणेषु लयं विश्रामं न लभन्ते । यत् यस्मात् कारणात्
ते विबुधाः परमार्थदृष्टयो दीर्घदर्शिनो वर्तन्ते । कोऽर्थः ? न
विद्यते च्युतं स्थवनं यत्र तत् अच्युतं नाकिधाम स्वर्गं गत-
स्तत्कथमत्रावतीर्णः, परमिन्द्रगोपवत् तन्नाममात्रमेवेति त्वं तत्
त्यक्तवानिति भावः ॥ ६२ ॥

निरीक्ष्य तां तीर्थकृतः पितुः श्रियं,

न चक्रिसम्पद्यपि तोषमीयुषा ।

तदर्थमेव प्रयतं ततस्त्वया,

प्रपा हि तातो नतया सुसूनुषु ॥ ६३ ॥

निरीक्ष्य० ततस्ततोऽनन्तरं हे नाथ ! स्वया तदर्थमेव
तीर्थकरश्रीनिमित्तमेव प्रयतं उपक्रान्तम् । किंविशिष्टेन त्वया ?
तीर्थकृतः तीर्थकरस्य पितुस्तां श्रियं लक्ष्मीं निरीक्ष्य दृष्ट्वा
चक्रिसम्पद्यपि चक्रवर्तिलक्ष्म्यामपि तोषं हर्षं न ईयुषा न
भासयता । हि निश्चितं सुसूनुषु सत्पुत्रेषु तातो नतया तातात्
हीनतया प्रपा लज्जा वर्तते । कोऽर्थः ? वज्रसेनस्य तीर्थकरस्य
वज्रनाभः पुत्रश्चकीजातस्तेन च चक्रित्वं विहाय संयमं गृहीत्वा
विंशतिस्थानकैस्तीर्थकरनाम उपार्जितम् । अतश्चक्रिलक्ष्म्या-
स्तीर्थकरलक्ष्मीरधिकेति भावः ॥ ६३ ॥

ससीमसर्वार्थविमानवासिनः,

शिवश्रियाः सङ्गममिच्छतोऽपि ते ।

अभूद्विलम्बस्तदसंस्तुते जने,

रिरंस्रया को न दधाति मन्दताम् ॥ ६४ ॥

ससीम० हे नाथ ! ते तव ससीमासजसर्वार्थविमानवासिनः २३

सतः शिवश्रिया मोक्षलक्ष्म्याः सङ्गमं मिलनमिच्छतोऽपि
यद्विलम्बोऽभूत् । तत् असंस्तुते अपरिचिते, जने रिरंसया
रन्तुमिच्छया मन्दतां जडतां को न दधाति, अपि तु
सर्वकोऽपि दधात्येष ॥ ६४ ॥

ध्रुवं शिवश्रीस्त्वयि रागिणी यत-
स्तदस्थितस्यापि भविष्यदीशितुः ।
असंस्पृशन्मारविकारजं रजः,

स्वसौख्यसर्वस्वमदत्त ते चिरम् ॥ ६५ ॥

६ ध्रुवं० हे नाथ ! ध्रुवं निश्चितं शिवश्रीः मोक्षलक्ष्मीस्त्वयि
विषये रागिणी अनुरागवर्ती वर्तते, यतो यस्मात् कारणात्,
ते तव तदस्थितस्यापि आसन्नस्थितस्यापि चिरं चिरकालं
११ स्वसौख्यसर्वस्वं आत्मीयसुखसर्वस्वं अदत्त । किंलक्षणस्व
ते ? भविष्यदीशितुर्भाविभर्तुः । किं कुर्वन् ? स्वसौख्यसर्वस्वं
मारविकारजं रजः विषयविकाराद्युत्पन्नरजः पापं घूर्णितं वा
१५ असंस्पृशत् ॥ ६५ ॥

अवाप्य सर्वार्थविमानमंतिकी-

भवत्परब्रह्मपदस्तदध्वगः ।

१० यदागमस्त्वं पुनरत्र तद्भुवं,
हितेच्छया भारतवर्षदेहिनाम् ॥ ६६ ॥

अवाप्य० हे नाथ ! त्वं सर्वार्थविमानं अवाप्य माप्य, यत्पु-
११ नरत्रागमः आत्रागतः । किंचिशिष्टस्त्वं अन्तिकीभवत्परब्रह्मपदः
समीपीभवन्मोक्षपदः । पुनः किंचिशिष्टस्त्वम् ? तदध्वगस्तस्य
१३ मोक्षस्य पथिकः । तत् ध्रुवं निश्चितं भारतवर्षदेहिनां

भरतक्षेत्रसत्कप्राणीनां हितेच्छया मुक्तिमुक्तिदानार्थमित्यर्थः ।
त्वं सर्वार्थविमानो देव आसन्नत्वेऽपि मुक्तिं न गतः, किन्तु
लोकहितेच्छयैवात्रावतीर्ण इति भावः ॥ ६६ ॥

तदेव भूयात्प्रमदाकुलं कुलं,

महीमहीनत्वमुपासिषीष्ट ताम् ।

क्रियाजनं स्वस्तुतिवादिनं दिनं,

तदेव देवाऽजनि यत्र ते जनिः ॥ ६७ ॥

तदेव० हे नाथ ! तदेव कुलं प्रमदेन हर्षेणाकुलं
न्यासं भूयात् । महीनत्वं संपूर्णत्वं कर्तुं पदं तां महीं पृथ्वीं
उपासिषीष्ट सेविषीष्ट । तदेव दिनं जनं लोकं स्वस्तुतिवादिनं
स्वकीय-स्वाध्याकर्तारं क्रियात्, तद्दिनस्य महामहोत्सवमयत्वात् ।
हे देव ! हे स्वामिन् ! यत्र कुले यत्र मर्त्या यत्र दिने ते स्वः
जनिर्जन्म अजनि जातम् ॥ ६७ ॥

अमी धृताः किं पवित्रकवारिजा-

सयः शये लक्षणकोश ! दक्षिणे ।

शचीशचक्रयच्युतभूपसंपद-

स्त्वया निजोपासकसाध्विकीर्षता ॥ ६८ ॥

अमी० हे लक्षणकोश ! प्रासादपर्वतशुकांकुक्षुप्रतिष्ठपद्मा-
भिषेकयवदर्पणचामराणीत्यादि अष्टोत्तरसहस्राणां लक्षणानां
कोश ! हे भृङ्गागार ! स्वया शचीश इन्द्रः, चकी चक्रवर्ती,
अच्युतो वायुदेवः, भूपो राजा, तेषां सम्पदो लक्ष्मीः, निजोपा-
सकसात् स्वकीयसेवकाय च साध्विकीर्षता कर्तुमिच्छता सन्ना-
'आयते सात्' (३००) इति सूत्रेण सात्प्रतिष्ठा-
वे० ६० ६

दक्षिणे शये हस्ते पविचक्रवारिजासयः पविर्वज्रम्, चक्रं,
वारिजः, शंखः, जसिः सङ्गः, अमी किं घृताः । वज्रमिन्द्र-
५ पदवीदानायेत्यादिभावः ॥ ६८ ॥

सदंभलोभादिभटव्रजस्त्वया,
स्वसंविदा मोहमहीपतौ हते ।

६ स्वयं विलाता, घनवारिवारिते,
द्वे न हि स्येमभृतः स्फुलिङ्गकाः ॥ ६९ ॥

सदंभ० हे नाथ ! त्वया स्वसंविदा आरम्यज्ञानेन मोह-
९ महीपतौ मोहभूषे हते सति सदंभलोभादिभटव्रजः, माया-
लीमक्रोधमानमदनादिसुभटसमूहः, स्वयं आत्मनैव विलाता
विलयं यास्यति, 'लीङ्गच श्लेषणे' शतोर्यिपूर्वकस्य लीङ्गलि-
११ नोर्वा (सि० हे० ४।२।६) इति सूत्रेण लास्यते । हि यस्मात्
कारणात् घनवारि मेघजलं तेन द्वे वारिते सति स्फुलिङ्गकाः
स्येमभृतः स्वैर्यवारिणो न हि वर्तन्ते ॥ ६९ ॥

१५ इषुः सुखव्यासनिरासदा सदा,
सदानवान् यस्य दुनोति नाकिनः ।

सरो भववृष्यानमये विभावसा-

१८ वसावसारेष्मदशां गमिष्यति ॥ ७० ॥

इषुः० यस्य सरस्य कंदर्पस्य इषुर्बाणः सदा सदानवान्
दानवसहितान् नाकिनो देवान् दुनोति पीडयति, इषुशब्दः
११ लीलिगो. ज्ञेयः । किलक्षणा . इषुः ! सुखव्यासनिरासदा,
सुखस्य व्यासो विस्तरः तस्य निरासं निराकरणं ददाति सुख-
१३ व्यासनिरासदा । हे नाथ ! असौ सरः कामः भववृष्यानमये,

मवतस्तव ध्यानं निर्विषयं मन इत्येवंरूपे ध्यानमये विभावसौ
वैश्वानरे इष्मदशां निःसारेन्वनस्य वशां अवस्थां गमिष्यति
यास्यति ॥ ७० ॥

परं न हि त्वत्किमपीह दैवतं,
तवाभिधानात् परं जपाक्षरम् ।

न पुण्यराशिस्त्वहुपासनात्पर-
स्तवोपलंभात् परास्ति निर्वृतिः ॥ ७१ ॥

परं न० हे नाथ ! त्वदपरं त्वत्तो अन्यत् इह अगति
किमपि दैवतं नास्ति, त्रिभुवनजनपूज्यत्वात् । इह तव अभिधा-
नात् तव नामतोऽपरं जपाक्षरं नास्ति, वाग्मनोज्ञैः शुद्धत्वात् ।
इह तवोपलंभात् उपलक्षणात् परा अन्य निर्वृतिर्मोक्षो नास्ति
वीतरागं विना नैव मुक्तिरित्यर्थः ॥ ७१ ॥

तव हृदि निवसामीत्युक्तिरीशे न योग्या
मम हृदि निवस त्वं नेति नेता नियम्यः ।

न विभुरुभयथाहं भाषितुं तद्यथाहं
मयि कुरु करुणार्हे स्वात्मनैव प्रसादम् ॥ ७२ ॥

तव० हे नाथ ! अहं तव हृदि हृदये निवसामि इति उक्ति-
रैक्यपनं, ईशे स्वामिनि न योग्या । त्वं मम हृदि निवस
निवासं कुरुत, इति अमुना प्रकारेण नेता स्वामी न नियम्यः
न नियंत्रणीयः, यो नेता स्यात् सोऽपरं सेवकादि नियंत्रयति,
न तु सेवका नेतारम् । अहं उभयथापि द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां
भाषितुं जल्पितुं न विभुर्न समर्थः । तत् तस्मात् कारणात्

हे स्वामिन् ! 'परदुःखनिरासिनी भवेत् कल्पा' ईदृग् कल्पाहं
कृपायोग्ये मयि स्वात्मनैव स्वयमेव प्रसादं कुरु ॥ ७२ ॥

इति स्तुतिभिरान्तरङ्गं विनयमानयन्वैशुचे
प्रतीतिविषयं गणेशननुषियां धुरीणो हरिः ।
प्रसन्ननयनेक्षणैर्मगवता सुधासोदरै-

रसिच्यत सुधाक्षनैरपि च साधुवादोर्मिमिः ॥ ७३ ॥

इति० हरिरिन्द्रः भगवता श्रीशिवभस्वामिना प्रसन्ननयने-
क्षणैः समसावडोचनावडोकनैरसिच्यत सिद्धः । किलक्षणैर्न-
यनेक्षणैः । सुधासोदरैर्मृतसदृशैः । च अन्यत् । सुधाक्षनैरपि
देवैरपि, साधुवादोर्मिमिः श्लाघारूपकलोकैरसिच्यत, किं कुर्वन्
हरिः । इति पूर्वोक्तमहामुनीनामपि गीरगोचरेत्यादिचतुर्विंशति-
१२ कर्मरूपस्तुतिभिरान्तरङ्गं विनयं वैशुचे गणे देवसमूहे प्रतीति-
विषयं जानयन् मत्स्यगोचरं मापयन् । पुनः किंविशिष्टो
हरिः । अननुषियां गुरुबुद्धीनां धुरीणो धुर्यः ॥ ७३ ॥

इति श्रीशिवकण्ठके कविचक्रवर्तिश्रीशिवशेखरसुरविरचित-
श्रीजैनकुमारसंभवमहाकाव्यस्य तन्निष्पन्नश्रीशिवशेखरसुर-
विरचितदीक्षायां श्रीमन्नित्यमुन्मत्तरसुरिप्रोषितायां

१४ द्वितीयसर्गव्याख्या ॥ इति ॥ ९ ॥

॥ अथ तृतीयः सर्गः प्रारम्भ्यते ॥

अथ प्रसादाभिमुखं त्रिलोका-

धिपस्य पश्यन्मुखमृगधन्वा ।

अवाप्तवारोचितरोचितश्चि,

वचः पुनः प्रास्तुत वक्तुमेवं ॥ १ ॥

अथ० अथानन्तरं उग्रधन्वा इन्द्रः एवं वचः पुनर्वक्तुं
जल्पितं प्रास्तुतं पारब्धवान् । किं कुर्वन् इन्द्रः ? त्रिलोकाधि-
पस्य श्रीआदिदेवस्य मुखं प्रसादाभिमुखं प्रसादस्य अभिमुखं
प्रसादं कर्तुकाममिव पश्यन् । किंलक्षणं वचः ? अवाप्तवारो-
चितरोचितश्चि, अवाप्तवारं प्राप्तवसरं अत एव उचितं
युक्तां रोचितां रुचिं प्राप्ता श्रीः शोभा यस्य तत् अवाप्तवारोचि-
तरोचितश्चि ॥ १ ॥

स्वयं समस्तान् न वेत्ति मावा-

स्तथाप्यसौ त्वां प्रति मे प्रजल्पः ।

इयर्तु मेघंकरमारुतश्च-

मुदेप्यतः कालबलादुधनस्य ॥ २ ॥

स्वयं० हे ताव ! स्वयं समस्तान् भावान् न न वेत्ति ! न
न जानासि अपि तु जानास्येव । तथापि असौ त्वां प्रति मे
सम प्रजल्पः घनस्य मेघस्य, मेघंकरमारुतत्वं इयर्तु गच्छतु,
'मेघर्तिमयाभयात् खः' (सि० हे० ५।१।१०६) इति सूत्रेण
स्वप्रत्यये लिट्यनव्ययारुषोर्मन्तो ह्रस्वश्च (सि० हे० १।२।११६) २१
इति मागमे मेघंकर इति सिद्धम् । किं करिष्यतो घनस्य ?
कालबलादुदेप्यत उदयं प्राप्स्यतः ॥ २ ॥

साधारणस्ते जगतां प्रसादः,
स्वहेतुमूढे तमहं तु हन्त ।

१ हृद्यो न कस्येन्दुकलाकलापः,
स्वात्मार्थमभ्युहति तं चकोरः ॥ ३ ॥

साधारण० हे नाथ ! ते तव प्रसादो जगतां विश्वानां
१ साधारणः सदृशो वर्तते । तु पुनः, अहं, हन्त इति वितर्के,
तं प्रसावं स्वहेतुं आत्मनिमित्तं ऊहे विचारयामि । इन्दुकला-
कलापश्चन्द्रस्व कलासमूहः कस्य न हृद्यो नाभीष्टः, अपि तु
१ सर्वस्यैव । चकोरस्तं इन्दुकलाकलापं स्वात्मार्थं अभ्युहति
विचारयति ॥ ३ ॥

भवन्तु मुग्धा अपि भक्तिदिग्धा,
१ वाचो विदग्धाऽप्य ! भवन्मुदे मे ।
अश्मापि विस्मापयते जनं किं,
न स्वर्णसंवर्मितसर्वकायः ॥ ४ ॥

१ भवन्तु० हे विदग्धाऽप्य हे विद्वन्मुख्य ! मे मम, वाचो
मुग्धा अपि, भवन्मुदे तव हर्षाय भवन्तु । किल्लक्षणा वाचः ?
भक्तिदिग्धा भक्त्या लिप्ताः । अश्मापि पाषाणोऽपि स्वर्णसंवर्मित-
१ सर्वकायः सुवर्णेन संवर्मित (सर्वकायः) वेष्टितसर्वकायः
वेष्टितसर्वाङ्गः सन्, जनं लोकं किं न विस्मापयते ? सविस्मयं
न करोति । अपि तु करोत्येव ॥ ४ ॥

जडाशया गा इव गोचरेषु,
प्रजा निजाचारपरंपरासु ।

प्रवर्तयन्नक्षतदंडशाली,

भविष्यसि त्वं स्वयमेव गोपः ॥ ५ ॥

जडा० हे नाथ ! त्वं गोपो राजा गोपालो वा स्वयमेव भवि-
ष्यसि । किं कुर्वन् ? प्रजा लोकान् निजाचारपरंपरासु प्रवर्तयन् ।
का इव ? यथा गोपो घेनूः गोचरे प्रवर्तयति । किंलक्षणाः
प्रजाः ? अडाशया मूर्खामिद्रायाः । गाः किंलक्षणाः ?
जले आशयो यासां ताः । किंलक्षणो गोपः ? अक्षत-
दण्डशाली, दंडः सैन्यं पक्षे लकुटो वा तेन शोभी ॥ ५ ॥

कलाः समं शिल्पकुलेन देव,

त्वदेवलब्धप्रभवा जगत्याम् ।

क नो भविष्यन्त्युपकारशीलाः,

शैलात्सरत्ना इव निर्झरिण्यः ॥ ६ ॥

कलाः० हे स्वामिन् । कला गीतनृत्यवादित्राद्या द्वासप्तति-
संख्याः । कुंभकार १ लोहकार २ चित्रकार ३ बानकर ४
नापित ५ शिल्पानां पञ्चानामपि पृथक् २ विंशति २ भेदाः १५
स्युः एवं शिल्पशतं स्यात्, ईदृक् शिल्पकुलेन समं जगत्यां
पृथ्व्यां क उपकारशीला उपकारस्वभावाः न भविष्यन्ति अपि तु
सर्वत्र भविष्यन्ति । किंविशिष्टाः कलाः ? त्वदेव स्वत्सकाशा-
देव, लब्धः प्रभव उत्पत्तिर्याभिस्तास्त्वदेव० । का इव ?
सरत्ना निर्झरिण्य इव । यथा शैलात् पर्वतात् लब्धप्रभवा
रत्नसहिता नद्यः क उपकारशीला न भवन्ति, अपि तु सर्वत्र
भवन्त्येव ॥ ६ ॥

त्वदागमांभोनिधितः स्वशक्त्या-

ऽऽदायोपदेशांशुलवान् गमीरात् ।

१ घना विधासंस्ववनीवनीस्थान्,

विनेयवृक्षानभिवृष्य साधून् ॥ ७ ॥

त्वदा० घना लोका मेघा वा गमीरात् त्वदागमांभोनिधितः
२ त्वदीयागमसमुद्रतः उपदेशांशुलवान् स्वशक्त्या आदाय
गृहीत्वा विनेयवृक्षान् शिष्यवृक्षानभिवृष्य सिक्त्वा, साधून्
निर्ग्रन्थान् मनोज्ञान् वा, करिष्यन्ति । किलक्षणान् विनेय-
३ वृक्षान् : अवनीवनीस्थान् पृथ्वीरूपमहाघनस्थितान् । मेघाः
समुद्राज्जलं गृह्णन्ति इति लोकरूढिः ॥ ७ ॥

भवद्वयेऽप्यक्षयसौख्यदाने,

१२ यो धर्मचिन्तामणिरस्त्यजिष्ठः ।

प्रमादपाटञ्चरलुंध्यमानं,

त्वमेव तं रक्षितुमीशितासे ॥ ८ ॥

१५ भवद्वये० हे नाथ ! यो धर्मचिन्तामणिर्भवद्वयेऽप्यक्षय
अविनश्वरसौख्यदाने अजिष्ठः सोऽद्यमोऽस्ति । त्वमेव तं धर्म-
चिन्तामणिं प्रमादपाटञ्चरतस्करलुंध्यमानं रक्षितुं ईशितासे समर्थो
१८ भविष्यसि ॥ ८ ॥

तद्ग्रेहिधर्मद्रुमदोहदस्य,

पाणिग्रहस्यापि भव त्वमादिः ।

न शुग्निभावे तमसीव सप्तां,

२२ महीमुपेक्षस्व जगत्प्रदीप ! ॥ ९ ॥

तदेहि० हे नाथ ! तत् तस्मात् कारणात् त्वं पाणिग्रह-
स्मापि आदिः प्रथमो भव । किंविशिष्टस्य पाणिग्रहस्य ? रोहि-
धर्मद्रुमदोहदस्य गृहस्थधर्म एव द्रुमो वृक्षः तस्य दोहवसद्विशो ॥
यथा दाडिभीमुख्यानां धूमपानादि दोहदेन पूरितेन सश्रीकता
सफलता स्यात्, तथात्रापि ज्ञेयम् । हे जगत्प्रदीप ! महीं
पृथ्वीं न उपेक्षस्व, किंलक्षणां महीम् ? तमसि अन्धकार इव ॥
शुग्मिभावे युगलिधर्मे ममां श्रुतिताम् ॥ ९ ॥

वितन्वता केलिकुतूहलानि,

त्वया कृतार्थीकृतमेव बाल्यम् ।

९

विना विवाहेन कृपामपश्य-

त्तयाद्य न म्लायति यौवनं किम् ॥ १० ॥

वितन्वता० हे नाथ ! स्वया केलिकुतूहलानि केलिर्जल- ११
'क्रीडा, कुतूहलानि गीतनृत्यनाटकादीनि कुर्वता बाल्यं बाल्यत्वं
कृतार्थीकृतमेव सफलीकृतमित्यर्थः, अथ यौवनं किं न
म्लायति न हियात् । अपि तु म्लायत्येव । किं कुर्वन् यौवनम् ? १५
विवाहेन विना तव कृपां अपश्यत् ॥ १० ॥

दृष्ट्वा जगत्प्राणहतोऽपि सर्व-

सेहे स्रहेतीस्त्वयि नाथ ! मोघाः ।

१८

अनङ्गतां कामभटोऽस्य मुख्यः,

सत्त्वा विषादानुगुणां दधाति ॥ ११ ॥

दृष्ट्वा० हे नाथ ! कामभटोऽपि कंदर्पयोधोऽपि विषादानुगुणं ११
विषादस्य योग्यां अनङ्गतां अङ्गरहितत्वं दधाति । किंविशिष्टः
कामभटः ? अस्य यौवनस्य मुख्यः अग्रणीः सत्त्वा मित्रम् । २३

किं कृत्वा ? सर्वसहे त्वयि विषये स्वहेतीः प्रहरणानि मोघा
निष्फला दृष्ट्वा, किलक्षणाः स्वहेतीः ? जगत्माणहतोऽपि
१ विश्वजीवितं हरंतीति जगद्धाणहतः ॥ ११ ॥

मधुर्वयस्यो मदनस्य मूर्च्छा,

मत्वा ममत्वाद्विषमां विषण्णः ।

२ तनोत्ययाची पवनानखंड-

श्रीखंडखंडप्लवनामशैत्यान् ॥ १२ ॥

मधु० वयस्यो मित्रं मधुर्वयस्यो मदनस्य कामस्य विषमां
३ मूर्च्छां मत्वा ज्ञात्वा ममत्वान्मोहाद् अयाची दक्षिणदिक् पवनान्
तनोति विस्तारयति । किलक्षणो मधुः ? विषण्णो विषादी ।
किंविशिष्टान् पवनान् ? अखंडश्रीखंडखंडप्लवनामशैत्यान् अख-
४ ण्डेषु संपूर्णेषु श्रीखण्डानां खण्डेषु चन्दनानां वनेषु प्लवनेनाप्तं
प्राप्तं शैत्यं स्वीतत्वं यैस्तैः अखण्डश्रीखण्डखण्डप्लवनामशैत्या-
स्तान् ॥ १२ ॥

५ मत्वा मधोर्मित्रशुचा प्रियसा-

मनस्यमाक्रन्दत यद्वनश्रीः ।

तदत्र किं कज्जलविज्जलाशु-

६ कणाः स्फुरंत्युल्ललितालिदंभात् ॥ १३ ॥

मत्वा० तद्वनश्रीमाक्रन्दत तारसरेण विललाप । किं कृत्वा ?
प्रियस्य बल्लभस्य मधोर्वयस्यस्य मित्रस्य शुचा शोकेन आमनस्कं
७ दुःखं मत्वा ज्ञात्वा । तत्, अत्र अस्यां लोचनश्रियां उल्ललिता-
लिदंभात् उच्छलितभ्रमरमिषात्, किं कज्जलविज्जलाशुकणाः,
८ कज्जलकलुषाशुचिन्दवः स्फुरन्ति प्रसरन्ति ॥ १३ ॥

ये सेवकाश्चास्य पिकाः स्वमर्तु-

र्तुःस्वामिना तेऽप्यलभन्त दाहम् ।

किमन्यथा पल्लवितेऽपि कक्षे,

तदंगमंगारसमत्वमेति ॥ १४ ॥

ये० च अन्यत् अस्य मघोर्वसन्तस्य सेवका ये पिकाः
कोकिल्य वर्तन्ते, तेऽपि स्वमर्तुर्वसन्तस्य दुःस्वामिना दाहं
अलभन्त प्राप्तवन्तः । अन्यथा पल्लवितेऽपि कक्षे बने तदंगमं-
गारसमत्वं तेषां पिकानां अंगं तदंगं अङ्गारसदृशत्वं किं एति
गच्छति ? ॥ १४ ॥

तनोषि तत्तेषु न किं प्रसादं,

न सांयुगीना यदमी त्वयीश ।

स्याद्यत्र शक्तेरवकाशनाशः,

श्रीयेत शूरैरपि तत्र साम ॥ १५ ॥

तनोषि० हे ईश । त्वं तत् तस्मात् कारणात् तेषु यौवनादिषु
किं प्रसादं न तनोषि न करोषि ? । यदमी यौवनादयस्त्वयि
सांयुगीना रणे साधवो न वर्तन्ते । यत्र शक्तेरवकाशनाशः
स्यात्, शूरैः सुभटैरपि तत्र साम साम्यगुणः श्रीयेत
आश्रीयेत् ॥ १५ ॥

शठौ समेतौ दृढसख्यमेतौ,

तारुण्यमारौ कृतलोकमारौ ।

मेतुं यतेतां मम जातु चित्त-

दुर्गं महात्मनिति मास मंस्थाः ॥ १६ ॥

शठौ० हे महात्मन् ! त्वं इति मास्म मंस्था इति मा जानीहि ।
 इतीति किम् ? एतौ तारुण्यमारौ यौवनकंदर्पो जातु कदाचिदपि
 २ मम चित्तदुर्गं भेत्तुं यतेतां उपक्रामतः । किंलक्षणी तारुण्य-
 मारौ ? शठौ धूर्तौ, पुनः किंविशिष्टौ ? दृढसख्यं शाढमैत्र्यं
 यथा भवति तथा समेतौ मिलितौ । पुनः किंविशिष्टौ ?
 ३ कृतलोकमारौ कृता लोकानां माराः संसारअमणरूपा
 याभ्यां तौ कृतलोकमारौ ॥ १६ ॥

इत्वा विवेकाबकबोधमंधी-

१ भूतं जगत्पातयदाधिगते ।

तावत्तव ज्ञानविभाकरस्य,

तन्वीत तारुण्यतमो न मोहम् ॥ १७ ॥

११ इत्वा० हे नाथ ! तावत् तारुण्यतमः यौवनान्धकारं तव
 ज्ञानविभाकरस्य ज्ञानरूपसूर्यस्य मोहं न तन्वीत न कुर्वीत ।
 किं कुर्वत्तारुण्यतमः ? विवेकाबकबोधं विवेकलोचनज्ञानं इत्वा
 १२ अन्धीभूतं जगद्विश्वं आधि असमाधि गते विवरे पातयत्,
 यथा गर्ताशब्दस्तथा गर्तशब्दोऽपि ज्ञेयः ॥ १७ ॥

ब्रह्मास्त्रभाजः कुसुमास्त्रपोधी,

१८ मारोऽपि किं ते घटते विरोधी ।

विरोत्स्यते वा खलु तद्ब्रह्मकृत्या,

भोक्ता बलिस्पर्धफलं स्वयं सः ॥ १८ ॥

११ ब्रह्मा० हे नाथ ! मारोऽपि क्रन्दर्पोऽपि ते तव विरोधी
 किं घटते ? अपि तु न घटते । किंविशिष्टस्य तव ? ब्रह्मास्त्र-
 १२ भाजः ब्रह्मज्ञानरूपं अस्त्रं भवतीति ब्रह्मास्त्रभाक्, तस्य

ब्रह्मास्त्रमाजः । ब्रह्मास्त्रशब्देन अस्त्रलितशस्त्रमुच्यते, उक्तं चे
 'किनापि स्त्रलितुं यत्र शक्यते कापि सर्वथा । तद्ब्रह्मास्त्रं
 परिज्ञेयं यथा चक्रं हि चक्रिणः' । किलक्षणो मारः ॥
 कुसुमास्त्रयोधी कुसुमायुधेन पुष्पायुधेन युध्यतीति कुसुमास्त्र-
 योधी । अथवा विरोत्सयते यदि विरोधं करिष्यति तद्वद्ब्रह्मत्या-
 स्त्रं पूर्वतान् । स मारः बलिस्पर्धफलं बलवता सह स्पर्धायाः ।
 फलं स्वयं भोक्ता भोक्षयति, यथा स्पर्धाशब्दस्तथा स्पर्ध-
 शब्दोऽपि ज्ञेयः ॥ १८ ॥

यया दृशा पश्यसि देव ! रामा,

इमा मनोभूतरवारिधाराः ।

तां पृच्छ पृथ्वीधरवंशपुद्गौ,

नैताः किमभोधरवारिधाराः ॥ १९ ॥

यया० हे देव ! यया दृशा अभिप्रायरूपया इमा रामाः
 स्त्रियो मनोभूतरवारिधाराः कन्दर्पसत्कलङ्गधाराः पश्यसि,
 तां दृशं पृच्छ, एताः स्त्रियः पृथ्वीधरवंशपुद्गौ पृथ्वीधराणां
 राज्ञां वंशा अन्यथाः, पक्षे पर्वतानां वंशास्तेषां पुद्गौ पुद्गलै-
 र्किं अभोधरवारिधारा मेघसत्कलङ्गधारा न वर्तन्ते ?
 नु वर्तन्त एव ॥ १९ ॥

नयस्यं वश्यः किञ्च संग्रहस्य,

स्त्रीणं चलं ज्ञ्यावसि सर्वमीश ।

कीशावकीकल्पलते लतासु,

दृष्ट्वाञ्च विश्वं व्यवहारसारम् ॥ २० ॥

नयस्य० हे ईश ! त्वं संग्रहनवस्थ वश्यः सर्वे स्त्रीणं २१

स्त्रीसमूहं चलं चंचलं किमु किं ध्यायसि ? यथा किंशब्दस्तथा
 किमुशब्दोऽप्यस्ति । नैगम १ संग्रह २ व्यवहार ३ भञ्जसूत्र
 ४ शब्द ५ समभिरूढ ६ एवंमूतेषु ७ ससनयेषु संग्रहनय-
 लक्षणमिदम्—‘सद्रूपतानतिक्रान्तः, स्वस्वभावमिव जगत् । सत्त्व-
 रूपतया सर्वं संगृहन् संग्रहो मतः’ । यत् सर्वा अपि क्षियक्षपल-
 समावा इति, त्वं लतासु वल्लीसु कोशातकीकल्पलते
 धीसोटिका-कल्पवृक्षौ दृष्ट्वा विश्वं व्यवहारसारं अञ्च जानीहि,
 ‘अञ्च गतौ च’ परं सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्थे इति ज्ञेयं । एवं
 ९ क्षियो हि काश्चिद्भ्याः काश्चिन्न भव्याश्च । व्यवहारलक्षणं
 चेदम्—‘व्यवहारस्तु तामेव प्रतिवस्तु व्यवस्थिता । तथैव
 दृश्यमानत्वात् व्यापारयति देहिनः’ इति ॥ २० ॥

१२ किं शंकसे दारपरिग्रहेण,
 विरागतां निर्धृतिनायिकायाः ।

प्रभुः प्रभूतेऽप्यवरोधने स्था-

१५ आगःपदं लुप्यति न क्रमं चेत् ॥ २१ ॥

किं० हे नाथ ! त्वं दारपरिग्रहेण कलत्रादरणेन निर्धृति-
 नायिकायाः मुक्तिस्रियाः विरागतां नीरागतत्वं, किं शंकसे ?

१० प्रभुः स्वामी प्रभूते प्रभुरेऽप्यवरोधने अन्तःपुरे आगःपदं
 अपराधस्थानं न भवति, चेत् यदि, क्रमं न लुप्यति । सांप्रतं
 पाणिग्रहणं कुरु क्रमेण पश्चात्तामपि भजेरिति भावः ॥ २१ ॥

अद्यापि नाथः किमसौ कुमारो,

निष्कन्यकं किं वरिवर्त्यवन्याम् ।

भृत्योऽतरंगोऽस्य हरिर्विचेता,

ययावरं वेत्ति न यौवनं यः ॥ २२ ॥

इत्थं मिथः पार्षदनिर्जराणां,

कथाप्रथाः कर्णकटूनिपीय ।

तेषां प्रदाने प्रबलोत्तरस्य,

दरिद्रितोऽहं त्वयि नायकेऽपि ॥ २३ ॥ युग्मम् ॥ ९

अद्यापि० हे नाथ ! अहं त्वयि नायकेऽप्यविपतौ सति तेषां
सभ्यदेवानां प्रबलोत्तरस्य प्रदाने दरिद्रितो दरिद्रो जातः । किं
कृत्वा ! इत्थं अमुना मकारेण पार्षदनिर्जराणां सभ्यदेवानां
मिथः परस्परं कर्णकटूः कथाप्रथा घाताविलासान् निपीय पीत्वा
इत्थमिति किम् ! ॥ २२ ॥ अद्यापि असौ नाथः किं कुमारः
अपरिणीतः, किं अवन्यां पृच्छ्यां निःकन्यकं कन्यकानां अभायो वा
वा वरीवर्ति, अस्य भगवतोऽतरंगभृत्यः सेवको हरिरिन्द्रः किं
विचेता अचेतनो वर्तते, यो हरिरस्य स्वामिनो ययावरं गत्वरं
यौवनं न वेत्ति ! न जानाति । ययावरमिति निपातः ॥ २३ ॥ १५

वयस्यनंगस्य वयस्यभूते,

भूतेशरूपेऽनुपमस्वरूपे ।

पदींदिरायां कृतमन्दिरायां,

को नाम कामे विमनास्त्वदन्यः ॥ २४ ॥

वय० नाम इति कोमलमंत्रणे । हे भूतेश ! भूतानां
प्राणिनां ईशः भूतेशस्तस्य संबोधने हे भूतेश ! त्वदन्यस्त्वत्तः २१
परः कः पुमान् कामे कंदर्पे विमना विमुखो वर्तते ! क
सति ! वयसि यौवने अनंगस्य कामस्य वयस्यभूते मित्रसदृशे २३

सति, पुनः क सति ? रूपे अनुपमसर्वोत्तमस्वरूपे सति ? ।

पुनः क सत्या ? इन्दिरायां लक्ष्म्यां यदि चरणे कृतमन्दिरायां
१ सत्यां स्वधरणयोर्लक्ष्मीवसतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

जाने न किं योगसमाधिलीन !,

विषायते वैषयिकं सुखं ते ।

१ तथापि संप्रत्यनुषक्तलोक !,

लोकस्थितिं पालय लोकनाथ ॥ २५ ॥

जाने० हे योगसमाधिलीन ! अहं एवं किं न जाने ! अपि

२ तु जाने । ते तव वैषयिकं सुखं विषायते विषयदाचरन्ति,

तथापि हे संप्रत्यनुषक्तलोक संप्रत्यधुना अनुषक्त आश्रितो

लोको जनो येन स अनुषक्तलोकः तस्य संबोधनं क्रियते हे

३ संप्रत्यनुषक्तलोक हे लोकनाथ लोका विश्वं तस्य नामः

लोकनाथः तस्य संबोधनं हे लोकनाथ ! लोकस्थितिं पाणि-

ग्रहणादि रूपां मर्यादां पालय ॥ २५ ॥

४ त्वयैव याऽभूत् सहभूरभूमि-

स्तमोविलासस्य सुमंगलेति ।

राकेव सा केवलभास्वरस्य,

५ कलाभूतस्ते भजतां प्रियात्वम् ॥ २६ ॥

त्वयैव० हे नाथ ! या सुमंगला त्वयैव सहभूः सहजन्माऽ-

भूत्, किंविशिष्टा सुमंगला ! तमोविलासस्य अभूमिः पाप-

६ विस्तारस्य अस्थानं निःपापेत्यर्थः । सा सुमंगला ते तव प्रिया

तव कलत्रत्वं भजताम् । किंविशिष्टस्य ते ? केवलभास्वरस्य

७ केवलसंपूर्णजगदुद्द्योतकस्य । का इव ? राका इव, अथवा शक्तिः

पूर्णिमा, कलाभृतश्चन्द्रस्य प्रिया स्वां भजते, सोऽपि मास्करो
मवेत्, राकापि तमो विलासस्य अभूमिर्मवति ॥ २६ ॥

अवीवृध्या दधदङ्गमध्ये,

नाभिः सनाभिर्जलधेर्महिम्ना ।

प्रिया सुनंदापि तवास्तु सा श्री-

हरेरिवारिष्टनिषूदनस्य ॥ २७ ॥

अवी० नाभिर्यां सुनंदां अंकमध्ये उत्संगोपरि अवीवृधत्
वर्धयति स । किंलक्षणो नाभिः ? महिम्ना विस्तारेण जलधेः
समुद्रस्य सनाभिः सदृशः । सा सुनंदा तव प्रियास्तु ।
कस्मेव ? हरेर्नारायणस्येव, यथा हरेः श्रीलक्ष्मीः प्रिया स्यात् ।
किंविशिष्टस्य तव हरेश्च ? अरिष्टनिषूदनस्य अरिष्टं विनाशये
अरिष्टनामा दैत्यस्तं निषूदयति, विनाशयति इति अरिष्ट-
निषूदनस्तस्य । तस्मिन् समये हरिर्नास्ति कथं तद्विशेषणम् ?
परं भाविनि भूतवदुपचार इति न्यायो ज्ञेयः ॥ २७ ॥

कन्ये इमे त्वय्युपयच्छमाने,

जाने विमानैस्त्रिदिवेषु भाव्यम् ।

भूमीठसंक्रान्तसकान्तदेवै-

रेकैकदौवारिकरक्षणीयैः ॥ २८ ॥

कन्ये० हे नाथ ! अहं एवं जाने त्वयि इमे सुसंगलासुनंदे
उपयच्छमाने परिणयति सति त्रिदिवेषु स्वर्गेषु विमानैरेकैकेन
दौवारिकेण भूमीद्वारेण रक्षणीयैः रक्षितव्यैर्भाव्यम् । उप-
पूर्वोऽयं धातुः उपात् 'यमः स्वीकारे' । (सि०, ३।३।५९) २४

इत्यनेन पदेन आत्मनेपदी ज्ञेयः । किंविशिष्टैर्विमानैर्भूषीठ-
संक्रान्तसक्रान्तदेवैः भूषीठे संक्रान्ताः सक्रान्ताः सकलत्रा देवा
१ येषां ते भूषीठसंक्रान्तसक्रान्तदेवैः ॥ २८ ॥

अधौतपूतद्युतिवारिधौ ते,
देहे सुरस्त्रीजनदृक्शफर्यः ।

२ अमन्तु लावण्यतरंगभंगि-
प्रेङ्खोलनोद्वेलितकेलिरङ्गाः ॥ २९ ॥

अधौ० हे नाथ ! तस्मिन्नवसरे सुरस्त्रीजनदृक्शफर्यः,
१ देवांगनानां दृष्टिरूपमस्त्यस्ते तव देहे अमन्तु । शफर्यः
समुद्रे भवन्तीति आह, किंविशिष्टे देहे ? अधौतपूतद्युतिवारिधौ
अधौता पूता च द्युतिः कान्तिस्तस्य वारिधौ समुद्रे । किं-
२ लक्षणाः सुरस्त्रीजनदृक्शफर्यः ? लावण्यतरंगभंगिप्रेङ्खोलनोद्वेलित-
केलिरङ्गाः, तरङ्गलावण्यकल्लोलानां भङ्गिषु विच्छिन्नसिधुप्रेङ्खोलनं
आंदोलनं तेनोद्वेलिता लक्षणया वर्धिताः केलिरङ्गा यासां ता
३ लावण्यतरंगभंगिप्रेङ्खोलनोद्वेलितकेलिरङ्गाः ॥ २९ ॥

श्रीसार्व ! जन्यास्तव सार्वजन्या,
देवा भवन्तः शुभलोभवन्तः ।

३८ पुराकृतप्रौढतपःफलानां,
विपक्रिमत्वं हृदि भावयन्तु ॥ ३० ॥

श्रीसार्व० हे श्रीसार्व हे श्रीसर्वज्ञ देव ! तव जन्या
१ जन्ययात्रिका भवन्तः सन्तः पुराकृतप्रौढतपःफलानां
विपक्रिमत्वं प्राप्तपरिपाकत्वं हृदि भावयन्तु, चिंतयन्तु । शुभ
२ चिन्तायां इतिधातोः प्रयोगः । किंलक्षणा देवाः ? सर्वजन्याः

सर्वजनेभ्यो हिताः, पुनः किंलक्षणाः ? शुभलोभवन्तः शुभे
मङ्गलादिकार्ये लोभसंयुक्ताः ॥ ३० ॥

शचीमुखा अप्सरसो रसोर्मि-

प्रक्षालनापास्तमला ननु त्वाम् ।

तदा ददाना धवलान् सुवाचा-

माचार्यकं बिभ्रतु मानवीषु ॥ ३१ ॥

शची० हे नाथ ! तदा तस्मिन्नावसरे शचीमुखा अप्सरस
इन्द्राणीप्रमुखा देवांगना मानवीषु स्त्रीषु सुवाचा शोभ-
नवाणीनां आचार्यकं आचार्यकर्म बिभ्रतु । किं कुर्वणाः ?
शचीमुखा अप्सरसः ! त्वां अनु पश्चाद्भवान् ददानाः । त्वां
अनु इति प्रतिपर्यनुयोगे द्वितीया । किंलक्षणान् धवलान् ?
रसोर्मिप्रक्षालनापास्तमलान्, रसः शृङ्गारादिस्तस्योर्मिभिः कल्लोलैः ॥
प्रक्षालनेन निराकृतमलान् ॥ ३१ ॥

स्वरंगणेऽकारि चिरं स्वरंगा-

द्यो रम्भया नृत्यपरिश्रमः प्राक् ।

अग्रे भवत्संभविता तदानी-

मभ्यासलभ्या फलसिद्धिरस्य ॥ ३२ ॥

स्वरं० रम्भया रम्भानाभ्या देवांगनया स्वरंगणे ॥
स्वरंगणे स्वरंगात् आत्मीयोह्लासात्, यो नृत्यपरिश्रमः, प्राक्
पूर्वं चिरं चिरकालं अकारि कृतः । अस्म्य अमस्य फलसिद्धिस्तः
दानीं तस्मिन् पाणिग्रहणक्षणे, अग्रे भवत् भवतोऽग्रे संस- ॥
विता भविष्यति, किंलक्षणा फलसिद्धिः ? अभ्यासेन क्लृप्ता
प्राप्या ॥ ३२ ॥

त्वत्तः प्रभोः स्वासहनात्पलाय्य,
रागः श्रितस्तुंवरुनारदादीन् ।

३ गुणावलीगानमिषेण देव,
तदा तदास्यात्तव संगसीष्ट ॥ ३३ ॥

त्वत्तः० हे देव ! रागस्तदा तस्मिन्नवसरे तदा स्यात्तेषां
१ तुम्बरुनारदादीनां मुखात् गुणावलीगानमिषेण तव संगसीष्ट,
तव सङ्गतो भूयात् । किंविशिष्टो रागः ? स्वासहनात् स्वः
स्वकीयः असहनः शत्रुस्तस्मादेवं विधात्मभोः समर्थत्वात् त्वत्तः
२ पलाय्य पलायनं कृत्वा तुंवरुनारदादीन् श्रित आश्रितः ।
अंग्र'शब्दछलं ज्ञेयम् । रागो द्वेषसदृचारी श्रीरागादिर्वा, तुंवर-
नारदौ यदा त्वदग्रे गीतं गास्यतस्तदा सोऽपि रागस्तव गोचरो
३२ भविष्यति, विवाहाद्युत्सवे परस्परमसमंजसानि भज्यन्त इति
भावः ॥ ३३ ॥

एवं विवाहे तव हेतवः स्यु-
३४ रन्येऽपि भावा भुवनप्रसत्तेः ।
यथोचितं तत्प्रविधेहि धीम-

श्रित्तीरयित्वा विरराम वज्री ॥ ३४ ॥
३८ एवं० हे नाथ ! एवं अमुना प्रकारेण अन्येऽपि भावा
विवाहसत्कास्तव विवाहे भुवनप्रसत्तेस्त्रिभुवने लक्षणया सौख्यस्य
हेतवः कारणानि स्युः, तत् सत्त्वात् कारणात् हे धीमन्
३९ धीर्बुद्धिर्विद्यते यस्य स धीमान् तस्य संबोधनं क्रियते हे
धीमन् ! यथोचितं यथायोग्यं कुरु, वज्री इन्द्रस्तुतेरनु इति
४३ पूर्वोक्तं ईरयित्वा कथयित्वा विरराम निवृत्तः । रमूषातुर्विपूर्व-

को 'व्याङ्गपरे रम' (सि० ३।३।१०५) इति सूत्रेण परसौपदी
स्यात् अन्यथा त्वात्मनेपदी ज्ञेयः ॥ ३४ ॥

स्वं भोगकर्मार्थं विपाककारणं,
जानन्नजोषिष्टं जिनः सजोषम् ।

अतात्त्विके कर्मणि धीरचित्ताः,

प्रायेण नोत्फुल्लमुखीभवन्ति ॥ ३५ ॥

स्व० अथानन्तरं स भगवन् जोषं मौनं अजोषिष्टं
असेविष्टं, किं कुर्वन् भगवान् ? स्वं भोगकर्म विपाककारणं
विपाककालमाप्तं जानन्, विपाककाले साधुर्यमत्यये (सि० ३
७।१।१५) विपाककारणमिति स्यात् । धीरचित्ता गंभीरनरा
अतात्त्विके परमार्थरहिते कर्मणि कार्ये प्रायेण न उत्फुल्लमुखी-
भवन्ति, महसितवदना न स्युरित्यर्थः ॥ ३५ ॥

इन्द्रोऽवसाय व्यवसायसिद्धिं,

स्वसंगितैर्भागवतैस्तुतोष ।

भृत्यो हि भर्तुः किल कालवेदी,

नेदीयसीं वाक्फलसिद्धिमेति ॥ ३६ ॥

इन्द्रो० इन्द्रस्तु तोषदृष्टः, किं कृत्वा ? भागवतैर्भगवत्संबन्ध-
निधिरिति तैश्चेष्टितैः स्वस्यात्मनोऽवसायसिद्धिं उपक्रमसिद्धिं
अवसायं ज्ञात्वा । अनिषिद्धं अनुमतमिति न्यायात् स्वामिनस्त-
दनुरूपचेष्टां दृष्ट्वा इत्यर्थः । हि यस्मात् कारणत्वं, किल इति
सत्ये, भृत्यः सेवकः भर्तुः स्वामिनः कालवेदी अवसरज्ञो
नेदीयसीं प्रत्यासन्ना वाक्फलसिद्धिं एति प्राप्नोति । समये
कथितं सर्वैः कोपि मन्यते इति भावः ॥ ३६ ॥

जग्राह वीवाहमहाय मंक्षु,
मुहूर्तमासन्नमथो महेन्द्रः ।

६ अवत्सरायन्त यदन्तरस्था,
लेखेषु हृल्लेखिषु काललेशाः ॥ ३७ ॥

जग्राह० अथो अथानन्तरं महेन्द्रो मंक्षु शीघ्रं विवाह-
महोत्सवाय आसन्नं मुहूर्तं जग्राह, हृल्लेखिषु उत्कंठायुक्तेषु
लेखेषु देवेषु यदन्तरस्था, यस्मिन् मुहूर्तस्य अन्तरालस्थाः काल-
लेशा अवत्सरायन्त वर्षवदाचरन्ति स्म वर्षसदृशं जाता इति
६ भावः ॥ ३७ ॥

वैवाहिके कर्मणि विश्वमर्तु-
र्यदादिदेश त्रिदशान्मुखा ।

११ बुभुक्षिताह्वानसमानमेत-
दमानि तैः प्रागपि तन्मनोभिः ॥ ३८ ॥

वैवा० फलमुक्षाः इन्द्रः विश्वमर्तुः स्वामिनो वैवाहिके
१५ कर्मणि त्रिदशान् देवान् यः कार्यं आदिदेश आदिष्टवान्,
तैस्त्रिवशैर्देवैरेतत् बुभुक्षिताह्वानसमानममानि बुभुक्षाकान्तस्य
कारणसदृशं मन्यते स्म । किंविशिष्टैस्तैः प्रागपि तन्मनोभि-
१८ रैरेऽपि तच्चितैः ॥ ३८ ॥

मनोभुवा कल्पनयैव जिष्णो-
स्तत्र क्षणादाविरभावि श्रच्या ।

२१ तन्नाद्रुतं सा हृदये स्वमर्तु-
नित्यं वसन्ती खलु वेद सर्वम् ॥ ३९ ॥

२६ मनो० श्रच्या इन्द्राण्या तत्र स्थाने जिष्णोः इन्द्रस्य

ममोमुवा चितोत्पन्नया कल्पनयैव क्षणात् तत्कालमेव आर्विर-
भावि प्रगटीवमूवे, तन्नाद्भुतं नाश्चर्यं, सा शची स्वभर्तुः
हृदये नित्यं वसती सति सल्ल निश्चितं सर्वं वेद जानाति, ३.
हृदये वसतीति लक्षणया ज्ञेयं, विदोऽप्येति स्थान्ने अद्
ज्ञेयः ॥ ३९ ॥

स्वयं प्रभूपास्तिपरः शचीशः,

शचीं शुचिप्राज्यपरिच्छदां यः ।

न्यदिक्षतोपस्करणे कुमार्यो-

नार्यो हि नारीष्वधिकारणीयाः ॥ ४० ॥

स्वयं० शचीश इन्द्रः शचीं इन्द्राणीं सुमंगला सुनन्दयो-
रुपस्करणे अलंकरणे न्यदिक्षत आदिष्टवान् । किंलक्षण इन्द्रः ?
स्वयं प्रभूपास्तिपर आत्मना स्वामिसेवातत्परः । किंविशिष्टां
शचीम् ? शुचिप्राज्यपरिच्छदां पवित्रप्रभूतपरिवारां, हि निश्चितं,
नार्यः स्त्रियो नारीषु स्त्रीषु अधिकारणीया । उक्तं च—सदा-
प्रमाणं पुरुषा नृपांगणे रणे वणिज्येषु विचारकर्मसु । विवाह- १५
कर्मण्यथ गेहकर्मणि प्रमाणमूर्ध्नि दधते पुनः स्त्रियः ॥ ४० ॥

तदाभियोग्या विबुधा वितेनु-

मणीमयं मण्डपमिन्द्रवाचा ।

स्वं दास्यकर्साऽपि यज्ञः सुगन्धि,

पुण्यानुबन्धीत्यनुमोदमानाः ॥ ४१ ॥

तदा० तदा तस्मिन्नवसरे आभियोग्या विबुधा आजे-
कारिणो देवा इन्द्रं वा मणीमयं मण्डपं तेषु ॥ किं १३

कुर्वाणा विबुधाः । स्वं दास्यकर्मापि यशःसुगन्धिं पुण्यानु-
बन्धीति अनुमोदमानाः; दासस्त्वेऽपि प्रभोः मण्डपकरणे-
३ नासाकं यशः पुण्यं वास्तीति हर्षवन्त इति भावः ॥ ४१ ॥

रत्नैः सयत्नं जनितैः स्वशक्त्या,
तले यदीये त्रिदशैर्निबद्धे ।

१ रत्नप्रभेत्यागमिकी निजाख्या-

नया पृथिव्या न ब्रूया प्रपेदे ॥ ४२ ॥

रत्नैः ० अनया साक्षात् दृश्यमानया पृथ्व्या रत्नप्रभाया रत्नैः

१ प्रभा यस्याः सा रत्नप्रभा इति आगमिकी आगमसंबन्धिनी

निजाख्या आलीयाभिधानं ब्रूया 'न प्रपेदे । क सति ! यदीये

यस्य मण्डपस्य तले त्रिदशैर्देवै रत्नैः करणभूतैर्निबद्धे सति, किं-

१२ विशिष्टै रत्नैः । स्वशक्त्या स्वसामर्थ्येन सयत्नं यथा भवति

तथा जनितैरुत्पादितैः ॥ ४२ ॥

वैडूर्यवर्ष्यद्युतिमाजि भूमौ,

१५ वितानलंबी प्रतिविंबिताङ्गः ।

मुक्तागणो वारिधिधारिमध्य-

निवासलीलां पुनराप यत्र ॥ ४३ ॥

१६ वैडूर्य ० यत्र यस्मिन् मण्डपे मुक्तागणो मौक्तिकसमूहो

वारिधिधारिमध्ये समुद्रजलमध्ये निवासलीलां पुनर्द्वितीयवेलं

प्राप प्राप्तः । किलक्षणी मुक्तागणः । भूमौ प्रतिविंबिताङ्गः,

किलक्षणायां भूमौ । वैडूर्यवर्ष्यद्युतिमाजि वैडूर्यरत्नानां प्रयां

१७ प्रधानां द्युतिं कान्तिं भजतीत्येवंशील, तस्यां वैडूर्यद्युतिमाजि ।

पुनः किंविशिष्टो मुक्तागणः ! वितानलंबी चन्द्रोदयोते
 लम्बते इति वितानलंबी । कोऽर्थः ! मुक्तासमूहः समुद्र एव
 प्राथो वसति, देवैर्विवाहमंडपे कृतचन्द्रोदयोतेषु मौक्तिककुंड-३
 बनानि यानि कृतानि तानि कृष्णरत्नमूषौ प्रतिविंवितानि दृष्ट्वा
 सर्वः कोपि दृष्ट्वौ, समुद्रादुत्पन्नानि मुक्ताफलानि पुनरपि
 समुद्रं प्राप्तानीति भावः ॥ ४३ ॥ १.

संदर्शितस्वस्तिकवास्तुमुक्ता-

रदावलिः स्फाटिकमितिभाभिः ।

यद्भूरदूरप्रभुपादपाता,

मुक्तां चिरात्तेन दिवं जहास ॥ ४४ ॥ २.

सांद० 'यद्भूर्यस्य मंडपस्य भूर्यद्भूः स्फाटिकमितिभाभिः
 स्फाटिकमणिरत्नभिक्तेः प्रभाभिः करणभूताभिः दिवं स्वर्गं जहास १५
 हसितवती । किंविशिष्टा यद्भूः ! संदर्शितस्वस्तिकवास्तुमुक्ता-
 रदावलिः स्वस्तिका वास्तु स्थानं यासां ताः स्वस्तिकवास्तवः संद-
 र्शिताः प्रकटीकृताः स्वस्तिकवास्तुमुक्ता एव रदा दन्तास्तेषां १५
 आवलिः श्रेणिर्यया सा संदर्शितस्वस्तिकवास्तुमुक्तारदावलिः
 दन्तदर्शनेन विशेषतो हास्यं शायते । पुनः किलक्षणा यद्भूः !
 अदूरप्रभुपादपाता अदूर आसनः प्रभोः श्रीऋषभस्य पाद- १५
 पातश्चरणन्यासो यस्यां सा अदूरप्रभुपादपाता । किंविशिष्टां
 दिवम् ! तेन भगवता चिरात् चिरकालात् मुक्तामव एव
 हेतोर्दिवं प्रति पृथिव्या हास्यमिति भावः ॥ ४४ ॥ ३.

विश्वामविश्वासमयीमधीत्य,

नीतिं यदौपाधिकपुष्पपुञ्जात् । २३

सत्येऽपि पुष्पप्रकरे पतद्भि-

रालम्बि रोलम्बगणैर्विलम्बः ॥ ४५ ॥

- ३ विश्वा० रोलम्बगणैर्भ्रमरसमूहैः सत्येऽपि पुष्पप्रकरे पतद्भिः
सद्भिः विलम्ब आलम्बि अवलम्बितः । किं कृत्वा ? यदौपाधिक-
पुष्पपुंजात् यस्य मंडपस्य कृत्रिमकुसुमसमूहात् विश्वां समग्रां
४ अविश्वासमयीं नीतिं न्यायं अधीत्य अभ्यस्य । अविश्वासं
भियो मूलमिति नीतिः ॥ ४५ ॥

जगज्जनो येन पुराखिलोऽपि,

- ५ व्यलोपि तं यत्र विकीर्णमन्तः ।

ममर्दं पुष्पप्रकरापदेशं,

पदैः स्मरेषुव्रजमेष युक्तम् ॥ ४६ ॥

- ३२ जग० येन स्मरेषुव्रजेन स्मरस्य कामस्य हृषदो बाणास्त्रासां
व्रजेन समूहेन पुरा पूर्वं अखिलोऽपि समस्तोऽपि जगज्जनो
व्यलोपि लुप्तः । एष जगज्जनः तं स्मरेषुव्रजं तत्र मंडपे अन्त-
३५ र्मध्ये विकीर्णं विकीर्णं संतं पदैर्युक्तं ममर्दं । किलक्षणं स्मरेषु-
व्रजम् ! पुष्पप्रकरापदेशं पुष्पाणां प्रकरः समूहः एष अपदेशो
भिर्ष यस्य तं पु० । कामस्य बाणा पुष्पाणीति प्रसिद्धिः ॥ ४६ ॥

- ३६ यत्राहतस्तंभशिरोविभागा,

वभासिरे काञ्चनशालभञ्जयः ।

प्रागेव संन्यस्तध्रुवो भविष्य-

- ३७ अनौषसंमर्दमियेव देव्यः ॥ ४७ ॥

- अप० यत्र मंडपे काञ्चनशालभञ्जयः सुवर्णपुत्रिका वभा-
३८ सिरि शोभिताः । किलक्षणाः शालभञ्जयः ? आहतस्तंभशिरो-

विभागाः स्तम्भोपरिस्थिताः । उपेक्षते—अविष्यज्जनौषसमर्दभिर्यः
भाविजनसमूहस्य संमर्दमयेन प्रागेव पूर्वमेव संन्यस्तमुवः
त्यक्तमुवो देव्यो देवांगना इव । भुवि संमर्दो भविष्यति, अतः
पूर्वमेव स्तम्भशिरसि स्थिता इति भावः ॥ ४७ ॥

सुचारुगारुत्मतोरणानि,

द्वाराणि चत्वारि बभ्रुर्यदग्रे ।

देवीषु रुद्राग्रपथासु रोषाद्

भ्रूमङ्गभांजीव दिशां मुखानि ॥ ४८ ॥

सु० यस्य मण्डपस्य अग्रे चत्वारि द्वाराणि बभ्रुः, शोभि-
तानि । किंलक्षणानि द्वाराणि ? सुचारुगारुत्मतोरणानि सुष्ठु
अत्यर्थं चारुणि मनोज्ञानि गरुडोद्गारसत्त्वानि तोरणानि यत्र
तानि सुचारुगारुत्मतोरणानि । उपेक्षते—देवीषु रुद्राग्रपथासु
रुद्राग्रमार्गासु सतीषु रोषाद्भ्रूमङ्गभांजि उत्पादितमृकुटि-
संयुक्तानि दिशां मुखानीव ॥ ४८ ॥

अलंभि यस्योपरि शतकुंभ-

कुंभैरनुद्भिन्नसरोरुहाभा ।

नमः सरस्यां चपलैर्ध्वजौघै-

र्विसारिवैसारिणचारिमा च ॥ ४९ ॥

अलंभि० यस्य मण्डपस्योपरि शतकुंभकुंभैः शतकुम्भस्य
सुवर्णस्य कुंभैः कलशैर्नमःसरस्यां आकाशसरोधरे अनुद्भि-
न्नसरोरुहाभा अविकस्तरकमलशोभाऽलंभि प्राप्ता । कमलकोशानां
कलशानां च सादृश्यं स्यात् । च अन्यत्, चपलैर्ध्वजौघैर्विसारि- २३

वैसारिणचारिमा विसारिणां प्रसरणशीलानां वैसारिणानां
मत्स्यानां चारिमा मनोज्ञता अलम्भि ॥ ४९ ॥

३ तथा कथाः पप्रथिरे सुरेभ्य-
स्त्रिविष्टपे तत्कमनीयतायाः ।

यथा यथार्थत्वमभाजि शोभा-

५ भिमानभंगादखिलैर्विमानैः ॥ ५० ॥

तथा० त्रिविष्टपे त्रिभुवने सुरेभ्यो देवेभ्यस्तत्कमनीयतायाः

तस्य मंडपस्य मनोज्ञत्वस्य तथा कथाः पप्रथिरे विस्तृताः ।

५ यथा अखिलैः समस्तैर्विमानैः शोभाभिमानभङ्गात् यथार्थत्वं
सत्यार्थत्वं अभाजि सेव्यते स्म । कोऽर्थः ? यस्य मंडपस्य
शोभया विमानानि निरभिमानानि (जातानि) इति भावः ॥ ५० ॥

१२ श्रीदेवता हैमवतं वितन्द्रा,
शच्याज्ञया चन्दनमानिनाय ।

निर्निद स खं मलयाचलस्तु,

१५ द्विजिह्वबन्दीकृतचन्दनदुः ॥ ५१ ॥

श्रीदे० श्रीर्नाम्ना देवता वितन्द्रा आलस्यरहिता सती

हैमवतं हिमवत्संबन्धिनं शच्याज्ञया इन्द्राण्यादेशात् चन्दन-

१८ मानिनाय ॥ तु पुनः स सर्वप्रसिद्धो मलयाचलः खं आत्मानं

निर्निद निन्दितवान् । किलक्षणो मलयाचलः ॥ द्विजिह्वबन्दी-

कृतचन्दनदुः द्विजिह्वैः सर्वैर्दुर्जनैर्वा बन्दीकृताश्चन्दनद्रवश्चन्दन-

वृक्षा यस्य स द्विजिह्वबन्दीकृतचन्दनदुः, दुर्जनहस्तागतं वस्तु

२२ पुण्यावसरे व्ययितुं स क्षयते इति भावः ॥ ५१ ॥

उपाहरन्नन्दनपादपानां,

पुष्पोत्करं तत्र दिशां कुमार्यः ।

शिरस्यपुष्पप्रकरस्य शेषै-

वृक्षैर्यथा वैवधिकी बभूवे ॥ ५२ ॥

उपा० तत्र मण्डपे दिशां कुमार्यः नन्दनपादपानां नन्दन-
वनवृक्षाणां पुष्पोत्करं पुष्पसमूहं उपाहरन् आनयन्ति स्म । शेषैश्च-
पकाशोकपुष्पागमिथंगुयाटलाप्रभृतिवृक्षैः शिरस्यपुष्पप्रकरस्य मस्त-
कसंचन्धिपुष्पसमूहस्य यथा वैवधिकी बभूवे निरर्थकं
मारवाहकैर्जातम् । अत्र भावे उक्तिः ज्ञेया ॥ ५२ ॥

बध्वोरलंकारसहं सहर्षा,

मणीगणं पूरयति सा लक्ष्मीः ।

वारांनिधेस्तद्वनिनश्चिरत्नो,

रत्नोच्चयः फल्गुरभूक्षितोऽपि ॥ ५३ ॥

बध्वो० लक्ष्मीः सहर्षा सती मणिगणं रत्नसमूहं पूरयति स्म ।
किंलक्षणं मणिगणम् ? बध्वोरलंकारसहम् सुमंगला सुनन्दयोर-
लंकारसमर्थम् । तद्वनिनः कृपणस्य वारांनिधेः समुद्रस्य
चिरत्नश्चिरकालीनश्चितोऽपि संचितोपि रत्नोच्चयो समूहः
फल्गुर्निःफलोऽमूत् ॥ ५३ ॥

मन्दाकिनीरोघसि रूढपूर्वा,

दूर्वा वरार्घाय समानिनाय ।

पराभिराभिर्नवरं जिजीवे,

धालेयदन्तक्रक्कचार्तिहेतोः ॥ ५४ ॥

मन्दा० मन्दाकिनी गंगा वरार्थाय वरस्य अर्थकृते दूर्वा
समानिनाय । किंलक्षणा दूर्वा ? रोधसि रूढपूर्वा रोधसि तटे
१२ पूर्वं रूढा रूढपूर्वा अग्रेऽप्युद्धताः । पराभिरन्याभिराभिर्दूर्वा-
भिर्नवरं केवलं बालेयदन्तक्रकचार्तिहेतोर्वालेयानाम् रासमानां
दन्तक्रकचं दन्तरूपकरपत्रं तदतिहेतोः तत्पीडानिमित्तं
१३ जिजीवे ॥ ५४ ॥

काश्मीरवासा भगवत्यदत्त,
काश्मीरमालेप्यमनाकुलैव ।

१४ यत्रापि तत्रापि भवन् हीदं,
महेशनाम त्यजतीति बुद्ध्या ॥ ५५ ॥

काश्मीरवासा भगवती आलेप्यं आलेपनयोग्यं काश्मीरं
१५ कुंकुमं इतिबुद्ध्या अनाकुलैव अदत्त ददौ । इति इति किम् ? हि
निश्चितं इदं काश्मीरकुंकुमं यत्रापि तत्रापि भवन् सन् महेश-
नाम न त्यजति, यत्तत् कुंकुमं काश्मीरमेवोच्यते ॥ ५५ ॥

१६ करोषि तन्वंगि ! किमंगमंगं,
स्वमर्धनिद्राभरबोधितेव ।

न सांप्रतं संप्रति तेऽलसत्वं,
१७ कल्याणि ! कार्पण्यमिबोत्सवान्तः ॥ ५६ ॥

आलंबितस्तंभमवस्थितासि,
बाले जरातेव किमेवमेव ।

अलक्ष्यमन्विष्यसि किं सलक्षे,
१८ साधोः समाधिस्तिमितेव दृष्टिः ॥ ५७ ॥

मनोरमे ! मुंचसि किं न लीलाम्,

अद्याप्यविद्यामिव साधुसंगे ।

इतस्ततः पश्यसि किं चलाधि !,

निभ्यातयूनी पुरि पामरीव ॥ ५८ ॥

भूषां वधव्यां हुतमानयध्वं,

वृत्वा वरार्थं धवलान् ददध्वम् ।

शन्येरितानामिति निर्जरीणां,

कोलाहलस्तत्र बभूव भूयान् ॥ ५९ ॥

॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥

करोषि० तत्र तस्मिन् मंडपे निर्जरीणां देवीनां भूयान्
 बहुः कोलाहलो बभूव । किंविशिष्टानां निर्जरीणाम् ? शय्या
 इन्द्राण्या इति अमुना प्रकारेण ईरितानां मेरितानाम् । इतीति १२
 हे तन्वंगि ! त्वं अंगभंगं किं करोषि ? के च अर्धनिद्राभरे बोधि-
 तैव यथार्थनिद्रामरबोधिता जागरिता अंगभङ्गं आलस्यं करोषि,
 हे कल्याणि ते तव संप्रति अमुनाऽलसत्वं न सांप्रतं न युक्तं, १५
 किमिव कार्पण्यमिव यथा उत्सवान्तरुत्सवमध्ये कार्पण्यं न
 सांप्रतम् ॥ ५९ ॥ हे नाले ! त्वं आलंबितस्तंभं अवलंबितस्तंभ
 एवमेव किं स्थितासि ? या बाला स्यात् सावष्टंभं नैव गृह्णाति । १८
 केव ? जरार्तेव । यथा जरार्ता जरया पीडिता एवमेव आलंबित-
 स्तंभं तिष्ठति, हे सलक्षे सुज्ञाने ! त्वं अलक्षं किं अन्विष्यसि
 आलोकयसि, केव साधोर्दृष्टिरिव यथा साधोः समाधिस्तिमिता १९
 समाधानेन निश्चला अलक्ष्यं अन्वेषयति ॥ ५७ ॥ हे मनोरमे !
 त्वं अद्यापि लीलां किं न मुंचसि ? कामिव ? अवधामिव यथा २३

साधुसंगे कोऽपि अविद्या न मुञ्चति । हे चलोक्षि ! त्वं इतस्ततः
 किं पश्यसि । केव ! पामरीव ! यथा पामरी ग्रामीणस्त्री पुरि
 १ नगरे निध्यातयूनीतिं ध्याता दृष्टा शुवानस्तरुणवयसो यथा सा
 निध्यातयूनी इतस्ततः पश्यति ॥ ५८ ॥ हे हल ! वधव्यां
 वधूभ्यो हितां भूषां शृंगारादिकां द्रुतं शीघ्रं आनयध्वं, यूयं
 २ वरार्थं घृत्वा धवलान् ददध्वम् ॥ ५९ ॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥

अथालयः शैलभिदः प्रियायाः,

संस्कर्तुकामा वसुधैकरत्ने ।

१ निवेद्य कन्ये कनकस्य पीठे,

रत्नासनाख्यां ददुरस्य दक्षाः ॥ ६० ॥

अथा० अथान्तरं शैलभिद इन्द्रस्य प्रियायाः शच्या आलयः

१२ सख्यः संस्कर्तुकामा अलङ्कारं कर्तुमिच्छवः सत्यः कन्ये
 सुमंगलासुनन्दे कनकस्य पीठे सुवर्णस्यासने निवेद्य उपवेद्य
 अस्य कनकपीठस्य रत्नासनाख्यां ददुः । किंविशिष्टे कन्ये । वसु-

१५ धैकरत्ने वसुधायां पृथ्व्यां एकरत्नप्राये । किंविशिष्टा आलयः ।
 दक्षाः चतुराः । यत्र रत्नं स्थाप्यते तदपि रत्नासनं कथ्यते,
 रत्नप्रायकन्ये तयोरासनमेतत्, अतो रत्नासनमिदमिति दक्ष-

१८ त्वभावः ॥ ६० ॥

उमे प्रभौ स्नेहरसानुविद्धे,

स्नेहैः समम्यज्य च संस्त्रपद्य ।

११ लावण्यपुण्ये अपि भक्तिवत्सा,

न स्वश्रमेऽसंसत पौनरुक्त्यम् ॥ ६१ ॥

१३ उमे० ता आलयः सख्यो भक्तिः स्वश्रमे आत्मीय-

प्रयासे दौनरुक्त्यं पुनरुक्तदोषं न अमंसत् न मन्यन्ते स्म ।
 किं कृत्वा ! उमे कन्ये सेहैस्तैलैः समम्यज्य अम्यं च अन्यत्
 संज्ञपय्य स्नानं कारयित्वा । किंविशिष्टे कन्ये ! प्रभौ श्रीशिवभदेवे १
 सेहरसानुविद्धे सेहरसेन व्यासे, पुनः किंविशिष्टे ! लावण्य-
 पुण्ये अपि लावण्येन पुण्ये पवित्रेऽपि । कोऽर्थः ! ते कन्ये
 पूर्वमेव सेहरसेन प्रभौ प्रेमरसेन तैलेन वानुविद्धे, लावण्येन १
 च पवित्रे वर्तते, पुनरपि तत्करणे पुनरुक्तत्वं स्यात् परं भक्ति-
 भावात्तज्ज्ञातमिति भावः ॥ ६१ ॥

तृषातुरेणेव पटेन वान्त-

स्नानीयपानीयलवे जवेन ।

स्फुरन्मयूखे निमृते क्षणं ते,

सुवर्णपुत्र्योः श्रियमन्वभूताम् ॥ ६२ ॥ १२

तृषा० ते कन्ये सुमंगलासुनन्दे क्षणं क्षणमेकं सुवर्ण-
 पुत्र्योः सुवर्णपुत्रिकयोः श्रियां शोभां अन्वभूताम् । किंविशिष्टे
 ते ! जवेन वेगेन तृषातुरेणेव पटेन वस्त्रेण वांत-मस्त-स्नानीय- १५
 लवे स्नानसंबन्धिललवे । पुनः किंविशिष्टे ! स्फुरन्मयूखे उल्लस-
 त्करणे, पुनः किंविशिष्टे ! निमृते निश्चले ॥ ६२ ॥

सद्गोत्रयोर्मूर्ध्नि तयोरुदीप,

नितंबचुम्बी चिकुरौघमेघः ।

वर्षन् गलजीरमिषान्मुखाब्जा-

न्यसेरयच्चित्रमवेष्टकाणाम् ॥ ६३ ॥ १३

स० चित्रं आश्रयं चिकुरौघमेघः केशकलापरूपजलदः
 गलजीरमिषात् वर्षन् सन् अवेष्टकाणां अवलोककानां मुखा- १३
 जे० कु० ८

ब्जानि मुक्तकमलानि असेरयद्विकासयति स्म, अन्यान्यब्जानि
 वर्षाकाले क्षटित्वा पतन्ति परमत्र वैपरीत्यमतस्तच्चित्रम् ।
 ६ किं कृत्वा ? तयोः सुमंगलासुनन्दयोः सद्गोत्रयोः सत्सधानं गोत्रं
 ययोस्ते सद्गोत्रे, पक्षे प्रधानपर्वतयोर्मूर्ध्नि मस्तके उदीय
 उदयं प्राप्य । किंविशिष्टश्चिकुरौषमेघः ? नितंबचुंबी नितम्बं
 ७ कटितटं पक्षे कटकं चुम्बति स्पृशति इति भावः ॥ ६३ ॥

धम्मिल्लमल्लोऽधिगतसारास्त्र-

मालोऽन्तरालोच्छसितप्रसूनैः ।

९ तन्मौलिवासाद्बलवान्न कस्य,
 बलीयसोऽप्येजयति स्म धेतः ॥ ६४ ॥

धम्मि० धम्मिल्लमल्लः बद्धकेशकलाप एव मल्लः कस्य

११ बलीयसोऽपि बलवत्तश्चेतः स्वान्तं न एजयति स्म अपि तु
 सर्वस्यापि । किंलक्षणो धम्मिल्लमल्लः ? अन्तरालोच्छसितैः प्रसूनैः
 पुष्पैरधिगता प्राप्ता स्मरस्य कामस्य अस्त्रमाला शस्त्रश्रेणियेन

१५ सः । पुनः किंविशिष्टः ? तन्मौलिवासात् तयोः कन्ययोः मस्तके
 वासात् बलवान् । यतः—स्थानं प्रधानं न बलं प्रधानं स्थान-
 स्थितो गर्जति कातरोऽपि । हे वासुके ! वेद्मि तव प्रमाणं

१८ कण्ठस्थितो गर्जसि शंकरस्व ॥ १ ॥ इति स्थानबलं, कामस्य
 पुष्पबाणत्वात् प्राप्तपुष्पैः शस्त्रबलं च, ततो धम्मिल्लमल्लः
 कान् न कम्पयतीति भावः ॥ ६४ ॥

सारांगरागैः सुरभिं सुवर्ण-

मेवैतयोः कायमहो विधाय ।

अहे सुवर्णस्य सुराङ्गनाभिः,

सौगन्ध्यवन्ध्यत्वकलंकपङ्कः ॥ ६५ ॥

सारा० सुराङ्गनाभिर्देवाङ्गनाभिः सुवर्णस्य सौगन्ध्यवन्ध्य- १
त्वकलंकपङ्कः सौरभ्यरहितत्वमेव कलङ्कपङ्को जह्रे स्फोटितः ।
किं कृत्वा ! एतयोः सुमङ्गलसुनन्दयोः कायं सारङ्गरागैः प्रशस्य-
विलेपनैरहो इति आश्चर्ये, सुरभिपरिमलबहुलं विधाय कृत्वा, २
किंविशिष्टं कायं ! सुवर्णमेव गौरवर्णत्वात् ॥ ६५ ॥

तयोः कपोले मकरीः स्फुटाङ्गी-

र्यद्गन्धधूल्या लिलिखुस्त्रिदशयः ।

सरं स्वधार्य मकरः पुरंध्री-

स्नेहेन धावंस्तदिहानिनाय ॥ ६६ ॥

तयोः० त्रिदशयः सुराङ्गनाः, तयोः कन्ययोः कपोले यद्गन्ध- १२
धूल्या कस्तूर्या स्फुटाङ्गीः प्रकटरूपा मकरीर्लिलिखुस्त्रिदशयः सा ।
मकरः स्वधार्य स्वबाह्वं स्वामिनं सरं कन्दर्पं, तन् तस्मात्
कारणात् इह आनिनाय । किं कुर्वन् मकरः ! पुरंध्रीस्नेहेन कल- १५
श्रयीत्वा धावन् कामो मकरध्वज उच्यते, मकरे मकरीस्नेहेन
तत्रागते कामोऽपि तत्रागत इति भावः ॥ ६६ ॥

वभार मारः कुचकुम्भयुग्मं,

क्रीडन् भुवं कान्तिनदे तदङ्गे ।

यत्पत्रवृक्षयो मृगनामिनीला,

निरीक्षितास्तत्परितोऽनुषक्ताः ॥ ६७ ॥

१३.

वभार० मारः कन्दर्पः कान्तिनदे प्रभाया हृदे तदङ्गे तयोः
कन्ययोः अङ्गे सतीरे क्रीडन् सन् भुवं निश्चितं कुचकुम्भयुग्मं १३

बभार, अन्यापि कुंभाधारेण हृदादिकं तरति । हेतुमाह—यत्
 'यस्मात् कारणात् तत् कुचकुंभयुग्मं परितः समन्ततः अनु-
 १३ वृक्ताः लम्बाः मृगनाभिनीला कस्तूरिकावद् वा नीलवर्णाः पत्र-
 बह्व्यो निरीक्षिता दृष्टाः ॥ ६७ ॥

तनूस्तदीया ददृशेऽमरीभिः

१ संवीतशुभ्रामलमञ्जुवासा ।

परिस्फुटस्फाटिककोशवासा,

हैमी कृपाणीव मनोभवस्य ॥ ६८ ॥

२ तनू० अमरीभिर्देवांगनाभिः तदीया तनूः शरीरं ददृशे
 दृष्टा, तनूशब्दो देहवाचकः क्लीलिज्ञो ज्ञेयः, कन्याद्वये
 सत्यपि तनूरित्यत्रजातावेकवचनं ज्ञेयम् । किंविशिष्टा तनूः ?

१२ 'संवीतशुभ्रामलमञ्जुवासा' संवीतानि परिहितानि शुभ्राणि
 लज्ज्वलानि अमलानि निर्मलानि मञ्जूनि मनोज्ञानि वासासि
 यया सा संवीतशुभ्रामलमञ्जुवासा । उत्प्रेक्ष्यते—परिस्फुटप्रकट-

१५ स्फाटिक स्फाटिकमणिमयकोशे प्रत्याकारे कृतवासा मनो-
 भवस्य कामस्य, हैमी सुवर्णमयी कृपाणीव क्षुरिकेव ॥ ६८ ॥

द्वारेण वा चेतसि मर्तुरेष,

१६ संश्लेषमाप्स्यामि मुमुक्षितोऽपि ।

इतीव लाक्षारसरूपधारी,

रागस्तयोरंहितलं सिधेवे ॥ ६९ ॥

२१ द्वा० लाक्षारसरूपधारी अलक्षकरसरूपधारी रागस्तयोः
 कन्ययोरंहितलं चरणतलं सिधेवे, सेवते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव
 २३ एषोऽहं वां युवयोर्द्वारेण भर्तुः श्रीऋषभदेवस्य चेतसि संश्लेषं

संसर्गं आप्स्यामि प्राप्स्यामि । किंविशिष्टोऽहम् ? मुमुक्षितोऽपि
मोक्षमिष्टोऽपि ॥ ६९ ॥

मन्दारमाला मकरन्दविन्दु-

३

संदोहरोहत्प्रमदाश्रुपूरा ।

दूरागता शैत्यमृदुत्वसारा,

सखीव शिश्लेष तदीयकंठम् ॥ ७० ॥

९

मन्दा० मन्दारमाला दूरागता सखीव तदीयं सुमंगला-
मुनन्दयोः कण्ठं शिश्लेष आलिङ्गति स । किलक्षणा मन्दार-
माला ! मकरन्दविन्दुसंदोहरोहत्प्रमदाश्रुपूरा; मकरन्दविन्दूनां ९
सन्दोहः समूहः स एव रोहत् प्रवर्धमानः प्रमदाश्रुपूरः हर्षा-
श्रुपूरो मयाः सा मकरन्द० । पुनः किंभूता मन्दारमाला ! शैत्य-
मृदुत्वसारा शैत्यं च मार्दवं च ताभ्यां सारा मनोज्ञा ॥ ७० ॥ १२

न्यस्तानि वध्वोर्बदनेऽमरीभि-

रामाभरं मेजुरभङ्गरङ्गम् ।

उद्वेगयोगेऽपि भुजङ्गवले-

१५

र्दलानि सुस्थानगुणः स कोऽपि ॥ ७१ ॥

न्यस्ता० भुजङ्गवलेर्नागवलेर्दलानि पत्राणि उद्वेगयोगेऽपि
उद्वेगः संतापः, पक्षे पूगीफलम् ; तस्य योगेऽपि आभाभरं शोभास- १८
मूहं मेजुर्भजंति स । किंविशिष्टं आभाभरं ? अमंगरंगं अभङ्गो
रङ्गो स्वर्णरङ्ग एव यत्र तम् । स कोऽपि सुस्थानगुणो ज्ञेयः ।
किंविशिष्टानि दलानि ? अमरीभिर्देवाङ्गनाभिर्वध्वोः कन्ययोर्बदने
न्यस्तानि क्षिप्तानि । एकं भुजङ्गवलेर्दलानि, द्वितीयं उद्वेग- २२

योगः, परमीदृशेऽपि सति यत् रंगो जातः स तयोः कन्ययो-
र्वदनस्थानकगुणो ज्ञेय इति भावः ॥ ७१ ॥

१ मा स सरान्धं त्वरया पुरान्तः-
संचारि चेतः पतदत्र यूनाम् ।

इतीव काप्युत्पलकर्णपूरै-

१ स्तत्कर्णकूपौ त्वरितं प्यधत्त ॥ ७२ ॥

मा स० कापि देवांगना उत्पलकर्णपूरैः कमलकर्णाभरणैः
तत् कर्णकूपौ तयोः सुमंगलासुनन्दाकन्ययोः कर्णरूपकूपौ
१ त्वरितं शीघ्रं प्यधत्त, आच्छादयति स । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव
अत्र पतयोः कर्णकूपयोर्यूनां यौवनप्राप्तानां चेतः स्वान्तं सरान्धं
कामान्धं सन् मा स पतत् । किलक्षणं चेतः ? त्वरया
११ औत्सुक्येन पुरान्तःसंचारि पुरं शरीरं पक्षे नगरं तस्यान्तर्मध्ये
संचरणशीलम् ॥ ७२ ॥

भोगीदमीयः किल केशहस्त-

१५ स्ततान यूनां हृदि यं विमोहम् ।

सोऽवधि चूडामणिनापि तेषा-

मथो गतिः केत्यवदन्मधोनी ॥ ७३ ॥

१६ भोगी० मधोनी इन्द्राणी इत्यवदत् । इतीति किम् ? इदमीयः
अमयोरयं इदमीयः किल इति सत्ये केशहस्तः केशकल्पः ।
हस्तः पक्षः कलापश्च नाममालोक्तं ज्ञेयम् । यूनां हृदि यं विमोहं
११ ततान् । किंविशिष्टः केशहस्तः ? भोगी भोगः कुसुमकस्तूरि-
कादीनां विद्यते यत्र असौ भोगवान्, पक्षे सर्पः । स विमोहः
११ चूडामणिनापि अवर्द्धि वर्द्धितः । तेषां यूनां अथो का गति-

रविष्यति कोऽर्थः ? सूर्यमणोर्विषमुत्तरति इति हि रुदितयोः
कन्ययोः शीर्षे केशकल्पसर्पोपरि चूडामणिं दृष्ट्वा युवानो
विशेषतो व्यामोहिताः ॥ ७३ ॥

हस्ते शलाकावदने च तिष्ठ-
दनिष्ठुरं तन्मयनप्रविष्टम् ।

धिकजलं भसायति स यूनाः,

को विश्वसेत्तापकरप्रसूतेः ॥ ७४ ॥

हस्ते० कज्जलं 'धिकृधिक्योगे द्वितीया' ( ) यत् । कज्जलं
सत् नयनप्रविष्टं सन् तयोः कन्ययोः नेत्रांतःप्रविष्टं सन् यूनाः
भसायति स । अत्र लक्षणा ज्ञेया, व्यामोहयति स्मेतिभावः,
किंविशिष्टं कज्जलम् ? हस्ते, च अन्यत्, शलाकावदने तिष्ठत्
सत्, अनिष्ठुरं कोमलं लक्षणया शान्तं वा । तापकरणप्रसूतेः १२
तापकरोऽग्निः दुर्जनादिर्वा तत्प्रसूतेः तज्जातस्य अन्यस्यापि को
विश्वसेत्, अपि तु कोऽपि नैव । विश्वसेत् इति 'अन
श्वसक् प्राणने' इतिघातोर्न प्रयोगः किन्तु अन्यः कोपि घटते; १५
'न विश्वसेदमित्रस्य मित्रस्यापि न विश्वसेत्' इति लोके-
ऽप्यस्ति । कोऽर्थः ? कज्जलं पूर्वं हस्ते भ्रियते ततः शलाकामुखे
स्थाप्यते, अस्मिन्नवसरे न कमपि व्यामोहयति, किन्तु १८
नयनप्रविष्टमेव, अतः कज्जलेन विश्वासघातः कृतः, अतस्ताप-
करजातस्य (कोऽपि) न विश्वसेदिति भावः ॥ ७४ ॥

शची स्वहस्तेन निवेक्ष्य मौली,

मौलिं मणीनां किरणेर्जटालम् ।

तयोर्गुणाधिक्यभवं प्रभुत्व-

मशेषयोषित्सु दृढीचकार ॥ ७५ ॥

- १ शची० शची इन्द्राणी सहस्रेन तयोः कन्ययोः मौलौ
मस्तके मौलिं मुकुटं निवेश्य अशेषयोषित्सु समस्तस्त्रीषु गुणा-
धिक्यभवं गुणा औदार्यगांभीर्यादि गुणानामाधिक्यादुत्पन्नं
१ प्रभुत्वं दृढीचकार । किंविशिष्टं मौलिम् ? मणीनां किरणैर्जटाळं
व्याप्तम् । अत्रापि लक्षणा ज्ञेया ॥ ७५ ॥

पारे शिरोजतमसामुदियाय भाले

- १ लक्ष्म्या घनावसथतां गमिते तदीये ।

विक्षिप्तनागजरजोव्रजसांध्यराग-

संकीर्णसीमि तरणिस्तिलकच्छलेन ॥ ७६ ॥

- १२ पारे० तरणिः सूर्यः तदीये तयोः कन्ययोर्भाले शिरोज-
तमसां केशरूपाधिकाराणां पारे उदियाय उदयं प्राप्तः, किंवि-
शिष्टे भाले ? लक्ष्म्याः श्रियः शोभाया वा घनावसथतां दृढ-
१५ स्थानकतां पक्षे घनावसथतां आकाशतां गमिते प्रापिते । पुनः
किंविशिष्टे भाले ? विक्षिप्तनागजरजोव्रजसांध्यरागसंकीर्णसीमि
विक्षिप्तं विस्तारितं नागजरजः सिन्दूररजः तस्य व्रजः
१८ समूहः स एव सान्ध्यरागः तेन संकीर्णा सीमा पर्यतदेशो
यस्य सः ॥ ७६ ॥

यच्चाक्रिकभ्रमि-दिनाधिपताप-बद्धि-

- २१ सेवा-पयोवहनमुख्यमसोढ कष्टम् ।

पुण्येन तेन तदुरोरुहतामवाप्य,

- २३ कुंभो बभाज मणिहारमयोपहारम् ॥ ७७ ॥

यच्चा० कुम्भो यत् चाक्रिकभ्रमिः चाक्रिकः कुलालः तस्य
चक्रोपरि भ्रमिः, दिनाधिपतापः सूर्यकिरणतापः, वह्निसेवा पाव-
कावस्त्राभवा, पथोवहनं च, एतत् मुख्यं कष्टं असोढ सहते
स, तेन पुण्येन तदुरोरुहतां तयोः कन्ययोः स्नतत्वं प्राप्य
मणिहारमयोपहारं मणिहारमयं उपहारं पूजां वभाज भजति
॥ 'देहे दुःखं महाफलं' इत्यागमः । अत्र वृत्ते अनुमाना-
लंकारो ज्ञेयः, कुम्भेन किमपि पुण्यं कृतं तेन हारादिपूजा
प्राप्तेति भावः ॥ ७७ ॥

ये तयोरशुभतां करमूले,

९

काममोहभटयोः कटके ते ।

अङ्गुलीषु सुषमामददुर्या,

ऊर्मिका ननु भवान्नुनिधेस्ताः ॥ ७८ ॥

१२

ये० ये कटके तयोः कन्ययोः करमूले अशुभतां शोभिते
ते काममोहभटयोः कटके सैन्ये ज्ञेये । या ऊर्मिका मुद्रिका-
स्तयोः कन्ययोः अङ्गुलीषु सुषमां शोभां अददुर्ददन्तिस्म । १५
ननु निश्चितं ता भवान्नुनिधेः संसारसमुद्रस्योर्मिका लहयौ
ज्ञेयाः ॥ ७८ ॥

त्रिभुवनविजिगीषोर्मारभूपस्य बाह्या-

१८

ऽवनिरजनि विशाला तन्निर्बन्धस्थलीपम् ।

व्यरचि यदिह कांचीकिंकिणीमिः प्रबल्ग-

श्चतुरतुरगभूषाघर्षरीधोषशङ्का ॥ ७९ ॥

२१

त्रिभु० इदं तन्निर्बन्धस्थली तयोः कन्ययोः कटितटस्थली
मारभूपस्य कामराजस्य बाह्यावनिः अश्ववाहनिकामूमिः २३

अजनि जाता । हेतुमाह यत् यस्मात् कारणात् इह नितंब-
 स्थल्यां कांची मेखला तस्याः किंकिणीभिः क्षुद्रघटिकाभिः
 १ प्रवहगघतुरतुरगभूषाघर्षरीघोषशंका प्रवल्गन्त उच्छलंत-
 श्वतुरा ये तुरगाः अश्वास्तेषां भूषाघर्षरीणां घोषशङ्का
 व्यरचि कृता । यत्राश्वा वाहन्ते तत्र घर्षरीघोषो स्यादेवेति
 २ भावः । किंविशिष्टस्य माररूपस्य ? त्रिमुवनविजिगीषोः त्रिमुवनं
 जेतुमिच्छोः ॥ ७९ ॥

नखजितमणिजालौ स्वश्रियापास्तपद्मौ

९ गतिविधुरितहंसौ मार्दवातिप्रवालौ ।

तदुचितमिह साक्षीकृत्य देवीस्तदंद्दी

सपदि दधतुराभां यत्तुलाकोटिद्वयाम् ॥ ८० ॥

११ नख० इह देवीः साक्षीकृत्य तदंद्दी तयोः कन्ययोः क्रमौ
 सपदि सदिति यत् तुलाकोटिद्वयं तुलाकोटिशब्देन नूपुरे पक्षे
 तुला उपमा तस्याः कोटिः अग्रभागः ततो दृत्तां निष्पन्ना आभां

१२ शोभां दधतुः, तत् उचितं योग्यम् । पदानि सर्वाणि तदंद्दयो-
 विशेषणानि । किंविशिष्टौ तदंद्दी ? नखजितमणिजालौ नखै-
 र्जिता मणिसमूहा याम्भ्यां तौ नखजितमणिजालौ । स्वश्रि-

१३ यापास्तपद्मौ स्वशोभया निराकृतकमलौ । गतिविधुरितहंसौ
 गत्या विधुरिता लक्षणया जिता हंसा याम्भ्यां तौ गतिविधु-
 रितहंसौ । मार्दवातिप्रवालौ मार्दवेन सौकुमार्येण अतिक्रान्ताः
 प्रवालः किसल्या याम्भ्यां तौ मार्दवातिप्रवालौ । क्त एव
 १४ जितसर्वोपमानत्वात् तुलाकोटित्वमिति भावः ॥ ८० ॥

एवं स्नातविलिप्तभूषिततनू उद्धृत्य कन्ये उभे
मध्ये मातृगृहं निवेश्य दिविषद्योषा अदोषासने ।
गायन्त्यो धवलेषु तद्गुणगणं तद्वक्त्रवीक्षोत्सव-
च्छेदानाकुलनिर्निमेषनयनास्तस्थुः स्मरन्त्यो वरम् ॥

एवं० दिविषद्योषा देवांगना वरं स्मरन्त्यः सत्यः तस्थुः ।
किं कृत्वा ! उभे सुमंगलासुनन्दे कन्ये उद्धृत्य स्नानस्नानात्
उत्साह्य मध्ये मातृगृहं मातृगृहस्य मध्ये अदोषासने निर्दो-
षासने निवेश्योपवेश्य । किंविशिष्टे कन्ये ! एवं अमुना पूर्वोक्त-
प्रकारेण स्नातविलिप्तभूषिततनू स्नाता विलिप्ता भूषिताऽलंकृता
च तनुः शरीरं ययोस्ते । अत्र अग्रेऽपि सन्निवर्त । किं कुर्वन्त्यो
दिविषद्योषाः ! धवलेषु तद्गुणगणं तयोः वक्ष्योः गुणसमूहं
गायन्त्यः । पुनः किं विशिष्टाः ! तद्वक्त्रवीक्षोत्सवच्छेदानाकुल-
निर्निमेषनयनाः, तयोः कन्ययोः वक्त्रस्य मुखस्य वीक्षा
अवलोकनं सैव उत्सवः तस्य च्छेदे च्छेदविषये अनाकुले
अव्याकुले निर्निमेषे निमेषरहिते नयने लोचने यासां
ताः तद्वक्त्रवीक्षोत्सवच्छेदानाकुलनिर्निमेषनयनाः । मेषोन्मेष-
कारिणां जनानां वीक्षोत्सवच्छेदः स्यात् परं तासां स्वभाव-
निर्निमेषत्वात् नेत्रयोरनाकुलत्वमिति भावः ॥ ८१ ॥

इति अञ्चलगच्छे कविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचित श्रीजैन-
कुमारसंभवस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिविरचितायां टीकायां
श्रीभामिक्यमुन्दरसूरिशोषितायां तृतीय-

सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थः सर्गः ॥

अथात्र पाणिग्रहणक्षणे प्रति-
क्षणं समेते सुरमण्डलेऽखिले ।

इलातलस्यातिथितामिवागता-
ममस्त सौधर्मदिवं दिवःपतिः ॥ १ ॥

अथा० अथानन्तरं दिवःपतिरिन्द्रः सौधर्मदिवं इला-
तलस्य पृथ्वीमण्डलतलस्य अतिथितां माघूर्णतामिवागतां अमस्त
मन्यते स्म । क सति ? अत्र अस्मिन् पाणिग्रहणक्षणे विवाहा-
वसरे अखिले सुरमण्डले देवसमूहे प्रतिक्षणं क्षणं क्षणं प्रति
समेते समागते सति ॥ १ ॥

नवापि वैमानिकनाकिनायका,
अधस्त्यलोकाधिभुवश्च विंशिनः ।
शशी रविर्व्यन्तरवासिवासवा,
द्विकाधिका त्रिशदुपागमन्निह ॥ २ ॥

अथा० एकस्य पूर्वमागतत्वात् शेषा नवापि वैमानिक-
नायका इन्द्राः, च अन्यत्, विंशिनः विंशतिर्मानमेषामिति
'विंशतिनः दिन' ( ) इति सूत्रेण दिनप्रत्ययः इन
'स्युः विंशते स्तेडिते' ( ) अनेन तिलोपः 'दिः' ( )
इत्यंतस्वरादेरन्त्यस्वरलोपे विंशिन् इति । विंशतिसंख्या
अधस्त्यलोकाधिभुवः पाताललोकस्य स्वामिनः; शशी चन्द्रः,
रविः सूर्यः, व्यन्तरवासिवासवा व्यन्तरेन्द्रा द्विकाधिका त्रिशत्
द्वात्रिंशत् इह मण्डपे उपागमन् आगताः ॥ २ ॥

तदा हृदालोडनशशिदोलन-
प्रियामुखालोकमुखो मखाशिनाम् ।

रसः प्रयाणस्य रसेन हस्तिनः,

पदेन पादान्तरव्यलुप्यत ॥ ३ ॥

तदा० तस्मिन्नवसरे मखाशिनां देवानां हृदालोडनं हृदा-
वगाहनं शस्त्रिनो वृक्षास्तेषु दोलनं प्रियामुखालोकश्च एतत्प्रमुखो १
रसः प्रयाणस्य रसेन व्यलुप्यत लुप्तः । किं वत् ? पदान्तरवत् ।
यथा हस्तिनः पदेन द्विपदचतुःपदादीनां पादान्तरं लुप्यते
'सर्वे पदा हस्तिपदे मविष्टा' इति न्यायात् ॥ ३ ॥ २

विनिर्यतां स्वस्वदिवो दिवौकसां,
स कोऽपि घोषः सुहृदादिहृतिभूः ।

अभूद्विहायस्यपि यत्र गोत्रजं,

विमिश्रितं कः प्रविमोक्तुमीश्वरः ॥ ४ ॥

विनि० स्वस्वदिवो विनिर्यतां आत्मीय आत्मीय देव-
लोकानिर्गच्छतां दिवौकसां देवानां सुहृदादिहृतिभूः सुहृदादीनां १५
मित्रादीनां हृतिराकारणा तद्भूः सुहृदादिहृतिभूः । स कोऽपि
घोषः कलकलो गोकुलं वा अमृत । यत्र घोषे गोत्रजं
वाणिसमूहं धेनूसमूहं वा विमिश्रितं एकीभूतं सत् विहायस्यपि १६
आकाशेऽपि प्रविमोक्तुं पृथक् कर्तुं क ईश्वरः समर्थः स्यादपि
तु न कोऽपि ॥ ४ ॥

अमीषु नीरंभचरेषु कस्यचि-

निरीक्ष्य युग्यं हरिमन्यवाहनम् ।

इमो न मीतोऽप्यशक्तपलायितुं,

प्रकोपनः सोऽपि न तं च धर्षितुम् ॥ ५ ॥

- ३ अमी० अन्यवाहनं अन्यस्य देवस्य वाहनं इमो हस्ती कस्य-
चिद्देवस्य युयं यानभूतं हरिं सिंहं निरीक्ष्य दृष्ट्वा मीतोऽपि
पलायितुं नाशक्तः, न शक्तः । सोऽपि सिंहोऽपि प्रकोपन
४ इर्ष्यालुः सन् तं इमं हस्तिनं धर्षितुं न अशक्तः । केषु
सत्सु ! अमीषु देवेषु नीरंघ्रचरेषु निश्छिद्रं यथा भवति तथा
घरेषु चलत्सु सत्सु । तिलोऽपि पतितो यत्र नाघो याति
५ तभीरंघ्रम् ॥ ५ ॥

महातनुः स्थूलशिरो विलोहिते-

क्षणः परस्यासनकासरः पुरः ।

- ११ पलाययन् वाहनवाजिनो व्यधा-

तुरंगिणां प्राजनविश्रमं क्षणम् ॥ ६ ॥

- महा० परस्यान्यस्य देवस्यासनसक्तकासरो महिषः तुरं-
१५ गिणां अश्ववाराणां क्षणं प्राजनविश्रमं तर्जनकविश्रमं व्यधात् ।
किंलक्षणः कासरः । महातनुः महाशरीरः, स्थूलशिरो बृह-
न्मस्तकः, विलोहितैक्षणः आरक्तलोचनः । किं कुर्वन् कासरः ।
१८ वाहनवाजिनो वाहनीभूतान् वाजिनस्तुरगान् पलाययन् । पूर्व-
वृत्ते शीरंघ्रचरत्वं प्रोक्तं, अत्र तु पलायनं इदं वचनविरोधः
स्यात्, परं मार्गे चलतां काषि असंकीर्णता भवति ततो न
२१ विरोधः ॥ ६ ॥

प्रभोर्विवाहाय श्याधियासतां,

- २२ वित्तेनिरे प्रत्युत सादिनां श्रमम् ।

नभोनदीतीरतृणार्पिताननाः,

कक्षाप्रहारैः पथि यानवाजिनः ॥ ७ ॥

प्रभो० यानवाजिनः पथि मार्गे कक्षाप्रहारैः प्रत्युत विशेष-
पात् सादिनां अश्ववाराणां श्रमं वितेनिरे चक्रुः, किं कुर्वतां
अश्ववाराणाम् ! प्रभोः श्रीकृष्णभदेवस्य विवाहाय रथाद्वेगात्
प्रियासतां गन्तुमिच्छताम् । किंलक्षणा यानवाजिनः ! नभो-
नदीतीरतृणार्पिताननाः—नभोनदी आकाशगंगा तरसत्कतीरि
यानि तृणानि तत्र क्षिप्तमुत्थाः । आकाशगंगायास्तीरे तृणानि
कथमुद्धच्छंतीति केनापि पृष्टे प्रत्युत्तरमिदम्—यादृशी आका-
शगङ्गा तादृशि तृणान्यपि ज्ञेयानि परं लोकरूपैव ज्ञेयम् ।
उक्तं च । कविशिक्षायाम् 'जले भाव्यं नभोनद्यामंभोजाद्यन-
दीष्वपि' इति अत्रतोऽपि व्यावर्णनं न दोषाय ॥ ७ ॥ ११

मिथो निरुच्छ्वासविहारिणां सुधा-

भुजां भुजालंकृतिघट्टनाच्चदा ।

मणित्रजो यत्र पपात ते पयः,

१५

क्षितिश्च रत्नाकरस्वानितां गते ॥ ८ ॥

मिथो० तदा तस्मिन्नावसरे मिथो निरुच्छ्वासविहारिणां मिथः
परस्परं निरुच्छ्वासविहारिणां श्वासमपि विना चलनशीलानां १८
सुधामुर्जं देवानां भुजालंकृतिघट्टनात् मुक्तांगदघर्षणात् यत्र
मणित्रजः प्रपात, ते पयः पानी क्षितिश्च पृथ्वी च ।
रत्नाकरस्वानितां रत्नाकरः समुद्रो रत्नस्वानिश्च तद्भावं गते भावे,
अथाप्यनुमानालंकारो ज्ञेयः ॥ ८ ॥ १२

मवेत्प्रयाणे भुवि विम्वकृन्मृगी-
दृशां नितंबस्तनभारगौरवम् ।

३ अधोऽवतारे तु सुपर्वयौवतै-
स्तदेव साहायककारि चित्तितम् ॥ ९ ॥

भवे० मृगीदृशीणां नितंबस्तनभारगौरवं मयाणमार्गे भुवि
१ पृथिव्यां विम्वकृन्मृगैः, तु पुनः, सुपर्वयौवतैर्देवयुवतीसमूहै-
रधोऽवतारे अधःपतने तदेव नितंबादिगौरवं साहायककारि
चित्तितम् ॥ ९ ॥

९ उपात्तपाणिस्त्रिदशेन बल्लभा,
श्रमाकुला काचिदुदंचिकंचुका ।
वृषस्यया चादुशतानि तन्वती,

१२ जगाम तस्यैव गतस्य विप्रताम् ॥ १० ॥

उपा० काचिदेवबल्लभा श्रमाकुला त्रिदशेन देवेन उपात्त-
पाणिर्गृहीतहस्ता सती तस्यैव गतस्य गमनस्य विप्रतां जगाम ।
१५ किं कुर्वती? वृषस्यया मैथुनेच्छया चादुशतानि तन्वती कुर्वती,
पुनः किलक्षणा! उदंचिकंचुका उच्छ्वसत्कंचुका ॥ १० ॥

पुरस्सरीभूय मनाक् प्रमादिनं,
१८ कचित्कृपन्तीष्वमरीषु बल्लभम् ।

वशा वशाः स्युः पथि पादशृङ्खला,
इति श्रुतिं केऽपि वृथैव मेनिरे ॥ ११ ॥

२१ पुर० केऽपि देवा इति श्रुतिं वृथैव मेनिरे । इतीति किम्
वशाः स्त्रियः पथि मार्गे वशाः पुरुषाणां पादशृङ्खला पादबन्धः
२३ नानि स्युः । कात्रु सतीषु? अमरीषु देवीषु मनाक् स्तोकं

प्रमादिनं बल्लभं मर्तारं पुरस्सरीमूय अग्रे भूत्वा कृपंतीषु
बलादाकर्षन्तीषु सतीषु ॥ ११ ॥

दिवो मुवश्चान्तरलं गतागते-

रवाहि योऽध्वा त्रिदशैरनेकशः ।

शुदण्डकत्वेन स एव विश्रुतः,

प्रपद्यतेऽद्यापि नभोऽम्बिसेतुताम् ॥ १२ ॥

दिवो० त्रिदशैर्देवैर्दिवः स्वर्गस्य भुवः पृथिव्याश्चान्तर्मध्ये
अलं अत्यर्थं गतागतेर्गमनागमनैर्योऽध्वा मार्गो अनेकशो अनेक-
वारान् अवाहि बाहितः, स एव अध्वा शुदण्डकत्वेन विश्रुतो
विष्णुमातः सन् अद्यापि नभोऽम्बिसेतुतां आकाशसमुद्रे सेतु-
बन्धत्वं प्रपद्यते ॥ १२ ॥

जनिर्जिनस्याजनि यत्र सा मही,

महीयसी नः प्रतिभाति देवता ।

इतीव देवा भुवमागता अपि,

क्रमैर्न सम्पस्पृशुरेव तां निजैः ॥ १३ ॥

जनि० देवा भुवं पृथ्वीं आगता अपि निजैः क्रमैस्तां भुवं
न सम्पस्पृशुरेव नैव स्पृष्टवन्तः । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव । इतीति
किम् ? यत्र यस्यां पृथ्वीं जिनस्व ग्रीकृषभदेवस्य जनिर्जन्म
अजनि, सा मही पृथ्वी नो अस्माकं महीयसी अत्यन्तं महती
देवता प्रतिभाति, देवताकृन्मान्या; देवतां च कथं चरणैः
स्पृश्यते इति भावः ॥ १३ ॥

मुहूर्तमासीदति किं बिद्धौजसां,

प्रमादितेत्युद्दिहि वाकिमण्डले

विमानमानंज तमंजसा वरं,

वरेण्यतैलैः प्रथमः पुरन्दरः ॥ १४ ॥

- ३ मुह० प्रथमः पुरन्दरः इन्द्रो वरेण्यतैलैः प्रशस्त्यतैलैस्तं वरं
भीष्मपुत्रं अंजसा सामस्त्येन विमानं निरहंकारं यथा भवति
तथा मानंज अभ्यनक्ति स्म । क सति ! नाकिमण्डले देवसमूहे
इति उद्गिरि उद्गतवाचि सति । इतीति किम् ? मुहूर्त
भासीदिति आसन्नं भवति, विद्वज्ज्ञानं इन्द्राणां किं प्रमादिता
प्रमादकारिता ॥ १४ ॥

- ४ तन्मूस्तदीया षट्वासकैरभा-

द्विशेषतः शोषिततैलताण्डवा ।

अकृत्रिमज्योतिरमित्रमत्र न,

- ११ स्विद्विक्रिया स्याद्बहिरंगगापि किम् ॥ १५ ॥

- तनु० तदीया तस्य स्वामिनस्तनुः शरीरं षट्वासकैः पिष्टातैः
शोषिततैलताण्डवा सती शोषितां शोषं नीतं तैलस्य ताडनं
१५ नृत्यं यत्र स एव विष्णुः सती विशेषतो सात् दिदीपे, अत्रास्मिन्
भवति बहिरंगगापि बाह्यशरीरस्यापि स्विद्विक्रिया किं अकृ-
त्रिमा ज्योत्स्विः अमित्रं विरोधिनी न सात् अपि तु स्यादेव ।
१० कोरुर्धः । मग्नतः शरीरे वन्मुख्यं तेजस्तैलाभ्यंगेन आवृतम्
स्वतः विष्णुतैलैः शोषिते कृत्स्नकटं जातमिति भावः ॥ १५ ॥

जलानि यां स्नानविधौ शोषेरिरे,

- १३ पवित्रतां तद्विशदाङ्गसङ्गतः ।

तथैव तैरादरसंगृहीतया

- १३ घुनाति विश्वं प्रवितुं प्रभूयते ॥ १६ ॥

जलम्० जलानि पानीयानि खानविधौ खाने कार्यमाणे
तद्विशदाङ्गसङ्गतस्तस्य भगवतो निर्मलाङ्गसंसर्गात् पवित्रता
प्रपदिरे प्रपत्नानि । आदरसङ्गृहीतया तयैव पवित्रतया तैर्जले- ३
रंधुनापि विश्वं पवितुं पवित्रीकर्तुं प्रभूयते समर्थीभूयते ॥ १६ ॥

सुवस्त्रदान्तोदकलेपमासुरः,

समन्ततः सङ्गतदिव्यचन्दनः ।

घनात्ययोद्धान्तजलं मरुद्भिरेः,

सिताभ्रलिप्तं कटकं व्यजैष्ट सः ॥ १७ ॥

सुव० स भगवान् मरुद्भिरेः मेरुपर्वतस्य सिताभ्रलिप्तं ३
शरत्काले मेघानां शुभ्रत्वात् श्वेताभ्रैर्लिप्तं कटकं व्यजैष्ट
जितवान् विपूर्वकजेर्घातोः 'परावेर्जेः' (सि० १।३।२८) इति
सूत्रेणात्मनेपदम्, किंविशिष्टः सः ? सुवस्त्रदान्तोदकलेपमासुरः ३४
सुवस्त्रेण गन्धकाषायिकेन दान्तो भस्त्र उदकलेपस्तेन मासुरो
देदीप्यमानः । पुनः किंविशिष्टः सः ? समन्ततः सर्वतः संगतं
मिलितं दिव्यचन्दनं गोशीर्षचन्दनं यस्य सः । किंलक्षणं मेरोः ३५
कटकम् ! घनात्ययोद्धान्तजलं, घनात्यये शरत्काले उद्धान्तं
शुष्कं खलं यस्य तद् घनात्ययोद्धान्तजलम् ॥ १७ ॥

अमुं पृथिव्यामुदितं सुरदुर्म,

निरीक्ष्य हन्मूर्ध्नि सुमांचितं सुराः ।

संप्रतिप्रपं पुत्रफलोदयं वचः,

कम्पादवोचश्चिरेण भाविनाम् ॥ १८ ॥

अमुं० सुरा देवा अमुं भगवन्तं पृथिव्यां उदितं सुरदुर्म
कम्पवत्सु निरीक्ष्य त्रयस्तस्मात् कलङ्कपूर्वानन्तरं चामि अचिरेण ३३

स्लोककालेन भाविनं पुत्रफलोदयं भरतबाहुबलिमभृतिपुत्र-
रूपफलोदयमवोचन् । किंलक्षणं अमुम् ? हन्मूर्ध्नि सुमांचितं
१ हृदये मस्तके च मन्दारसहितं हरिचन्दनपारिजाताविकुसुमैः
पूजितं हन्मूर्ध्नि इति 'प्राणितूर्यगाणाम्' (सि० ३।१।१३०)
इति सूत्रेण एकत्वं ज्ञेयमत्र जगत्प्रियं विश्वाभीष्टम् ॥ १८ ॥

१ अदःकचक्ष्योतनवारिविप्लवो,
निपीय यैश्चातकितं तदामरैः ।

ततः परं तेषु गतं सुधावधि,

२ स्वधिक्रियामेव ययौ रसान्तरम् ॥ १९ ॥

अदः० तदा तस्मिन्नवसरे यैरमरैः देवैः अदःकचक्ष्योतन-
वारिविप्लवः अमुष्य मगधतः कचाः केशाक्षौर्षा क्ष्योतने क्षरणे
३ वारिविप्लवो जलविन्दून् निपीय पीत्वा चातकितं बप्पीहृददा-
धरितं, ततः परं तेषु अमरेषु सुधावधि अमृतावधि रसान्तरं
अपरो रसः, स्वकीयां चिक्क्रियां निन्दामेव ययौ प्रातः ॥ १९ ॥

३५ महेशितुः सद्रणशालिनो बभूव-

ध्वजस्य मौलिसितितोऽधिकं बभूव ।

अमुष्य सर्वाङ्गमुपेत्य सङ्गमं,

३६ विशुद्धवस्त्रच्छलगाङ्गवीचयः ॥ २० ॥

महे० विशुद्धवस्त्रच्छलगाङ्गवीचयो विशुद्धेन निर्मलवस्त्र-
च्छलेन ये गाङ्गाः गाङ्गासम्प्रन्धिनो वीचयः कल्लोलः ते
३७ अमुष्य अगवतः सर्वाङ्गसङ्गमं उपेत्य प्राप्य मौलिसितितो
मस्तकस्थितेरधिकं बभूव, शोभिताः । किंलक्षणम् अमुष्य
३८ अगवतः । महेशितुः महाश्यासौ ईशिता च महेशिता तस्य

महेशितुः सतां गणैः समूहैः शालिनः शोभमानस्व वृषध्वजस्य
 वृषमलान्छनस्व, पक्षे महेशितुः ईश्वरस्य सद्रूपशालिनः सन्तो
 विद्यमाना नन्दिर्वदिप्रमुखा गणास्त्रैः शालिनः । ईश्वरगणाध्यामी, १
 तच्चथा—महाकालः पुनर्वाणो सूतबाहुर्वृषाणकः । वीरभद्रः सुवी-
 राजो देवकस्तु कृतालकः ॥ १ ॥ अथ चंडो महश्चंडः कुशंडो
 कंकणप्रियः । मञ्जनो छागः छागमोघो महाघसः ॥ २ ॥ १
 महाकपाल आलावः संतापनविलेपनौ । महाकपोलः पैलेजः
 शङ्खवर्णः शरस्तपः ॥ ३ ॥ उत्कामाली महाजंभः श्वेतपादः
 लराडकः । गोपालो ग्रामणी घंटार्कणकर्णकराध्वमौ ॥ ४ ॥ १
 एभिः गणैः शोभमानस्व ईश्वरस्य शिरसि गङ्गाकल्लोलाः
 स्युः । अत्र तु सर्वांगे वसन्त्यत्र गङ्गाकल्लोला अनूवजिति
 विशेषः ॥ २० ॥

११

कचान्विभोर्वासयितुं सुगन्धयः,

प्रयेतिरे ये जलकेतकादयः ।

अमीषु ते प्रत्युत सौरमश्रियं,

१५

न्यधुर्न मोघा महतां हि सङ्गतिः ॥ २१ ॥

कचा० जलशब्देन बालकः केतकादयश्च ये सुगन्धयः
 पदार्थाः विभोः स्वामिनः कचान् केशान् वासयितुं प्रयेतिरे १३
 उपेक्षन्ताः । ते कचा अमीषु जलकेतकादिषु प्रत्युत
 विशेषतः सौरमश्रियं न्यधुर्निक्षिप्तवन्तः, हि निश्चितं महतां
 सङ्गतिर्मोघा निःफल न वर्तते, भगवन्तो देहस्य जन्मममूर्तिः १४
 स्वभावतः सुगन्धित्वाद् केशादिवासनं देवैर्व्यवहारार्थमेकं
 कृतम् ॥ २१ ॥

२३

पिनद्धकोटीरकुटीरहीरक-

प्रभास्य मौलेरुपरि प्रसृत्वरी ।

प्रतापमेदस्त्रिमदां विवस्वतो-

ऽभिषेणयन्तीव करावलीं बभौ ॥ २१ ॥

पिनद्ध० पिनद्धो बद्धः कोटीरो मुकुटः स एव कुटीर
स्थानं, तत्र ये हीरकास्तेषां प्रभा अस्य भगवतो मौलेर्मस्तकस्यो-
परि प्रसृत्वरी प्रसरणशीला सती बभौ शोभिता । किं कुर्वती ?
उत्प्रेक्ष्यते प्रतापमेदस्त्रिमदां प्रतापेन स्थूलमदां विवस्वतः
सूर्यस्य करावलीं किरणश्रेणिं अभिषेणयन्तीव सेनयाभिसन्मुखं
मान्तीव ॥ २१ ॥

सनिष्कलङ्कानुचरः प्रभार्णवः,

विगाह्य नावेव दृशा तदाननम् ।

शिरः पदं पुण्यजनोचितं जनो,

ददर्श दूरान्मुकुटं त्रिकूटवत् ॥ २२ ॥

सनि० जनो लोकस्त्रिकूटवत्, शिखरप्रयुक्तं, पक्षे त्रिकूट-
नामा पर्वतस्तद्वत्, मुकुटं दूराद्दर्श, किंविशिष्टो जनः ?
सनिष्कलङ्कानुचरः निर्दोषानुचरः । निष्कलङ्कानुचरास्तैः सह वर्तते
यः स सनिष्कलङ्कानुचरः । पक्षे निष्कं सुवर्णं तेन सह वर्तते,
या सा सनिष्का तां लंकां अनुचरतीति सनिष्कलङ्कानुचरः । किं
कृत्वा ? प्रभाया अर्पणं समुद्रं, तदाननं तस्य भगवतो मुखं नावेव
वेडिकयेव दृशा विगाह्य । किंविशिष्टं मुकुटम् ? शिरःपदं
शिरसि मस्तके पदं स्थानं मुखं मुखं शिरःपदम्, पक्षे शिरसां
शिखराणां पदं स्थानम् । पुनः किंविशिष्टम् ? पुण्यजनोचितं

कृप्याः पवित्रा जनास्तेषां उचितम् । यथा प्राक्प्राहणिको लोको
 कञ्चासमीपे त्रिकूटं पर्वतं वश्यति, तथा भगवतः शिरसि मुकुटं
 ईद्वान्, अतो मुकुटत्रिकूटयोः साम्यम् । मुकुटशब्दो
 नपुंसकेऽपि ॥ २३ ॥

ललाटपट्टेऽस्य पृथौ कलाटिका-

निविष्टमुक्तामिषतोऽक्षराणि किम् ? ।

पतिवरे पाठयितुं रतिश्रुतिं,

लिलेख लेखप्रभुपण्डितः स्वयम् ॥ २४ ॥

कला० लेखप्रभुपण्डितः लेखा देवास्तेषां प्रभुः स्वामीन्द्रः
 सं यत्र पण्डित इन्द्रः, पक्षे लिखने लेखाः तद्विषये प्रभुः समर्थः
 इवविधः पण्डितः । पृथौ विस्तीर्णे कलाटपट्टे । कलाटिकानि-
 विष्टमुक्तामिषतो कलाटिका कलाटाभरणं तत्र निविष्टोपविष्ट ॥ २३
 मुक्ता मौक्तिकमिषात् स्वयं किं अक्षराणि लिलेख, अन्योऽपि
 लिखने समर्थः पण्डितः, पट्टके लिखित्वा पाठयति । किं कर्तुम् ?
 पतिवरे सुमंगलासुनन्दे रतिश्रुतिं पाठयितुम् ॥ २४ ॥

उदित्वरं कुण्डलकैतवाद्भुवि-

द्वयं विदित्वा परितस्तदाननम् ।

क्षितेक्षिते श्रीरिह वज्रिणामपि-

त्यजन्यजन्यं विबुधैः फलं जगे ॥ २५ ॥

उदि० विबुधैर्वैदक्षैर्वा तदाननं तस्य भगवतो मुखं परितः
 कुण्डलकैतवाद् कुण्डलयोः कैतवाद् मिषात् उदित्वरं उदयन-
 शीलं रविद्वयं सूर्ययुगलं विदित्वा व्यास इति अजन्यजन्यं ॥ २५

अजन्मेन उत्पातेन जन्मं जनितं फलं जने उक्तम् । इतीति
 किम् ! इह रविद्वये सूर्यद्विके ईक्षिते दृष्टे सति यज्जिणामपि
 १ इन्द्राणां भीर्लक्ष्मीः क्षिता कथं यता, सूर्यद्वये चन्द्रद्वये च दृष्टे
 राज्ञा उत्पातः स्वादिति भावः ॥ २५ ॥

उदारमुक्तास्पदमुल्लसद्गुणा,

१ समुज्ज्वला ज्योतिरुपेयुषी परम् ।

तदा तदीये हृदि वासमासद-

दृतेऽक्षरभीरिव हारवल्लरी ॥ २६ ॥

- १ उदा० तदा तस्मिन्मयसरे हारवल्लरी तदीये हृदि तस्य भगवतो
 हृदये वासं आसदत् प्राप्ता । केव ! अक्षरभीरिव मोक्षलक्ष्मीरिव,
 यथा अक्षरभीर्जते दीक्षायां सत्यां तदीये हृदि वासं आसदयति
 १२ 'सिद्धिमिच्छन्ति योगिनः' इति भावः । किंविशिष्टा हारवल्लरी !
 उदारमुक्तास्पदं उदाराणां मुक्तानां मौक्तिकानां आस्पदं स्थानम् ।
 पुनः किंविशिष्टा ! उल्लसद्गुणा उल्लसत् गुणो दवरको यस्याः
 १५ सा उल्लसद्गुणा । पुनः किंविशिष्टा ! समुज्ज्वला निर्मला परं
 ज्योतिरुपेयुषी, परं प्रकटं ज्योतिः तेजः सं प्राप्ता । अक्षरभीः
 किंलक्षणा ! उदारमुक्तास्पदम् उत ऊर्ध्वं आरो गमनं येषां ते
 १८ उदास एवंविधा मुक्ताः सिद्धास्तेषां आस्पदं स्थानम् । पुनः
 किंलक्षणा ! उल्लसन्तो गुणा ज्ञानदर्शनादयो यस्यां सा
 उल्लसद्गुणा । पुनः किंविशिष्टा ! परं ज्योतिः परब्रह्मसत्त्वं
 २१ तेजःप्राप्ता समुज्ज्वला च ॥ २६ ॥

जगत्त्रयीरक्षणदीक्षितौ क्षितौ,

२१ अजौ तदीयाविति-केन नेष्यते ।

अवाप हेमाऽपदुसंज्ञमप्यहो,

यदंगदत्वं तदुपासनाफलम् ॥ २७ ॥

जग० केन पुंसा इति न इष्यते न मन्यते, अपि तु सर्वेणापि (मन्यते एव) । इतीति किम्? क्षितौ पृथिव्यां तदीयौ भुजौ जगज्जयीरक्षणदीक्षितौ जगज्जयीरक्षणाय दीक्षितौ, लक्षणया समर्थौ वर्तते । हेतुमाह-यत् यस्मात् कारणात् हेमः सुवर्णः अपदुसंज्ञमपि, अहो इति आश्चर्ये, अंगदत्वं बाहुरक्षत्वं, पक्षे देहदायकत्वं अवाप । किंविशिष्टं अंगदत्त्वम्? तदुपासनाफलं तयोर्भुजयोः सेवाया फलम् ॥ २७ ॥

प्रकोष्ठकन्दं कटकेन वेष्टितं,

विधाय मन्येऽस्य ररक्ष वासवः ।

सपंचशाखोऽमरभूरुहो यदु-

१२

द्भवस्त्रिलोकीमदरिद्रितुं क्षमः ॥ २८ ॥

प्रको० अहं एवं मन्ये, वासव इन्द्रः अस्य भगवतः प्रकोष्ठः कलाचिका तस्याः कन्दं कटकेन कङ्कणेन, पक्षे सैन्येन वेष्टितं विधाय कृत्वा ररक्ष । यदुद्भवः यस्मात् प्रकोष्ठकंदादुद्भव उत्पत्तिर्यस्य स यदुद्भवः, स सर्वप्रसिद्धः, पञ्चशाखो हस्तः पक्षे सपंचशाखः पञ्चशाखासहितः अमरभूरुहः कल्पवृक्षस्त्रिलोकी त्रिभुवनं अदरिद्रितुं अदरिद्रीकर्तुं क्षमः समर्थो वर्तते । यस्मात् कन्दात् एवंविधः कल्पद्रुमः स्यात् स कथं न रक्ष्यत इति भावः ॥ २८ ॥

१३

तर्लं करस्यास्य परं परिष्कृता-

खिलाङ्गसाधोर्यदभूदभूषितम् ।

१४

अवैमि देव्या वसनाय तच्छ्रियो,

रतिं न भूम्ना भुवि यान्ति देवताः ॥ २९ ॥

- १ तलं० यत् अस्य भगवतः करस्य हस्तस्य तलं, परं केवलं,
अभूषितं अनलङ्कृतं, यद्ये न भुवि उपितं अभूषितं अभूत् ।
किंविशिष्टस्य भगवतः ? परिष्कृतेन अलङ्कृतेन अस्त्रिलेन
२ समस्तेन अङ्गेन साधोर्मनोज्ञस्य तत् श्रियो देव्या वसनाय
अवैमि जानामि । देवता भुवि पृथिव्यां भूम्ना बाहुव्येन रतिं
निर्वृतिं न यन्ति न प्राप्नुवन्ति, एतावता कक्ष्मीः प्रभोः करतले
३ वसतीति भावः ॥ २९ ॥

सुवर्णमुक्तामणिभासि वासवै-

न्यवेशि तस्यापघनेषु येषु यत् ।

- १२ तदीयमुख्यद्युतिभङ्गभीषणं,

विभूषणं तैस्तदभानि दूषणम् ॥ ३० ॥

- सुव० वासवैरिन्द्रैस्तस्य भगवतो येषु येषु अपघनेषु
१५ अवयवेषु यत् सुवर्णमुक्तामणिभासि सुवर्णैर्मौक्तिकैर्मणिभिश्च
आसि देदीप्यमानं भूषणं न्यवेशि निवेशितम् । तैर्वासवैस्तदीय-
२ स्तस्यद्युतेर्भङ्गेन भीषणं रौद्रं तत् भूषणं दूषणं अमानि । येषु
३० प्रभोरवयवेषु भूषणं निवेश्यते, तेन भूषणेन तेषां अवयवानां
काचिन्निरूपमा कान्तिराच्छद्यते, ततो भूषणानां दूषणत्वमिति
भावः ॥ ३० ॥

यथा अमर्याः कमले विकस्वरे,

- १३ यथा विहङ्गयः फलिते महीरुहे ।

उपर्युपर्यात्तविभूषणे विभौ,

तथा निपेतुस्त्रिदशाङ्गनादृशः ॥ ३१ ॥

यथा० त्रिदशाङ्गनादृशो देवाङ्गनादृश्य आत्तविभूषणे १
मृदोतालङ्करणे विभौ स्वामिनि उपरि उपरि तथा निपेतुः
पतिताः । यथा अमर्यो विकसरे कमले, यथा विहङ्गः
शक्षिण्यः फलिते महीरुहे वृक्षे निपतन्ति । पूर्ववृत्ते भूषणानां १
भूषणत्वमारोपितं, अत्र तु भूषणकृता शोभा आरोपिता परं
विचित्रा कविव्यावर्णना, यथा भक्तामरस्तवे 'यवत्रं क ते' इति
वृत्ते चन्द्रबिम्बस्य निन्दा कृता, 'नित्योदयमिति' वृत्ते पुनरपि २
चन्द्रबिम्बोपमा रोपिता ॥ ३१ ॥

हिरण्यमुक्तामणिभिर्निजश्रिय-

चिराचितायाः फलित्वमाप्यत ।

१२

अलङ्कृते नेतरि नाकिनां करैः,

प्रसाधनाकर्मणि कौशलस्य च ॥ ३२ ॥

हिर० नेतरि स्वामिनि अलङ्कृते सति हिरण्यमुक्तामणिभि- १५
र्निजश्रियैः सुवर्णैर्मुक्तामिर्मणिभिश्च चिरात् चितायाः सञ्चिताया
त्रिजश्रियः फलित्वं सफलत्वं आप्यत प्राप्तम् । यद्वृद्धे
सुवर्णमुक्तामणयः स्युस्तत्रैव लक्ष्मीर्यसतीति प्रसिद्धिस्तोष्वेव १६
लक्ष्मीदास इति भावः । च अन्यत्, नाकिनां देवानां
करैर्हस्तैः प्रसाधनाकर्मणि मण्डनविधौ कौशलस्य फलित्वं
फलवत्त्वं प्राप्तम् ॥ ३२ ॥

१३३

अथानयत्तस्य पुरः पुरन्दरः,

कृताचलेन्द्रमममममपतिम् ।

१३४

व्यसिसयद्यत्कटकान्मदाम्बुभिः,

क्षरद्विरावद्धजवा यमी न कम् ॥ ३३ ॥

- ३३ अथा० अथानन्तरं पुरन्दरः तस्य पुरो अग्रे अभ्रमूर्पतिं ऐरावणं
 आनयत् । किंविशिष्टं अभ्रमूर्पतिम् ? कृताचलेन्द्रभ्रमं कृतो-
 ५ चलेन्द्रस्य हिमाचलस्य भ्रमो येन स कृताचलेन्द्रभ्रमस्तं कृता-
 १ चलेन्द्रभ्रमं, श्वेतवर्णत्वात् । यमी यमुना कं पुरुषं न व्यसिसयत्
 कं न विसापयतिस्व अपि तु सर्वमेव । किंविशिष्टा यमी ?
 यस्कटकात् यस्य कपोलात्, पक्षे कटकात् पर्वतमध्यप्रदेशात्
 १ क्षरद्विर्मन्दानुभिर्मन्दजलैः आ सामस्त्येन बद्धजवा बद्धवेगा ।
 हिमवतो गङ्गा प्रभवति नतु यमुनेत्याश्चर्यम् ॥ ३३ ॥

अगुप्तसप्तांगतयाप्रतिष्ठित-

- १२ सरोनिधिर्दानविधिस्फुरत्करः ।

प्रगूढचारः सकलेमराजतां,

दधौ य आत्मन्यपरापराजिताम् ॥ ३४ ॥

- १५ अगु० य ऐरावण आत्मनि विषये अपरापराजिताम् अपरैः
 अन्यैः अपराजितां अनिर्जितां सकलेमराजतां सकलेषु समस्तेषु
 इषेषु हस्तिषु राजतां राजत्वं दधौ । किलक्षणो ऐरावणो
 १० राजा च ! अगुप्तसप्तांगतया प्रतिष्ठितः । अगुप्तानि मकटानि
 शृङ्गापुच्छमेष्वादाश्च सप्तांगानि, पक्षे स्वाम्यमात्यसुदृढकोश-
 राष्ट्रदुर्गबलानि चेति सप्त राज्यांगानि तद्भावेन प्रतिष्ठितः । पुनः
 २३ किलक्षण ऐरावणः ! सरोनिधिस्तरोवेगः पक्षे बलं तस्य निधिः,
 पुनः किलक्षणः ! दानविधिस्फुरत्करः, दानं मदजलं फलवत्त्वं
 २५ तद्विधौ स्फुरन् करः शृङ्गादण्डः, पक्षे दानवितरणं तस्य विधौ

स्फुरन् करो हस्तो यस्य स दानविनिस्फुरत्करः । पुनः किंलक्षणो
पेरावणः ! मगूदचारः मगूदभारो गतिर्यस्य सः, पक्षे मगूदा-
भाराभ्यरपुरुषा यस्य स मगूदचारः ॥ ३४ ॥

क्रमोजतस्तंभचतुष्टयांचितः,

शुभंयुक्तंमद्वितयं वहन् पुरः ।

गवाक्षकल्पश्रुतिरग्रदन्तको,

जगाम यो जंगमसौधर्ता श्रियाः ॥ ३५ ॥

क्रमो० य पेरावणः श्रियो लक्ष्म्या जङ्गमसौधर्ता चलदावासत्वं
जगाम । किंविशिष्टः पेरावणः सौधं च ! क्रमोजतस्तंभचतु-
ष्टयांचितः क्रमाभरणा एवोक्तता उच्चैस्तरास्तंभास्तेषां चतुष्टयेन
युक्तः, पुनः किं कुर्वन् ? पुरोऽग्रे शुभंयुः शुभसंयुक्तं कुंभद्वितयं
कुंभस्थलयुगलं वहन्, पुनः किंविशिष्टः ? गवाक्षकल्पश्रुतिर्ग- ३४
वाक्षसदृशकर्णः । अग्रदन्तकः अग्रे दन्ता एव दन्तकः यस्य ।
सौधमपि क्रमेण उन्नतस्तंभचतुष्टयांचितं स्यात्, पुरः कुंभद्वितयं
कुंभस्थद्वितयं वहति गवाक्षयुक्तं स्यात्, अग्न्याः प्रधाना ३५
दन्तका धोटकाकारकाष्ठानि यत्र तत् एवंविधं च स्यात्, एवं
हस्तिसौधयोः सादृश्यं ज्ञेयम् ॥ ३५ ॥

वृषध्वजेशानविभोः पवित्र्यते,

सदासर्न किं मम नो मनागपि ।

चट्टकिमाद्यस्य हरेः प्रमाणय-

भिवेति तं चारणमारुहोह सः ॥ ३६ ॥

वृष० स भगवान् चारणं मज्जमारुहोह चटितः, किं कुर्वन् ? ३६

उत्प्रेक्ष्यते—आद्यस्य हरेः सौधमेन्द्रस्य इतिवदुक्तिं चादुवचनं
प्रमाणयन्निव प्रमाणं कुर्वन्निव । इतीति किम् ? हे वृषभध्वज
इत्यस्या ईशानविभोरीशानेन्द्रस्य आसनं सदासनं पवित्र्यते पवित्री-
क्रियते, ममासनं मनागपि स्त्रोकमपि किं नो पवित्र्यते,
ईशानेन्द्रस्य आहने वृषभः, भगवानपि वृषभध्वज इति
भावः ॥ ३२ ॥

शरद्वधनः कांचनदण्डपाण्डुरा-

तपत्रदंभाचछिता कृताश्रयः ।

१ जनैरदानेति जुगुप्सितो जिनं,

न्यसेवताध्येतुमुदारतामिव ॥ ३७ ॥

शर० कांचनदण्डपाण्डुरातपत्रदंभात् कांचनस्य दण्डो
१२ यस्य तत् कांचनदण्डं, एवंविधं पाण्डुरातपत्रं श्वेतच्छत्रं तस्य
दंभात् लडिता विद्युता कृताश्रयः सन् शरद्वधनः शरकालमेघः
यं भगवन्तं न्यसेवत, सेवते स्म । सुवर्णवर्णे विद्युत्सदृशः छत्रं
१५ च मेघसदृशमिति । किं कर्तुम् ? उत्प्रेक्ष्यते—उदारतां औदार्य-
गुणमध्येतुं शिक्षितमिव । किलक्षणः शरद्वधनः ? जनैर्लोकैरदाता
कृपण इति जुगुप्सितो निन्दितः गर्हितः 'गर्जति शरदि न
१८ वर्षति' इति वाक्यात् ॥ ३७ ॥

विधाय नूनं अशिर्न कलंकिनं,

प्रकीर्णकच्छत्रधरः करोत्करः ।

२१ शुचिं समाजोमयतस्तदम्बनं,

विधुं विधाय श्रणति शुद्धमृदुः ॥ ३८ ॥

२२ विहा० नूनं निश्चितं कलंकिनं कलंकयुक्तं अशिर्नं (मन्दं

विहाय त्यक्त्वा करोत्करः किरणसमूहः मुहुः २ वारं २
उभयतः द्वयोः पार्श्वयोः अणतिं प्रणामं विधाय कृत्वा शुचिं
पवित्रं तदाननं तस्य स्वामिनो मुखं विभुं चन्द्रं बभाज, ३
सेवते स्म । किंविशिष्टः करोत्करः ! प्रकीर्णकछद्मधरः
प्रकीर्णकयोश्चामरयोश्चछद्मधरतीति प्रकीर्णकछद्मधरः ॥ ३८ ॥

विमुक्तवैरा मृदुतिग्मताजुषः,

९

सुरासुराः स्वोचितचिह्नभासुराः ।

प्रभुं परीयुः शशिभास्वतोरिवा-

क्षयो गोत्रमुदारनन्दनम् ॥ ३९ ॥

९

विमु० सुरासुरा देवदानवाः प्रभुं स्वामिनं परीयुः परिव्रजुः ।
किलक्षणाः सुरासुराः ! विमुक्तवैरा परस्परं प्रीतिभाजः । पुनः
किलक्षणाः सुरासुराः ! मृदुतिग्मताजुषः, मृदुता सौकुमार्यं ११
तिग्मता तीक्ष्णं जुषन्ते सेवन्ते इति मृदुतिग्मताजुषः । पुनः
किलक्षणाः ! स्वोचितचिह्नभासुराः स्वस्य आत्मनः उचितानि
योग्यानि चूडामणिफणिगरुडेवजेतद्वकलससीहन्त्रस्येय इत्यादि १५
चिह्नानि लोचनानि तैर्देदीप्यमानाः । के इव ! शशिभास्वतो-
श्चन्द्रसूर्ययोः अंशवः किरणा इव । यथा शशिभास्वतोः किरणा
दिवो गोत्रं मेरुपर्वतं परियन्ति परिवृण्वन्ति । किंविशिष्टं प्रभुं १८
मेरुं च ! उदारनन्दनं उदारं नन्दनं समृद्धिकरं च, मेरुपक्षे
उदारं नन्दनं वनं यस्य स तं, शशिभास्वतोः कस्य अपि
मृदुतिग्मताजुषो भवन्ति ॥ ३९ ॥ २३

प्रभुः प्रतप्तेऽथ बुधे स्वधैर्यतः,

॥ ससेधवन् रक्तिविरक्तिसंश्रयम् ॥

२३

न मारसारूप्यविभुत्वयोगजा-

भिमानघोरासवधूर्णितेक्षणः ॥ ४० ॥

- १ प्रभुः० अथानन्तरं प्रभुः श्रीऋषभदेवः प्रतप्ते परिणेतुं
चलितः । किं कुर्वन् प्रभुः ? बुधे विदुषि स्वधैर्यतः आत्मीय-
घोरत्वात् रक्तिविरक्तिसंशयं रागवैराग्यसंदेहं समेधयन्
२ सामस्येन वर्धयन् । पुनः किंलक्षणः प्रभुः ? न मारसारूप्यविभुत्व-
योगजाभिमानघोरासवधूर्णितेक्षणः, मारः कन्दर्पः सारूप्यं यौवनं
विभुत्वं प्रमुता तेषां योगादुत्पन्नो योऽभिमानरूप एव घोरो
३ रौद्रो आसवो मदिरा तेन न घूर्णितेक्षणः; न घूर्णितलोचन
इत्यर्थः ॥ ४० ॥

अभाति लावण्यभरे स्वभावतो-

- ४१ ऽप्यमुष्य देहे किमुतोत्सवे सदा ।

स्मितानुपुष्टं लवणं सुराङ्गनो-

चितं समुच्चारयति स काचन ॥ ४१ ॥

- ४५ अमा० काचन सुराङ्गना अनुपुष्टं भगवतोऽनुपश्चात् स्थिता
सती लवणं उचितं योग्यं समुच्चारयति स । क सति ? अमुष्य
देहे स्वभावतोऽपि लावण्यभरे लावण्यसमूहे आभाति सति,
४६ वृद्धा उत्सवे किमुत किमुच्यते ॥ ४१ ॥

वरस्य दृष्टान्तमुत्तं पुरस्सरी,

सुरीषु यं यं भवलैर्गुणं जगौ ।

न तत्र तत्र स्वमद्वेद्य किं शची,

- ४३ शुशोच हिनोपमयापराधिनम् ॥ ४२ ॥

वर० शची इन्द्राणी सरीषु देवीषु पुरःसरी अमेसरी सती
वरस्व श्रीकृष्णभदेवस्व धवलेः कल्पद्रुमकामधेनुर्वितामणिकाम-
कुम्भप्रभृतिदृष्टान्तपुतं यं औदार्यधैर्यगाम्भीर्यमाधुर्यादिगुणं जगौ ॥
गायति सः, तत्र तत्र हीनोपमायां स्वं अपराधिनं अवेत्य
ज्ञात्वा (किं १) न शुशोच । असि तु शोचते सः ॥ ४२ ॥

फलानि यासामश्ननं सुमूर्च्छां,

सुधारसैः पानविधिस्तदुद्भवैः ।

उल्लगानैः प्रमदः सुधाशुजां,

भुजान्तरीयोऽपि सुमूर्च्छं कौतुकम् ॥ ४३ ॥ ५

फल० यासां देवांगनानां सुमूर्च्छां कल्पद्रुमाणां फलानि
अश्ननं भोजनं वर्तते, यासां सुधारसैरमृतरसैः पानविधिः स्यात् ।
तदुद्भवैः साम्यो देवाङ्गनाभ्यः उद्भवैः जातेः उल्लगानैर्भवत्- १३
मानैः सुधाशुजां देवानां भुजान्तरीयोऽपि हृदयसंबध्यपि प्रमदो
हर्षः सुमूर्च्छं मूर्च्छां मांष । तत्कौतुकं ज्ञेयम्—भुजान्तरं हृदयं
हृदं वर्ण्यते, सज्जातप्रमदोऽपि हृद एवास्तु, हृदस्य च मूर्च्छा १४
कथमिति, अपिशब्दो द्योतयति । कोऽर्थः ? अमृतरसभोजि-
नीभ्यः अमृतरसप्रायिनीभ्यो देवांगनाभ्यो जातः प्रमदः अति-
वर्धितमयाः स्युः । सुधाशुजां अमृतभोजिनां प्रमदोऽपि मूर्च्छा १५
कथमिति, परमेवंविधे सत्यपि धवलेर्वत्प्रमदो हर्षो सुमूर्च्छं,
तत्कौतुकं ज्ञेयम् । एषो सुमूर्च्छं यदि प्राप्त इति भावः । देवानां १६
फलान्नं, अमृतमयं, देवानामपि सुधाभोजित्वं लोकलज्जा
वेत्यम्, अन्वयात्, आवल्लिकादारस्य निषिद्धत्वात् ॥ ४३ ॥ १७

हरौ पदातित्वमिते जंगत्रयी-

पतौ सितेभोपगते सुरैः क्षणम् ।

किमेष एव सुसदीक्षितेत्यहो,

वितर्कितं च क्षमितं च तत्क्षणम् ॥ ४४ ॥

हरौ० हरौ इन्द्रे पदातित्वं पादचारित्वं इति प्राप्ते सति
 १ जंगत्रयीपतौ श्रीशङ्खभदेवे सितेभोपगते ऐरावणाधिरूढे सति
 सुरैर्देवैः । अहो इति आश्चर्ये, क्षणं इति वितर्कितं ईदृशं विचारितम् । इतीति किम् ? एष एव ऐरावणाधिरूढो सुसदीक्षिता
 १ इन्द्रः, च पुनः, तत्क्षणं च क्षमितं क्षाम्यतेस्य । कोऽर्थः ?
 इन्द्रः स्वर्लोकसेव स्वामी, श्रीशङ्खभदेवस्तु त्रिलोकाधिपतस्तत्र
 इन्द्रम्रान्तिं ज्ञात्वा देवैः क्षमितमिति भावः ॥ ४४ ॥

१३ समग्रवाग्नेमवचसारः सर-

ध्वजमजस्र ध्वमिरंशराध्वनि ।

अवाप्तमूर्च्छः स्वयमस्तु मूर्च्छितं,

१४ क्षमः किमुजीवयितुं प्रभौ सरम् ॥ ४५ ॥

समग्र० लालतालतालनितकं कफडहयतीति लोकोक्तपञ्च-
 शब्दरूपस्य सरध्वजमजस्र वादित्रसमूहस्य ध्वनिः जम्बराध्वनि
 १४ आकेशमार्गे स्वयं अवाप्तमूर्च्छः सन् प्रभौ श्रीशङ्खभदेवविषये
 मूर्च्छितं सरं कन्दर्प उत्पादयत्येन जीवयितुं किं क्षमः ? अपि तु
 नैव । स्वयंप्राप्तमूर्च्छः कथमन्यमूर्च्छितं जीवयितुं समर्थः स्यात्,
 परं वादिप्रविशेषणे मूर्च्छाशब्देन बुद्धिर्ज्ञेया, मूर्च्छितं सरमित्यत्र
 १५ मूर्च्छितं अचेतनत्वं प्राप्तमिति, यत्तावत् वायरवं सुखं सम्भवती-

हृदि कामो नोत्पन्न इति भावः । किंलक्षणः ध्वनिः ? समग्र-
वाग्वैभवघसरः सर्ववचनविलासस्य वसरो भक्षकः । सरध्वजानि
वाद्यानि, सरस्य ध्वजाश्चिह्नानि वा, तेषां मजः समूहः सरं २
जीवयितुं युक्तमपक्रमते परं स एव अवाप्तमूर्च्छोऽमृत् ततो
मूर्च्छितं सरं कथं जीवयितुं क्षमः स्यादिति व्यंग्यम् ॥ ४५ ॥

सुपर्वगन्धर्वगणादुणावली,

पिबन्निजामेव न सोऽनुवत्तराम् ।

अभूत्पुनर्न्यसुख एव दोष्मतां,

अपा स्वकोशे परहस्तगे न किम् ॥ ४६ ॥ २

सुप० स भगवान् सुपर्वगन्धर्वगणात् देवगन्धर्वसमूहात्,
निजामेव गुणावली आत्मीयामेव गुणश्रेणिं पिबन् सन् अनुव-
त्तरां न अतिशयेन अनुष्टा, पिबन्निति अत्यादरात् अवर्ण पान- १२
मुच्यते । पुनः परं न्यमुख एव अधोमुख एवामृत्, दोष्मतां
बलवतां स्वकोशे आत्मीयभाण्डागारे परहस्तगे अन्यदस्ते गते
सति किं अपा कृत्वा न, अपि तु स्यादेव, स्वकीयाः सारभूता १५
गुणाः यदि परहस्तगताः स्युस्तदा कथं अपा न स्यादिति
कवेर्भावः ॥ ४६ ॥

सुदधुधारानिकरैर्धनायिते,

सुसख्ये कांचनरोचिरुर्वशी ।

अणीतनृत्या करणैरपप्रथ-

मंडिलताविभ्रममभ्रमण्डले ॥ ४७ ॥ २

सुद० कांचनरोचिरुर्वशी देववर्तकी अभ्रमण्डले आकाश- २६

मण्डले तद्विहितविभ्रमं विद्युद्वलीभ्रमं जपमन्त्रं विस्तारयति
 का । किञ्चक्षण उर्वशी ! करणैः शणीतनृत्या कृतनाटकम् । क
 ३ सति ! अन्नमण्डले पुसन्मने देवसमूहे मुदधुचारानिकरैः हर्षा-
 नुजकचारासमूहेः वनामिते मेघवदधरिते सति ॥ ४७ ॥

विलम्बदेशस्तनुकमत्तन-

३ द्रुयातिभारव्यधितोऽस्य भाजि मा ।

पनाङ्गहारोपविष्णुर्णितं वपु-

र्विलोक्य रात्रं त्रिदशा इदं जगुः ॥ ४८ ॥

९ वि०० त्रिदशा देवाः तत्रं देवाया इदं रात्रं वपुर्पनाङ्गहारो-
 पविष्णुर्णितं धनैः बहुभिः अन्नहाराणां अन्नविशेषानां ओषेः
 समूहेर्विष्णुर्णितं ग्रामितं विलोक्य इदं जगुः । इदमिति किम् ?

१० अस्व वपुषो विलम्बदेश उदरप्रदेशः तनुः कुशः सन् उन्नतस्त-
 नद्रुयातिभारव्यधित उच्चैस्तरस्तनद्रुपस्थातिमारेण पीडितो
 नाऽभाजि' मा मज्यतान् ॥ ४८ ॥

११ प्रकाशमुक्तास्रगसंकुचरकुच-

द्रुयं धृताध्या नटने निरीक्ष्य कः ।

कृती न कुम्भातिगूढमौक्तिका-

१० वमर्त्सयज्जमनिशुंमिकुंभिनः ॥ ४९ ॥

६ प्रका० कः कृती धृताध्या देवकर्तव्या नटने नृत्ये प्रकाश-
 मुक्तास्रगसंकुचद् वकटमौक्तिकमात्मभिरसंकुचद् कुचद्रव्यं
 ११ स्तनयुग्मं निरीक्ष्य दृष्ट्वा जम्भनिशुंभी इन्द्रः तस्मै कुंभिने
 हस्तिनोऽस्तिगूढमौक्तिको - कुम्भे न वमर्त्सयद् न मीन्दति का ।

१२ अपि तु सर्वं कथेति ॥ ४९ ॥

तिलोचमा निर्जस्पुंजरंजनाः

धिनीं कलाकेलिगृहं ननर्त यत् ।

सुरैस्तदंगुतिरुद्धदृष्टिभिः,

प्रबभूवभूवे तदवेक्षणोऽपि न ॥ ५० ॥

तिलो० तिलोचमा यत् ननर्त यत् नृत्यं चकार । किं-
लक्षणा तिलोचमा ? निर्जस्पुंजरंजनाधिनी देवसमूहस्य राजने
अधिनी । पुनः किलक्षणा ? कलानां केलिगृहं क्रीडास्थानं यत्र
रूपकात् गृहशब्दस्य न स्वीत्वम् । तदंगुतिरुद्धदृष्टिभिस्तस्या-
स्तिलोचमाया अङ्गकान्त्या रुद्धलोचनैः सुरैः तदवेक्षणेऽपि तस्य
नृपस्यावलोकनेऽपि न प्रबभूवभूवे न समर्थोभूयते अ ॥ ५० ॥

अचालिषुः केऽपि पदातयः प्रभोः,

पुरो विकोशीकृतशस्त्रपाणयः ।

अमूमृहत्किं विबुधानपि भ्रमः,

स अन्ययात्रेत्यभिधासमुद्भवः ॥ ५१ ॥

१२.

अचा० केऽपि देवाः प्रभोः स्वामिनः पुरोऽमेऽचालिषु १५
लिङ्गाः । किंलक्षणा सुराः ? विकोशीकृतशस्त्रपाणयः, मत्स्याकार-
रहितशस्त्रहस्ताः । स सर्वमसिद्धो अन्ययात्रेत्यभिधासमुद्भवो
त्रिधाह्याश्रोतव्यः, पक्षे संभ्रामयाजाया उत्पन्नो भ्रमः, किं १८
विबुधान् देवान् विबुधोऽपि वा किं अमूमृहत् मोहयति अ
किम् इति संशयः ॥ ५१ ॥

प्रसिद्ध एव किंलक्षणासुखा,

ग्रहाः प्रेरयन्ति मङ्गलाय ते ।

१३.

इतीरयंतीव सुरैः करे घृता,

पुरोगतामस्य गताष्टमङ्गली ॥ ५२ ॥

- १ प्रसि० सुरैर्देवैः करे घृता 'दप्पण १, भद्दासण २, वद्ध-
माण ३, धरकलस ४, मच्छ ५, सिरिवच्छ ६, । सत्थिय ७,
नेदावत्ता ८, कहिया अष्टमंगलगा' ॥ १ ॥ एवंविधा आग-
२ मोक्ता अष्टमंगली अस्य भगवतः पुरोगताम् अग्रेसरत्वं गता
भासा । उत्प्रेक्षते इतीरयंतीव ईदृक् कथयंतीव । इतीति किम् ?
किल इति सत्ये, मंगलाख्याया एको ग्रहः प्रसिद्धो वर्तते, परे
३ आदित्याद्या अष्टावपि ग्रहास्ते तव मङ्गलाय भवन्तु ॥ ५२ ॥

प्रबुद्धपद्मानननादिषट्पदा,

उदारवृत्ताः सुरसार्थतोषिणः ।

१४ पुरोऽस्य कल्याणगिरिस्थिता स्तुति-

प्रता दधुर्नाकतटाकसौहृदम् ॥ ५३ ॥

- प्रबु० स्तुतिप्रता मटा यस्य जिनस्य पुरोऽग्रे नाकतटाक-
१५ सौहृदं नाकतटाकानां स्वर्गसत्कसरोवराणां सौहृदं साहृदम् दधुः ।
किंलक्षणाः स्तुतिप्रताः । प्रबुद्धपद्मानननादिषट्पदाः, प्रबुद्ध-
पद्मसमानेषु आननेषु सुखेषु नादिनः श्रद्धायमानाः षट्पदाः
१६ छंदोविशेषा येषां ते प्रबुद्धपद्मानननादिषट्पदाः । पुनः किल० ?
उदारवृत्ताः उदारगणि वृत्तानि कविस्त्वानि येषां ते उदारवृत्ताः ।
पुनः कि० ? सुरसार्थतोषिणः, सुरसैः शोभनरसरभै तोषयन्ति
इत्येवंशीलाः सुरसार्थतोषिणः । पुनः किल० ? कल्याणगिरि-
१७ स्थिताः शुभवान्निवाण्यां स्थिताः । नाकतटाकस्यापि विशेषणानि,

किंलक्षणा नाकतटाकाः ? प्रबुद्धपद्मा विकसितकमला नाननादि-
षट्पदा अपितु नादिषट्पदा मुञ्जद्भ्रमराः, द्वौ नवौ
प्रकृतमर्थं गमयतः, उदारवृत्ताश्च वृत्ताकाराः सुरसार्थान्
देवसमूहान् तोषयन्तीत्येवंशीलाः, कल्याणगिरौ सुवर्णाचले
स्थिताः ॥ ५१ ॥

अभर्मभृत्यश्चलितेऽर्हति प्रभाः,

६

प्रभाकरः स्वा विनियुक्तवांस्तथा ।

यथा वृथाभावमवाप नो दिवा,

न तापमापत्सत जान्निका अपि ॥ ५४ ॥ ९

अम० प्रभाकरः सूर्यः अर्हति श्रीश्रवणे चलिते सति स्वा
आत्मीयाः प्रभाः तथा विनियुक्तवान् व्यापारितवान्, किं-
लक्षणः प्रभाकरः ? अभर्मभृत्यः सेवकः । यथा दिवा दिनं
वृथाभावं न अवाप न प्राप्तः, जान्निका अपि तपं न आपत्सत
न प्राप्तवन्तः ॥ ५४ ॥

तथा प्रसन्नत्वमभाजि मार्गणे,

१५

जगत्रयप्रातरि मातरिश्वना ।

यथा दृग्गन्ध्यं न रजस्तनूमतां,

चकार धर्माबु च चिल्किदं वपुः ॥ ५५ ॥ १०

तथा० मातरिश्वना वायुना जगत्रयप्रातरि जगत्रयवक्षके
मार्गणे सति तथा प्रसन्नत्वमभाजि, यथा रजः तनूमतां प्राणिनां
दृग्गन्ध्यं न चकार । च अन्यत् । धर्माबु धर्मव्रतं च वपुः
शरीरं चिल्किदं पित्तिकं न चकार ॥ ५५ ॥

१६

कचिभिषिका द्विरदैर्मदांभुभिः,

कचित्खुरैरुद्धतरेणुर्वताम् ।

१ सुसत्किरीटैः कचिदापिता मह-

त्तमश्च नीलातपवारणैः कचित् ॥ ५६ ॥

कचित्स्वगानां न पदापि संगता,

२ कचिद्रथैः क्षुण्णतलाञ्जधारया ।

समाशया स्वं क्षितिरक्षतं जगौ,

जगत्सु माध्यस्थ्यगुणं जगत्प्रभोः ॥ ५७ ॥

३ कचि० क्षितिः पृथ्वी जगत्सु स्वर्ग(मर्त्य)पातालेषु मध्ये

क्षितत्वात् माध्यस्थ्यगुणं पक्षे साम्यरूपं माध्यस्थ्यगुणं स्वं

आसीद्यं जगत्प्रभोः श्रीभगवन्नेवस्य अक्षतं जगौ । किंलक्षणा

१२ क्षितिः । कचिद्विरदैर्गैर्जैर्मदांभुभिर्मदञ्जलैर्निषिक्ता सिक्ता ।

कचित् अर्वतां दुरगाणां खुरैरुद्धतरेणुक्त्वादितरजाः । कचित्

सुसत्किरीटैः देवमुकुटैर्महत्तेजः आपिता मापिता । च

१५ अन्यत्, कचित् नीलातपवारणैः क्षुण्णच्छत्रैः तमः सन्धकारं

मापिता ॥ ५६ ॥ कचित् स्वगानां विषाधराणां पदापि

चरणेनापि न संगता न मिलिता । कचित् रथैः अरधारया

१८ चक्रधारया क्षुण्णतला । समाशया समाभिप्राया ॥ ५७ ॥ शुग्मम् ॥

रुपापयःपुष्करिणीं दृष्ट्वा न्युधा-

दसौ स्वभावादपि यत्र नाकिनि ।

स प्रादुर्गोष्मायत देवसंहतौ,

मयि प्रसादमधिकृत्य प्रभोरिति ॥ ५८ ॥

कृपा० असौ भगवान् यत्र नाकिञ्चि यस्मिन् देवे स्वभावा-
दपि कृपापयःपुष्करिणीं कृपाजलवापीं हस्तं न्यधात्, स देवो
देवसंहतौ देवसमूहे इति अमुना प्रकारेण वादमौष्मायत गर्व
अधत्त-प्रभोः स्वामिनो मयि विषये प्रसादाधिकता प्रसादस्या-
धिक्यं वर्तते ॥ ५८ ॥

विचित्रवाद्यध्वनिगर्जितोर्जितो,

यथा यथासीददसौ गुणैर्धनः ।

तथा तथानन्दवने सुमंगला-

सुनन्दयोरब्दसंस्त्रायितं हृदा ॥ ५९ ॥

विचि० असौ भगवान् विचित्रवाद्यध्वनिगर्जितोर्जितः
विचित्रवाद्यध्वनय एव गर्जितानि तैः ऊर्जितो बलवान् सन्,
यथा यथा आसीदत्, आसन्न आगतः । किञ्चिद्विष्टाऽसौ । १९
गुणैर्धनो बहुलो मेधो वा, तथा तथा सुमंगलसुनन्दयोः हृदा
आनन्दवने अब्दसंस्त्रायितं मयूरवदाचरितम् ॥ ५९ ॥

तदान्यबालावदुपेयिवत्प्रभो-

दिदृक्षयोर्तिजलचित्तयोस्तयोः ।

शचीनियुक्तस्वसस्त्रीनियंत्रणा,

बहिर्विहारेऽभवदर्गलायसी ॥ ६० ॥

तदा० तदा तस्मिन्नवसरे तयोः सुमंगलसुनन्दयोः अन्य-
बालवत् उपेयिवत्प्रभोरागात्स स्वामिनो दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छया
उत्तिजलचित्तयोराकुलमनसोः सत्योर्बाह्विहारे बहिर्निमरणे
शचीनियुक्तस्वसस्त्रीनियंत्रणा शच्या इन्द्राण्या निष्कृता २३-

मुक्ता याः स्वसद्व्यस्तासां नियंत्रणा अयसी लोहमयी, अर्गला
अभवत् ॥ ६० ॥

६ कलागुरुः स्वस्य गतौ यथाशयं,
समृद्धमानः पुरुहूतदन्तिना ।

मुखं मुखश्रीमुखितेन्दुमण्डलः,

७ स मण्डपस्याप दुरापदर्शनः ॥ ६१ ॥

कला० स भगवान् मण्डपस्य मुखं आप प्राप । किंविशिष्टो
भगवान् ? पुरुहूतदन्तिना पेरावणेन यथाशयं यथाभिप्रायं
८ समृद्धमानो धार्यमाणः । हेतुमाह—पुनः किंविशिष्टो भगवान् ?
स्वस्य गतौ आत्मनः गतौ कलागुरुः कलाचार्यः । पेरावणेन
मनोः पार्श्वे गतिः शिक्षिता अतः प्रभुः तस्य कलागुरुः ।
९ पुनः किंविशिष्टः ? मुखश्रीमुखितेन्दुमण्डलः, मुखश्रिया मुखितं
लक्षणया जितं इन्दुमण्डलं चन्द्रमण्डलं येन स मुख-
श्रीमुखितेन्दुमण्डलः, दुरापदर्शनः दुर्लभदर्शनः ॥ ६१ ॥

१० अथावतीर्येमविभोः ससंभ्रमं,
प्रदक्षबाहुः पविपाणिना प्रभुः ।

मुहूर्तमालङ्घ्य तमेव तस्थिवान्,

११ श्रियः स्थिरस्येतिवचः स्मरन्निव ॥ ६२ ॥

अथा० अथानन्तरं प्रभुः श्रीऋषभदेवः पविपाणिना इन्द्रेण
ससंभ्रमं प्रदक्षबाहुः सन् इमविभोः पेरावणात् अवतीर्य
१२ तमेव इन्द्रं आलङ्घ्य मुहूर्तं तस्थिवान् स्थितः । उल्लेख्यते,
इतिवचः स्मरन्निव, इतीति किम् ? स्थिरस्य श्रियः स्थिरिति
वचनावत् ॥ ६२ ॥

न दिव्ययात्रंजि स रंभया प्रभु-
हरेर्नटैः शिक्षितनृत्यया यथा ।

नभस्वता नर्तितयाग्रतोरण-

स्वया यथाऽरण्यनिवासया तथा ॥ ६३ ॥

न० स प्रमुर्दिन्यया देवलोकसत्कया रंभया तथा न अरंजि ।
किलर्क्षणया रंभया ! हरेरिन्द्रस्व नटैः शिक्षितनृत्यया यथा ॥
नभस्वता वायुना नर्तितयाऽग्रतोरणस्वया तोरणाग्रस्वयाऽरण्य-
निवासया, रंभया कदल्यारंजि ॥ ६३ ॥

समानय स्थालमूरुस्तनस्थले,

निघेहि द्वां दधि चात्र चित्रिणि ।

सुलोचने संचितु चन्दनद्रवं,

शरावयुग्मं धर बुद्धिबन्धुरे ॥ ६४ ॥

गृहाण मयं गतिमन्थरे युगं,

जगज्जनेष्टे मृशलं च पेशले ।

क्षणः समासीदति लग्नलक्षणः,

कियच्चिरं द्वारि धरोऽवतिष्ठताम् ॥ ६५ ॥

इहोग्रशस्त्रे कुसुमव्रजे निजे,

जनोष्मणा म्लानिमुपागते हलाः ।

महाबलेनाऽपि मनोभुवा मर्वा-

तकेऽत्र देवे प्रमविष्यते कथम् ॥ ६६ ॥

चनत्त्वमापाद्य मरुत्त चन्दन-

द्रवस्य हृष्णाति किमेष सौरमम् ।

ऊल्लूखपूर्वाय वरार्थकर्मणे,

विमुच्यतां तत्करकंठकुण्डता ॥ ६७ ॥

इतीरयन्तीष्वितरेतरां पुनः-

द्वधूषु काचित् करपाटवाचिता ।

विलोलकौसुमनिचोलशालिनी,

प्रभातसंध्येव समग्रकर्मणाम् ॥ ६८ ॥

मणीमयस्यालधृतार्धसाधना,

स्त्रियोचिताया न वशंवदा द्वियः ।

वराभिमुख्यं भजति स ससया,

न कोऽथवा स्वेऽवसरे प्रभूयते ॥ ६९ ॥

वङ्गिः कुलकम् ॥

१३ समा० काचित् स्त्री ससया सगर्वा सती वराभिमुख्यं भजति

स वरस्य सन्मुखत्वं सेवते स । वा अथवा स्त्रीये आत्मीये

अवसरे को न प्रभूयते समर्थो भवति अपितु सर्वः कोऽपि । किं-

१५ लक्षणा स्त्री ! करपाटवाचिता हस्तलाषवेन युक्ता, पुनः किल०

विलोलकौसुमनिचोलशालिनी, कोचनचंचलेन कौसुमेन निचो-

कनेन प्रच्छदपटेन शालिनी शोभमाना । उत्प्रेक्ष्यते-समग्रकर्मणां

१८ प्रभातसंध्येव, पुनः किंविशिष्टा स्त्री ! मणिमयस्याले धृतार्धसा-

धना धृतार्धोपकरणा । पुनः किंवि० ! स्त्रियोचितायाः

स्त्रीयोभयाया द्वियो लज्जाया न वशंवदा न वश्या । कासु

२१ सतीषु ! पुनस्तद्वधूषु देवांगनासु इतरेतरां परस्परं इतीरयन्तीषु

कथयन्तीषु सतीषु । इतीति किम् ? हे उरुचनखले उरुणी

२३ उरुणी स्तनखले वश्याः सा उरुचनखले सस्याः संकोचनं

क्रियते त्वं स्थालं समानय । हे चित्रिणि वक्रदन्तत्वात् स्तनयोः
 समत्वात् मधुगन्धत्वात् वक्रकेशत्वाच्च चित्रिण्युच्यते, चित्रिणी
 आश्चर्यकारिणी वा तस्याः संबोधने हे चित्रिणि । त्वं अत्र
 स्थले कूर्वा, च अन्यत्, दधि निधेहि घेहि निवेशय । हे
 मुलोचने ! शोभनानि लोचनानि यस्मास्तस्याः संबोधनम् ।
 त्वं चन्दनद्रव्यं संचितुं संचितं कुरु । हे बुद्धिवन्धुरे !
 बुद्ध्या बन्धुरा मनोज्ञा तस्याः संबोधनम् । त्वं शरावयुग्मं धर ।
 हे गतिमंथरे ! गत्या मंथरा अलसा तस्याः संबोधनम् । त्वं मंथं
 मन्थानकं गृहाण । हे जगज्जनेष्टे ! विश्वजनानामिष्टाभीष्टा तस्याः
 संबोधनम् । त्वं युगं गृहाण । हे पेशले ! मनोज्ञे त्वं मुशर्लं
 गृहाण । लम्बलक्षणः क्षणः कालविशेषः समासीदति आसन्नः
 स्यात् । बरो द्वारि कियच्चिरं कियत्कालं अवतिष्ठते । अवयोगात्
 आत्मने पदमत्र ज्ञेयम् । हे हृत्वाः सख्यः, इह जगति,
 निजे आत्मीये, उमशब्दे उत्कटायुधे, कुसुममये पुष्पसमूहे,
 जनोष्मणा लोकबाष्पेन स्नानं शोषमुपागते सति, महाबले-
 नापि मनोमुवा कामेन, अत्र देवे कथं प्रभविष्यते कथं
 समर्थाभविष्यते । किंविशिष्टे अत्र ! भवान्तके भवः संसारो
 मदेष्टो वा तस्य अन्तके यमप्राये भवेद्दुःखं कामो निर्जितः
 भवत्यपि जेतुं अयं कामेन कथं जेष्यते इति व्यंग्यम् ।
 एवमसह्यं प्रकृतचन्दनद्रवस्य अन्तर्त्वं हृत्त्वं आपात्र सौरभं
 परिमलं किं न मुष्णाति, अयितुं मुष्णात्येषः त्वं तस्मात्
 कारणात् उल्लङ्घपूर्वात् प्रकृतचन्दनद्रवस्य अन्तर्त्वं हृत्त्वं आपात्र सौरभं
 परिमलं किं न मुष्णाति, अयितुं मुष्णात्येषः त्वं तस्मात्

कुण्डगता करौ च कण्ठश्च करकंठास्तेषां कुण्डता जिह्मता फर-
कंठकुण्डता विमुच्यताम् ॥ ६९ ॥ षड्भिः कुलकम् ॥

३ जगद्वरेऽग्राधसुपाद्वरद्वरे,
यथेक्षिता सा हरिणा सकौतुकम् ।

स्त्रियोऽतिकस्या धवलैस्तथा जगुः,

४ कचिद्भवद्विस्मृतिशङ्कया किमु ॥ ७० ॥

जग० सा देवांगना जगद्वरे विश्वप्रशस्ये अत्र वरे तथापि
उपाद्वरत् अदौक्यत् । किंविशिष्टा सा । हरिणा इन्नेन सकौतुक-

५ मीक्षिता, अन्तिकस्याः समीपस्याः, स्त्रियो धवलैः तथा जगु-
र्गायन्तिस्व । किमु इति संशये, कचिद्भवद्विस्मृतिशङ्कया भवन्ती
विस्मृतिस्तस्याः शङ्कया जगुः ॥ ७० ॥

१२ स पस्पृशे ह्यपि दुर्लभे पर-
स्त्रिया तथा च्छेकधिया कृतस्मितम् ।

अमुं कथंचिदधिबिन्दुमर्धत-

१५ ऋयुतं विनच्चीति गृहीतदंभया ॥ ७१ ॥

स० छेकधिया चतुरनुद्या तया देवांगनया कृतस्मितं

यथा भवति तथा स भगवान् ह्यपि पस्पृशे स्पृष्टः । किंलक्षणे

१६ हृदि । परस्त्रिया दुर्लभे दुःप्रापे । अपिशब्दोप्येतमेवार्थे धोत-

वति । किंविशिष्टया तया । इति गृहीतदंभया अमुना प्रकारे-

आद्यगृहीतभायया । इतीति किम् । हे स्वामिन् अमुं दधिबिन्दुं

१७ कथंचिद्वर्धतऋयुतं प्रतितं विनच्मि पृथक् करोमि ॥ ७१ ॥

अपि प्रवृत्तार्थविधिर्व्यूह्यी-

१८ दिग्दृष्ट्या नोदमनायत प्रशुः ।

समाधिनिर्धौतधियां न तादृशां,

स्वभावभेदे विषया प्रभूष्णवः ॥ ७२ ॥

अपि० प्रभुः स्वामी प्रवृत्तार्धविधिरपि समाचीर्णार्धविधिरपि १
वधूद्वयीदिदृक्षया सुमंगलासुनन्दयोर्विदृक्षया बिलोकनेच्छया
नोदममायत उत्सुको नामवत् । समाधिनिर्धौतधियां संतोषाधि-
समाधिना धौतबुद्धीनां तादृशां विषयाः स्वभावभेदे न प्रभूष्णवः १
समर्था न स्युः ॥ ७२ ॥

तदीयलावण्यरुचोरिवेर्ष्यया,

शरावयुग्मं लवणाग्निगर्भितम् ।

पुरो विमुक्तं सुदृशाम्रदिष्ट सो-

ऽनलोच्छ्वसत्पर्पटलीलयादिणा ॥ ७३ ॥

तदी० स भगवान् सुदृशा क्षिया पुरो अग्रे विमुक्तं शराव- १२
युग्मं, अनलोच्छ्वसत्पर्पटलीलया अनलेन वैश्वानरेण उच्छ्वासेन
प्रः पर्पटस्तस्य लीलया अदिणा चरणेन अम्रदिष्ट मृदितवान्,
किंविशिष्टं शरावयुग्मम् ? उल्लेक्ष्यते-तदीयलावण्यरुचोस्तस्य १५
मग्नचतो लावण्यकान्त्योरीर्ष्यया क्रोधनेन लवणाग्निग-
र्भितम् ॥ ७३ ॥

प्रगृह्य कौसुमसिन्धुं गलेऽबला,

बलात्कुपंत्सेनमनैष्ट मण्डपम् ।

अवाप्तवारा प्रकृतिर्यथेच्छया,

भगार्णवं चेतनमप्यधीश्वरम् ॥ ७४ ॥

प्रगृ० अबला स्त्री । एनं भगवन्तं कौसुमसिन्धुं कौसुमवस्त्रेण १६

गले प्रगृह्य, बलात्कुर्यन्ती मंडपमनैष्ट नीतवती । किलक्षणा स्त्रीः
 अवाप्तवारा प्राप्तावसरा । केव ? प्रकृतिरिव । यथा ह्यर्थे, यथा
 १ प्रकृतिः कर्मरूपा अवाप्तवारा प्राप्तावसरा सती चेतनं आत्मानं
 इच्छया भवार्णवं संसारसमुद्रं नयति । किलक्षणं एनं भगवंतं
 आत्मानं च । अधीश्वरमपि स्वामिनम् अधिकं समर्थं
 ३ मपि ॥ ७३ ॥

शतमखस्तमखंडितपौरुषं,
 सपदि मातृगृहे विहिताग्रहः ।

५ अभिनिवण्णवरेन्दुमुखीद्वयं,
 जिनवरं नवरंगभृदासयत् ॥ ७५ ॥

शत० नवरंगभृत् नवं हर्षरूपरयं (विभर्ति)वरतीति नव-
 १२ रंगभृत् । शतमख इन्द्रो विहिताग्रहः कृताऽऽग्रहः सन्, तं
 जिनवरं सपदि शदिति, मातृगृहे निवण्णवरेन्दुमुखीद्वयं अग्निं
 प्राप्तिविष्टवधूद्वयं, अभि. सन्मुखं आसयत् उपवेशयति सः ।
 १५ अभियोमे द्वितीया । किलक्षणं भगवन्तम् । अखंडितपौरुषं न
 खण्डितं पौरुषं आक्रमो यस्य स अखंडितपौरुषम् ॥ ७५ ॥

दृष्ट्वाऽऽयान्तं नोदतिष्ठाव नाथं,

३६ नाथ स्वास्याविष्कृतिः सङ्गता नौ ।
 आत्वेतीव स्वामिनोऽभ्यर्णभावे,
 ते नीरङ्गीगोपितास्ये अभूताम् ॥ ७६ ॥

दृष्ट्वा० अथानन्तरं ते सुमङ्गलासुन्दरे स्वामिनोऽभ्यर्णभावे
 ३३ स्वामीप्ये नीरङ्गीगोपितास्ये प्रदुष्यतां कदाचित् वदन्ते अभूताम् ।

किं कृत्वा ? उल्लेख्यते—इति ज्ञात्वा च । इतीति किम् ?
 आवां नाथं स्वामिर्न जायान्तं दृष्ट्वा नोदतिष्ठाव नोत्थिते । नौ
 आवयोः स्वस्य स्वस्य आत्मीयस्य आत्म्यस्य आविष्कृतिः १
 विकृतिः प्रकटीकरणं न संगता न युक्ता ॥ ७६ ॥

लावण्यवारिसरसो दयितादमुष्मात्,
 पातुं प्रकाशमनलं नयनद्वयं नौ ।
 पानेन तृप्तिरिह चौरिकया न काचि-
 देवं मिथोऽकथयतामपृथुस्वरं ते ॥ ७७ ॥

लाव० ते कन्ये अपृथुस्वरं मन्दस्वरं यथा भवति तथा १
 मिथः परस्परमेव कथयताम् । एवमिति किम् ? अमुष्मात्
 दयितात् भर्तुः सरसः सरोवरात्, लावण्यवारिमकाशं प्रकटं
 पातुं नौ आवयोर्नयनद्वयं लोचनयुगलं अनलं असमर्थम् । ११
 इह चौरिकया च पाने काचित् तृप्तिर्न ॥ ७७ ॥

शैशवावधिवधूद्वयदृष्टो-
 चापलं यदभवदुरपोहम् ।
 तत्समग्रमुपभर्तुं विलिल्ये,-
 ऽध्यापकान्तिक इवान्तिषदीयम् ॥ ७८ ॥

शैश० वधूद्वयदृष्टोः शैशवावधि नास्मादारम्ये यत् १०
 चापलं दुरपोहं दुस्त्याज्यं अभवत् । तच्चापलं समग्रं उपभर्तुं
 भर्तुः समीपे विलिल्ये विलयं यतम् । किमिव ? आन्तिषदीयं
 चापलमिव यथा आन्तिषदीयं छात्रसत्कं चापलं अध्यापकान्तिकं
 उपाध्यायसमीपे विलयं याति ॥ ७८ ॥

तारुण्येन प्रतिपतिमुखं प्रेरितोन्मादभाजा,
बाल्येनेषत्परिचयजुषा जिह्वतां नीयमाना ।

१ इष्टिर्वध्वोः समजनितरामेहिरेयाहिरातः,
श्रान्तेः पात्रं न हि सुखकरः सीमसन्धौ निवासः ॥७९॥

तारु० वध्वोर्द्वेष्टिः एहिरेयाहिरात् आगमनगमनतः श्रमस्य
१ पात्रं स्थानं समजनि । किंलक्षणा इष्टिः ? उन्मादभाजा तारुण्येन
बाल्येन पतिमुखं प्रति प्रेरिता । पुनः किंलक्षणा ? ईषत्परि-
चयजुषा बाल्येन जिह्वतां मन्दतां नीयमाना । हेतुमाह—हि
१ यस्मात् कारणात् सीमसन्धौ निवासः सुखकरो न
स्यात् ॥ ७९ ॥

जैनीं सेवां यो निर्भरं निर्मिमीते,
११ भोगाद्योगाद्वा तस्य यद्यैव सिद्धिः ।
हस्तालेपे त्वत्कं सिषेवे ययोः श्री-
वृक्षोऽभूदेकोऽन्यस्तयोः किं शमी न ॥८०॥

१२ जैनी० यः पुमान् जैनीं जिनसत्कं सेवां निर्भरं यथा
भवति तथा निर्मिमीते करोति । भोगात् वाऽथवा योगात् तस्य
पुंसः सिद्धिर्वश्यैव स्यात्, ययोर्वृक्षयोस्त्वक् हस्तालेपे तं जिनं
१४ सिषेवे सेवतेस, तयोर्मध्ये एको वृक्षः श्रीवृक्षोऽभूत्, श्रिया
रुद्रम्या वृक्षः, पक्षे पिप्पलः । अन्यो वृक्षः किं शमी न अभूत्
अपि तु अभूत्, एतावता श्रीवृक्षो भोगी ज्ञेयः, यस्य गृहे
श्रीः स एव भोगी इति न्यायात् । शमी च शमवान् योगी
१२ ज्ञेयः, एवं जिनसेवातो भोगात् योगाच्च तयोः सिद्धिर्जातेति

भावः ॥ 'श्रीवृक्षः कुंजराशन' इत्यादि पिप्पलनामानि । 'शमी
शमयते पापम्' इत्यादि लोका अपि वदन्ति ॥ ८० ॥

इति अंचलगच्छे कविचक्रवर्तिभीजयशेखरसूरिविरचितश्रीजैन- ३
कुमारसंभवस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिविरचितायां टीकायां
श्रीमाणिक्यसुन्दरसूरिशोभितायां चतुर्थ-
सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ३ ॥ ६

अथ पंचमः सर्गः ॥

वज्रिणा द्रुतमयोजि कराभ्यां,
कन्ययोरथ करः करुणाब्धेः ।

तस्य हृत्कलयितुं सकलाङ्गा-
लिङ्गनेऽपि किल कौतुकिनेव ॥ १ ॥

वज्रि० अथानन्तरं वज्रिणा हन्त्रेण करुणाब्धेः 'दुःख- १३
निरासनी भवेत् करुणा' तस्याः अब्धेः समुद्रस्य, एतावता
भगवतः करो हस्तः कन्ययोः सुमङ्गलासुनन्दयोः कराभ्यां द्रुतं
शीघ्रमयोजि योजयतेस्म । किलक्षणेन वज्रिणाः उत्प्रेक्ष्यते— १५
सकलाङ्गालिङ्गनेऽपि तस्य भगवतो हृत्कलयितुं कौतुकि-
नेव ॥ १ ॥

धावतामभिमुखं समवेतुं,
तत्करस्य च बधूकरयोश्च ।

अङ्गुलीयकमणिवृणिजालैः,

प्रष्टपचितुल्या मिमिले प्राक् ॥ २ ॥

धाव० तत्करस्य तस्य स्वामिनो हस्तस्य बधूकरयोश्च अभि- १३

मुखं सन्मुखं समवेतुं मिलितुं धावतां सतां, प्राक् पूर्वं अङ्गुली-
यकमणिघृणिजालैः अङ्गुलीयकमणीनां मुद्रिकारत्नानां घृणि-
जालैः किरणसमूहैः प्रष्टपत्तितुल्या अग्रेसरपदातिसदृशतया
मिमिले मिलितम् ॥ २ ॥

वामनामनि करे स्फुरणं यत्,

कन्ययोः शुभनिमित्तमुदीये ।

तत्फलं प्रभुकरग्रहमाप-

दक्षिणः क्षणफलः क तु वामः ॥ ३ ॥

१ वाम० कन्ययोर्वामनामनि करे हस्ते स्फुरणं यत् शुभनिमित्तं
उदीये उदितम्, 'अङ्गविस्फुरणं नृणां दक्षिणं सर्वकामदं ।
तदेव शस्यते सद्भिः, नारीणामदक्षिणमि'ति निमित्तशास्त्रात्,
१२ दक्षिणस्तत्फलं तस्य शुभनिमित्तस्य फलं प्रभुकरग्रहणं स्वामि-
पाणिग्रहणं आपत् प्राप्तः । इति वितर्के । वामः क्षणफलः
उत्सवफलः क वर्तते, वामो वामहस्तः प्रतिकूलो वा यः प्रति-
१५ कूलः स्यात् स उत्सवफलं क प्राप्नोति ! अपि तु न
कापीत्यर्थः ॥ ३ ॥

उत्तराधरतया दधदास्यां,

१६ तत्करे वरकरः स्फुटमूचे ।

अव्यवस्थ्यमधरोत्तरमावं,

योगभाजि पुरुषे प्रकृतौ च ॥ ४ ॥

२१ उत्त० वरकरस्तत्करे तयोः सुमङ्गलासुनन्दयोः करे उत्तरा-
धरतया आस्यां अवस्थितिं दधन् सन् अधरोत्तरमावं अधःस्थो-
परिस्थित्या अवस्थानं पुरुषे आस्मति, च अन्वत्, प्रकृतौ कर्मणि

योगभाजि संयोगभाजि सति सत्यां च अन्यवस्थं व्यवस्था-
रहितं स्फुटं प्रकटमूचे वक्ति स, “कस्यवि जीवो बलिओ
कस्यवि कम्माइं हुंति बलियाई” इत्याद्यागमवचनात् ॥ ४ ॥

तत्करे करशयेऽजनि जन्योः,
सञ्चरे सपदि सात्त्विकभावैः ।
सात्त्विको हि भगवाभिजभावं,
स्वेषु संक्रमयतेऽत्र न चित्रम् ॥ ५ ॥

तत्क० जन्योः बन्धोः सञ्चरे शरीरे सपदि तत्कालं
सात्त्विकभावैः अजनि जातं, सात्त्विकमावाध्यामी—स्तंभः १ २
स्वेदो २ ऽथ रोमाश्च ३ स्वरमेदश्च ४ वेपथुः ५ । वैवर्ण्यं ६
रोदनं चैव ७ प्रलये ८ त्यह सात्त्विकाः ॥ १ ॥ क सति !
तत्करे तस्य स्वामिनः करे हस्ते करशये हस्ते स्थिते सति ॥
हि निश्चितं । सात्त्विको भगवान्, निजभावं स्वेषु आत्मीयेषु
संक्रमयते, अत्र न चित्रं आश्चर्यं । सत्त्वेन धैर्येण चरतीति
सात्त्विकः, पक्षे सात्त्विका भावाः पूर्वोक्ताः । सात्त्विको हि ॥
सात्त्विकं भावमन्यत्र संक्रमयतीति, अत्र किं चित्रम् । शब्द-
च्छलमत्र ज्ञेयम् ॥ ५ ॥

शाल्ययौवनवयोवियदन्त-

१७

वर्तिनं जगदिनं परिवस्ते ।

रेजतुर्गवषणेऽहनि पूर्वा-

पश्चिमे इव करोपगृहीते ॥ ६ ॥

शाल्य० ते कल्ये, करोपगृहीते करेण प्राणिना उपगृहीते ॥

गृहीतहस्ते, जगदिनं जगन्नाथं परितो रेजतुः शोभिते, किं-
लक्षणं जगदिनम् ? बाल्ययौवनवयोवियदन्तर्वर्तिनं बाल्यं च
३ यौवनं च वय एव वियदाकाशं तन्मध्ये वर्तिनम् । के इव ?
पूर्वापश्चिमे करोषगृहीते इव, भूतघने वह्नि निरग्ने दिवसे
हनं सूर्यं वा परितो राजेते ॥ ६ ॥

५ पाणिपीडनरतोऽपि न पाणी
बालयोः स मृदुलावपिपीडत् ।
कोऽथवा जगदलक्ष्यगुणस्या-
६ मुष्य धृतमवबोद्धुमधीष्टे ॥ ७ ॥

पाणि० स भगवान् पाणिपीडनरतोऽपि पाणिपीडनं पाणि-
ग्रहणं, पक्षे पाणेः पीडनं व्यथनं तत्र रत आसक्तोऽपि
१२ बालयोः सुमंगलासुनंदयोः मृदुलौ सुकोमलौ पाणी हस्तौ
नापिपीडत् न पीडितवान्, अथवा कः पुमान् जगदलक्ष्य-
गुणस्य जगतां अलक्ष्यस्वरूपस्य, अमुष्य भगवतो धृतं
१५ चरित्रं अवबोद्धुं ज्ञातुं अधीष्टे समर्थो भवेत् ? अपि तु न
कोऽपि ॥ ७ ॥

तत्पुनर्न समयागततारा-
१० मेलपर्वणि वरस्य तयोश्च ।
धीरतां चपलतां न दृशः स्वां,
देहिनां हि सहजं दुरपोहम् ॥ ८ ॥

तत्पु० वरस्य श्रीशुद्धभक्त्य तयोश्च बध्वोर्दृशो दृष्टयः
२३ स्वां आशीर्यां धीरतां च पुनश्चपलतां समयागततारामेल-

पर्वणि अवसरायातपरस्परकनीनिकामेलनोत्सवे न तत्पुत्रः, हि
निश्चितं, देहिनां प्राणिनां, सहजं, दुरपोहं दुस्त्याज्यम् ॥ ८ ॥

स्वर्वधूविहितकौतुकगानो-

पद्मस्य वपुषि स्तिमितत्वम् ।

योगसिद्धिमवमेव मघोना-

शंकि वेद चरितं महतां कः ॥ ९ ॥

स्वर्व० मघोना इन्द्रेण अस्व भगवतो वपुषि शरीरे स्तिमि-
तत्वं निश्चलत्वं योगसिद्धिमवमेव योगसिद्धेः समुत्पन्नमेव
आशंकि शङ्कितम् । किंलक्षणं स्तिमितत्वम्? स्वर्वधूविहित-
कौतुकगानोपज्ञं स्वर्वधूभिर्देवाग्नाभिर्विहितं कृतं यत्
कौतुकगानं, तेन उपज्ञं प्रणीतम् । महतां चरितं को वेद को
जानाति, अपि तु न कोऽपि ॥ ९ ॥

वद्वान् वरवधूसिचयाना-

मंचलान् स्वयमथाशु शचीशः ।

एवमस्तु भवतामपि हार्द-

ग्रन्थिरश्लथ इति प्रथितोक्तिः ॥ १० ॥

वद्व० अथानन्तरं शचीश इन्द्रः वरवधूसिचयानां वरवधूनां
सिचयानां वस्त्राणां अञ्चलान् आशु शीघ्रं स्वयं वद्वान् । किं-
लक्षणः इन्द्रः? इति प्रथितोक्तिः, इति अनुना प्रकारेण
विस्तारितवचनः । इतीति किम्? एवं अनुना प्रकारेण
भवतामपि हार्दग्रन्थिः हार्दस्थ सेहस्व ग्रन्थिः अश्लथो
हृदोऽस्तु ॥ १० ॥

एणदग्द्वयमुदस्य मघोनी,
वासवश्च वरमद्भुतरूपम् ।

१ वेदिकामनयतां हरिदुच्चै-
र्वंशसंकलितकांचनकुंभाम् ॥ ११ ॥

एण० मघोनी इन्द्राणी एणदग्द्वयं वधूद्वयं, च पुनर्वा-
१ सब इन्द्रोऽद्भुतरूपं वरं उदस्योत्पात्त्य वेदिकां चतुरिकामानयतां
गृहीतवन्तौ, किल्लक्षणां वेदिकाम् ! हरिदुच्चैर्वंशसंकलितकाञ्चन-
कुम्भां हरितो नीला एतावता आर्द्रा उष्णा वंशास्तैः संकलिताः
२ कांचनकुंभाः, सुवर्णकलशा यस्यां सा ताम् ॥ ११ ॥

कोऽपि भूधरविरोधिपुरोधा-
स्तत्र नूतनमजीज्वलदग्निम् ।

१२ यः समः सकलजन्तुषु योग्यः,
स प्रदक्षिणयितुं न हि नेतुः ॥ १२ ॥

को० कोऽपि भूधरविरोधिपुरोहितः, तत्र तस्यां वेदिकामां
१५ नूतनं नवीनं अग्निं अजीज्वलत् उवालयति स्म । यो अग्निः
सकलजन्तुषु, सर्वमाणिषु समः सदृशोऽस्ति, सोऽग्निर्नेतुः
स्वामिनः प्रदक्षिणयितुं न हि योग्यः ॥ १२ ॥

१६ मंत्रपूतहविषः परिषेका-
दुत्तरोत्तरशिखः स वमासे ।
स्रचयन् परमहःपदमसौ,
यावद्वायुरधिकाधिकदीप्तिम् ॥ १३ ॥

१७ मंत्र० सोऽग्निः मंत्रपूतहविषः परिषेकात् संश्लेष्य पूतस्व

पवित्रस्य हविषो होतव्यद्रव्यस्य परिषेकात् सेचनात् उत्तरो-
त्तरशिसोऽधिकाधिकविशेषः स यभासे दीप्यते स्म । किं कुर्वन्
अग्निः ? अस्मै भगवते यावदायुः, आयुर्यावदधिकाधिकदीप्तिं ३
सूचयन् कथयन् । किंविशिष्टोऽग्निः ? परमहःपदं परं प्रकृष्टं
महस्तेजस्तस्य पदं स्थानम् ॥ १३ ॥

हेन्नि धाम मदुपाधि कथं ते,
मां विना वपुरदीप्यत हैमम् ।

प्रष्टुमेवमनलः किमु धूमं,

स्वांगजं प्रभ्रमभि प्रजिघाथ ॥ १४ ॥

हेन्नि० अनलो वैश्वानरः स्वांगजं आत्मीयपुत्रं घूमं प्रसुं
अभि स्वामिसंमुखं किमु एवं प्रष्टुं प्रजिघाथ ग्रहिणोतिस्म ।
एवमिति किम् ? हे स्वामिन् ! हेन्नि सुवर्णे धाम तेजो मदुपाधि १२
मभिमितं वर्तते । मां विना ते तव हैमं वपुः सुवर्णमयं
शरीरं कथमदीप्यत ? ॥ १४ ॥

सोऽभितः प्रसृतधूमसमूहा-

श्चिष्टकांचनसमद्युतिदेहः ।

स्वां सखीमकृत सौरभलुभ्य-

द्भंगसंगमितचंपकमालाम् ॥ १५ ॥

सो० स भगवान् अभितः समंततः प्रसृतधूमसमूहाश्चिष्ट-
कांचनसमद्युतिदेहः, प्रसृतेन धूमसमूहेन आच्छिष्टः आलङ्कितः,
काञ्चनसमद्युतिः सुवर्णसमानकान्तिर्देहो यस्य स एवंविधः स्मृ ११
सौरभलुभ्यद्भंगसंगमितचंपकमालां, सौरभ्येण सुनिपलेन
लुभ्यन्ते भृगा अमरासौः भ्रंगसितां मिलित्वां, चंपकमालां, १३

स्वां सखीमकृत । एतावता गौरवर्णत्वात् चंपकमालासदृशो
भगवतो देहः, तत्र लम्बो धूमश्च अमरसमूहसदृशः, एवं भगवतो
१ देहस्य चंपकमालायाश्च सखीत्वं सादृश्यं ज्ञेयमिति ॥ १५ ॥

धूमराशिरसितोऽपि चिरंध्यो-

लोहितत्वमतनोन्नयनानाम् ।

२ चूर्णकश्च धवलोऽपि रदानां,
रागमेधयति रागिषु सर्वम् ॥ १६ ॥

धूम० असितोऽपि कृष्णोऽपि धूमराशिश्चिरंध्योर्वधूयोर्न-
३ यनानां लोचनानां लोहितत्वं आरक्तत्वं अतनोत् करोतिस्म । च
पुनः । धवलोऽपि चूर्णको रदानां दन्तानां लोहितत्वं आरक्तत्वं
अतनोत् कृतवान्, रागिषु रागवत्सु सर्वं वस्तु रागं एधयति
४ वर्धयति ॥ १६ ॥

पद्मिनीसमवलंबितहस्तो,

बभ्रुमभ्रमददभ्रतराविः ।

५ स प्रदक्षिणतया परितोऽग्निं,
तं शुचिं विबुधवल्लभगोत्रम् ॥ १७ ॥

पद्मि० स भगवान् पद्मिनीसमवलंबितहस्तः पद्मिनी-
६ लक्षणाभ्यां सुमंगलासुनन्दाभ्यां समवलंबितहस्तः सन् बभ्रुं
पीतवर्णं अग्निं प्ररितः प्रदक्षिणतया अभ्रमत् अभ्रमतिस्म । अभ्रमत्
इति 'अमृषू अभ्रमस्थाने' इति दिवादिधातुः परं । 'आसन्नास-
७ अभ्रमकृमभ्रमसिधुदिलुचियसिसंयसेवा' (३।४।७३) इतिसूत्रेण
विकल्पात् दिवादौर्ध्वं भवति, अत्र किलक्षणा भगवान्
८ अदभ्रतराविं अदभ्रतरं बहुतरं अविस्तेजो यस्य सः, पुनः किं

लक्षणः ? शुचिः पवित्रः । किंविशिष्टं अग्निम् ? विबुधवल्लभगोत्रं
विबुधानां देवानां वल्लभं गोत्रं नाम यस्य सः, 'अग्निमुखा वै
देवा' इति वचनात्, द्वितीये अर्थे शुचिः सूर्यो विबुधानां
वल्लभं गोत्रं पर्वतं मेरुं प्रदक्षिणतया अमति । किंवि-
शिष्टः सूर्यः ? पद्मिनीभिः कमलिनीभिः समवलंबिता हस्ताः
करा यस्य सः । शेषं पूर्ववत् ॥ १७ ॥

यत्तदा अमिरतः परितोऽग्निं,
मङ्गलाष्टकरुचिर्विभुरासीत् ।

कुर्वतोऽस्य पुरतः किमजसं,

मङ्गलाष्टकमतो मतिमन्तः ॥ १८ ॥

यत्त० विभुः स्वामी तदा तस्मिन्नवसरे अग्निपरितो अग्नि-
र्जमणं तस्यां रत आसक्तः सन् यन्मङ्गलाष्टकरुचिरासीत्, अतः १८,
कारणात् मतिमन्तो विद्वांसः अस्य भगवतः पुरतोऽग्ने किं
अजसं निरंतरं मङ्गलाष्टकं कुर्वते ॥ १८ ॥

श्यालकप्रतिकृतिः प्रभुपादा-

गुष्ठमिष्टविभवेच्छुरगृहात् ।

पूर्णमेष तमितोऽस्य निरुचे,

श्रीगृहाधिकमलाग्रदलत्वम् ॥ १९ ॥

श्याल० श्यालकप्रतिकृतिः श्यालकसदृशः पुमान् इष्टं
अभीष्टं, विभवं द्रव्यं, इच्छतीति, इष्टविभवेच्छुः सम् प्रभु-
पादांगुष्ठं स्वामिसत्करणस्यांगुष्ठं अमृष्टात् गृहीतवान्, १९
श्यालकप्रतिकृतिः, पूर्णं संपूर्णं तं विभवं इतः प्राप्तः सम्
अस्य प्रभुपादांगुष्ठस्य श्रीगृहाधिकमलाग्रदलत्वं, श्रिया लक्ष्म्या १९

गृहं यत् अंग्रिकमलं चरणकमलं तस्य अग्रदलत्वं निरूचे
निश्चितमूचे । कोऽर्थः ? स्वामिसत्कचरणकमले निश्चितं लक्ष्मीर्व-
३ सति, यः कोऽपि एकचित्तः तत् सेवते स लक्ष्मीमवश्यं
प्राप्नोत्येव ॥ १९ ॥

पाणिमोचनविधावथ सार्द्ध-

४ द्वादशास्य पुरतोऽर्जुनकोटीः ।

वासवः समकिरत् कियदेतत्,

तस्य यः करवसच्छतकोटिः ॥ २० ॥

५ पाणि० अथानन्तरं वासव इन्द्रः अस्य भगवतः पाणि-
मोचनविधौ पुरतो अग्रे सार्द्धद्वादश अर्जुनकोटीः सुवर्ण-
कोटीः, समकिरत् निक्षिप्तवान् । तस्य एतत् कियद् यः
१५ करवसच्छतकोटिः, करे धरन्ती शतसंख्याकोटिः शतकोटिर्वज्रं
वा यस्य स ईदृक् वर्तते ॥ २० ॥

रोहणाद्रिबिलवासितयाऽन्यो-

३५ पक्रियाव्रतमहारि पुरा यैः ।

तैस्तदा गिरिभिदास्य वितीर्णैः

स्वीयसृष्टिफलमाप्यत रत्नैः ॥ २१ ॥

३६ रोह० यैः रत्नैः पुरा पूर्वं रोहणाद्रिबिलवासितया रोहणा-
चक्रसत्कगङ्गरवासित्वेन अन्योपक्रियाव्रतं परोषकारकरणव्रतं
अहारि । तदा तस्मिन्नवसरे तैः रत्नैः गिरिभिदा इन्द्रेण अस्य
भगवतो वितीर्णैर्व्रतैः, सद्भिः स्वीयसृष्टिफलं आप्यत, प्राप्यते

३७ ॥ २१ ॥

पाः पुरो भवतास्य विमुक्तास्ता
वदामि विशदा भुवि मुक्ताः ।

क्षारपंकवसनादितरासां,

क्षीण एव खलु शुक्तिमगर्वः ॥ २२ ॥

पा० भवता इन्द्रेण अस्य भगवतः पुरो अग्रे या मुक्ता विमुक्ताः, अहं भुवि पृथ्व्यां ता मुक्ता मौक्तिकानि विशदा उज्ज्वला वदामि, तद्यथा—‘तारं वृत्तं गुरु क्षिप्रं कोमलं निर्मलं तथा । षड्भिर्गुणैः समायुक्तं मौक्तिकं गुणवत् स्मृतम्’ ॥ १ ॥ ईदृग्गुणयुक्ता दोषमुक्ता मुक्ता विशदा उच्यन्ते, इतरासां मुक्तानां क्षारपंकवसनात्, खलु निश्चितं, शुक्तिमगर्वः भवलितागर्वः क्षीण एव ॥ २२ ॥

दीपकाः सदसि यन्मणिजालैः,

क्रोधिताः स्वमहसा परिभूय ।

कुत्फलं शलभकेषु वितेनु-

स्ता अबौक्यदमुष्य स भूषाः ॥ २३ ॥

दीप० स इन्द्रोऽमुष्य भगवतो द्वारार्द्धद्वारकटककेयूर-
नक्षत्रमालास्ता भूषा आभरणान्यबौक्यत् दौकितवान् । सदसि
समायां दीपकाः यन्मणिजालैर्यासां भूषाणां मणिसत्ककिरण-
समूहैः स्वमहसा आत्मीयतेजसा परिभूय पराभवस्थानं कृत्वा
क्रोधिता ईर्ष्या प्रापिताः सन्तः कुत्फलं क्रोधफलं शलभकेषु
पतंगेषु वितेनुश्चक्रुः ॥ २३ ॥

श्लक्ष्णशुभ्रमृदुरादित रंभा-

स्तंभमङ्गभवतंतुसमूहः ।

यद्गुणोपमितिलेशमृशुक्ष-

स्तानि तस्य सिचयान्युपनिन्ये ॥ २४ ॥

१. श्लक्ष्ण० ऋशुक्ष इन्द्रस्तानि सिचयानि चीनांशुकपट्टांशुक-
गोर्जनेर्मनीलनेत्र ! हीरागर वहरागर जादरमेघाढंबरप्रभृति-
वस्त्राणि उपनिन्ये षौकयामास । सिचयशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गे
२. ज्ञेयः । रम्भास्तंभभंगभवतंतुसमूहः—रम्भा कदली तस्याः स्तंभस्तस्य
यो भंगस्तद्भवस्तंतुसमूहः । यद्गुणोपमितिलेशं येषां सिचयानां
गुणास्तंतवस्तेषां उपमितिलेशं उपमानभवं आदित गृह्णाति स्म ।
३. किलक्षणः रम्भास्तंभभंगभवतंतुसमूहः ! श्लक्ष्णः शुभ्रः मृदुः
सूक्ष्मः धवलकुसुमालः ॥ २४ ॥

यन्मरीचिनिकरे ननु विष्व-

१. द्रीचिवीचिसदृशे जलराशेः ।

पोतति स्म सयुवापि निविष्टो,

रत्नविष्टरमदात्स तमसौ ॥ २५ ॥

२. यन्म० स इन्द्रः असौ भगवते तं रत्नविष्टरं रत्नमयं सिंहा-
सनं अदात् । स भगवान् युवापि तरुणोऽपि यत्र रत्नासने
निविष्टः सन् यन्मरीचिनिकरे यस्य रत्नासनस्य किरण-
३. समूहे पोतति स्म, पोतो बालः प्रवहणं वा तद्वदाचरति स्म ।
किंविशिष्टे यन्मरीचिनिकरे ? ननु निश्चितं विष्वद्रीचि
४. विष्वग् समंततः प्रसूत्रे 'सर्वादिविष्वग् देवा०' (सि० द्वै०
३।२।१२२) इत्यादिसूत्रेण विष्वद्रीचिनिष्पत्तिः । पुनः
५. किम् ? जलराशेः समुद्रस्य वीचिभिः कल्लोलैः सदृशे ॥ २५ ॥

छत्रमनुदितचारिम चोक्षे,
 चामरे शयनमुच्चविशालम् ।
 यन्मनोऽभिमतमन्यदपीन्द्रा-

द्वस्तु स स्तुतिपदं तदवाप ॥ २६ ॥

छत्र० अनुदितचारिम अनुदितः अज्जितः चारिमा रम-
 णीयत्वं यस्य तत् छत्रम्, चोक्षे पवित्रे चामरे, उच्चविशालं च
 शयनं । अन्यदपि यद्वस्तु मनोहारि तद्वस्तु भगवान् इन्द्रात्
 जवाप प्राप्तः । किंविशिष्टं वस्तु ? स्तुतिपदं स्तुतेः स्तुत्यायाः
 पदं स्थानम् ॥ २७ ॥

नायकस्त्रिभुवनस्य न चार्थी,
 दायकश्च कथमस्य दिवीशः ।

किन्तु बाहितमुवाच विवाह-

प्रान्तरं तनुमृतामयमेवम् ॥ २७ ॥

नाय० त्रिभुवनस्य नायकोऽर्थी याचको न स्यात्, दिवीशः
 इन्द्रः अस्य भगवतो दायकः कथं स्यात् । किन्तु अयं भगवान्
 तनुमृतां प्राणिनां विवाहप्रान्तरं विवाहस्य दूरस्थानमार्गं
 एवं अमुना प्रकारेण बाहितं उवाच ॥ २८ ॥

बल्लनावसरपाणिगृहीती-

वक्रसंगमितपाणिराजत् ।

जातयत्न इव जातिविरोधं,

सोमतामरसयोः स निहन्तुम् ॥ २८ ॥

बल्ल० स भगवान् बल्लनावसरपाणिगृहीतीवक्रसंगमित- २९

पाणिः, बल्लनावसरे भोजनावसरे पाणिगृहीत्योः पर्योः वक्त्रे
मुखे संगमितो मेलितः पाणिः हस्तो येन स, एवंविधः सन्
२ अराजत शोभितः, उत्प्रेक्ष्यते—सोमतामरसयोश्चन्द्रकमलयो-
र्जातिविरोधं निहन्तुं विनाशयितुं जातयक्षः कृद्रोपक्रम इव ।
एतावता पर्योः मुखचन्द्रः प्रभोर्हस्तकमलमिति भावः ॥ २८ ॥

६ भक्ष्यमादतुरिमे पतिपाणि-
स्पर्शपोषितरसं मुदिते यत् ।
तज्जनेन युवतीजनवृत्तेः,

७ पुंस्त्ववस्थितिरिति प्रतिपेदे ॥ २९ ॥
भक्ष्य० इमे सुमङ्गलासुनन्दे मुदिते हर्षिते सत्यौ पति-
पाणिस्पर्शपोषितरसं पतिपाणिर्भर्तृहस्तस्पर्शेन पोषितरसं यद्भक्ष्यं
११ आदतुः भुञ्जते स, तत् तस्मात् कारणात्, जनेन लोकेन
इति प्रतिपेदे प्रतिपक्षं आहतम् ! इतीति किम् ? युवती-
जनवृत्तेः स्त्रीजनस्य वृत्तेर्निर्वाहस्य पुंसि पुरुषे अवस्थितिः अवस्थानं
१५ ज्ञेयं, स्त्रीणां पुरुषानिर्वाह इति भावः ॥ २९ ॥

पाणिना प्रभूरथ प्रणयिन्पो-
र्यत्तदा किमपि भक्ष्यमभुङ्क्त ।
१८ ग्रामवेऽपि नृषु यौषिदधीनं,
भोजनं तदिति को न जगाद ॥ ३० ॥

पाणि० अथानन्तरं प्रभुः प्रणयिन्योः पर्योः पाणिना
२१ हस्तेन तदा तस्मिन्नावसरे यत्किमपि भक्ष्यं अभुङ्क्त । तत्
तस्मात् कारणात् इति को न जगाद अपितु सर्वः कोपि
२३ जगौ । इतीति किम् ? नृषु पुरुषेषु ग्रामवेपि प्रभुत्वेपि

सति भोजनं योषिदधीनं योषितां स्त्रीणां अधीनं आयत्तं
शेषम् ॥ ३० ॥

वासवोऽथ वसनांचलमोक्षं,

१

निर्ममे विधिवदीशवधूनाम् ।

विश्वरक्षणपरस्य पुरोऽस्या-

ऽचेतनेष्वपि चिरं न हि बन्धः ॥ ३१ ॥

२

वास० अयानन्तरं वासव इन्द्रः ईशवधूनां विधिवल्लो-
कोक्तप्रकारेण वसनांचलमोक्षं निर्ममे कृतवान् । विश्वरक्ष-
णपरस्य अस्य भगवतः पुरः अचेतनेष्वपि बन्धश्चिरं न हि
स्यात्, 'अजीवाणारंभं' इत्यागमेऽपि वचनं ॥ ३१ ॥

ऊढवद्विभ्रमुत्सेन्दुनिरीक्षा-

मेदुरप्रमदवारिषिवीच्यः ।

१३

नाकिनां हृदयरोधसि लम्भा-

स्तेनिरे तुमुलमंबरपूरम् ॥ ३२ ॥

ऊढ० ऊढवत्परिणीतप्रभोर्मुत्सेन्दोर्मुसचन्द्रस्य निरीक्षातो ॥
दर्शनतो मेदुराः स्थूलाः प्रमदवारिषेः हर्षसमुद्रस्य वीच्यः
कल्लोला नाकिनां देवानां हृदयरोधसि हृत्पदे लम्भाः
सत्योऽम्बरपूरं आकाशपूरणसमर्थे, तुमुलं कोलाहलं तेनिरे ॥
कुर्वन्तिस्म ॥ ३२ ॥

यकनर्त मधवानववाक्त्वं,

नात्र शंभुमरतौ विभृतः स्म ।

३१

तद्विवाहविधिसिद्धनिजेच्छा-

भूरभूत्प्रमद एव गुरुस्तु ॥ ३३ ॥

३२

यत्नः मधवा इन्द्रो यजनतः । अत्र नृत्ये शंसुभरतौ शंसुः
 ईश्वरो महानटत्वात्, भरतो भरतशास्त्रकर्तृत्वात् अनघवाक्त्वं
 १ अनघा निर्दुष्टा वाग् वाणिस्तस्या भावः अनघवाक्त्वं एतावता
 उपदेशकत्वं न विमृतः स्म । तु पुनः । तद्विवाहविधिसिद्ध-
 निजेच्छामूस्तस्य स्वामिनो विवाहविधेः सिद्धाः निष्पन्ना
 २ या निजेच्छा ततो भूत्यन्तः, प्रमदो हर्षः एव गुरुरभूत् ।
 गुरुराचार्यः प्रौढो वा, गुरुहीना च नृत्यादिकला न
 स्यात् ॥ ३३ ॥

१ नृत्यतोऽस्य करयुग्ममलासी-
 न्मुक्तिमेवमुपरोद्धुमिवोर्ध्वम् ।

नात्र नेतरि विरक्तिययस्यां,

१२ संप्रति प्रहिणुया वरणाय ॥ ३४ ॥

नृत्यः ० अस्य इन्द्रस्य नृत्यतः सतः करयुग्मं ऊर्ध्वं अलासीत्,
 किं कर्तुं ! उन्नेष्यते—मुक्तिं एव उपरोद्धुमिव । एवमिति
 १३ किम् ! न अत्र अस्मिन्, नेतरि स्वामिनि संप्रत्यधुना विरक्ति-
 ययस्यां वैराग्यसत्तां वरणाय प्रहिणुया नैव प्रेषये ॥ ३४ ॥

अङ्गहारभरमङ्गुरहार-

१४ स्रस्तमौक्तिकमिषामृतविन्दून् ।

अप्सरःसरसगानसमाने,

नर्तनेऽतत शचीप्रमदाब्जिः ॥ ३५ ॥

१५ अङ्गः ० शचीप्रमदाब्जिः इन्द्राणीहर्षसमुद्रः अप्सरः-

सरसगानसमाने नर्तने नृत्यावसरे सति अङ्गहारभरमङ्गुरहार-

१६ स्रस्तमौक्तिकमिषामृतविन्दून्—अङ्गहारभरेण अङ्गविक्षेपसमूहेन

भङ्गुराः शुद्धिता हारास्तेभ्यः सस्तक्षरितमौक्तिकमिश्रदमृतविन्दून्
अतस्त विस्तारयति स्म ॥ ३५ ॥

गेयसारधवलः प्रमदौघैः,

क्रीबदुर्वहकरग्रहचिह्नः ।

सोऽभ्यगाद्गृहमथो परदेशा-

भूमिपाल इव लब्धमहेलः ॥ ३६ ॥

गेय० अथो अथानन्तरं स भगवान् गृहं अभ्यगात् गृहं
प्रति ययौ । किंविशिष्टः भगवान् ? प्रमदानां स्त्रीणां समूहैर्गेयाः
सारा धवल यस्य सः । पुनः किंविशिष्टः ? क्रीबैः षण्डैः दुर्वहं
करग्रहं चिह्नं (यस्य) पाणिग्रहणचिह्नं यस्य सः । पुनः किंविशिष्टः ?
कब्धे माप्ते महेले क्रियौ येन सः । क इव ? भूमिपाल इव,
यथा भूमिपालो राजा परदेशात् गृहं अभ्येति । किंविशिष्टः ?
भूमिपालः ? प्रमदानां हर्षाणां समूहे गेयं, सारं बलं तेन धवल
लज्जवलः । पुनः किंविशिष्टः ? क्रीबैः कातरैर्दुर्वहं करग्रहस्य
सर्वदेशदण्डग्रहणस्य चिह्नं यस्य सः । पुनः किंविशिष्टः ? कब्धो १५
महती इला पृथ्वी, ईडा स्तुतिर्वा येन सलब्धमहेलः ।
कल्योरैक्यम् ॥ ३६ ॥

स्वामिनः पथि यतः पुरतो य-

स्तरपूरनिनदः प्रससार ।

स स्वमंदिरगतासु वभारा-

कृष्टिमंत्रतुलनां ललन्तसु ॥ ३७ ॥

स्वामि० स्वामिनः श्रीकृष्णभदेवस्य पथि मार्गे यतः. शृङ्खलतः
सतो यस्तत् १ वितत २ घन ३ शुभिराणां ४ दूराणां पूरस्य १६

निनदो ध्वनिः प्रससार, स तूरपूरनिनदः समन्दिरगतासु
आत्मीयावासस्थितासु ललनासु स्त्रीषु आकृष्टिमंत्रतुलनां
३ नभार । कोऽर्थः ? तूरपूरनिनदेन स्वामिनं नवपरिणीतं
सवधूकमागच्छन्तं श्रुत्वा स्त्रियः सर्वव्यापारं विमुच्यागता
विलोकनायेति भावः ॥ ३७ ॥

६ पंक्तिमौक्तिकनिवेशनिमित्तं,
स्वक्रमांगुलिकया धृतसूत्राम् ।

हारयष्टिमवधूय दधावे,

७ वीरुधं करिवधूरिव काचित् ॥ ३८ ॥

पंक्ति० काचित् स्त्री हारयष्टिं अवधूयाचगणय्य दधावे
धाविता । केव ? करिवधूरिव यया करिवधूर्हस्तिनी वीरुधं
१२ वल्ली अवधूय धावति । किंविशिष्टां हारयष्टिम् ? पंक्तिमौक्तिक-
निवेशनिमित्तं पंक्त्या मौक्तिकनिवेशार्थं स्वक्रमांगुलिकया
आत्मीयचरणांगुष्ठेन धृतसूत्राम् ॥ ३८ ॥

१५ कापि नार्ययमितश्रुयनीवी-
प्रक्षरन्निवसना(प्य?) ललजे ।-

नायकानननिवेशितनेत्रे,

१६ जन्यलोकनिकरेऽपि समेता ॥ ३९ ॥

कापि० कापि स्त्री अयमितश्रुयनीवी अयमिताया
अत एव हेतोः श्रुयाया नीव्या मेखलायाः प्रक्षरन्निवसनापि
क्षरद्वयापि सती न, ललजे । लज्जाया अभावहेतुमाह, किंलक्षणा
१७ काचित् ? जन्यलोकनिकरे समेतापि । किंविशिष्टे जन्यलोक-

निकरे ! नायकानननिवेशितनेत्रे नायकस्य श्रीऋषभदेवस्य
आनने मुखे दत्तलोचने ॥ ३९ ॥

तत्समिन्निशमनोच्छ्वसितान्या,

कंचुकश्रुटिपट्टकृतवक्षाः ।

यौवनोत्कटकटाक्षितकुन्तैः,

पाटितापि सुभटीव पुरोऽभूत् ॥ ४० ॥

तत्सं० अन्या श्री यौवनोत्कटकटाक्षितकुन्तैर्यौवनेन
उत्कटास्तरुणाः पुरुषास्तेषां कटाशा एव कुन्ताः भल्लस्तैः
पाटितापि विदारितापि सुभटीव पुरोऽग्नेऽभूत् । किलक्षणा
अन्या ! तत्समिन्निशमनोच्छ्वसिता तस्य भगवतः समित् सभा
संभ्रामो वा तस्य निशमनेन निरीक्षणेन उच्छ्वसिता । पुनः
किलक्षणान्या ! कंचुकश्रुटिपट्टकृतवक्षाः, कंचुकः कंचुलिका ३९
जरादावा (?) तस्या श्रुटिः ज्रोष्टनेन पट्टकृतं वक्षो हृदयं यस्याः
सा कंचुकश्रुटिपट्टकृतवक्षाः ॥ ४० ॥

तूर्णिमूढदृग्पास्य रुदन्तं,

पोतमोतुमधिरोप्य कटीरे ।

कापि धावितवती नहि जज्ञे,

हस्यमानमपि जन्यजनैः स्वम् ॥ ४१ ॥

तूर्णि० कापि श्री जन्यजनैः स्वं हस्यमानमपि नहि जज्ञे
नहि ज्ञातवती । किं कृतवती ! पोतुं बालं रुदन्तं अपास्य
त्यक्त्वा ओतुं बिडालं कटितटे अधिरोप्य धावितवती । ४१
किलक्षणा श्री ! तूर्णिमूढदृक्, तूर्ण्या औत्सुक्येन मूढा
दृष्टिर्यस्याः सा तूर्णिमूढदृक् ॥ ४१ ॥

कज्जलं नखशिखासु निवेश्या-
लक्तमश्वणि च वीक्षणलोला ।

३ कण्ठिकां पदि पदांगदमुच्चैः
कण्ठपीठलुठितं रचयन्ती ॥ ४२ ॥

मञ्जनात् परमसंयतकेशी,
वैपरीत्यविधृतांशुकयुग्मा ।

काचिदागतवती ग्रहिलेव,
श्रासहेतुरजनिष्ठ जनानाम् ॥ ४३ ॥

५ युग्मम् ॥

कज्ज० मञ्जनात्० परमसंयतकेशी वैपरीत्यविधृतांशुक-
युग्मा काचिदागतवती ग्रहिलेव । काचित् स्त्री ग्रहिलेव आगत-
१२ वती आयाता सती जनानां लोकानां श्रासहेतुरजनिष्ठ जाता ।
किलक्षणा स्त्री । वीक्षणलोला विलोकनचपला । किं कुर्वती ।
कज्जलं नखशिखासु निवेश्य । च पुनः, अलक्तं अश्वणि
१५ लोचने निवेश्य, कण्ठिकां कण्ठिकाभरणं पदि चरणे निवेश्य,
पदांगदं नूपुरं उच्चैः कण्ठपीठलुठितं रचयन्ती ॥ पुनः किं-
लक्षणा स्त्री । मञ्जनात् परं स्नानादनन्तरं असंयतकेशी अवद्ध-
१८ कुन्तला । पुनः किलक्षणा स्त्री । वैपरीत्यविधृतांशुकयुग्मं परिधान-
वशां स्त्रीर्वै. शीर्षवस्त्रं परिधाने, एवं विपरीतत्वेन धृतवस्त्र-
युग्मा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ युग्मम् ॥

यौवनेन जविना चरवीक्षा-

धाविना विधुरितप्रसरान्या ।

पत्युरिष्टमपि मंदितचारं

स्वं निनिन्द जघनस्तनभारम् ॥ ४४ ॥

निर्मि० अन्या स्त्री पत्युरिष्टमपि भर्तुरमीष्टमपि, मन्दित-३
चारं मन्दीकृतगमनं, स्वं आत्मीयं जघनस्तनभारं निनिन्द ।
किंलक्षणा स्त्री अन्धा ? जविना वेगवता यौवतेन युवतीसमूहेन
विधुरितप्रसरा मन्दीकृतत्वरितरागमना । किंलक्षणेन यौवतेन ?
वरवीक्षार्थं धाविना ॥ ४४ ॥

निर्निमेषनयनां नखचर्या-

अस्पृष्टभूमिपराभिद दृष्ट्वा ।

को नु देव्यजनि पश्यत देव-

ध्यानतो हृतमसाविति नोचे ॥ ४५ ॥

निर्नि० इह समुदये अपरां स्त्रियं निर्निमेषां निमेषरहित-१६
लोचनां नखचर्यास्पृष्टभूमिं दृष्ट्वा कः पुमान् इति न ऊचे,
इतीति किम् ? भो ! भो ! जनाः पश्यत । असौ स्त्रीषु । इति
वितर्के । देवध्यानतो हृतं स्त्रीभ्रं देव्यजनि, यतो देवतापि १५
निर्निमेषलोचना अस्पृष्टभूमिश्च स्यात्, 'चतुरंगुलेन भूमिं न
छिबन्ति सुरा जिणा विन्ति', इति वचनात् ॥ ४५ ॥

प्रागपि प्रभुरभूद्रमणीयः,

काधिकास्य विदधे विबुधैः श्रीः ।

यत्त एव परियन्त्यमुमन्या,

तदिदं भूरिति सेष्यमुवाच ॥ ४६ ॥

प्राग० अन्या स्त्री तदिदं भूरिति सेष्यमुवाच ॥ ४६ ॥

इति अमुना प्रकारेण, सेष्यै ईर्ष्यासहितं यथा भवति तथा
 उवाच । इतीति किम् ? प्रभुः स्वामी प्रागपि अग्रेऽपि रमणीयोऽ-
 भूत् । विबुधैर्देवैरस्य भगवतः काऽधिका श्रीः शोभा विदधे
 कृता । यत् यस्मात् कारणात्, त एव विबुधा अमुं भगवन्तं
 परियन्ति परिवृण्वन्ति ॥ ४६ ॥

६ मुञ्च वर्त्म सखि ! पृष्ठगतापि,
 त्वं निभालयसि नाथमकृच्छम् ।
 इत्युपास्यचतुर्वाक् पुरतोऽभूत्,
 ७ कापि सर्ववपुरुषतरांग्याः ॥ ४७ ॥

मुञ्च० कापि सर्ववपुरुषां मनशरीरा स्त्री उच्चतरांग्याः
 लघैस्तरायाः स्त्रिया इति अमुना प्रकारेण उपास्यचतुर्वाक्
 ११ गृहीतचतुर्वचना सती पुरोऽग्रेऽभूत् । इतीति किम् ? हे
 सखि ! त्वं वर्त्म मार्गं मुञ्च, त्वं पृष्ठगतापि पृष्ठौ स्थितापि
 सती नाथं स्वामिनं अकृच्छं सुखेन निभालयसि विलोक-
 १५ यिष्यसि ॥ ४७ ॥

एवमद्भुतरसोम्भितनारी-
 नेत्रनीलनलिनांचितकायः ।

१८ तासु काञ्चनमुदं प्रददानः,
 स्नालयाग्रमगमज्जगदीशः ॥ ४८ ॥

एव० जगदीशो जगन्नाथः स्नालयाग्रं स्त्रीयावासद्वारं
 अगमत् । किंलक्षणो जगदीशः ? एवं पूर्वोक्तप्रकारेण अद्भुत-
 २१ रसोम्भितनारीनेत्रनीलनलिनांचितकायः, अद्भुतरसेन उम्भि-

तानां पूरितानां नारीणां नेत्रैरेव नीलनलिनैर्नीलकमलैः
 अंचितः पूजितः, कायो देहो यस्य सः । पुनः किलक्षणः
 स्वामी ! तासु स्त्रीषु काञ्चनमुदं काञ्चनपूर्वां मुदं हर्षं प्रददानः, १
 पक्षे काञ्चनं सुवर्णं प्रमुपजायाः फलं, 'देवचणेन रज्जं' इति
 वचनात् ॥ ४८ ॥

हस्तिनो हसितमेरुमहिम्नो,

गाङ्गपूरवदथावतरन्तम् ।

वासवः शमितपातकतापं,

तं दधौ द्युगतमेव बलोग्रः ॥ ४९ ॥

हस्ति० अथानन्तरं वासव इन्द्रस्त्वं भगवन्तं हस्तिना ऐरा-
 वणात् अवतरन्तम् द्युगतमेव आकाशस्वमेव दधौ धृतवान्,
 किलक्षणः इन्द्रः ! बलेन उग्रः उत्कटः अथवा उग्र ईश्वरः १२
 यथा उग्र ईश्वरो मेरोः मेरुपर्वतादवतरन्तं गाङ्गपूरं गङ्गायाः
 पूरं द्युगतमेव आकाशस्वमेव दधौ धृतवान् । किंविशिष्टाव्
 हस्तिनः ! हसितमेरुमहिम्नः । किलक्षणं तं भगवन्तम् ! १५
 शमितपातकतापम् ॥ ४९ ॥

हेमकान्तिहरिणा हरिणाक्षी-

यामलं पुनरदीयत श्रुच्यै ।

पाणिभूषणतया क्षणमस्या-

स्तत्सुवृत्तममजद्रलयामासु ॥ ५० ॥

हेम० हरिणा इन्द्रेण हेमकान्तिसुवर्णवत्कान्तिर्यस्य सद्
 हेमकान्ति, हरिणाक्षीयामलं वधूपुगलं, पुनः श्रुच्यै इन्द्राण्यै १३

अदीयत् वत्तम् । तत् हरिणाक्षीयामलं क्षणं अस्याः श्रव्याः
पाणिभूषणतया हस्ताभरणत्वेन वल्यानां शोभा वलयशोभां
१ अमजत । किंलक्षणं हरिणाक्षीयामलम् ? सुवृत्तं शोभनं वृत्तं
चरित्रं यस्य, पक्षे सुष्ठु वृत्तं वृत्ताकारम् ॥ ५० ॥

अंसदेशमनयन्नयशाली,

१ तं हरिः स्वमथ श्रव्यपि बध्वौ ।

शक्तिमत्त्वमखिलापघनेभ्यो,

विश्रुतं किमु परीक्षितुमस्य ॥ ५१ ॥

१ अंश० अथानन्तरं नयशाली न्यायेन शोभत इति,
नयशाली हरिरिन्द्रस्तं मगयन्तं त्वं आत्मीयं अंसदेशं स्कन्ध-
प्रदेशं अनयत् । श्रव्यपि इन्द्राण्यपि बध्वौ सुमङ्गलासुनन्दे
१२ त्वं अंसं अनयत् अलात्, किं कर्तुं ? अस्य अंसदेशस्य अखिला-
पघनेभ्यः समस्तावयवेभ्यो विश्रुतं विख्यातं शक्तिमत्त्वं
शक्तियुक्त्वं, परीक्षितुं किमु ॥ ५१ ॥

१५ विश्वविश्वविश्वना परिणदै-

कांसभूरपि विश्वः स क्रभूणाम् ।

सङ्गतां सयुगलामबलाभ्यां,

१६ न खतः प्रणयिनीं बहु मेने ॥ ५२ ॥

विश्व० स क्रभूणां विश्वरिन्द्रः विश्वविश्वविश्वना परिण-
दैकांसभूरपि समग्रविश्वाधिपेन व्यासैकस्कन्धस्थानोऽपि सन्,
उभाभ्यां सुमङ्गलासुनन्दाभ्यां अबलाभ्यां सङ्गतां सयुगलां
१७ मिलितस्कन्धयुग्मापि प्रणयिनीं इन्द्राणीं खत आत्मनो न

बहु मेने । कोऽर्थः ? इन्द्रेण भगवान् एकस्मिन्नेव स्कन्ध आरो-
पित इन्द्राण्या उभयो स्कन्धयोः बधूयुग्ममारोपितं तेन आत्मानं
न्यूनत्वेन न मेने । भगवान् एकोऽपि गुरुः, बध्वौ तु ज्वले ॥
इति भावः ॥ ५२ ॥

तत्र तौ प्रमदनिर्मितनृत्यौ,

तं च ते च परितोषयतः स्म ।

हर्मा तदंष्टिकमलस्पृहयालुं,

प्रक्षरत्सुमचयैः सुखयन्तौ ॥ ५३ ॥

तत्र० तत्र तस्मिन्नवसरे तौ शचीन्द्रौ प्रमदनिर्मितनृत्यौ ॥
हर्षेण कृतनाट्यौ सन्तौ तं च भगवन्तं ते च कन्ये परितोष-
यतः स्म, हर्षयतः स्म । किं कुर्वन्तौ शचीन्द्रौ ? तदंष्टिकमलस्पृ-
हयालुं तस्य भगवतश्चरणकमलस्पृहणशीलां हर्मा पृथ्वीं ॥
प्रक्षरद्भिः सुमचयैः पुष्पसमूहैः सुखयन्तौ ॥ ५३ ॥

अप्सरोभिरिति कौतुकगाने-

ऽप्यस्य न सरवशत्वमभाणि ।

मास लज्जिततरस्तरुणीना-

मिष्टमेष कषदेकभटस्तम् ॥ ५४ ॥

अप्स० अप्सराभिर्देवांगनाभिरित्यस्मात् कारणात् कौतुकगाने ॥
कौतुकेन गीतगानमध्येऽपि अस्य भगवतः सरवशत्वं न अभाणि
न भणितम् । इतीति किम् ? एकभट एव भगवान् लज्जिततरों
लज्जितः सन् तरुणीनां स्त्रीणां इहं तं सरं तं कंदर्पं मास ॥
कषद् मास हिंसीत् ॥ ५४ ॥

नेत्रमण्डलगलज्जलधारा-

धिष्ण्यबन्धुरिमधूर्वहृदेहः ।

३ तं शतक्रतुरथो कृतकृत्यः,
स्वर्गियासुरभिवन्द्य जगाद ॥ ५५ ॥

नेत्र० अथो अधानन्तरं शतक्रतुरिन्द्रः कृतकृत्यः
१ निष्पादितसर्वकार्यः सन् स्वर्गियासुः स्वर्गगमनमिच्छुः, तं
भगवन्तमभिवन्द्य जगाद । स्थाने भुक्त्वा इत्युचिवान् । किं-
लक्षणः इन्द्रः ? नेत्रमण्डलगलज्जलधाराधिष्ण्यबन्धुरिमधूर्वहृदेहः,
२ नेत्रमण्डलाद् गलज्जलं तेन धाराधिष्ण्यस्य धारागृहस्य बन्धुरिमो
मनोज्ञत्वस्य धूर्वहो भारवाहो देहो यस्य स नेत्र-
मण्डलगलज्जलधाराधिष्ण्यबन्धुरिमधूर्वहृदेहः ॥ ५५ ॥

३२ रूपसिद्धिमपि वर्णयितुं ते,
लक्षणाकर ! न वाक्पतिरीशः ।

यच्चतुष्ककलनाऽपि दुरापा,

३३ तद्धि तत्प्रकरणं मनुते कः ॥ ५६ ॥

रूप० हे लक्षणाकर ! मृशारचामरयुगध्वजयुग्मशङ्खमंजीरनी-
रधिसरिस्फुरणुकरिण्य इत्याद्याद्योत्तरसहस्रलक्षणानामाकरो यः,

३४ पक्षे लक्षणानां व्याकरणानां आकरस्तस्य संबोधनम् । वाक्-
पतिर्बृहस्पतिः । ते तव रूपसिद्धिमपि रूपं शरीरसत्कं तस्य
सिद्धिः, पक्षे रूपसिद्धिः तामपि वर्णयितुं न ईशो न समर्थः ।

३५ यच्चतुष्ककलनापि दुरापा, यस्य भगवतः चतुष्कावसरः सभाव-
सरः तस्य कलनापि दुःभाषा वर्तते । तद्धितप्रकरणं तस्य
३६ भगवतो हितप्रकरणं तदा को मनुते को जानाति, अपि तु न

कोऽपि । यस्य चतुष्के समायामपि गन्तुं न शक्यते तस्य
हितप्रकरणं हितचिन्ता कथं क्रियते ? द्वितीयेऽर्धे तस्य
लक्षणाकरस्य तद्वितप्रकरणं तद्वितवृत्तिं को मनुते यस्य
चतुष्कस्य आद्यवृत्तेः कलनापि दुरापा दुःप्रापाऽस्तीति ॥ ५६ ॥

यन्महः समुपजीव्य जडोऽपि,

स्यात्कलामृदिति विश्रुतिपात्रम् ।

यन्मये विनयनं तव तस्य,

द्योतनं द्युतिपतेस्तदधीश ! ॥ ५७ ॥

यन्म० हे नाथ ! यस्य तव महः समुपजीव्य जडोऽपि
मूर्खोऽपि कलामृदिति विश्रुतिपात्रं कलावान् इति विश्रुति-
पात्रं रुपातिस्नानं स्यात् । पक्षे यन्महः यस्य द्युतिपतेः सूर्यस्य
महस्तेजः समुपजीव्य जडोऽपि चन्द्रः कलामृत् स्यात् । १२
अमावास्यायां सूर्याचन्द्रमसौ सङ्गतः स्यातां, ततश्चन्द्रः सूर्यातेजः
प्राप्य प्रतिपदि गोभिर्विलोक्यः स्यात्, द्वितीयायां मानुषैः । एवं
कलाधर इति प्रसिद्धः स्यात् । तस्य तव नये न्यायविषये
अद्विनयनं शिक्षणं हे अधीश ! तत् द्युतिपतेः सूर्यस्य द्योतनं
प्रकाशनं वर्तते ॥ ५७ ॥

वच्मि किञ्चन पुनः प्रभुभक्त्या,

ये इमे ऋजु(कृत ?)मती कुलकन्ये ।

आहते भगवता सुविनीते,

प्रेम ज्ञातु न तयोः रुचनीयम् ॥ ५८ ॥

वच्मि० हे नाथ ! अहं पुनः किञ्चन प्रभुभक्त्या वच्मि, ये २२

इमे कृतमती विचक्षणे सुविनीते कुलकन्ये सुमंगलासुनन्दे
भगवता आहते, (तयोः) प्रेम कोहो जातु कदाचिदपि न
३ स्लथनीयम् ॥ ५८ ॥

यः परोऽपि विभ्रुमाश्रयतेऽसौ,

तस्य पुण्यमनसः खलु पालयः ।

५ किं पुनः कुलवधूरयधूय,

प्रेम पैतृकमुपान्तमुपेता ॥ ५९ ॥

यः० हे नाथ ! यः परोऽपि अन्योऽपि विभ्रुं स्वामिनं
५ आश्रयते, खलु निश्चितं असौ पुमान् पुण्यमनसः, तस्य
विभ्रोः पालयः पालनीयः । किं पुनः ! कुलवधूः कुलवधूनां
किमुच्यते, या पैतृकं प्रेम अवधूय पितृकोहं त्यक्त्वा उपान्तं
११ स्वामिसमीपं उपेता समेता ॥ ५९ ॥

ये द्विषत्सु सहना इह गेहे-

नर्दिनः प्रणयिनीं प्रति चण्डाः ।

१५ ते भवन्तु पुरुषाश्चरितार्थाः,

इमश्चुणैव न तु पौरुषमंगया ॥ ६० ॥

ये० हे नाथ ये पुरुषा इह जगति द्विषत्सु वैरिषु
१८ सहनाः क्षमापरा वर्तन्ते । किलक्षणा ये ! गेहेनर्दिनो गेहे-
२० शूराः । पुनः किलक्षणाः ! प्रणयिनीं प्रति चण्डाः कलत्रं प्रति
रौद्राः । ते पुरुषाः इमश्चुणैव कूर्चेनैव चरितार्थाः, सत्यार्थाः
२२ भवन्तु । न तु पौरुषमङ्गया न तु पराक्रमव्युत्पत्त्या । उक्तं च
‘पात्रे त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनैः सह । शास्त्रे बोद्धा रणे
२४ बोद्धा, पुरुषः पञ्चलक्षणाः ॥ १ ॥ हीनत्वात् तेषाम् ॥ ६० ॥

अन्तरेण पुरुषं न हि नारी,
तां विना न पुरुषोऽपि विभाति ।
पादपेन रुचिमंचति शाखा,
शाखयैव सकलः किल सोऽपि ॥ ६१ ॥

अन्त० हे नाथ ! नारी स्त्री पुरुषं अन्तरेण विना न हि भाति
न शोभते, पुरुषोऽपि तां नारीं विना न विभाति, शाखा
पादपेन वृक्षेण रुचिं शोभां अंचति प्राप्नोति, सोऽपि पादपोऽपि
शाखयैव सकलः संपूर्णो वर्तते ॥ ६१ ॥

मुक्तिरिच्छति यदुज्झितदारं
स्त्री स्त्रियं न हि सहेतु स हेतुः ।
कामयन्त इतरे तु महेला-
युक्तमेव पुरुषं पुरुषार्थाः ॥ ६२ ॥

मुक्ति० मुक्तिर्मोक्षरूपः पदार्थः यत् उज्झितदारं त्यक्तकलत्रं
पुरुषं इच्छति, स हेतुरयं ज्ञेयः, यत् स्त्री स्त्रियं न हि सहेतुः ।
इतरे भर्तृकामाः पुरुषार्था महेलयुक्तं स्त्रीयुक्तमेव पुरुषं
कामयन्ते ॥ ६२ ॥

योषितां रतिरलं न दुकूले,
नापि हेम्नि न च सन्मणिजाले ।
अन्तरङ्ग इह यः पतिरङ्गः,
सोऽदसीय हृदि निश्चलकोशः ॥ ६३ ॥

योषि० हे नाथ ! योषितां स्त्रीणां अलं अत्यर्थं दुकूले
पट्टदुकूले न रतिः, नापि हेम्नि सुवर्णे । च पुनः, सन्मणिजाले ॥ ६३ ॥

प्रशस्त्रमणिसमूहे न रतिः, इह जगति अन्तरङ्गो यः पति-
रंगः, स अदसीय हृदि अमृषां योषितां हृदये निश्चलकोशो
३ भांडागारः ॥ ६३ ॥

स्पष्टनैकगुणमुज्जति नैका
दीनवाञ्जनमदीनमनस्कः ।

६ चञ्चलापि किमनल्पगुणाढ्या,
धीयते न कुलमूर्ध्नि पताका ॥ ६४ ॥

मौग्ध्यहेतुरनयोरनयोऽपि,
९ स्वामिना समुचितो ननु सोढुम् ।

कारिकास्तु सिकताधिकतायाः,
किं प्रकुप्यति नदीषु नदीशः ॥ ६५ ॥

१३ मौग्ध्य० हे नाथ ! अनयोर्वधोरनयोऽन्यायोऽपि स्वामिनो ननु
निश्चितं सोढुं समुचितो योग्यः । किंविशिष्टोऽनयः ? मौग्ध्य-
हेतुः मौग्ध्यं मुग्धता हेतुः कारणं यस्य सः । नदीशः समुद्रः
१५ किं नदीषु प्रकुप्यति ? कोपं कुरुते अपितु नैव, किंलक्षणास्तु
नदीषु ? सिकताधिकताया सिकतानां अधिकताया आधिक्यस्य
कारिकास्तु कुर्वाणास्तु ॥ ६५ ॥

१८ मन्तुमन्तमपि भावविशुद्धं,
शुद्धमेव गणयन्ति गुणज्ञाः ।

मान्य एव शुचिरन्तरिहेभ्य-

२१ त्रैणकण्ठरसिकोऽपि हि हारः ॥ ६६ ॥

*स्पष्ट० हे नाथ ! अदीनमनस्कः उदारहृदयः, एकादीन-
वात् एकस्मात् आदीनवात् दूषणात् स्पष्टनैकगुणं प्रकटानेक-
गुणं जनं न उज्जति, अनल्पगुणाद्या अनल्पैर्बहुभिर्गुणैर्विनया-
दिभिस्तुभिर्वा, आद्या समृद्धा चञ्चलाऽपि पताका कुलमूर्ध्नि
कुलं आवासं गोत्रं वा तस्य मूर्ध्नि मस्तके (किं?) न धीयते
अपि तु प्रिय एव ॥ ६४ ॥

मन्तु० हे नाथ ! गुणज्ञाः पुरुषाः मन्तुमन्तमपि अपराधिन-
मपि पुरुषं भावविशुद्धं शुद्धमेव गणयन्ति । इहैव दृष्टान्तः, हि
निश्चितं इभ्यस्त्रैणकंठरसिकोऽपि इभ्यां धनवन्तस्तेषां त्रैणं
स्त्रीसमूहस्तस्य कण्ठे रसिकोऽपि कण्ठासक्तोऽपि हारः अन्त-
र्भ्ये शुचिः पवित्रः सन् मान्य एव ॥ ६५ ॥

त्वं परां नृषु यथाञ्चसि कोटिं,

१२

स्त्रीष्विमे अपि तथा प्रथिते तत् ।

प्रेम्णि वीक्ष्य जनतां जनता वः,

स्वैर्यमावहतु दंपतिधर्मे ॥ ६७ ॥

१५

त्वं० हे नाथ ! त्वं नृषु पुरुषेषु यथा परां कोटिं अग्रविभागं
अञ्चसि प्राप्नोसि, तथा इमे अपि सुमंगलासुनन्दे स्त्रीषु प्रथिते
विख्याते । तत् तस्मात् कारणात् जनता जनसमूहो वः युष्माकं
प्रेम्णि स्नेहे जनतां दृढतां वीक्ष्य दंपतिधर्मे दयित्वा च पतिश्च
दंपती तयोर्धर्मे स्वैर्यं आवहतु ॥ ६७ ॥

प्राप्तकालमिति वाक्यमुदित्वा,

मोदभाजि विरते सुरराजे ।

१३

* टीकेयं लेखकदोषादत्र पतिताऽपि यथास्थानं नाच्येति अर्थवन्ति
सम्पादकः ।

आलपत्कुलवधूसमयज्ञा,

शुच्यपि प्रथमनाथनवोदे ॥ ६८ ॥

- ३ प्रा०त० कुलवधूसमयज्ञा कुलवधूनामाचारज्ञा शुच्यपि इन्द्रा-
ण्यपि प्रथमनाथनवोदे श्रीयुगादिदेवकलत्रे, सुमंगलासुनन्दे
आलपत् उवाच । क सति । प्रातःकालं प्राप्तावसरम् इति
४ पूर्वोक्तं वाक्यं उदित्वा घटयित्वा मोदभाजि हर्षभाजि
सुरराजे इन्द्रे विरते निवृत्ते सति ॥ ६८ ॥

यस्य दास्यमपि दुर्लभमन्यै-

- ५ स्तत्प्रिये षत युवां यदभूतम् ।

भाग्यमैतदलमत्रभवत्योः,

कः प्रवक्तुमलमत्रभवत्योः ॥ ६९ ॥

- ६ यस्य० हे कुलीने । यस्य भगवतो दास्यमपि अन्यैः दुर्लभं
वर्तते । षत इति वितर्के । युवां यत् तत्प्रिये तस्य स्वामिनो
७ दयिते अभूतं जाते । एतत् अलं अत्यर्थं अत्रभवत्योः पूज्ययो-
८ र्भवत्योः युवयोर्भाग्यं । अत्र जगति । कः धुमान् प्रवक्तुं प्रकर्षेण
जल्पितुं अलं समर्थो भवेत् । अपि ह न कोऽपि ॥ ६९ ॥

- ९ देवदेवहृदि ये निविशेथे,

- १० ते युवां न भवथोऽन्यविमेये ।

स्वान्तमेव मम धृष्टधुरीणं,

यच्छिक्षिष्यिषु वामपि कीमम् ॥ ७० ॥

- ११ देव० हे सुमंगलासुनन्दे युवां नै देवदेवहृदि देवदेवस्य
श्रीयुगादीशस्य हृदये निविशेथे वसथः, ते युवां अन्यविमेये
१२ अन्यशिक्षणीये न भवथः । मम स्वान्तमेव चित्तमेव धृष्टधुरीणं

वर्तते, यत् स्वान्तं वामपि कामं अत्यर्थं शिशिक्षधिषु शिक्ष-
यितुमिच्छु वर्तते ॥ ७० ॥

ओत्रयोगुरुगिरां श्रुतिरास्ये,
सूतृतं हृदि पुनः पतिभक्तिः ।

दानमर्थिषु करे रमणीना-

मेष भूषणविधिर्विधिदत्तः ॥ ७१ ॥

ओत्र० रमणीनां स्त्रीणां एष भूषणविधिर्विधिदत्तो वर्तते,
विधिना विधात्रा दत्तो विधिदत्तः । एष कः? ओत्रयोः
कर्णयोः गुरुगिरां श्रुतिगुरुवाणीनां श्रवणम् । आस्ये मुखे
सूतृतं सत्यवचः । पुनः । हृदि पतिभक्तिः । करे अर्थिषु
याचकेषु दानम् ॥ ७१ ॥

सुभ्रुवां सहजसिद्धमपासं,

चापलं प्रसवसद्य विपत्तेः ।

येन कूलकठिनाश्मनिपाता-

द्रीचयोऽम्बुधिभ्रुवोऽपि विशीर्णाः ॥ ७२ ॥

सुभ्रु० सुभ्रुवां स्त्रीणां चापलं चपलत्वं सहजसिद्धं अपासं
त्याज्यं त्यजनयोग्यं वर्तते । किलक्षणं चापलम्? विपत्तेः विना-
शस्य प्रसवसद्य जन्मस्थावम् । येन चापलेन कूलकठिनाश्म-
निपातात्, कूलं तटं तत्र ये कठिना अश्मानः पीषाणाः तत्र
निपाताद् पतनात् अम्बुधिभ्रुवोऽपि सञ्चुद्रजाता अपि पीषयः
कल्लोला विशीर्णा भवन्ति ॥ ७२ ॥

चापलेऽपि कूलमूर्ध्नि पताको,

तिष्ठतीति हृदि मा सं निषत्तरे ।

प्राप साऽपि वसतिं जनबाह्यां,

दण्डसंघटनया दृढवद्धा ॥ ७३ ॥

- ३ चाप० हे कुलीने ! हृदि इति मा स्म निधत्तं चित्ते इति मा स्म चिन्तयन्तम् । इतीति किम् ? पताका चापलेऽपि चपल-
त्वेऽपि सति, कुलमूर्ध्नि कुलं गृहं गोत्रं वा तस्य मूर्ध्नि मस्यके
५ तिष्ठति । सापि पताका दण्डसंघटनया दृढवद्धा सती
जनबाह्यां वसतिं वासं प्राप ॥ ७३ ॥

अस्ति संवननमात्मवशं चे-

- ६ औचित्यपरिचिता पतिभक्तिः ।

मूलमंत्रमणिभिर्मृगनेत्रा-

स्तद् भ्रमन्ति किमु विभ्रमभाजः ॥ ७४ ॥

- ६ अस्ति० हे कुलीने ! स्त्रीणां चेत् यदि औचित्यपरिचिता
औचित्यगुणयुक्ता पतिभक्तिरात्मवशं संवननं वशीकरण-
मस्ति, तत् तस्मात् कारणात् मृगनेत्राः स्त्रियो मूलमंत्रमणिभिः
१५ किमु किमर्थं विभ्रमभाजो भ्रमभाजो भ्रमन्ति ॥ ७४ ॥

भोजिते प्रियतमेऽहनि भुंक्ते,

या च तत्र शयिते निशि शेते ।

- १८ प्रातरुज्जति ततः शयनं प्राक्,

सैव तस्य सुतनुः सतनुः श्रीः ॥ ७५ ॥

- भोजि० या स्त्री प्रियतमे मर्चरि अहनि दिवसे भोजिते.
२१ सति भुंक्ते । च पुनः या तत्र प्रियतमे निशि रात्रौ शयिते सति
शेते । प्रातः प्रभाते तत् प्रियतमात् प्राक् पूर्वं शयनं उज्जति
२३ त्यजति । तस्य प्रियतमस्य सैव सुतनुः स्त्री सतनुः मूर्चिमती

श्रीः लक्ष्मीः स्यात्, उक्तं च—“अनुकूला, सदा तुष्टा दक्षा
साध्वी विचक्षणा । एभिः पंचगुणैर्युक्ता श्रीरिव स्त्री न
संशयः” ॥ ७५ ॥

नेत्रपद्ममिह मीलति यस्या,
वीक्षिते परपुमाननचन्द्रे ।

श्रीगृहं सृजति पंकजिनीव,

तामिनः स्वकरसङ्गमबुद्धाम् ॥ ७६ ॥

नेत्र० यस्याः स्त्रियाः परपुमाननचन्द्रे परपुरुषमुखचन्द्रे
वीक्षिते सति नेत्रपद्मं मीलति संकुचति । इनो मर्ता सूर्यो वा ९
स्वकरसङ्गमबुद्धा आत्मीयकरस्पर्शनविकसितां तां स्त्रियं
पंकजिनीव कमलिनीवत् श्रीगृहं सृजति, आत्मीयगृहसत्कसर्व-
लक्ष्मीस्थानं करोतीति भावः ॥ ७६ ॥

मास तप्यत तपः परितक्षीत्,

मा तनुमतनुभिर्व्रतकष्टैः ।

इष्टसिद्धिमिह विन्दति योषि-

धेन लुम्पति पतिव्रतमेकम् ॥ ७७ ॥

मास० तपः मा सा तप्यत तनूं शरीरं अतनुभिर्वहुभिर्व्रत-
कष्टैर्मा परितक्षीत् मा कृशां कर्षीत् । योषित् स्त्री इह जगति १०
चेत् यदि एकं पतिव्रतं शीलं न लुम्पति तदा इष्टसिद्धिं
विन्दति लभते ॥ ७७ ॥

उग्रदुर्ग्रहमभंगमयत्त-

प्राप्यमामरणमस्ति न शीलम् ।

चेत्तदा वहति काञ्चनरत्नै-

वीवधं मृदुपलैर्महिला किम् ॥ ७८ ॥

- १ उग्र० स्त्रीणां चेत् यदि उग्रदुर्ग्रहं उत्कटैर्दुर्ग्रहां अभङ्गं
अयत्नपाप्यं शीलं आभरणं नास्ति, तदा महिला स्त्री मृदुपलैः
मृत्तिकापाषाणरूपैः काञ्चनरत्नैः वीवधं भारं किं वहति ॥ ७८ ॥

- ५ मज्जितोऽपि धनकज्जलपङ्के,
शुभ्र एव परिशीलितशीलः ।

स्वर्धुनीसलिलधौतशरीरो-

- ९ ऽप्युच्यते शुचिरुचिर्न कुशीलः ॥ ७९ ॥

- मज्जि० परिशीलितशीलः पालितशीलः पुमान् धनकज्जल-
पङ्के धने निचिते कर्दमकज्जले मज्जितोऽपि शुद्धितोऽपि
१२ शुभ्र एवोज्ज्वल एव । कुशीलः पुमान् स्वर्धुनीसलिलधौत-
शरीरोऽपि गङ्गाजलक्षालितदेहोऽपि शुचिरुचिः पवित्रकान्तिर्नो-
च्यते ॥ ७९ ॥

- १५ कष्टकर्म न हि निष्फलमेत-
चेतनावदुदितं न वचो यत् ।

शीलशैलशिखरादवपातः,

- १८ पातकादयश्चसौर्वनितानाम् ॥ ८० ॥

- कष्ट० कष्टकर्म कृतं सत् निष्फलं न हि स्यात्, न एतत्
चेतनावदुदितं चेतनावता सचेतनेन उदितं कथितम् । यत्
२१ यस्मात् कारणात्, वनितानां स्त्रीणां शीलशैलशिखरात् अवपातः,
शीलमेव शैलः पर्वतः तच्छिखरात् अवपातं पतनं पातकाऽप-
२२ यशसे स्यात् । कोऽर्थः? एकेचन भूगुणाद्यादि कष्ट कर्म कृत्वा

भवान्तरे राज्यादिसुखं वाञ्छन्ति, एतत् मिथ्या । कथमिति ?
 शीलरूपपर्वतात् पतनतः स्त्रीणां पापाऽपयशोदुःखादीन्येव
 स्युर्न तु सुखमिति भावः ॥ ८० ॥

या प्रभूष्णुरपि भर्तरि दासी-
 भावभावहति सा खलु कान्ता ।

कोपपंककलुषा नृषु शेषा,

योषितः क्षतजशोपजलकाः ॥ ८१ ॥

या० या स्त्री प्रभूष्णुरपि समर्थ्यापि सति भर्तरि प्रियतमे
 दासीभावभावहति, खलु निश्चितं सा कान्ता पत्नी शेषा । शेषा
 योषितः कोपपंककलुषाः सत्यो नृषु पुरुषेषु क्षतजरुधिरशोषाय
 जलका शेषाः ॥ ८१ ॥

रोषिताऽवगणिता निहताऽपि,

प्रेम नेतरि न मुंचति कुल्या ।

मेघ एव परितुष्यति घारा-

दण्डधोरणिहतापि मुजातिः ॥ ८२ ॥

रोषि० कुक्ष्या कुलीना स्त्री रोषिताऽवगणिता निहतापि नेतरि
 स्वामिनि प्रेम सेहं न मुंचति । यथा मुजातिः शोभन्द्वा जतिः
 मारुती कुलीना वा घारादण्डधोरणिहतापि मेघसत्त्वधारारूप-
 दण्डधोरणिहतापि सती मेघे एव परितुष्यति ॥ ८२ ॥

तद्युवामपि तथा प्रयतेथां,

स्त्रीणभूषणगुणार्जनहेतुः ।

येन वां प्रतिदधाति समस्ता,

स्त्रीगणोऽमुणविधौ गुरुवृद्धिम् ॥ ८३ ॥

तद्यु० हे कुलीने ! तत् तस्मात् कारणात् युवामपि भवत्यावपि
 स्त्रीणामूषणगुणार्जनहेतोः स्त्रीसमूहयोग्यालंकारगुणोपार्जननिमित्तं
 १ तथा प्रयतेथां उपक्रमं कुर्वीथां येन कारणेन समस्तः स्त्रीगणः
 स्त्रीसमूहो वा युवयोः गुणविधौ गुरुबुद्धिं प्रतिदधाति
 धरति ॥ ८३ ॥

२ बुद्धिं शुद्धामिति मतिमतामुत्तमेभ्यः शचीन्द्रौ,
 भक्त्यावेशाद्विशदहृदयौ प्राभृतीकृत्य तेभ्यः ।

स्वागस्त्यागं चरणलुठनैः हस्तवन्तौ दिवं तौ,

३ द्राग्मेजाते चिरविरहतोऽत्याकुलस्थानपालाम् ८४

बुद्धि० तौ शचीन्द्रौ मतिमतां बुद्धिमतामुत्तमेभ्यस्तेभ्यो
 बधूदरेभ्य इति पूर्वोक्तां शुद्धां बुद्धिं भक्त्यावेशात् प्राभृती-
 १२ कृत्योपदीकृत्य द्राक् शीघ्रं दिवं मेजाते, स्वर्गलोकं गतौ । किं-
 लक्षणौ शचीन्द्रौ ! विशदहृदयौ, पुनः किं कुर्वन्तौ (?)
 स्वागस्त्यागं आत्मीयापराधपरिहारं चरणलुठनैश्चरणनमस्कारैः
 १५ हस्तवन्तौ । किंलक्षणां दिवम् ? चिरविरहतोऽत्याकुलस्था-
 नपालाम् ॥ ८४ ॥

अन्येऽपीन्द्राः सकलभगवत्कार्यभारे घुरीणं,

१६ सौधर्मस्याधिपतिमधरमप्युत्तरं भावयन्तः ।

घन्यमन्यास्त्रिभुवनगुरोर्दर्शनादेव देवैः,

साकं नाकं निजनिजमयुर्निर्भरानन्दपूर्णाः ॥ ८५ ॥

१७ अन्ये० अन्येऽपीन्द्रा ईशानेन्द्राश्च निर्भरानन्दपूर्णाः सन्तो

देवैः साकं निजनिजं नाकं आत्मीयात्मीयं स्थलकं अयुर्गताः ।

१८ किं कुर्वन्तः ! सकलभगवत्कार्यभारे घुरीणं भगवतः कार्याणि

तेषां मारे घुरीणं धुर्यं सौधर्माधिपं, सौधर्मेन्द्रं अधरमपि अध-
स्तनमपि उत्तरं उत्कृष्टं भावयन्तः चिन्तयन्तः । किंलक्षणा
इन्द्राः ? त्रिसुवनगुरोर्दर्शनादेव धन्यमन्याः आत्मानं धनवं
सन्यमानाः ॥ ८६ ॥

इति श्रीभगवत्पद्मे कविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचितश्रीजैन-
कुमारसंभवंस्य सचिच्छब्दश्रीधर्मशेखरसूरिविरचितायां टीकायां ६
श्रीमाणिक्यसुन्दरसूरियोधितायां पञ्चम-
सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः सर्गः ॥

९

अथाश्रयं स्वं सपरिच्छदेषु,
सर्वेषु यातेषु नरामरेषु ।

नाथं नवोदं रजनिर्विभक्त

१२

इवेक्षितुं राजवधूपागात् ॥ १ ॥

अथा० अथानन्तरं रजनिः राजवधू राजश्वन्द्रस्य, पक्षे नृपस्य
वधूर्नवोदं नवपरिणीतं नाथं विभक्ते एकान्ते ईक्षितुमिवो- १५
पागात् । समेता केषु सत्सु ? । सपरिच्छदेषु सपरिवारेषु, सर्वेषु
नरामरेषु, स्वाश्रयं आत्मीयगृहं यातेषु गतेषु सत्सु ॥ १ ॥

निशा निशाभङ्गविशेषकान्ति

१८

कान्तायुतस्यास्य वपुर्विलोक्य ।

स्थाने तमःश्यामिकया निरुद्धं,

दधौ मुखं लब्धनवोदयापि ॥ २ ॥

निशा० निशा रात्रिः लब्धनवोदयापि सती, कान्तायुतस्य २२

कलत्रयुक्तस्य अस्य भगवतो वपुः शरीरं विलोक्य दृष्ट्वा
तमःश्यामिकया निरुद्धं, अन्धकारकालिम्बा व्यसं मुखं स्थाने
१ युक्तं दधौ बभार । किंविशिष्टं वपुः ? निशाभङ्गविशेष-
कान्ति, निशा हरिद्रा तस्या भङ्गः च्छेदस्तद्विशेषिणी सविशेषा
कान्तिर्यस्य तत् निशाभङ्गरुचि, पक्षे निशाया रात्रेर्भगे सति
२ विशेषकान्ति, अत्र शब्दच्छलमेव ज्ञेयम् ॥ २ ॥

अभुक्त भूतेशतनोर्विभूर्ति,

भौती तमोभिः स्फुटतारकौषा ।

९ विभिन्नकालच्छविदन्तिदैत्य-

चर्मावृतेभूरिनरास्थिभाजः ॥ ३ ॥

अभु० भौती रात्रिर्भूतेशतनोरीश्वरस्य सूर्तेर्विभूर्ति अभुक्त
११ सेवते स्म । किंविशिष्टा रात्रिः ? तमोभिरन्धकारैरुपलक्षिता ।
यथा विशेषणे ( ) इति सूत्रे जटाभिस्तपसमपश्य-
दित्यादि । पुनः किंविशिष्टा ? स्फुटतारकौषा मफटतारा-
१५ समूहा । किंविशिष्टायास्तनोः ? विभिन्नकालच्छविदन्तिदैत्य-
चर्मावृतेः विशेषेण भिन्नः, कालः छविः कृष्णकान्तिः दन्ति-
दैत्यवृत्तिः गजासुरचर्म तदेव आवृति आवरणं यस्याः सा ।
१८ तस्याः पुनः किंविशिष्टायाः ? भूरिनरास्थिभाजः । कोऽर्थः
रात्रेरन्धकारमेव दैत्यसत्कं कृष्णचर्मवृत्तिः, तारासमूहा मनुष्या-
स्त्रीनि, अतः कारणादीश्वरतनोरुपमानं, रात्रिरिति भावः ॥ ३ ॥

न्यास्यन्निशा तस्करपुंश्चलीनां,

नेत्रेषु लोकाक्षिमहांसि हृत्वा ।

सुरे गते दुःसहमण्डलाग्रे,

तमस्विनां हि फलिता कदाशा ॥ ४ ॥

न्यास० निशा रात्रिलोकाक्षिमहांसि लोकस्य लोचनसत्क-
तेजांसि हृत्वा तस्करपुंश्चलीनां चौरसैरिणीनां नेत्रेषु न्यासत्
न्यस्यति स्म । क सति ? दुःसहमण्डलाग्रे दुःसहं मण्डलस्याग्रं
मण्डाग्रं खड्गो वा यस्य तस्मिन् सुरे सूर्ये सुभटे वा गते
सति । तमस्विनां अन्यकारचारिणां पापिनां वा । हि इति
खेदे । कदाशा फलिता ॥ ४ ॥

कालीयमालीय गिरेर्गुहासु,

भास्वद्भयेनाहि निशा तदस्ते ।

भूवद्भखेलाखिलवस्तु काली-

चकार कालेन विना क शक्तिः ॥ ५ ॥ १२

काली० इयं निशा रात्रिः काली कृष्णा भास्वद्भयेन सूर्य-
भियाहि दिवसे गिरेर्गुहासु आलीय निलीय भूत्वा । भूवद्भखेला,
भुवि पृथ्व्यां रचितक्रीडा सती अखिलवस्तु कालीचकार
कालेन विना क शक्तिः ॥ ५ ॥

कुमुद्वतीं चाकृत रोहिणीं च,

प्रिये निशां वीक्ष्य श्रित्तिं सितांशुः ।

श्रियं च तेजश्च तयोर्ददाना,

साऽथ च साधु क्षणदेति नाम ॥ ६ ॥

सितांशुश्चन्द्रः श्रित्तिं कृष्णां निशां रात्रिं वीक्ष्य कुमुद्वतीं
कुमुदिनीं, रोहिणीं च द्वे प्रिये अकृत । सा निशा तयोः २३

कुमुद्वतीरोहिण्योः, श्रियं, च अन्यत्, तेजो, ददाता सती
क्षणदा क्षणं उत्सवं ददातीति क्षणदा, पक्षे रात्रिरिति नाम
१ साधु युक्तमघत् ॥ ६ ॥

हरिद्रवेयं यदभिन्ननामा,

बभूव गौर्वेव निशा ततः प्राक् ।

२ संतापयन्ती तु सतीरनाथा-

स्तच्छापदग्धाऽजनि कालकाया ॥ ७ ॥

हरि० यत् यस्मात् कारणात् इयं निशा रात्रिः हरिद्रया सह
३ अभिन्ननामा सदृशनामा वर्तते, यतो "नाममालायां हरिद्रा
कांचनी पीता निशाख्या चरवर्णिनी", इत्यादि । तत् तस्मात्
कारणात् । प्राक् पूर्वं गौर्वेव गौरवर्णा एव बभूव इति ज्ञायते ।

३१ तु पुनः । अनाथाः सतीः संतापयन्ती सती तच्छापदग्धा
कालकायां कृष्णदेहाऽजनि ॥ ७ ॥

किं योगिनीयं धृतनीलकन्था,

३५ तमखिनी तारकशङ्खभूषा ।

वर्णव्यवस्थामवधूय सर्वा-

भभेदवादं जगतस्तत्तान ॥ ८ ॥

३८ किं० इयं तमखिनी किं योगिनी वर्तते? किलक्षणा तम-
खिनीः धृतनीलकन्था । पुनः किलक्षणा तमखिनीः तारक-

शङ्खभूषा तारका एव संलसत्काभरणानि यस्याः सा तारक-

३९ शङ्खभूषा । या जगतो विश्वस्य सर्वा वर्णव्यवस्थां वर्णानां
प्राधान्यादीनां श्वेतकृष्णादीनां वा व्यवस्थामवधूय अभेदवादं
४१ एकाकारत्वं विस्तारग्रामास ॥ ८ ॥

तितांसति श्वेत्यमिहेन्दुरस्या,

जाया निशा दित्सति कालिमानम् ।

अहो कलत्रं हृदयानुयायि,

कलानिधीनामपि भाग्यलभ्यम् ॥ ९ ॥

तिता० इन्दुश्चन्द्र इह अगति श्वेत्यं धवलतां तितांसति
विस्तारयितुमिच्छति । अस्व इन्दोर्जाया निशा कालिमानं
कृष्णत्वं दित्सति दातुमिच्छति । अहो इति आश्चर्ये । हृदयानु-
यायि मनोऽनुकूलं कलत्रं कलानिधीनामपि कलावतामपि भाग्य-
लभ्यं स्यात्, यतः चन्द्रस्य कलावतोऽपि निशा प्रियास्ति ॥ ९ ॥ ६

दत्त्वा पतङ्गः प्रवसन्वसु स्वं,

तमो निरोद्धुं भुवि यान्ययुक्त्वा ।

तैर्दीपभृत्यैर्निजनाथनाम-

विडम्बिनो हन्त इताः पतङ्गाः ॥ १० ॥

१५

दत्त्वा० पतङ्गः सूर्यः प्रवसन् प्रवासं गच्छन् सन्, स्वं वसु
द्रव्यं तेजो वा दत्त्वा तमो निरोद्धुं अन्धकारं स्फोटयितुं यान- १५
दीपभृत्यान् भुवि पृथिव्यां नियुक्त्वा व्यापारितवान्, तैर्दीप-
भृत्यैः, हन्त इति वितर्के । निजनाथनामविडम्बिनः पतंगा
हताः, पतङ्गशब्देन सूर्यः शलभाश्चेति शब्दच्छलम् ॥ १० ॥ १८

यत्कोकयुग्मस्य वियोगवह्नि-

र्ज्ज्वाल मित्रेऽस्तमिते निशादौ ।

सोद्योतखद्योतकुलस्फुलिंगं,

तद्गमराजिः किमिदं तमिस्रम् ॥ ११ ॥

२३

यत्को० यत्कोकयुग्मस्य चक्रवाकमिथुनस्य निशादौ मित्रे सूर्ये
सुहृदि वा अस्तमिते सति वियोगवद्विर्ज्ज्वाल । इदं तमिस्रं
३ अन्धकारम् । किं न घूमराजि वर्तते ? । किलक्षणं तमिस्रम् ?
सोद्योतसद्योतकुलस्फुलिंगं, सोद्योतं यत् सद्योतकुलं तदेव
स्फुलिंगं यत्र तत् ॥ ११ ॥

१ अवेत्य पाटञ्चरपांसुलानां,
तमोबलाद्दुर्ललितानि तानि ।

प्रभां दिशीन्द्रस्य तमोऽपनोदा-

२ मदीदृशत् स्तोदयचिह्नमिन्दुः ॥ १२ ॥

अवे० इन्दुश्चन्द्रः इन्द्रस्य दिशि प्रभां अदीदृशत् दर्शितवान् ।
किंविशिष्टां प्रभाम् ? तमोऽपनोदां तमो अन्धकारं अपनोदयति
३ स्फोटयतीति तमोऽपनोदाम् ? पुनः किंविशिष्टाम् ? स्तोदयचि-
ह्नम् । आविष्टलिङ्गमेतत् । किं कृत्वा ? पाटञ्चरपांसुलानां पाट-
ञ्चराणां तस्कराणां पांसुलानां असतीनां तमोबलात् तानि
४ ककुमशक्यानि दुर्ललितानि दुश्चेष्टितानि अवेत्य ज्ञात्वा ॥ १२ ॥

५ धामेदमौत्पातिकमानलं, वै-
रगुहं वितन्वत्सतीसमूहे ।

६ उदीतमेवैक्षत चन्द्रविम्बं,

७ पूर्वानुधेः कोकनदश्चि लोकः ॥ १३ ॥

धामे० लोकः पूर्वानुधेः पूर्वसमुद्राच्चन्द्रविम्बं उदीतमेव ऐक्षत
८ आलुलोके । किंविशिष्टं चन्द्रम् ? कोकनदश्चि कोकनदं रकोत्पलं
तद्वत् श्रीः शोभा यस्य सौर्व । कं सति ? असतीसमूहे इति
९ लङ् विधादौ वितन्वति कुर्वति सति । इतीति किम् ? इदं

जौत्पातिकं उत्पातकारि वा अथवा आनलं अनलोऽभिस्त-
स्येधि धाम तेजो वर्तते ॥ १३ ॥

सुधानिधानं मृगपत्रलेखं, १

शुभ्रांशुकुम्भं शिरसा दधाना ।

कौसुम्भवस्त्रायितचान्द्रागा,

प्राची जगन्मलदा तदाभूत् ॥ १४ ॥ १

सुधा० प्राची पूर्वदिग् तदा तस्मिन्नवसरे जगन्मलदा जगतो
मल्लवायिनी अभूत् । किं कुर्वाणा ? शुभ्रांशुकुम्भं शुभ्रांशुः
चन्द्रः समेव कुम्भं कलशं शिरसा दधाना, शुभ्रांशुशब्देन १
शैष्यं तस्य कलशं दधाना । पुनः किंविशिष्टा ? कौसुम्भवस्त्रा-
यितचान्द्रागा, कौसुम्भवस्त्रावदाचरितः, चन्द्रसंघी रागो यस्याः
सा कौसुम्भवस्त्रायितचान्द्रागा, किलक्षणं शुभ्रांशुकुम्भम् । सुधा- १२
निधानं अभूत्पूर्णम् । पुनः किंविशिष्टम् ? मृगपत्रलेखं मृग
एव पत्रलेखा यस्मिन् तं मृगपत्रलेखम् ॥ १४ ॥

सांराविणं राजकरोपनीत- १५

पीयूषपानैर्विहितं चकोरैः ।

मास्त्रद्विरोकापगमाप्तशोकाः,

कोकाः क्षतक्षारमिवान्वभूवन् ॥ १५ ॥ १६

संरा० चकोरैर्विहितं कृतं सांराविणं कोलाहलं, कोकाश्च-
कैवर्काः क्षतक्षारमिवान्वभूवन् क्षते भजे क्षारक्षेपमिवान्व-
भवन्ति स्म । किंविशिष्टैः चकोरैः ? राजकरोपनीतैर्वीर्यपूषणैः
राजैः चन्द्रो नृपे या तस्य करेण हस्तेन किरणैर्वीर्यपूषणैः २६

पीयूषपानं अमृतपानं येषाम् । राजकरोपनीतपीयूषपानैः । किं-
लक्षणाः कोकाः ? भास्वद्विरोकापगमाप्तशोकाः भास्वतः सूर्यस्य
१ विरोकानां किरणानां अपगमे विनाशे आप्तः प्राप्तः शोको यैः
ते भास्वद्विरोकापगमाप्तशोकाः ॥ १५ ॥

तमस्तु राज्ञा स्वमयूखदण्डै-

१ विखंड्यमानेष्वदयं तमोऽयात् ।

तमेव भेजे शरणं शरण्यं

लक्ष्माभिधां किं तदलंभि लोकैः ॥ १६ ॥

१ राज्ञा चन्द्रेण नृपेण वा स्वमयूखदण्डैरात्मीयकिरणरूप-
दण्डैस्तमस्तु अन्धकारेषु अदयं निर्दयं यथा मयति तथा
विखंड्यमानेषु सस्तु यत्तमस्तमेव चन्द्रं शरणं भेजे, किं-
१२ विशिष्टं चन्द्रम् ! शरण्यं शरणहेतुम् । लोकैस्तमो अन्धकारं
लक्ष्मामिधाम् लङ्घनाभिधानं किं न अलंभि न प्रापितं अपि
तु प्रापितमेव ॥ १६ ॥

१५ अत्रेद्विजादुद्भवति स न श्री-

तातात्पयोधेर्विधुरित्यवैमि ।

यज्ञातमात्रप्रतिधिष्यमेषो-

१६ अक्षिपत्करं श्रीलबलामलोभात् ॥ १७ ॥

अत्रे० एके चन्द्रं अत्रिनेत्रजं वदन्ति । केचिच्चतुर्दशरत्नमध्ये
समुद्राज्जतं वदन्ति, परं अहं इति अवैमि इति जानामि ।
इतीति किम् ? विधुश्चन्द्रः अत्रेद्विजात् अत्रिनाम्नो ब्राह्मणात्
१३ उद्भवति स उत्पन्नः । श्रीतातात् पयोधेरलक्ष्मीपितुः समुद्रात्

नोत्पन्नः । हेतुमाह । यत् यस्मात् कारणात् एष विधुश्चन्द्रो जात-
मात्रः सन् श्रीलवलाभलोभात् श्रीर्लक्ष्मीः शोभा वा तस्या लवो
लेशस्तल्लभलोभात् प्रतिधिष्ण्यं प्रतिनक्षत्रं प्रतिगृहं वा करं हस्तं
अक्षिपत् । चन्द्रोदये नक्षत्राणि निस्तेजसांसि जातानीति भावः ।
ब्राह्मणा अपि प्रतिगृहं याचनां कुर्वन्ति, तेन कारणेन भिक्षा-
चरकुलोत्पन्नश्चन्द्र इति ज्ञायते ॥ १७ ॥

अलोपि सूर्योऽपि मयाऽऽपतन्त्या-

प्यहं महोऽवग्रहभिद्रहाणाम् ।

मय्येव जन्मोत्तमपूरुषाणां,

का योगिभोगिध्वपरा मदिष्टा ॥ १८ ॥

न स्त्री ततः कापि मया समाना,

मानास्पदं या भव सा पुरोऽस्तु ।

इतीव सल्लक्ष्मलिर्पीदुपत्र-

मुच्चैः समुत्तंभयति स्म रात्रिः ॥ १९ ॥

अलो० रात्रिः सल्लक्ष्मलिपि सत् विद्यमानं लक्ष्म लाल्छन्- १५

मेव लिपिर्यत्र तत् सल्लक्ष्मलिपि, इन्दुपत्रं इन्दुश्चन्द्रस्तमेव पत्रं
उच्चैरुच्चैस्तरं समुत्तंभयति स्म, वादिनो हि उच्चैः पत्रावलम्बं
उत्तंभयन्ति, उक्तं च “उद्धृत्य बाह्व परिरारटीमि यस्यास्ति शक्तिः ३८,
स च वावदीतु ॥ मयि स्थिते वादिनि वादिसिंहे नैवाक्षरं वैचि
महेश्वरोऽपि” इति पत्रावलम्बो वादिनां ज्ञेयः, उत्प्रेक्ष्यते—
इतीव, इतीति किं मया आपतन्त्या आगच्छन्त्या सूर्योऽपि ३१
सूर्यः सुमहो वा अलोपि द्रुतः, अहं महाणां महोऽवग्रह-
भिद्, महस्तेजस्तस्यावग्रहो विभं तद्भिन्नमीति महोऽवग्रहमिति ३९

वर्त्ते, उत्तमपुरुषाणां तीर्थकृच्चक्रवर्तिचलदेववासुदेवाद्युत्तम-
 पुरुषाणां जन्म मय्येव भयि सत्यामेव वर्त्तते, योगिभोगिषु का
 १३ अपरा अन्या मदिष्टा मत्सकाशात् इष्टा अभीष्टा । कोऽर्थः ?
 योगिनो हि रात्रावेव प्रायो ध्यानस्तिमितलोचना योगनिद्रा-
 मापन्नाः स्युः । भोगिनोऽपि शब्दरूपरसगन्धस्पर्श एतत्
 १४ पञ्चप्रकारविषयसुखमनुभवन्ति रात्राविति भावः, तत् तस्मात्
 कारणात् कापि स्त्री भया समाना न वर्त्तते, या स्त्री मानास्पदं
 अहंकारस्थानं अस्ति, सा षत इति वितर्के पुरोऽस्तु अग्रे
 १५ भवतु ॥ १८-१९ ॥ युग्मम् ॥

अदान्मदान्ध्यं तमसामसाध्यं,

क्षिपाक्षिपादं प्रतिवैरिणां या ।

१२ तां विंदुरिन्दुर्दयितां चकार,
 सारं कलत्रं क कलंकिनो वा ॥ २० ॥

अदा० या क्षिपा रात्रिः तमसां अन्धकाराणां असाध्यं
 १५ मदान्ध्यं अदात् ददौ । किंविशिष्टानां तमसाम् ! क्षिपा रात्रिर्दं
 कलत्रं यस्य तं क्षिपादं प्रति चन्द्रं प्रति; पक्षे अक्षिणी लोचने
 पादौ च द्वन्द्वे अक्षिपादं, तत्प्रति वैरिणाम् । इन्दुश्चन्द्रो विंदुर्वि-
 १६ द्वात्रिंशति तां दयितां पत्नीं चकार । वा अथवा कलंकिनः सारं
 कलत्रं क वर्त्तते ॥ २० ॥

विधोरुद्रीतस्य कैरनायि,

२१ दिनावितं यत्प्रसूतैस्त्रियामा ।

युवाक्षिमृङ्गैस्तदरामि रामा-

२१ तरंगिणीसोरमुखाग्बुजेषु ॥ २१ ॥

विधो० त्रियामा रात्रिरुदीतस्योदितस्य विधोश्चन्द्रस्य करैः
किरणैः प्रसृतैः सद्भिर्दिनायितं दिवसवदाचरितं अनायि
अप्रापि । तत् युवाक्षिमृत्तैः यूनां तरुणानां अक्षिमृत्तैर्लौचनरूप-३
अमरैः रामातरंगिणीस्मेरमुस्ताम्बुजेषु क्षीरूपनदीसत्कविकस्वर-
मुखकमलेषु अरामि रम्यते स्म ॥ २१ ॥

लोके सितांशोर्गमिते मयूखै-

दुग्धाब्धिकेलीकुतुकानि देवः ।

इयेष स स्वापसुखं सरोज-

साम्भ्यं सिसत्यापयिषुः किमक्ष्णोः ॥ २२ ॥ ५

लोके० स देवः श्रीयुगादीशः स्वापसुखं निन्द्रासौख्यं
इयेष इच्छति स्म । किंलक्षणो भगवान् ? अक्ष्णोर्लौचनयोः
सरोजसाम्भ्यं कमलसादृश्यम् । किं किमु सिसत्यापयिषुः सत्या- १२
पयितुमिच्छुः । क सति ? लोके सितांशोश्चन्द्रस्य मयूखैः
किरणैर्दुग्धाब्धिकेलीकुतुकानि क्षीरसमुद्रसत्कक्रोडाकौतुकानि
गमिते प्रापिते सति । यथा देवो नारायणः क्षीरसमुद्रे १५
शेते ॥ २२ ॥

तदैव देवैः कृतमङ्गवर्णं,

समं वधूम्यां मणिहर्म्यमीशः ।

ततोऽगुरुद्रन्धि विवेश शास्त्रं,

मतिस्मृतिभ्यामिव तत्त्वकामः ॥ २३ ॥

तदै० ततस्ततोऽनन्तरं ईशः श्रीऋषभो वधूम्यां सुमंगला-२१
सुनन्दाभ्यां समं मणिहर्म्यं मणिसत्कावासी विवेश प्रविष्टः ।
किंलक्षणं मणिहर्म्यम् ? तदैव देवैः कृतम् ? पुनः किंलक्षणं हर्म्यम् ?
अङ्गवर्णं प्रधानवर्णम् । पुनः किंलक्षणम् ? अगुरुद्रन्धि अगहणा २३

उद्गन्धितं परिमलबहुलम् । क इव ? तत्त्वकाम इव । यथा
तत्त्वकामस्तत्त्वमिच्छुर्मतिस्मृतिभ्यां सह शास्त्रं प्रविशति,
३ किंलक्षणं शास्त्रम् ? प्रधानवर्णं प्रशस्याक्षरं गुरुद्वन्वि गुरुणा
उद्गन्धि उत्प्रावश्येन गन्धि गन्धेन परिमलेन युक्तम् । गुरुं
विना शास्त्रस्य परिमलो न स्यात् ॥ २३ ॥

१ विवाहदीक्षाविधिविद्वधूभ्यां,
कृत्वा सखीभ्यामिव नर्मकेलीः ।

निद्रां प्रियीकृत्य स तत्र तल्पे,

२ शिष्ये सुखं शेष इवासुरारिः ॥ २४ ॥

त्रिवा० स भगवान् तत्र तस्मिन् मणिहर्म्ये मणिमयावासे
तल्पे पर्यङ्के निद्रां प्रियीकृत्य निद्रामेव प्रियां अमीष्टां
१३ कलत्रं वा कृत्वा सुखं शिष्ये सुप्तः । क इव ? असुरारिरिव
यथा असुरारिः श्रीनारायणः शेषे सुखं स्वपिति । किंविशिष्टो
भगवान् ? विवाहदीक्षाविधिवित् विवाहसत्कदीक्षाया आचारं
१५ वेत्तीति विवाहदीक्षाविधिवत् । किं कृत्वा शिष्ये ? सखीभ्या-
मिव बधूभ्यां सुमंगलासुनंदाभ्यां नर्मकेलीः, क्रीडाकौतुकानि
कृत्वा ॥ २४ ॥

१६ त्रिरात्रमेवं भगवानतीत्या-
निरुद्धपित्रानुपरुद्धचितः ।

ततस्तृतीयेऽपि पुमर्थसारे,

प्रावर्ततावक्रमतिः क्रमज्ञः ॥ २५ ॥

२५. त्रिरात्र० स भगवान् एवं अमुना प्रकारेण त्रिरात्रं रात्रित्रयं

अतीत्य ततस्ततो अनंतरं तृतीयेऽपि पुमर्थसारे पुरुषार्थरहस्ये
कामारूपे प्रावर्तत, किंलक्षणो भगवान्? अनिरुद्धपिशा कामेन
अनुपबृद्धं अनासक्तं चित्तं यस्य स अनि० । पुनः किंविशिष्टोऽ
भगवान्? अवक्रमतिरकुटिलबुद्धिः । पुनः किंवि० म० ?
क्रमज्ञः धर्मार्थकामादीनां क्रमं जानातीति क्रमज्ञः ॥ २५ ॥

मोगार्हकर्म ध्रुववेद्यमन्य-

जन्मार्जितं स्वं स विभुर्विबुध्य ।

मुक्त्येककामोऽप्युचितोपचारै-

रभुंक्त ताभ्यां विषयानसक्तः ॥ २६ ॥

मोगा० स विभुः अन्यजन्मार्जितं प्राग्जन्मन्युपार्जितं स्वं
मोगार्हं कर्म आत्मीयमोगफलकर्म ध्रुववेद्यं अवश्यभोक्तव्यं
विबुध्य ज्ञात्वा, मुक्त्येककामोऽपि मुक्तौ एकाभिलाषोऽपि सन्, १२
उचितोपचारैः शीतम्रीष्मवर्षर्तुयोभ्योषहरैरसक्तो नासक्तः सन्
ताभ्यां सुमंगलासुतन्दाभ्यां समं विषयानभुंक्तः ॥ २६ ॥

न तस्य दासीकृतवासवोऽपि,

मनो मनोयोनिरियेष जेतुम् ।

विगृह्यते स्वस्य परस्य मत्वा,

ये स्थाम तानाश्रयते जयश्रीः ॥ २७ ॥

न० मनोयोनिः कन्दर्पः, दासीकृतवासवोऽपि सन् दासीकृताः
वासवा इन्द्रा येन स दासीकृतवासवोऽपि, तस्य भगवतः मनो
जेतुं न इयेष न वाञ्छितवान् । ये पुरुषाः स्वस्य आत्मीयस्य २१
परस्य अन्यस्य स्थाम वल्लं मत्वा ज्ञात्वा विगृह्यते निग्रहं कुर्वति,
जयश्रीर्जैत्रलक्ष्मीस्तानाश्रयते ॥ २७ ॥

श्रोतांसि पञ्चापि न पुष्पचाप-
चापल्यभातन्वत तस्य नेतुः ।

३ स्वदेहमेहांशनिवासिनां यो,
न शासकः सोऽस्तु कथं त्रिलोक्याः ॥ २८ ॥

श्रोतां० तस्य नेतुः स्वामिनः पञ्चापि श्रोतांसि इन्द्रियाणि
१ पुष्पचापचापल्यं कन्दर्पसत्कचपल्यं न अतन्वन् नाकुर्वन् ।
यः स्वदेहमेहांशनिवासिनां स्वीयदेहरूपगृहकोणवासिनां न
शासको न शिक्षकः, स त्रिलोक्याः शासकः कथमस्तु ॥ २८ ॥

५ या योषिदेनं प्रति दृष्टिभल्ली-
शिक्षेप बाधाकरकामबुद्ध्या ।

तामप्यवैक्षिष्ट दृशा स साम्य-

१३ स्पृशैव शक्तौ सहना हि सन्तः ॥ २९ ॥

या० या योषित् स्त्री एनं भगवन्तं प्रति बाधाकरकाम-
बुद्ध्या दृष्टिभल्लीशिक्षेप । बाधाकरकामबुद्धयेति, कामस्तस्या
१५ बाधाकरोऽस्ति, भगवन्तं दृष्ट्वा तया चित्तितं, एष एव कामस्त-
तोऽहमपि एनं हन्मीति बुद्ध्या दृष्टिभल्लीशिक्षेप इति भावः ।
स भगवान् तामपि स्त्रियं साम्यस्पृशैव दृशा रागरहितदृशा
१८ अवैक्षिष्ट व्यलोकयत् । हि निश्चितं सन्तो विद्वांसः शक्तौ सत्यां
सहना वर्तन्ते, 'ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्यय'
इति न्यायात् ॥ २९ ॥

नासौ विलासोर्मिभिरप्सरोभि-

२६ रक्षोभि नाट्यावसरामताभिः ।

श्रोतःपतेर्यो मनसोऽपि शोथे,

प्रभूयते तस्य किमत्र चित्रम् ॥ ३० ॥

नासौ० असौ भगवान् नाख्यावसरागताभिरप्सरोभिर्देवाङ्ग-१
नाभिः पक्षे अप्रधानैः सरोभिर्विलासोर्मिभिः विलासरूपैः
ऊर्मिभिः कलोलैर्न अक्षोभि न क्षोभितः, 'विलासो नेत्रजो ज्ञेयः' ।
यो भगवान् श्रोतःपतेः, श्रोतसां इन्द्रियाणां पतिः श्रोतःपतिः, २
तस्य श्रोतःपतेः मनसोऽपि समुद्रस्य वा शोथे प्रभूयते समर्थो
भवति, तस्य भगवतोऽत्र अप्सरोभिरक्षोभणे किं चित्रं
किमाश्चर्यम् ॥ ३० ॥

जगे न गेयेष्वपि नाकसङ्घिः,

सरस्य साराधिकता पुरोऽस्य ।

शान्तं सतां वर्धयितुं विरोधं,

लोला कथं सौमनसी विलोला ॥ ३१ ॥

जगे० नाकसङ्घिर्देवैरस्य भगवतः पुरोऽग्रे गेयेष्वपि गीतेष्वपि
सरस्य कंदर्पस्य साराधिकता बलाधिकत्वं न जगे न गीयते १५
स । सौमनसी सुमनसां देवानां सतां वा इयं सौमनसी । लोला
जिह्वा । सतां साधूनां छातं उपशान्तं विरोधं वर्धयितुं कथं
विलोला चञ्चला स्यात्, अपि तु नैव ॥ ३१ ॥

अवारि वैरागिविवर्धनोऽपि

तं नारदो ङीप्सुरनन्यजौजः ।

जीवन्नसौ जीवगणान्नियोध्य,

मां भूरिशस्तोषयितेति बुद्ध्या ॥ ३२ ॥

अथा० नारदो वैरागिविवर्धनोऽपि वैररूपाग्नेर्विवर्धनशी-
लोऽपि तं भगवन्तं अनन्यजौजः अनन्यस्य कामस्य ओजो
१३ बलं क्षीप्सुर्जोषयितुमिच्छुः सन् इति बुद्ध्या अवारि कारितवान् ।
इतीति किम् ? असौ कन्दर्पो जीवन् सन् जीवगणान् जीवसमूहान्
नियोष्य संग्रामे पातयित्वा मां भूरिशो धनिकयारान् तोषयिता
१४ हर्षं प्रापयिष्यति । अत्र नारदवर्णनकं विषमत्वात् भाविनिभूत-
बहुपचार इति न्यायाद्वा ॥ ३२ ॥

आद्यापि या तस्य सुमंगलेति,

९ हेतिः सरस्यास्खलिता रराज ।

रंभाप्यरं भारहिता यदग्रे,

रूपं रतेरप्यरतिं तनोति ॥ ३३ ॥

१३ आद्या० तस्य भगवतः आद्या प्रथमा प्रिया सुमङ्गला इति
रराज शोभिता । किलक्षणा सुमङ्गला ? सरस्य कंदर्पस्यास्खलिता
हेतिः प्रहरणम् । रंभापि अरं अत्यर्थं यदग्रे यस्याः सुमंगलाया
१४ अग्रे भारहिता प्रभारहिता जाता, यदग्रे रतेरपि कामभार्याया
अपि रूपं अरतिं असमाधिं तनोति करोति ॥ ३३ ॥

यज्ज्वालमालायुजि कांचनेना-

१५ हुतिः स्वतन्वा विहिता हुताशे ।

तत्तेन तुष्टेन यदंगवर्ण-

सवर्णतादायि मन्त्रकिमसौ ॥ ३४ ॥

१५ यज्जा० काञ्चनेन सुवर्णेन हुताशे वैश्वानरे यत् स्वतन्वा
निजशरीरेण आहुतिर्विहिता । किलक्षणे हुताशे ? ज्वालामाला-
१६ युजि ज्वालाश्रेणियुक्ते, तत् तस्मात् कारणात् तेन हुताशेन नु

तुष्टेन मनाक् स्तोकतरा असौ काञ्चनाय यदङ्गवर्षिता यस्याः
सुमङ्गलाया अङ्गवर्णेन सह सवर्णता सदृशताऽदायि दत्ता ॥ ३४ ॥

पद्मं न चन्द्रं प्रति सप्रसादं, ३
तस्योदितः सोऽपि ददाति सादम् ।

यस्या मुखं द्वावपि तावलुप्तं,
श्रीमान् परस्फातिसहः क इन्त ॥ ३५ ॥ ४

पद्मं० पद्मं कमलं चन्द्रं प्रति सप्रसादं सुप्रसन्नं न वर्तते ।
सोऽपि चन्द्र उदितः सन् तस्य यस्य सादं खेदं ददाति ।
यस्याः सुमङ्गलाया मुखं कर्तृपदं, तावपि द्वौ पद्मचन्द्रौ अलुप्तं
लुप्यति स्म । इन्त इति वितर्के । श्रीमान् परस्फातिसहः क
वर्तते । श्रीलक्ष्मीः शोभा वा मुखे वसतीति श्रीमत्त्वम् ॥ ३५ ॥

पूर्वं रसं नीरसतां च पश्चा- १२
द्विवृण्वतो वृद्धिमतो जलौघैः ।

जगज्जने तृप्यति तद्विरेव-
स्थानेऽभवन्निष्फलजन्मतेक्षोः ॥ ३६ ॥ १५

पूर्व० इसोरिक्षुयष्टेर्निःफलजन्मता स्थाने युक्तं अभवत्,
किं कुर्वत इक्षोः ? पूर्वं प्रथमं रसं पश्चाज्जीरसतां विवृण्वतः
मकट्यतः । पुनः किं कुर्वतः ? जलौघैः पानीयसमूहैर्जड-
समूहैर्वा वृद्धिमतो वृद्धियुक्तस्य । क सति ? तद्विरेव तस्याः
सुमङ्गलाया वाण्या एव जगज्जनैर्विश्वलोके तृप्यति सति तृप्तिं
भाप्नुवति सतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ २१

यया स्वशीलेन ससौरमाङ्ग्या,
श्रीखण्डमन्तर्गङ्गतामनायि । ३३

देवार्चने स्वं विनियोज्य जात-

पुण्यं पुनर्भोगिभिराप योगम् ॥ ३७ ॥

३ यथा० यथा सुमङ्गलया श्रीखण्डं अन्तर्गङ्गतां निरर्थकतां
अनायि गृहीतम् ? किंलक्षणया सुमङ्गलया ! स्वशीलेन ससौर-
भांग्या परिमलसहितशरीरया शीलपरिमलवासितदेहेन ; चन्दन-
४ मधरीकृतमित्यर्थः । पुनः किम् ? देवार्चने स्वं आत्मानं
विनियोज्य व्यापार्य जातपुण्यं सत् श्रीखण्डं भोगिभिः सर्वैः
भोगिभिः पुरुषैर्वा भोगं आप ॥ ३७ ॥

९ गरेण गौरीशगलो मृगेण,
गौरधुतिर्नीलिकयाम्बु गांगम् ।

मलेन वासः कलुषत्वमेति,

१२ शीलं तु तस्या न कथंचनापि ॥ ३८ ॥

गरे० गौरीशगल ईश्वरकंठो गरेण विषेण कलुषत्वं एति
गच्छति, गौरधुतिश्चन्द्रो मृगेण, गांगं अंबु गङ्गापानीयं
१५ नीलिकया सेवालेन, वासो वस्त्रं मलेन, तु पुनः, तस्याः
सुमङ्गलायाः शीलं कथंचनापि कथमपि कलुषत्वं नैति, ईश्वर-
चन्द्रादिभ्यो निर्मलं शीलमित्यर्थः ॥ ३८ ॥

१८ उदारवेदिन्पुरुमानभिसौ,
सद्धारशोभाकरणोत्तरंगे ।

उवास वासौकसि वर्ष्मणा या,

गुणैस्तु तैस्तेहृदि विश्वमर्तुः ॥ ३९ ॥

४२ उदा० सुमङ्गला वर्ष्मणा शरीरेण वासौकसि शरीरेण

भवने उवास वसति स्म । तु पुनः, तैस्तैः सुरूपा सुभगा सुवेधा
 सुरतप्रवीणा सुनेत्रा सुरम्बा विभागिनी विचक्षणा प्रियभाषिणी
 प्रसन्नमुखी प्रभृति नायिकानां गुणैर्विश्वभर्तुः श्रीऋषभदेवस्य हृदि ह
 उवास । किलक्षणे वासौकसि विश्वभर्तुर्वा हृदि ? उदारवेदिनि
 उदास वेदयो वरंडिका यत्र तत् उदारवेदि तस्मिन् उदार-
 वेदिनि, पक्षे उत्कृष्टज्ञानिनि । पुनः किलक्षणे वासौकसि ? उरु-
 मानभित्तौ उरुमाना गुरुप्रमाणा भित्तयो यत्र तत्र उरुमानभित्तौ,
 पक्षे उर्वी मानस्य गर्वस्य भित्तिः क्षयो यस्मात् तस्मिन् उरुमान-
 भित्तौ । अत्र भाषितपुस्तकं पुंश्चेति पुंलिङ्गत्वेऽनुरागमानाऽमूत् । ९
 पुनः किं० ? सद्धारशोभाकरणोत्तरंगे सत् द्वारस्य शोभाकरण
 उत्तरंगो यत्र तस्मिन् सद्धार० । पक्षे सतां वारस्य समूहस्य
 तत्प्रशस्य वा शोभायाः करणे करणेन वा उत्तरंगे उत्क- १२
 छोले ॥ १९ ॥

घनागमप्रीणितसत्कदम्बा,

सारस्वतं सा रसमुद्भिरंती ।

१५

रजोव्रजं मंजुलतोपनीत,-

च्छाया मती प्रावृषमन्वकार्णीत् ॥ ४० ॥

घना० सा देवी सुमंगला प्रावृषं श्रावणभाद्रपदजातं १६
 वर्षाऋतुमन्वकार्णीत् अनुवकार । किंविशिष्टा सुमङ्गला ? किं-
 विशिष्टं प्रावृषं वा ? घनागमप्रीणितसत्कदम्बा अर्थवशाद्भि-
 भक्तिपरिणामः, घनागमप्रीणितसत्कदम्बा घनैरागमैः शास्त्रैः ११
 प्रीणिता सतां कदम्बाः समूहा यथा सा घनागम० । पक्षे
 घनानां मेघानां आगमेन प्रीणिताः सन्तः प्रधानाः कदम्बाः १३

कर्दबवृक्षा यया, तां घनागम० । पुनः किं कुर्वती ? सारस्वतं
 रसं उद्भिरन्ती प्रकटयन्ती सरस्वत्या वाण्या संबन्धितं पक्षे
 ३ नद्या वा रसं उद्भिरन्ती प्रकटयन्ती । पुनः किम् ? रजोज्ज्वलं
 पापवृजं रेणुवृजं वा प्रती क्षयं नयन्ती । किलक्षणा सुमंगला ?
 मंजुलतोपनीतच्छाया मंजुलता मनोज्ञत्वं तथा उपनीता
 ४ दौकिता च्छाया कान्तिर्यस्याः सा, पक्षे मंजवो मनोज्ञा
 लतावल्लयस्ताभिरुपनीता च्छाया यस्याः सा मंजुलतोपनी-
 तच्छाया ॥ ४० ॥

५ सेरास्यपद्मा स्फुटवृत्तशालि-
 क्षेत्रा नदद्वंसकचारुचर्या ।

याऽपास्तपंका विललास पुष्प-

१२ प्रकाशकाशा शरदंगिनीव ॥ ४१ ॥

सेरा० सा सुमंगला अग्निनी मूर्तिमती शरदिव अश्वयुक्
 कार्तिकसत्कक्रतुवद्विललास । किलक्षणा सुमंगला शरद् वा ?
 १५ सेरास्यपद्मा सेरं विकस्वरं आस्यपद्मं मुखकमलं यस्याः, पक्षे
 सेरकमला । पुनः किंविशिष्टा ? स्फुटवृत्तशालिक्षेत्रा स्फुटं
 प्रकटं औदार्यैर्धैर्यगामीर्यमाधुर्यादिवृत्तेन चरित्रेण शालि-
 २० शोभमानं क्षेत्रं शरीरं यस्याः सा स्फुटवृत्तशालिक्षेत्रा; पक्षे
 स्फुटमनि प्रकटानि वृत्तानि निष्पन्नानि शालिक्षेत्राणि यत्र सा
 स्फुटवृत्तशालिक्षेत्रा । पुनः किं ? नदद्वंसकचारुचर्या नदध्यां
 २५ स्रब्दायमानाभ्यां हंसकाभ्यां चारुमनोज्ञा चर्या गमनं यस्याः,
 पक्षे नदतां हंसकानां चारुचर्या यत्र । पुनः किं ? अपास्तपंका
 ३० विराकृतपाप पक्षे शोषितकर्दमा । पुनः किं ? पुष्पप्रकाशकाशा

पुण्यप्रकाशिका आशा यस्याः सा; पक्षे पुण्याः पवित्राः प्रकाशा
प्रकटाः काशा यस्यां सा ॥ ४१ ॥

सत्पावकार्चिःप्रणिधानदत्ता-

३

दरा कलाकेलिवलं दधाना ।

श्रियं विशालक्षणदा हिमतोः,

शिश्नाय सत्यागतशीतलास्या ॥ ४२ ॥

४

सत्पा० सा सुमंगला हिमतोः मार्गशीर्षपौषसंवन्धिनीं
श्रियं शिश्नाय । किलक्षणा सुमंगला ? हिमर्तुश्चात्राप्यर्थवशाद्वि-
भक्तिपरिणामः, सत्पावकार्चिःप्रणिधानदत्तादरा सत् प्रधानं १
पावकं पावित्र्यकारकं अर्चिस्तेजः परब्रह्मरूपं तत्र प्रणिधानं
ध्यानं येषान्ते सत्पावकार्चिप्रणिधानास्तेभ्यो दत्त आदरो यया
सा० । पक्षे सत् प्रधानं पावकस्य अग्नेः अर्चिस्तेजस्तत् प्रणिधाने १२
दत्तादरा । पुनः किं० ? कलाकेलिवलं दधाना कलासु
केलिवलं क्रीडावलं दधाना, पक्षे कलाकेलेः कंदर्पस्य वलं दधा-
तीति कला० । 'कामं निकामं सेवेत शीतकाले' इति वचनात्, १५
पुनः किं० ? विशालक्षणदा विशालं विस्तीर्णं क्षणं उत्सवं
ददातीति, पक्षे विशाला क्षणदा रात्रिर्यस्यां सा । पुनः किं० ?
सत्यागतशीतलास्या त्यजनं त्यागः, सह त्यागेन वर्तते इति १६
सत्याग एवंविधस्तकारो यत्र । पतावता रहितः शीतलः शब्दः
शील इति स्यात्, तस्मिन् शीले आस्था निवेशो यस्याः सा
सत्यागतशीतलास्या शीले निश्चला इत्यर्थः, पक्षे सत्येन
आगतस्य शीतलस्य आस्य(स्या ?) यस्यां सा ॥ ४२ ॥ २३

सत्रं विपत्रं रचयन्त्यदभ्रा-
गमं क्रमोपस्थितमारुतौघा ।

३ सा श्रीदकाष्टामिनमानयन्ती,
गोष्ठ्यां विजिग्ये शिशिरर्तुकीर्तिम् ॥ ४३ ॥

सत्रं० सा सुमङ्गला शिशिरर्तुकीर्तिं माधवाद्युनयोः
५ कीर्तिं विजिग्ये जितवती । किं कुर्वती सुमङ्गला ? हिमर्तुः सत्रं
विपत्रं रचयन्ती, सत्रं सत्रागारं विपत्रं विपत्रायकं विपदो रक्षकं,
पक्षे सत्रं वनं पत्ररहितम् । किंलक्षणं सत्रवनं च ? अदभ्रागमं
५ अदभ्रो बहुः आगमो जनानामागमनं यत्र तं ? पक्षे अगमा-
वृक्षा बहुवृक्षमित्यर्थः । पुनः किंल० सुमङ्गला ? क्रमोपस्थित-
मारुतौघा क्रमयोश्चरणयोरुपस्थितो मारुतौघो मरुतां देवानां
३३ सत्कर्तुं ओघः समूहो यस्याः, पक्षे क्रमेण उपस्थितो मारुतौघः
पवनसमूहो यत्र सा० । पुनः किं कुर्वती सुमङ्गला ? इत्तं
स्वामिनं गोष्ठ्यां श्रीदानां लक्ष्मीदायकानां काष्ठां कोटिं
१५ आनयन्ती, गोष्ठ्यां सखीमध्ये वार्तायां स्वामिनं लक्ष्मीदाय-
कत्वेन श्लाघयन्तीति भावः । पक्षे इत्तं सूर्यं श्रीदस्य वनदस्य
काष्ठां उत्तरदिशं आनयन्ती ॥ ४३ ॥

१८ उल्लासयन्ती, सुमनःसमूहं,
तेने सदालिप्रियतामुपेता ।
वसन्तलक्ष्मीरिव दक्षिणादि-

२१ कान्ते रुचिं सत्परपृष्ठघोषा ॥ ४४ ॥

उल्ला० दक्षिणा अनुकूला सुमङ्गला हि निश्चितं कान्ते
२५ श्रीकृष्णभदेवे सर्वरि, वसन्तलक्ष्मीरिव चैत्रवैशाखसत्कण्डतुरिव

रुचिं अभिलाषं तेने विस्तारयामास । वसन्तलक्ष्मी दक्षिणस्या
दिशः अहिकान्ते पवने रुचिं विस्तारयति । किं कुर्वती सुमंगला
वसन्तलक्ष्मीश्च ? सुमनसः समूहं सुमनसामुत्तमानां पुष्पाणां च ३
समूहं उल्लासयन्ती । पुनः किं० सुमंगला ? सदालिप्रियता-
शुपेता सदा सर्वदा आलस्यः सरूपः, पक्षे, अलस्यो अमरास्तत्र
प्रियत्वं गता । पुनः किं० ? सत्परपुष्टघोषा सत्सु साधुषु परः ६
प्रकृष्टः पुष्टो घोषः प्रसिद्धिरूपो यस्याः, पक्षे सत् विद्यमानः
परपुष्टानां कोकिलानां घोषो यस्यां सा० ॥ ४४ ॥

संयोज्य दोषोच्छ्रयमल्पतायां,

९

शुचिप्रभां प्रत्यहमेधयन्ती ।

तारं तपः श्रीरिव सातिपट्टी,

जाढ्याधिकत्वं जगतो न सेहे ॥ ४५ ॥

१२

सयो० सा सुमंगला तारं अत्यर्थं तपःश्री ग्रीष्मलक्ष्मी
ज्येष्ठाषाढसत्कक्रतुरिव जगतो विश्वस्य जाढ्याधिकत्वं मूर्खत्वं
अंलाधिकत्वं वा न सेहे । किं कुर्वती ? दोषोच्छ्रयं दोषाणां १५
दूषणानां पक्षे दोषा रात्रिस्तस्या उच्छ्रयं विस्तारं अल्पतायां
संयोज्य, प्रत्यहं निरंतरं शुचिप्रभां शुचिं निर्मलां प्रभां, पक्षे
शुचेः सूर्यस्य प्रभां राधयन्ती वर्धयन्ती । पुनः किलक्षणा १८
सुमंगला ? अतिपट्टी विदुषी, पक्षे अतिशयेन पट्टी तीव्रा ॥ ४५ ॥

परांतरिक्षोदकनिष्कलंका,

नाम्ना सुनंदा नयनिष्कलंका ।

२१

तस्मै गुणश्रेणिभिरद्वितीया,

प्रमोदपूरं व्यतरद् द्वितीया ॥ ४६ ॥

२२

परां० तस्मै भगवते श्री ऋषभदेवाय परा अन्या सुनन्दा-
 नाम्ना द्वितीया कलत्रं प्रमोदपूरं व्यतरत् ददौ, किलक्षणा
 १ सुनन्दाः अन्तरिक्षोदकनिःकलंकाकाशोदकवर्जिर्मला । पुनः किं-
 ल० ? नयनिष्कलंका न्याय एव निष्कं सुवर्णं तस्य लंकापुत्री
 सुवर्णं हि लंकायां प्रचुरम्, पुनः किं० ? गुणश्रेणिभिर्विनय-
 २ विवेकविचारशीलमभृतिगुणसमूहैरद्वितीया मनोज्ञा ॥ ४६ ॥

तयोः सपत्न्योरपि यत्प्रसन्न-
 हृदोर्मदोद्रेकविविक्तमत्योः ।

१ अभूद्भगिन्योरिव सौहृदं स,
 सुखामिलाभप्रभवः प्रभावः ॥ ४७ ॥

तयोः० तयोः सुमंगलासुनन्दयोः सपत्न्योरपि सत्योर्भगि-
 १ न्योरिव यत् सौहृदं प्रेम अभूत् । किंविशिष्टयोस्तयोः ? प्रसन्न-
 हृदोः । पुनः किंवि० ? मदोद्रेकविविक्तमत्योः, जातिलाभ-
 कुलैश्वर्यवलरूपतपःश्रुतिः, एषोऽष्टप्रकारो मदः तस्योद्रेकेण
 १५ आधिक्येन विविक्तमत्योः रहितबुद्धयोः सुखामिलाभप्रभवो
 भव्यभर्तृप्राप्तेस्सन्नप्रभावो ज्ञेयाः ॥ ४७ ॥

आत्मोचिता भालिमनाम्रवत्यौ,
 १६ त्रिलोकभर्तुर्हृदयंगमे ते ।

सुरालयस्वामिनि बद्धरुच्या,
 शच्यापि सख्या समलज्जिषाताम् ॥ ४८ ॥

आत्मो० ते त्रिलोकभर्तुर्हृदयंगमे श्रीयुगादिजिनकलत्रे
 २३ सुमंगलासुतन्दे शच्यापि इन्द्राण्यापि सख्या समलज्जिषातां

लज्जिते, किं कुर्वत्यौ ? आत्मोचितां आर्तिं सतीं अनासक्त्यौ ।
 अप्राप्तेः । किंलक्षणया शच्याः ? सुरालम्बस्वामिनिबद्धरुच्या,
 सुरालयो देवलोको मदिरागृहं वा सस्य स्वामिनिबद्धरुच्या ॥
 बद्धाऽमिलाषया ॥ ४८ ॥

तयोरहंपूर्विकया निदेशं,

विधित्समानासु गताभिमानम् ।

स्वर्गगतास्त्रप्यमरांगनासु,

ययौ न जातु प्रशमं विवादः ॥ ४९ ॥

तयो० तयोः सुमंगलासुनन्दयोर्निदेशमादेशमहंपूर्विकया ९
 अहमहमिकया अमरांगनासु देवांगनासु गताभिमानं निरहंकारं
 यथा भवति तथा विधित्समानासु कर्तुमिच्छन्तीषु स्वर्गगता-
 स्त्रपि जातु कदाचिदपि विवादः प्रशमं उपशान्तिं न ११
 ययौ ॥ ४९ ॥

उपाचरद् द्वे अपि तुल्यबुद्धया,

प्रभुः प्रभापास्ततमःसमूहः ।

सखावस्थां न स्वरुचिं तनोति,

मास्त्रान्निनीनालिषु पद्मिनीषु ॥ ५० ॥

३५

सखा० प्रभुः श्रीकृष्णमत्ते द्वे अपि कलत्रे तुल्यबुद्धया १०
 सदृशभावेन उपाचरत्, आसेविष्ट । किंलक्षणः प्रभुः ।
 प्रभापास्ततमःसमूहः प्रभया निराकृतान्धकारपटलः । मास्त्रान्
 सूर्यः निलीनालिषु पद्मिनीषु निलीना अल्यो अमरा अल्यः
 सूर्यो वा यत्र तासु एवंविधासु पद्मिनीषु कमलिनीषु स्त्रीषु २५

वा उष्णावचां विषमां स्वरुचिं आत्मीयप्रभां स्वाभिराणां वा किं
तनोति अपि, नैव ॥ ५० ॥

३ अतूचितं पंचसु गोचरेषु,
यदा यदाशंसि जिनेन वस्तु ।
तदिगिताकृतविदोपनिन्ये,
४ तदैव दूरादपि वासवेन ॥ ५१ ॥

अतू० जिनेन श्रीकृष्णमेव पञ्चसु गोचरेषु विषयेषु यदा
यस्मिन्नवसरे यत् अतूचितं पदकृतयोग्यं वस्तु आशंसि
५ वाञ्छितं वासवेन इन्द्रेण तद्वस्तु दूरादपि उपनिन्ये दौकितम् ।
किंलक्षणेन वासवेन । तदिगिताकृतविदा । तस्य भगवतः इजितं
चेष्टितं आकृतं अभिप्रायं च वेधीति इंगिताकृतवित् तेन,
११ तदिगिताकृतविदा ॥ ५१ ॥

कदापि नार्थं विजिहीर्षुमन्त-
वर्णं विबुध्येव समं वधूम्याम् ।
४५ पत्रैश्च पुष्पैश्च तरुनशेषा-
न्विभूषयामास अतुर्वसन्तः ॥ ५२ ॥

कदा० अतुर्वसन्तः पत्रैश्च पुनः पुष्पैरशेषान् तरुन्
१२ समस्तपुष्पान् विभूषयामास अलंकृतवान् । किं कृत्वा ।
कल्पेकृते—वायं श्रीकृष्णमदेवं कदापि अन्तर्वर्णं वनस्यान्तर्मध्ये
वधूम्यां सुमंगलसुनंदाभ्यां समं विजिहीर्षुं क्रीडाकर्तुमि-
च्छुर्विबुध्येव आत्मेन अन्तर्वर्णमित्यत्र 'निष्पामेऽन्तरित्यादि-
३३ सूत्रेण (ति० २।१।६६) नस्य णत्वं ज्ञेयम् ॥ ५२ ॥

शैत्यं सरस्यां मृदुतां लतायां,
सौरभ्यमञ्जे ललनैः प्रकाश्य ।

आनन्दयन्निघदिगुह्यवोऽपि,
देवं समेतत्रिगुणः समीरः ॥ ५२ ॥

शैत्य० निघदिगुह्यवोऽपि निघा दिग् दक्षिणा तस्या उद्भव-
तीति निघदिगुह्यवः, समीरो वायुर्देवं श्रीऋषभदेवं आनन्दयत् । ६
किंलक्षणः समीरः ? समेतत्रिगुणः मिलितास्त्रयो गुणा यस्य सः ।
हीनकुलोत्पन्नोऽपि गुणैर्मान्यः स्यात् । वायोस्त्रयो गुणाः शीतो
मन्दः सुरभिश्च । ललनैः प्रकाश्य च इति त्रिष्वपि स्थानेषु ९
संबध्यते । किं कृत्वा ? सरस्यां सरोवरे ललनैः खेलनैः शैत्यं
शीतलत्वं प्रकाश्य प्रादुःकृत्य, लतायां वल्लयां ललनैर्मृदुतां
सकोमलत्वम्, अञ्जे कमले ललनैः खेलनैः सौरभ्यं १०
परिमलबहुलत्वम् ॥ ५२ ॥

वल्ली विलोला मधुपानुषङ्गं,
वितन्वती सत्तरुणाभितास्य ।

१५

पुरा परागस्थितितः प्ररुद्धा,
पुषोष योषित्सुचलत्वबुद्धिम् ॥ ५३ ॥

वल्ली० वल्ली, अस्मिन् भगवतः श्रीऋषभदेवस्य योषित्सु स्त्रीषु १०
चलत्वबुद्धिं पुषोष । किंलक्षणा वल्ली ? विलोला चंचला । पुनः किं
कुर्वती ? मधुपानुषङ्गं वितन्वती, मधुपान् अमरा मधुपा वा तेषां
संसर्गं कुर्वती । पुनः किं ? सत्तरुणाभिता मधुस्यवृक्षेणाभिता,
अथवा सत्तरुणं मधुस्ययुवाजं आभिता । पुनः किंल० पुरा २६

पूर्वं परागस्थितिः प्ररूढाम्, परागः किञ्चिदं परं प्ररूढं
 आगः अपराधो वा तस्य स्थितेः प्ररूढां उद्धताम् । अर्थव-
 ६ शाद्विभक्तिपरिणामः ॥ ५४ ॥

निविश्य गुल्मानि महालतानां,
 विश्रम्य पत्रार्धिमिलारुहाणाम् ।

७ मंक्त्वा सदारः सरसां जलानि,
 कृतार्थयामास कृती बने सः ॥ ५५ ॥

निवि० स कृती विद्वान् भगवान् सदारः सकलत्रः सन्
 ९ धनमध्ये महालतानां महावल्लीनां गुल्मानि निविश्य उपविश्य
 कृतार्थयामास । पतत् क्रियापदं सर्वत्र संबध्यते । इलारुहाणां
 बुक्षाणां पत्रार्धिं पत्रसंपदं विश्रम्य । सरसां सरोवराणां जलानि
 १२ मंक्त्वा स्नात्वा ॥ ५५ ॥

विभोर्ग्यतायन्त विवाहकाले,
 पल्लवैस्तोरणमंगलानि ।

१५ चूतस्य तस्याविकलां फलार्धि-
 मपप्रयत्साधु ततस्तर्पतुः ॥ ५६ ॥

विभो० यत् पल्लवैर्यस्य चूतस्य पल्लवैर्विभोर्विवाहकाले
 १० तोरणमङ्गलानि व्यतायन्त व्यस्तार्थन्त, ततस्ततोऽनन्तरं तर्पतु-
 स्तस्य चूतस्य अविकलां संपूर्णां फलार्धिं साधु युक्तं अपप्रयत्
 निस्तारयति सः ॥ ५६ ॥

दोषोन्नतिर्वाऽस्य तमोमयीष्टा,
 दृष्टेति तामेष शूनैः पिपेष ।

पुपोष चाहस्तदमुख्यपूजा-

पर्यायदानादुदितद्युतीति ॥ ५७ ॥

दोषो० एष ग्रीष्मर्तुरस्य भगवत्सुमोमयी अन्धकारमयी १
पापमयी वा दोषोऽतिदूषणानामुन्नतिः, रात्रेरुन्नतिर्वा दृष्टा सती
न दृष्टा इति कारणात् तां दोषोन्नतिं शनैर्मदं मन्दमपि पिपेष
पिष्टवान् । च पुनः । अहर्दिनम्, इति कारणात् पुपोष । १
इतीति किम् ? तत् अहः अमुष्य भगवतः पूजापर्यायदानात्
पूजावसरदानतः उदितद्युतिः उदितप्रकाशं वर्तते ॥ ५७ ॥

उदग्रसौधाग्रनिलीनमल्ली-

९

बल्लीसुमश्रेणिसुगन्धिशय्यः ।

श्रीखण्डलेपावृतचन्द्रपाद-

स्पर्शः कृशा ग्रीष्मनिष्ठाः स मेने ॥ ५८ ॥ ११

उद० स भगवान् ग्रीष्मनिष्ठा उष्णकालसंस्का रात्रीः
कृशा मेने । क्लृप्तगुणो भगवान् ? उदग्रसौधाग्रनिलीनमल्ली-
बल्लीसुमश्रेणिसुगन्धिशय्यः उदग्र उच्चैस्तरे सौधाग्रे निलीना १५
स्थापिता मल्लीबल्लीनां विचकिलकृतानां सुमश्रेणिभिः सुगन्धि-
शय्या यस्य स उदग्रसौधाग्र० ॥ पुनः किं० ? श्रीखण्डलेपावृत-
चन्द्रपादस्पर्शः, श्रीखण्डस्य लेपेन आवृतः अन्तरितः चन्द्रस्य १६
पादानां किरणानां पक्षे चरणानां स्पर्शो यस्य सः श्रीखण्ड-
लेपावृतचन्द्रपादः ॥ ५८ ॥

पुष्पार्थमीशध्वजतैकसद्व

ककुब्धतः किं जलभृजलौघैः ।

उदीततृण्यामवनीं समंता-

द्वितन्वती प्रावृडथ प्रवृत्ता ॥ ५९ ॥

- १ पुष्प० अथानन्तरं प्रावृट् वर्षाशत्रुः प्रवृत्ता । किं कुर्वती ?
जलभृज्जलौघैर्मेषसत्कजलसमूहैः समन्तात् सर्वतः उदीततृण्यां
उद्गततृणसमूहां अवनीं पृथ्वीं वितन्वती विस्तारयन्ती । किमर्थम् ?
६ किमिति संशये, ईशध्वजतैकसङ्गककुम्भतः पुष्पार्थम् । ईशस्य
स्वामिनो ध्वजताया एकं सङ्ग स्थानं यः ककुम्भान् दूषयस्तस्य
पुष्पार्थम् ॥ ५९ ॥

- ९ या वारिधारा जलदेन मुक्ताः,
सान्द्राः शिरस्यस्य बहिर्विहारे ।

असंसारंस्तु हरिहस्तकृष्ण-

- ११ नीरामिषेकं शिशुतानुभूतम् ॥ ६० ॥

- भा० जलदेन मेघेन अस्य भगवतः शिरसि क्षीर्णे वा
वारिधाराः, सान्द्रा निचिडा बहिर्विहारे मुक्ताः, सा वारिधाराः
१२ शिशुतानुभूतं बाल्येन जन्माभिषेकावसरे अनुभूतं हरिहस्त-
कृष्णनीरामिषेकं असंसारम् स्मारयन्ति स्म ॥ ६० ॥

- असौ बहिर्बहिर्कुलेन कृतं,
मृदंगवद्गर्जति वारिवाहे ।

निमाल्यनाख्यमदान्मुदा सां,

इशं घनाद्वैरपि दुर्लभा या ॥ ६१ ॥

- असौ० असौ भगवान् बहिर्भृङ्गवत् वारिवाहे मेघे गर्जति
१३ सति यत् बहिर्कुलेन मयूरसमुद्देन कृतं रचितं नाख्यं मुदा हर्षेण

निभालयन् सन् तां दृशं अदात् या दृग् भनाद्वैरपि
श्रीमद्विरपि दुर्लभा स्यात् ॥ ६१ ॥

लोकोपकाराय स लोकनाथः,

कृत्वा क्षमामृद्भवसिन्धुरोधम् ।

तदा, तदभ्यासवशाद्विद्यते-

द्यापि क्षमामृद्भवसिन्धुरोधम् ॥ ६२ ॥

लोको० स लोकनाथः तदा तस्मिन्नावसरे लोकोपकाराय
क्षमामृद्भवसिन्धुरोधं क्षमामृद्भवानां पर्वतोत्पत्तानां सिन्धूनां
नदीनां रोधं बन्धं कृत्वा तदभ्यासवशात् अद्यापि क्षमामृद्भव-
सिन्धुरोधं क्षमामृत्तां साधूनां मयसिन्धोः संसारसमुद्रस्य रोधं
विधत्ते ॥ ६२ ॥

प्रसादयंत्यांबु पयोजपुंजं,

प्रबोधयन्त्या विधुमिद्वयन्त्या ।

अस्याभिषेकार्चनवक्त्रदास्या,-

धिकारतोऽसौ शरदोपतस्ये ॥ ६३ ॥

प्रसा० असौ भगवान् शरदोपतस्ये आश्रितः । किं कुर्वत्या
शरदा ? अंबु प्रसादयंत्या अंबु पानीयं प्रसन्नं कुर्वत्या । पुनः
किं कुर्वत्या ? पयोजपुंजं प्रबोधयंत्या कमलसमूहं प्रकाशयन्त्या ।
पुनः किं कुर्वत्या ? विधुं चन्द्रं इद्वयंत्या क्षमृद्धं कुर्वत्या ।
कस्मात् ? अस्य भगवतोऽभिषेकार्चनवक्त्रदास्याधिकारतः,
अभिषेकः शान्ति-अर्चनं पूजनं सन्त्य मुखस्य दास्ये तेषु अंबु-
वमुत्तानां अधिकारात् ॥ ६३ ॥

पङ्कैर्वनोपाधिभिराकुले प्राक्,
लोके तिरोभावमुपागतो यः ।

१ अहो स हंसः सहसा प्रकाशी-
बभूव भास्वन्महसा विपङ्के ॥ ६४ ॥

पङ्कैः० यो हंसः प्राक् पूर्वं लोके तिरोभावं अदृश्यत्वं
६ उपागतः । किलक्षणे लोके । वनोपाधिभिर्मेघहेतुकैर्बहुकारणैर्वा
पङ्कैः कर्दमैर्पापैर्वा आकुले । अहो इति आश्चर्ये, स हंसः पक्षी
आत्मा वा, भास्वन्महसा सूर्यतेजसा दीप्तज्ञानेन वा, विपङ्के
९ सति सहसा प्रकाशीबभूव ॥ ६४ ॥

करैः श्रमच्छेदकरैः शरीर-
सेवां मणीकुट्टिमशायिनोऽस्य ।

११ विधुर्विविक्ते विदधन् प्रसाद-
पूर्वामपूर्वा श्रियमाप युक्तम् ॥ ६५ ॥

करैः० विधुश्चन्द्रः अस्य भगवतो मणिकुट्टिमशायिनः
१५ सतः विवक्ते विजने श्रमच्छेदकरैः किरणैः हस्तैर्वा शरीरसेवां
विदधन् (कुर्वन्) प्रसादपूर्वा अपूर्वा श्रियं युक्तं आप प्राप,
श्रीः चन्द्रे वसतीति प्रसिद्धिः ॥ ६५ ॥

१८ मनाश्च सुखश्रीः परमेश्वरस्य,
जिह्मिर्विता यैः शरदा मदाब्जैः ।

विधाय मन्तोः फलमन्तमेषु,
पथेषु मेजे प्रशलर्तुरेनम् ॥ ६६ ॥

२२ मना० यैः पद्मैः शरदा मदाब्जैर्मदपरवशैः सद्भिः परमेश्वरस्य

मनाक् स्तोकतरं मुखश्री जिहीर्षिता हर्तुं वाञ्छिता । एषु पत्रेषु
अन्तं विनाशं मन्तोऽपराधस्य फलं विधाय कृत्वा प्रशस्तुः
हेमन्तर्तुः, एनं भगवंतं भेजे । शरदि पद्मानि सश्रीकानि हेमन्ते
च दद्यन्त इति भावः ॥ ६६ ॥

भृशं महेलायुगलेन खेला-

त्सं रहस्तस्य विलोकमाना ।

९

पौषी पुपोषालसतां गतौ यां,

निशा न साद्यापि निवर्ततेऽस्याः ॥ ६७ ॥

भृशं० पौषी निशा पौषमाससंबन्धिनी रात्रिर्गतौ गमने यां
अलसतां आलस्यं पुपोष, सा अलसता अस्या निशाया अद्यापि
न निवर्तते । किं कुर्वाणा ! भृशं अत्यर्थं तस्य भगवतो महेला-
युगलेन रह एकान्ते खेलारसं क्रीडारसं विलोकमाना ॥ ६७ ॥ १३

नक्तं जगत्कंपयतो हसन्ती,

या शीतदैत्यस्य बलं विभेद ।

नेतुः पुरःस्थोचितमाप्तचक्रा,

१५

सा कृष्णवर्त्माश्रयतां विभर्तु ॥ ६८ ॥

नक्तं० या, हसन्ती शकटिका, पक्षे हास्यं कुर्वती, नक्तं
रात्रौ, जगत्कंपयतः शैत्यदैत्यस्य बलं विभेद, सा हसन्ती आप्त- १६
चक्रा सती नेतुः स्वामिनः पुरःस्था, उचितं युक्तं, कृष्णवर्त्मा-
श्रयतां कृष्णवर्त्मनोऽग्नेः पक्षे कृष्णस्य वर्त्म मार्गः तस्याश्रयतां
विभर्तु । कृष्णश्चक्रधरः दैत्यमेवा च भवतीति भावः ॥ ६८ ॥ ११

अथ प्रभादासकरीं विमोच्य,
दुर्दक्षिणाशां शिशिरर्तुरंशुम् ।

२ अचीकरदीप्तिकरं प्रणन्तु-
मिवोत्तरासंगमसंगमेनं ॥ ६९ ॥

अथ० अथानन्तरं शिशिरर्तुः अंशुं सूर्यं असंगं सङ्गरहितं
३ एनं भगवन्तं प्रणन्तुमिव नमस्कर्तुमिव उत्तरासंगं अचीकरत्
अकारयत् । किंवि० ! अंशुदीप्तिकरं दीप्तौ दीप्ता वा करौ
हस्तौ किरणाः वा यस्य स तम् किं कृत्वा ? प्रभाया हानि-
५ कारिणी दुर्दक्षिणाशां दुष्टदक्षिणादिशं दुर्दक्षिणाया आशां
अमिलार्थं वा विमोच्य ॥ ६९ ॥

प्रभौ प्रसुप्ते निशि शीतवश्यं,
१२ यदम्बु कम्बुच्छवि बन्धमाप ।
तज्जाग्रतादिष्ट इवाह्नि तेन,

मानुः स्वभावं स्वकरौर्निनाय ॥ ७० ॥
१५ प्रभौ० कम्बुच्छवि शंससदृशं निर्मलं यदम्बु जलं, निशि रात्रौ
प्रभौ प्रसुप्ते सति शीतवश्यं सन् बन्धं आप, मानुः सूर्यस्तज्जलं
अह्नि देवमिव स्वकरैरास्मीयहस्तैः किरणैर्वा स्वभावं निनाय,
१० तुल्येक्षते—तेन भगवता जाग्रता सता आदिष्ट इव ॥ ७० ॥

शीतेन सीदत्कुसुमासु युष्मा-
स्वर्चास्य देवस्य मदेकनिष्ठा ।

२१ इति स्फुटत्पुष्परदा तदानीं,
शेषा लताः कुन्दलता जहास ॥ ७१ ॥

२६ शीते० कुन्दलता कुन्दनाम्री लता बह्वी तदानीं तस्मिन्

शिशिरतो शेषा लता इति असुना प्रकारेण जहास । किलक्षणा
कुंदलता ! स्फुटत्पुष्परवा स्फुटन्ति विकसन्ति पुष्पाण्येव रदा
दन्ता यस्याः सा स्फुट० । इतीति किम् ? युष्मासु शीतेन
सीदत्कुसुमासु सतीषु जस्य देवस्य अर्चा पूजा मदेकनिष्ठा
वर्तते मय्येव एका निष्ठा यस्याः सा मदेकनिष्ठा ॥ ७१ ॥

तत्तादृग्गाह्यविहारवासो-

निवासनिर्नाशितशीतमीतिः ।

शरीरसौख्येन स शैशिरीणां,

निशां न सेहे विपुलत्ववादम् ॥ ७२ ॥

तथा० स भगवान् शैशिरीणां शिशिरसंबन्धिनीनां निशां
रात्रीणां शरीरसौख्येन विपुलत्ववादं विसीर्णवादं न सेहे,
किलक्षणो भगवान् ! तत्तादृग्गाह्यविहारवासोनिवासनिर्वा-
सितशीतमीतिः, ते तादृशाः शीतलभोपशमनहेतुमूला-
गाह्या विहाराविचरणानि वासांसि वस्त्राणि निवासा गृहाणि
सैनर्निनाशिता शीतमीतिर्मेव स । उक्तं च,
“तप्तं जलं तापनतैलतूप्णीतांबूलतूलीवसनं तरुण्यः ।

सः (१) मतापः, कथितं पयोऽपि शरीरिणां शीतभये सुखाय” ७२

इति अतुचितखेलनकैर्न कैः

इतद्दृष्टव्यस्तोऽस्य यथारुचि ।

सुकृतधरसमुत्पट्टिप्रभा

परिचिता अरुचमखिला दिनाः ॥ ७३ ॥

इति० अस्मिन् भगवतो यथारुचि स्वेच्छया चरतः सतः
अखिलाः समस्ता दिनाः अरुचन् अदीप्यन्त । किंविशिष्टा ७३

दिनाः । सुकृतसूरसमुत्थधृतिप्रभापरिचिताः, सुकृतं पुण्यमेव सूरः
 सूर्यः ततः समुत्था समुत्पन्ना धृतिः समाधिरेव प्रभा कान्तिः
 ३ तया परिचिताः सेविताः । किंविशिष्टस्य भगवतः । इति
 ऋतुचितखेलनकैः न कैः हृतहृदः, इति पूर्वोक्तप्रकारैः षड्-
 ऋतुयोग्यक्रीडनैः,

४ “वर्षासु लवणममृतं शरदि जलं गोपमश्व हेमन्ते ।

शिशिरे चामलकरसो घृतं वसन्ते गुडश्चान्ते” ॥ १ ॥

इत्यादिभिश्च कैः कैर्न हृतहृदः, अपि तु सर्वैरपि हृतहृदः ॥ ७३ ॥

५ कौमारकेलिकलनाभिरमुष्य पूर्व-

लक्षाः षडेकलवतां नयतः सुखाभिः ।

आद्या प्रिया गरभमेणदृशामभीष्टं,

६ भर्तुः प्रसादमविनश्वरमाससाद ॥ ७४ ॥

कौमा० अमुष्य भगवतः आद्या प्रिया सुमंगला गरभं

गर्भं आससाद प्राप्ता, ‘गर्भस्तु गरभो ब्रूणो’ इति पाठः । किं-

७ लक्षणं गरभं । एणदृशां स्त्रीणां अभीष्टम् । पुनः किंलक्षणम् ।

भर्तुः श्रीऋषभदेवस्य अविनश्वरं प्रसादम् । किं कुर्वतो भगवतः ।

कौमारकेलिकलनाभिः षड्पूर्वलक्षा एकलवतां ‘षड्विं-

८ शस्त्रिमेवैरेको लव’ उच्यते, तद्भावं नयतः । किंविशिष्टाभिः

कौमारकेलिकलनाभिः । सुखाभिः सुलहेतुभिः ॥ ७५ ॥

इति श्रीऋषभराज्ये कविचक्रवर्तिध्वजयशोस्वरसुरविरचितश्रीजेन-

९ कुमारसंभवस्य तन्त्रिलम्बध्वजयशोस्वरसुरविरचितायां टीकायां

श्रीमाणिक्यसुन्दरसुरिचोदितायां षड्-

१० सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः सर्गः ॥

अथ प्रथमनाथस्य, प्रिया तस्य सुमंगला ।

अध्युवास निजं वासभवनं यामिनीमुखे ॥ १ ॥ १

अथ० जयानन्तरं तस्य प्रथमनाथस्य श्रीयुगादिदेवस्य
प्रिया सुमंगला यामिनीमुखे रात्रिमुखे निजं आत्मीयं वास-
भवनं आवासं अध्युवास उषिता ॥ १ ॥ १

यत्र ज्वलत्प्रदीपाणां, प्रभाप्राग्भारभापितम् ।

धृत्वा धूमशिखेत्याख्यान्तरं दूरेऽगमत्तमः ॥ २ ॥

यत्र० यत्र यस्मिन् वासे तमोऽन्धकारं दूरेऽगमत् । किं
कृत्वा ! धूमशिक्षा इति आख्यान्तरं नामान्तरं धृत्वा । किंलक्षणं
तमः ! ज्वलत्प्रदीपाणां प्रभाप्राग्भारेण भापितं प्रभासमूहेन
प्रासितम् ॥ २ ॥ १२

यत्र नीलामलोल्लोचामुक्तामुक्ताफलस्रजः ।

बभूर्नभस्तलाधारतारकालक्षकक्षया ॥ ३ ॥

यत्र० यत्रावासे मुक्ताफलस्रजो नभस्तलाधारतारकाल-
लक्षणां कक्षया सादृश्येन बभुः शोभिताः । किंलक्षणा मुक्ता-
फलस्रजः ! नीलामलोल्लोचामुक्ता नीलेषु कृष्णवर्णेषु अमलेषु
उल्लोचेषु आमुक्ता वद्धाः ॥ ३ ॥ १३

सौवर्ण्यः पुत्रिका यत्र, रत्नस्तम्भेषु रेजिरे ।

अध्येतुमागता लीलां, देव्या देवांगना इव ॥ ४ ॥

सौव० यत्र वासे रत्नस्तम्भेषु सौवर्ण्यः पुत्रिकाः सौवर्णमय्यः १४

पुत्रिका रेजिरे शोमिताः । उत्प्रेक्ष्यते—देव्याः सुमंगलाया
लीलां व्यधेतुं पठितुं आगता देवांगना इव ॥ १ ॥

३ दह्यमानाः काकतुण्डाः, यत्र धूमैर्विसृत्वैः ।
स्वपंक्तिं वर्णगन्धाभ्यां, निन्युर्दावन्तराण्यपि ॥ ५ ॥

दह्य० यत्रावासे काकतुण्डाः कृष्णागरवो दह्यमानाः

३ उद्ग्राह्यमानाः संतः विसृत्वैः प्रसरणशीलैर्धूमैर्दावन्तराण्यपि
वर्णगन्धाभ्यां धर्णेन गन्धेन च स्वपंक्तिं निन्युर्गृहीतवन्तः ॥ ५ ॥

उत्पित्सव इवोत्पक्षा, यत्र कृत्रिमपक्षिणः ।

५ आरेभिरे लोभयितुं, बालाभिश्चारुचूणिभिः ॥ ६ ॥

उत्पि० यत्रावासे कृत्रिमपक्षिणः बालाभिर्बालिकाभिश्चारु-
चूणिभिर्मनोज्ञमक्षयैः लोभयितुमारेभिरे । उत्प्रेक्ष्यते—उत्पक्षा

५ ऊर्ध्वोक्तपक्षाः सन्तः उत्पित्सव इव उत्पतितुंकामा
इव ॥ ६ ॥

यन्मणिक्षोणिसंक्रान्तमिन्दुं कन्दुकशङ्कया ।

१५ आदित्सवो भग्ननखा, न बालाः कमजीहसन् ॥ ७ ॥

यन्म० बालाः कं पुरुषं न अजीहसन् न हासयन्ति स्म ! अपि
तु हासयन्ति सैव, किलक्षणा बालाः ! यन्मणिक्षोणिसंक्रान्तं

१० इन्दुं यैस्तवासां रक्तपृथ्वीप्रतिबिंबितं इन्दुं चन्द्रं कन्दु-
कशङ्कया आदित्सवो प्रहीतुमिच्छवः, पुनः किलक्षणाः !
भग्ननखाः ॥ ७ ॥

व्यालं विमालं मास्तीर्णकुसुमालि समन्ततः ।

२० यददृश्यत दुष्प्राप्तशस्त्राभारधिया जनैः ॥ ८ ॥

व्यालं० जनैर्लोकैर्यत् गृहं पुष्पाक्षस्य कामस्य शस्त्रागारधिया
आयुधशालाबुद्ध्या अदृश्यत । किंलक्षणं गृहम् ? व्यालंविमालं
लंबमानसकृ । पुनः किंलक्षणम् ? समंततः सर्वतः आस्तीर्ण- १
कुसुमालि प्रसरितपुष्पश्रेणि ॥ ८ ॥

कौतुकी स्त्रीजनो यत्र, पुरःस्फाटिकभित्तिषु ।

स्पष्टमाचष्ट पृष्ठस्थचेष्टितान्यनुविम्बनैः ॥ ९ ॥ १

कौतु० यत्रावासे कौतुकी जनः पुरःस्फाटिकभित्तिषु अग्रे
स्फटिकमणिसत्कभित्तिमध्ये अनुविम्बनैः प्रतिविम्बनैः पृष्ठस्थ-
चेष्टितानि स्फुटं प्रकटं आचष्ट कथितवान् ॥ ९ ॥ १

लतागुल्मोत्थितो यत्राहरजालाध्वनागतः ।

मुक्ताधिया मरुचौरः, खेदविन्दून् मृगीदृशाम् ॥ १० ॥

लता० यत्र वासे लतागुल्मोत्थितो बल्लिस्तकगुल्मसमुत्पन्नो ११
मरुचौरः, मृगीदृशा स्त्रीणां खेदविन्दून् मुक्ताधियाऽहरत्
हृतवान् । किंलक्षणो मरुचौरः ? आलाध्वनागतः जालमार्गेण
प्रविष्टः ॥ १० ॥ १५

वीक्ष्य यत्परितोऽध्यक्षं, वनं सर्वर्तुकं जनः ।

अद्देयमागमोक्त्यैवाभिननन्द न नन्दनम् ॥ ११ ॥

वीक्ष्य० जनो लोको यत्परितो अस्यावासस्य समंततः १८
सर्वर्तुकं सर्वश्रुतषु साधारणं अध्यक्षं प्रत्यक्षं वनं वीक्ष्य नन्दनं
नन्दनाख्यं वनं न अभिननन्द न प्रशंसत । किंविशिष्टं
नन्दनम् ? आगमोक्त्यैव अद्देयं ननु प्रत्यक्षम् ॥ ११ ॥ २३

श्वेतोत्तरच्छदं तत्र, दोलात्तल्पमुपेयुषी ।

हंसीं गङ्गातरंगाच्चरंगामभिवभूव सा ॥ १२ ॥

- १ श्वेतो० सा सुमंगला तत्र तस्मिन् बासे श्वेतोत्तरच्छदं
श्वेतउत्तरपटयुक्तं, दोलात्तल्पं उपेयुषी दोलायमानशय्यां
प्रासवती सती हंसीं अभिवभूव परामवति स्म । किंलक्षणां
१ हंसीम् ? गङ्गातरंगेषु गङ्गाफलोलेषु आत्तगृहीतरंगान् ॥ १२ ॥

दक्षिणं तमूरीचक्रे, विवाहे भगवानिति ।

वामा वाममुपष्टभ्य, पाणिं तस्मिन्नशेत सा ॥ १३ ॥

- १ दक्षि० सा वामा सुमंगला तस्मिन् शयनीये इति कारणात्
वामं पाणिं उपष्टभ्य अशेत स्वपिति स्म । इतीति किं ? विवाहे
भगवान् तं दक्षिणपाणिं हस्तं उरीचक्रे अङ्गीकृतवान् ॥ १३ ॥

- ११ पूर्वमप्सरसामंके, स्थित्वा तत्पादपंकजे ।

पश्चादवाप्तां दिव्यतूलीमौलिवतंसताम् ॥ १४ ॥

पूर्व० पूर्वं प्रथमं अप्सरसां अङ्के देवांगनानामुत्संगे स्थित्वा

- १५ पश्चात् तत्पादपंकजे तस्याः सुमंगलायाश्चरणकमलौ दिव्यतूली-
मौलिवतंसतां हंसतूल्यामस्तके मुकुटत्वं अवाप्तां प्राप्ता ॥ १४ ॥

दीपाः सखेहपटवोऽभितस्तां परिवत्रिरे ।

- १६ ध्वान्तारातिभयं मेतुं, जाग्रतो यामिका इव ॥ १५ ॥

दीपाः० दीपा अभितः समंततः तां सुमंगलां परिवत्रिरे,

परिवृण्वन्ति स्म । किंलक्षणा दीपाः ? सखेहपटवः खेहसहिताः

पटवश्च पटिष्ठाः । उत्प्रेक्ष्यते—ध्वान्तारातिभयं मेतुं अन्धकार-

- १७ शत्रुभयं छेतुं जाग्रतो यामिकाः, प्राहरिका इव ॥ १५ ॥

विसृज्य सा परमेमालापपात्रीकृताः सखीः ।

निद्रां सुखार्थमेकान्तसखीं संगंतुमैहत ॥ १६ ॥

विसृ० सा सुमंगला परमेमालापपात्रीकृताः, परा प्रेमा-
लापस्य प्रकृष्टा(या) सेहवार्ताया(तस्याः ?) पात्रीभूता एवंविधाः
सखीः विसृज्य निद्रां संगंतुं निद्रासङ्गमं ऐहत इच्छति सा ।
किंलक्षणां निद्राम् ? सुखार्थं सुखकारिणीं, पुनः किंविशिष्टाम् ?
एकान्तसखीम् ॥ १६ ॥

तस्याः सुषुप्तया जोषजुषोऽजायत शर्मणे ।

मोहो निद्रानिमित्तः स्यादोषोऽप्यवसरे गुणः ॥ १७ ॥

तस्याः० सुमंगलायाः निद्रानिमित्तो मोहः शर्मणे सौख्याय
अजायत जातः, किंलक्षणायाः सुमंगलायाः सुषुप्तया सुख-
शयनवांछया, जोषजुषो मौनं सेविन्या दोषोऽप्यवसरे गुणः ॥
स्यात् ॥ १७ ॥

स्रोतांसि निवृत्तीभूय, नृपस्त्रेव नियोगिनः ।

निशि निर्वचिरे तस्याः, स्वस्वव्यापारसंवृतेः ॥ १८ ॥

स्रोतां० तस्याः सुमंगलायाः स्रोतांसि इन्द्रियाणि स्वस्व-
व्यापारसंवृतेः निवृत्तीभूय निवृत्तीभूय निर्वचिरे निवृत्तिं प्राप्नु-
के इव ? नियोगिनो व्यापारिण इव, यथा नृपस्य राज्ञो नियो-
गिनः स्वस्वव्यापारसंवृतेर्निवृत्तिं समधिं प्राप्नुवन्ति ॥ १८ ॥

तदा निद्रामुद्रितदृग् भवने सा वनेऽब्जिनी ।

निद्राणकमला सख्योचितमाचरतुर्मिथः ॥ १९ ॥

तदा० तस्मिन्नवसरे सा सुमंगला भवने गृहे निद्रामुद्रित-२३

दृग् निद्रया संकुचितदृष्टिः, सती बने अब्जिनी कमलिनी
निद्राणकमला संकुचितकमला द्वे अपि मिथः परस्परं
१ सख्योचितं मैत्रीसदृशं आचरतुः चरतुः ॥ १९ ॥

आसतामपरे मौनं, भेजुराभरणान्यपि ।

असंचरतया तस्या, निद्राभङ्गभयादिव ॥ २० ॥

१ आस० अपरे आसतां दूरे सन्तु तस्याः सुमंगलाया
आभरणान्यपि असंचरतया निःसञ्चलत्वेन मौनं भेजुः,
उत्प्रेक्ष्यते—सुमंगलाया निद्राभङ्गभयादिव ॥ २० ॥

२ निद्रानिभृतकाया साऽनयासाभ्याकियोषिताम् ।

लोचनैर्लक्ष्यसर्वांगलावण्या समजायत ॥ २१ ॥

निद्रा० सुमंगला निद्रानिभृतकाया निद्रया निश्चलदेहा
१२ सती नाकियोषितां देवांगनानां लोचनैर्लक्ष्य आस्वाद्य सर्वा-
ंगलावण्या समजायत ॥ २१ ॥

निर्वातस्तिमितं पद्ममिवामुष्या मुखं सुखम् ।

१५ न्यपीयताप्सरोनेत्रभृङ्गैर्लावण्यसन्मधु ॥ २२ ॥

निर्वा० अमुष्याः सुमंगलायाः लावण्यसन्मधु लावण्यमेव
सत् विद्यमानं मधु मकरन्दो यत्र एवंविधं मुखं यथा भवति
१६ तथा अप्सरोनेत्रभृङ्गैर्देवांगनासत्कलोचनप्रमैरन्यपीयत पीतम्,
उत्प्रेक्ष्यते—निर्वातस्तिमितं वातरहितं निश्चलं पद्ममिव ॥ २२ ॥

आप्तनिद्रासुखा सौख्यदायीति स्वप्नदर्शनम् ।

अन्वभूत्पुण्यभूमी सोत्सवान्तरमिवोत्सवे ॥ २३ ॥

१७ आप्त० सा सुमंगला आप्त प्राप्तनिद्रासुखा सती सौख्यदायि

सुखदायिकं इति अमुना प्रकारेण वक्ष्यमाणं स्वप्रदर्शनमन्व-
भूत् अनुभवति सा । किलक्षणा सुमंगलाः पुण्यभूमी । किमिव ?
उत्सवान्तरमिव यथा उत्सवेन उत्सवान्तरं अनुभूयते ॥ २३ ॥ ३

प्रथमं सा लसदन्तदण्डमुच्छुण्डमभतम् ।

भूरिमाराद्भुवो-भङ्गमीत्येव मृदुचारिणम् ॥ २४ ॥

गण्डशैलपरिस्पर्द्धिकुम्भं कर्पूरपाण्डुरम् ।

द्विरदं मदसौरभ्यलुभ्यद्भ्रमरमैक्षत ॥ २५ ॥ युग्मम् ॥

पथ० सा सुमंगला प्रथमं द्विरदं गजेन्द्रं ऐक्षत दृष्टवती,
किलक्षणं गजेन्द्रम् ? एतानि सर्वाणि गजेन्द्रविशेषणानि ९
ज्ञेयानि । लसदन्तदण्डं उल्लसदन्तमुशलम्, उच्छुण्डं ऊर्द्धीकृत-
शुण्डादण्डम्, उन्नतं उच्चैस्तरम् । उपेक्ष्यते—भूरि बहुभारात्
भुवो भङ्गमीत्या पृथिव्या भङ्गभयेन मृदुचारिणमिव मन्दगमन- १९
मिव ॥ २४ ॥ गण्डशैलपरिस्पर्द्धिकुम्भं पर्वतसत्कस्थूलोपलेन
सह स्पर्द्धां कुर्वन् कुम्भसदं यस्य तम् । कर्पूरपाण्डुरं कर्पूरवद्-
बलम् । मदसौरभलुभ्यद्भ्रमरं मदसौरभ्येण मदपरिमलेन लुभ्यन्तो १५
भ्रमरा यस्य तम् ॥ २५ ॥ युग्मम् ॥

भाग्यैः शकुनकामानामिव गर्जन्तमूर्जितम् ।

शुभ्रं पुण्यमिव प्राप्तं, चतुश्चरणचारुताम् ॥ २६ ॥ १८

सिन्धुरोधक्षमं रोधः स्यतं मृल्लवलीलया ।

सशङ्कमिव कैलासं, ककुब्धतं ददर्श सा ॥ २७ ॥

युग्मम् ॥

भाग्यैः० सा सुमंगला ककुब्धतं वृषभं ददर्श, किलक्षणं ३३

ककुब्धतम् ? एतानि सर्वाणि ककुब्धत एव विशेषणानि, किं कुर्वत
 वृषभं अर्जितम् ? बलवन्तम्, गर्जितम् । उत्प्रेक्ष्यते-शकुनका-
 २ नाना शकुनाभिलाषिणां भाग्यैरेव । उत्प्रेक्ष्यते-चतुश्चरणचारुतां
 चतुर्भिः चरणैर्मनोज्ञत्वं प्राप्तं शुभं उज्ज्वलं पुण्यमिव ॥ २६ ॥
 सिन्धुरोधक्षमं नद्या रोधसमर्थं एवंविधं रोधस्तटं मूलवलीलया
 ३ मृत्तिकावयवत् खण्डवत् स्थन्तं पातयन्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—
 सशृङ्गं कैलासमिव ॥ २७ ॥ युग्मम् ॥

अप्यतुच्छतया पुच्छाघातकंपितभूतलम् ।

९ अत्युदारदरीकोडक्रीडत्क्ष्वेडाभयंकरम् ॥ २८ ॥

सद्यो भिक्षेभकुम्भोत्थव्यक्तमुक्तोपहारिणम् ।

हरिणाक्षी हरिं स्वप्न-दृष्टं सा बहुमन्यत ॥ २९ ॥

१०

युग्मम् ॥

अप्य० सा हरिणाक्षी शुभंगला स्वप्नदृष्टं हरिं सिंहं बहु
 अमन्यत बहु मन्यते स्म । किलक्षणं हरिम् ? एतानि सर्वाणि
 १५ हरिविशेषणानि । अतुच्छतया घनतया, पुच्छाघातकंपितभूत-
 लमपि पुच्छप्रहारेण कंपितपृथ्वीतलमपि । उदारदरीकोडक्रीडत्-
 क्ष्वेडाभयंकरमपि उदारदरीगुहा तस्याः कोडे उत्संगे क्रीडन्ती
 २० क्ष्वेडा सिंहनादस्तेन भयंकरमपि ॥ २८ ॥ सद्यो भिक्षेभकुम्भो-
 त्थव्यक्तमुक्तोपहारिणं, सद्यस्तत्कारं भिक्षा विदारिता इभा
 गजास्तेषां कुम्भोत्था व्यक्ता प्रकटा वृक्षा मौक्तिकानि उपहारिणम्
 दौकयन्तम्, सद्योभि०, पहारिणम् । रौद्रोऽपि हरिः मौक्तिक-
 २५ दायकत्वात् बहुमान्यो जात इति भावः ॥ २९ ॥ युग्मम् ॥

निधीनक्षय्यसारौघतुंदिलान् सन्निधौ दधिः ।

भूषाहेम्नः स्वपुषो, मयूखैरन्तरं प्रती ॥ ३० ॥

पद्माकरमयीं मत्वा, नेत्रवक्त्रकराङ्घ्रिणा ।

पद्मवासा निवासाथमिवोपनमति स ताम् ॥ ३१ ॥

युग्मम् ॥

निधी० पद्मवासा लक्ष्मीस्तां सुमंगलां निवासाथमिव निवा- १
सहेतोरिव उपनमति स । किंलक्षणा पद्मा ! अक्षय्यसारौघतुं-
दिलान् अक्षय्य सारस्य अनुटितसारस्य द्रव्यस्य ओघः समूहस्तेन
तुंदिलान् लक्षणया स्थूलान् एवंविधान् निधीन् सन्निधौ समीपे २
दधिर्दधाना । दधिरिति निपातो ज्ञेयः । पुनः किं कुर्वती !
स्वपुषो मयूखैः आत्मीयशरीरस्य मयूखैः किरणैः भूषाहेम्नः
आभरणसरकसुवर्णस्य अन्तरं प्रती विनाशयती ॥ ३० ॥ १२
किं कृत्वा ! नेत्रवक्त्रकराङ्घ्रिणा 'प्राणितूर्योगाणाम्' (सि०
३।१।१३७) इत्येकवचनम्, लोचनमुखदृष्टपादैः तां सुमंगलां
पद्माकरमयीं मत्वा ज्ञात्वा लक्ष्मीः पद्मेषु वसतीति सुमंगलमा- १५
श्रयते स ॥ ३१ ॥ युग्मम् ॥

भृङ्गैः सौरमलोमेनानुगतं सेवकैरिव ।

तन्व्या दोःपाशवत्पुण्यभार्जा कण्ठग्रहोचितम् ॥ ३२ ॥ १६

ग्रहितं प्राभृतं पारिजातेनैव जगत्प्रियम् ।

असमं कौसुमं दाम, जज्ञे तन्नेत्रगोचरः ॥ ३३ ॥ युग्मम् ॥

भृङ्गैः० कौसुमं दाम कुसुमसंबन्धि दाम माला तन्नेत्रगोचरो २३

जज्ञे, तथा सुमंगलमा पुष्पमाला दृष्टेति भावः । किंलक्षणं
दाम ! सेवकैरिव भृङ्गैर्भ्रमुरैः सौरमलोमेनं अनुगतं, शरिमलस्य २४

लोभेन वेष्टितम् । दाज्ञ एव सर्वाणि विशेषणानि । तन्व्याः
स्त्रियाः दोषाशवत् मुजापाशवत् पुण्यभाजां भाग्यवतां कंठ-
३ प्रहोचितं कंठक्षेपणयोभ्यम् ॥ ३२ ॥ उत्प्रेक्ष्यते-परिजातेन
प्रहितं प्राभूतमिव दौकनमिव जगत्प्रियं विश्वामीष्टम् । असमं
निरूपमम् ॥ ३३ ॥ युग्मम् ॥

४ चकोराणां सुमनसामिव प्रीतिप्रदामृतम् ।

रोहिण्या इव यामिन्या, हृदयंगमतां गतम् ॥ ३४ ॥

संप्राप्तकौमुदीसारं, कामुकैरिव कैरवैः ।

५ आस्ये विशंतं पीयूषमयूखं सा निरैक्षत ॥ ३५ ॥ युग्मम् ॥

चको० सा सुमंगला आस्ये मुखे विशंतं प्रविशंतं पीयूष-
मयूखं चन्द्रमसं निरैक्षत दृष्टवती । किंलक्षणं चन्द्रमसम् ?

३३ एतानि सर्वाणि चन्द्रस्येव विशेषणानि । सुमनसां देवानामिव
चकोराणां प्रीतिप्रदामृतम् । यामिन्या इव रात्रेरिव रोहिण्या
हृदयंगमतां गतं मर्तृत्वं प्राप्तवन्तम् ॥ ३४ ॥ कामुकैरिव

३५ कैरवैः कुमुदैर्निविष्टकौमुदीसारम् उपभुक्तज्योत्स्नासारम् ॥ ३५ ॥

युग्मम् ॥

क्षिपन् गुहासु शैलानां, लोकादुत्सारितं तमः ।

६ सङ्कोचं मोचितं पञ्चवनाद् धूकदृशां दिशन् ॥ ३६ ॥

न्यस्यन् प्राकाश्यमाशासु, तारकेभ्योऽपकर्षितम् ।

स्वमेऽपि खेरयामास, तस्या हृत्कमलं रविः ॥ ३७ ॥

३६ युग्मम् ॥

क्षिप० रविः सूर्यस्तस्याः सुमंगलायाः हृत्कमलं स्वमेऽपि
३७ खेरयामास विकासयति सा । किं कुर्वन् रविः ? सर्वाणि

विशेषणानि रवेरेव ज्ञेयानि । लोकात् उत्सारितं तमः अन्वकारं
क्षैलानां पर्वतानां गुहासु क्षिपन्, पद्मवनात् मोचितं संकोचं
ध्रुकदशां दिशन् ॥ ३६ ॥ तारकेभ्योऽपकर्षितं गृहीतं प्राकाश्यं
प्रकटत्वं आशासु दिक्षु न्यस्यन् ॥ ३७ ॥ सुगमम् ॥

अखण्डदण्डनद्धोऽपि, न त्यजन्निजचापलम् ।

सहजं दुस्त्यजं धोषन्निव किंकिणिकाक्कणैः ॥ ३८ ॥ १

ध्वजो रजोभयेनेव, व्योमन्येव कृतास्पदः ।

तत्प्रीतिनर्तकीनाट्याचार्यकम्बां व्यडम्बयत् ॥ ३९ ॥

अख० ध्वजस्तत्प्रीतिनर्तकीनाट्याचार्यकम्बां तस्याः सुमं-१
गलायाः प्रीतिरूपमा(गा!)ग्रस्य ! नर्तने नाट्याचार्य० रंगाचार्य-
करकृतकम्बां व्यडम्बयत्, लक्षणया नाट्याचार्यकम्बायाः सादृश्यं
प्रापेति भावः । किं कुर्वन् ध्वजः ! एतानि ध्वजविशेषणानि १२
ज्ञेयानि । अखण्डदण्डेन नद्धपि बद्धोऽपि निजचापल्यं न त्यजन्,
उत्प्रेक्ष्यते-किंकिणिकाक्कणैः क्षुद्रघंटिकाशब्दैः सहजं दुस्त्यजं
धोषन्निव ॥ ३८ ॥ उत्प्रेक्ष्यते-रजोभयेन व्योमन्येव आकाश १५
एव कृतास्पदः कृतस्थान इव ॥ ३९ ॥ सुगमम् ॥

क्षौणेन मौलिनाधीये, सोऽहं साक्षी जगज्जनः ।

त्वं घत्सेऽतुच्छमत्संपल्लुम्पाकौ हृदये पुनः ॥ ४० ॥ १६

मुखन्यस्तांबुजचंचचंचरीकरवच्छलात् ।

इति प्रीतिकलिं कुर्वन्निव कुम्भस्तयैक्ष्यत ॥ ४१ ॥

सुगमम् ॥

क्षौणे० तया सुमंगलया कुम्भ पेक्षत्र दृष्टः । किं कुर्वम् २३

कुम्भः ? उत्प्रेक्ष्यते—मुखन्यस्तांबुजघ्नचंचरीकरवच्छलात् मुख-
न्यस्तांबुजे चंचत् सवन् चंचरीकभ्रमररवच्छलात् मिषात् इति
१ प्रीतिकर्त्ति कुर्वन्निव ॥ ४० ॥ इतीति किम् ? सर्वप्रसिद्धोऽहं
स्त्रैणेन स्त्रीसमूहेन मौलिना मस्तकेन आधीये ध्रिये, अत्र विषये
अगज्जनः साक्षी वर्तते, त्वं पुनरतुच्छमसंपल्लुंपाकौ मदीय-
२ संपदो लुंपाकौ अपहारकौ हृदये धत्से धरसि ॥ ४१ ॥ युगम् ॥

अम्लानकमलामोदमनेककविशब्दितम् ।

सद्बृत्तपालिनिर्वेशक्षमविष्टरडम्बरम् ॥ ४२ ॥

१ स्वर्णस्फातिस्फुरद्भंगिवर्ण्यं विश्वोपकारकृत् ।

इभ्यागारमिवातेने, कासारं तद्दृग्गुत्सवम् ॥ ४३ ॥

युगम् ॥

१२ अम्लानं कासारं सरोवरं इभ्यागारमिव व्यावहारिक-
गृहमिव तद्दृग्गुत्सवं तस्याः सुमंगलायाः दृष्टिगोचरे उत्सवं
आतेने विस्तारयति स्म । कासारः पुनपुंसको ज्ञेयः । किं-

१५ लक्षणं कासारं इभ्यागारं च ? द्वयोरपि विशेषणानि सर्वाणि ।

अम्लानकमलामोदं अम्लानकमलानां आमोदः परिमलो यत्र
तत्, पक्षे अम्लानः कमलया लक्ष्या आमोदो हर्षो यत्र तत् ।

१८ अनेककविशब्दितं, अनेककामां वीनां पक्षिणां शब्दितं यत्र
तत्, पक्षे अनेकानां कवीनां शब्दितं गीतकवित्वादिना कीर्ति-
विस्तारणं यत्र तत् । सती प्रत्यस्या वृत्ताकारा पालिर्व्यत्र तत्

२१ सद्बृत्तपालिं निर्वेशस्य उपभोगस्य क्षमो विष्टराणां वृक्षाणां
दंडवरो यत्र चत् निर्वेशक्षमविष्टरडम्बरम्, पक्षे सद्बृत्तानां

२२ सुसंस्मृतिनां पालिः श्लेषिः तस्या निर्वेशक्षमो विष्टराणां

आसन्नानां हंभरो यत्र तत् ॥ ४२ ॥ स्वर्णस्फातिस्फुरद्भं-
गिवर्णं सुष्ठु शोभनस्य अर्णस्य पानीयस्य स्फाल्या स्फुरन्त्यो
भंगयस्तरंगास्तैर्वर्ण्यम्, पक्षे स्वर्णस्य स्फाल्या स्फुरन्त्यो भंगयो
विच्छिद्यस्तस्माभिर्वर्ण्यं विश्वोपकारकृत् ॥ ४३ ॥ युग्मम् ॥

कचिद्वायुवशोद्धूतवीचीनीचीकृताचलम् ।

उद्धूतपृष्ठैः पाठीनैः, कृतद्वीपभ्रमं कचित् ॥ ४४ ॥

पीयमानोदकं कापि, सतृपैरिव वारिदैः ।

रत्नाकरं कुरङ्गाक्षी, वीक्ष्यमाणा विसिष्मिये ॥ ४५ ॥

युग्मम् ॥

कचि० कुरङ्गाक्षी सुमंगला रत्नाकरं समुद्रं वीक्ष्यमाणा सती
विसिष्मिये विस्रयं माप्ता । किंलक्षणं रत्नाकरम् ? सर्वाणि
रत्नाकरस्यैव विशेषणानि । कचिद्वायुवशोद्धूतवीचीनीचीकृ-
ताचलम्, वायुवशेन उत्पादिता ये वीचयः कल्लोलस्तैर्नीचीकृताः
पर्वता येन तं वायु० । कचित् उद्धूतपृष्ठैः उत्पादितपृष्ठविभागैः
पाठीनैर्मत्स्यविशेषैः कृतद्वीपभ्रमम् ॥ ४४ ॥ उत्प्रेक्ष्यते—सतृपि-
तैरिव वारिदैर्मैवैः कचित् पीयमानोदकम् ॥ ४५ ॥ युग्मम् ॥

सूर्यबिम्बादिवोद्भूतं, जन्मस्थानमिवाचेषाम् ।

चरिण्युमिव रत्नाद्रिं, भारादिव दिवश्च्युतम् ॥ ४६ ॥

दीव्यदेवाङ्गनं रत्नभित्तिरुग्मिः क्षिपचमः ।

अभूदभ्रङ्कणं तस्या, विमानं नयनातिथिः ॥ ४७ ॥

युग्मम् ॥

सूर्य० विमानं तस्याः सुमंगलाया नयनातिथिरभूत्, तथा
विमानं दृष्टमित्यर्थः । किंलक्षणं विमानम् ? एतानि सर्वाणि

विमानस्यैव विशेषणानि । उत्प्रेक्ष्यते—सूर्यबिंबादुद्धृतं प्रकटी-
मृतमिव । उत्प्रेक्ष्यते—अचिषां तेजसां स्थानमिव । उत्प्रेक्ष्यते—
३ चरिण्युः चलनशीलो रत्नाद्रिः रत्नाचल इव । उत्प्रेक्ष्यते—
भारादिवः स्वर्गात् प्युतमिव अष्टमिव ॥ ४६ ॥ दीव्यद्देवांगनं
क्रीडद्देवली । रत्नभित्तिरुग्मिः किरणैस्तमोऽन्धकारे क्षिपत् ।
४ लभ्रं कषं आकाशलम् ॥ ४७ ॥ युग्मम् ॥

रक्ताश्मरिष्टवैडूर्यस्फटिकानां गभस्तिभिः ।

लम्भयन्तं नभश्चित्रं, फलकस्य सनाभिताम् ॥ ४८ ॥

५ वार्धिना दुहितुर्दत्तामिव कन्दुककेलये ।

रत्नराशिं दवीयांसमपुण्यानां ददर्श सा ॥ ४९ ॥

युग्मम् ॥

३१ रक्ता० सा सुमंगला रत्नराशिं ददर्श । किं कुर्वन्तं रत्नरा-

शिम् ? रक्ताश्मरिष्टवैडूर्यस्फटिकानां रक्ताश्मा पञ्चरागमणिः,

अरिष्टं कृष्णरत्नं, वैडूर्यं नीलमणिः, स्फटिकः श्वेतमणिः, एतेषां

३५ गभस्तिभिः किरणैः नभ आकाशं चित्रफलकस्य सनाभितां

चित्रफलकस्य सादृश्यं लम्भयन्तं प्रापयन्तम् ॥ ४८ ॥ पुनः

किलक्षणं रत्नराशिम् ? उत्प्रेक्ष्यते—वार्धिना समुदेण दुहितुः

३८ पुण्या लक्ष्म्याः कन्दुककेलये दत्तमिव । अपुण्यानां निर्भाग्यानां

दवीयांसं अतिदूरम् ॥ ४९ ॥ युग्मम् ॥

आघोराघोररोचिष्णुं, जिष्णुं चामीकरतिवषाम् ।

३९ अजिह्मचिलसखाजिह्ममाहूतिलोलुपम् ॥ ५० ॥

श्मश्रुणेव तु धूमेन, इयामं मखभुजां मुखम् ।

ददर्श श्वसनोद्धूतरोचिषं सा विरोचनम् ॥ ५१ ॥

४३

युग्मम् ॥

आघा० सा सुमंगला विरोचनं अभि ददर्श । किंलक्षणं
 अभिम् ? सर्वाण्यभेविशेषणानि, आघोराघोरोचिष्णुं आघोरं
 घृतं तस्य घोरेण सेकेन रोचिष्णुं देदीप्यमानम् । चामी-१
 फरत्विषं सुवर्णकान्तिम्, जिष्णुं जयनशीलम् । अजिह्वाविल-
 सज्ज्वालाजिह्वं अजिह्वापदिष्टाः विलसन्त्यः ज्वाला एव
 जिह्वा यस्य तं अजि० । आहुतिलोलुपं आहुतौ होतव्यद्रव्य-१
 ग्रहणे लोलुपं लम्पटम् ॥ ५० ॥ उत्प्रेक्ष्यते—इमंशुणा हव
 कूर्चसदृशेन धूमेन श्यामं कृष्णम्, भस्वभुजां देवानां मुखम्
 श्वसनोद्भूतरोचिषं श्वसनः पवनः तस्मादुत्पन्नरुचिम् ॥ ५१ ॥ ९
 शुभम् ॥

✽✽ इत्यष्टाविंशतिश्लोके. चतुर्दशसुवर्णनम् ॥ ✽✽

प्रविश्य वदनद्वारा, तस्याः स्वप्ना अमी समे । ११

कूटस्थकौटुम्बिकतां, मेजिरे कुक्षिमन्दिरे ॥ ५२ ॥

प्रवि० अमी गजादयोऽभिपर्यन्ताः समे सर्वे स्वप्नास्तस्याः
 सुमंगलायाः कुक्षिमन्दिरे उदररूपगृहे वदनद्वारा मुखद्वारेण १५
 प्रविश्य कूटस्थकौटुम्बिकतां स्थिरगृहपतित्वं मेजिरे सेवन्ते
 स ॥ ५२ ॥

ततो गुणप्रजागारं, जजागार सुमंगला । १८

साक्षाच्छ्रीक्षणात्कर्तुं कामेव नयनोत्सवम् ॥ ५३ ॥

ततो० ततस्ततोऽनन्तरं सुमंगला जजागार । किंविशिष्टा
 सुमंगला ? गुणप्रजागारं, गुणा औदार्यगांसीर्यचातुर्यमाधुर्यधैर्य-
 दयस्तेषां व्रजः समूहस्तस्य आगारं गृहम् । पुनः किंविशिष्टा ? १९

उत्प्रेक्ष्यते-साक्षात् मत्पक्षं तद्वीक्षणात् तेषां स्वप्नानां दर्शनात्
नयनोत्सवं कर्तुकामेव ॥ ५३ ॥

३ स्वप्नार्थास्तानपश्यन्ती, पुरः सा चिखिदे क्षणम् ।
प्राप्ता मत्कुक्षिमेवामी, इति द्राग् मुमुदे पुनः ॥ ५४ ॥

स्वप्ना० सा सुमङ्गला पुरोऽग्रे तान् स्वप्नार्थान् स्वप्नपदार्थान्
१ अपश्यन्ती, क्षणं चिखिदे खेदं प्राप्सवती । पुनर्द्राग् शीघ्रं इति
कारणात् मुमुदे प्रमोदं धृतवती, इतीति किम् ? अमी
स्वप्नार्थं मत्कुक्षिमेव प्राप्ताः ॥ ५४ ॥

५ निर्नेष्टनिद्रनेत्रा सा, स्वप्नान्तरचिन्तयत् ।
मुनिरप्राप्तपूर्वाणि, पूर्वाणीव चतुर्दश ॥ ५५ ॥

निर्ने० सा सुमङ्गला निर्नेष्टनिद्रनेत्रा निद्रारहितलोचना
१२ सती चतुर्दशस्वप्नान् अन्तर्मध्ये अचिन्तयत् । क इव ?
मुनिरिव, यथा मुनिरप्राप्तपूर्वाणि चतुर्दशपूर्वाणि चिन्तयति
स्मरति ॥ ५५ ॥

१५ स्मृतिप्रत्ययमानीते, मत्प्रा कदम्बके ।
कदम्बकोरकाकारपुलका साऽभवन्मुदा ॥ ५६ ॥

स्मृति० सा सुमङ्गला मुदा हर्षेण कदम्बकोरकाकारपुलका
१० कदम्बकोरकाकारपुलका मुकुलस्त्रदाकारका पुलका तत्सदृश-
रोमांचाऽभवत् । क सति ? मत्प्रा बुद्ध्या स्वप्नकदम्बके स्वप्नसमूहे
स्मृतेः प्रत्ययं गौचरं आनीते सति ॥ ५६ ॥

नैयप्रोधोऽङ्कुर इव, प्रवर्धिष्णुः पुटं भुवः ।
२२ आनन्दो हृदयं तस्याः, सोल्लासं निरवीकृतम् ॥ ५७ ॥

नैय० प्रवर्धिष्णुर्वर्धनशीलः आनन्दः तस्याः सुमंगलार्थाः
 हृदयं सोल्लासं सविकासं निरवीकृतत् निर्वर्तयामास निष्पाद-
 यामासेत्यर्थः । क इव ? नैयग्रोधोर्ध्वकुर इव, न्यग्रोधस्यायं नैय-
 ग्रोधः, यथा वटसंबन्धी अंकुरो वर्धिष्णुर्ध्वः, पुटं सोल्लासं
 निर्वर्तयति ॥ ५७ ॥

यन्निमालनभूः प्रीतिर्मेने मम तनुं तनुम् । ५

तत्फलावासिजन्मा तु, मातु केत्याममर्श सा ॥ ५८ ॥

यन्नि० सा सुमंगला इति आममर्श इत्थं विमर्शति स्म ।
 इतीति किम् ? यन्निमालनभूः येषां स्वप्नानामालोकनसमुत्पन्ना ५
 प्रीतिर्मम तनुं शरीरं तनुं कृशां मेने । तु पुनस्तत्फलावासिजन्मा
 तेषां स्वप्नानां फलप्राप्तिसमुत्पन्ना प्रीतिः क मातु ॥ ५८ ॥

तया स्वप्नक्षणोन्नीतप्रीतिसन्तर्पितात्मया । १२

उन्निद्रा नित्यमस्वप्नवध्वोऽप्यबहु मेनिरे ॥ ५९ ॥

तया० तया सुमंगलया अस्वप्नवध्वोऽपि देवांगना अपि नित्यं
 निरंतरं उन्निद्रा निद्रारहिताः सत्यः अबहु मेनिरे न बहु १५
 मन्यन्ते स्म । किंविशिष्टया तया ? स्वप्नक्षणोन्नीतप्रीतिसंत-
 र्पितात्मया, स्वप्नक्षणात् स्वप्नोत्सवात् उन्नीता प्राप्ता प्रीतिस्त्वया
 संतर्पितात्मया प्रीणितात्मया ॥ ५९ ॥ १६

चेतस्तुरंगं तच्चारुविचाराध्वनि धावितम् ।

सा निःप्रत्यूहमित्यूहवल्गया विदधे स्थिरम् ॥ ६० ॥

चेत० सा सुमंगला चेतस्तुरंगं इति ऊहविचारवल्गया
 निःप्रत्यूहं निर्विजं यथा मवति तया स्थिरं विदधे । किंलक्षणं २२

चेतस्तुरंगम् ? तच्चारुविचाराध्वनि तेषां स्वभातां मनोजविचार-
मार्गाधावितं सत्वरं चलितम् ॥ ६० ॥

३ नाज्ञा न केवलं वामा, वामा बुद्धिगुणेष्वपि ।

ऊहे स्फुरन्ति सदृष्टिलालसे नालसेक्षणाः ॥ ६१ ॥

नाज्ञा० वामा स्त्रियः केवलं नाज्ञा न वामा न प्रतिकूल
६ किं तु बुद्धिगुणेष्वपि तु वामाः । अलसेक्षणाः स्त्रियः सदृष्टि-
लालसे प्रशस्यलोचनगोचरे ऊहे विचारे न स्फुरन्ति न समर्था
भवन्ति ॥ ६१ ॥

५ कटीरस्तनभारेण, यासां मन्दः पदक्रमः ।

तासां विचारसामर्थ्यं, स्त्रीणां संगच्छते कथम् ? ॥ ६२ ॥

कटी० यासां स्त्रीणां कटीरं कटितटं तस्य स्तनयोश्च भारेण
१३ पदक्रमो मन्दो वर्तते, पदस्वरणः पक्षे विभक्त्यन्तरं पदं, तासां
स्त्रीणां विचारसामर्थ्यं विशेषेण चारो गमनं तस्या समर्थं, पक्षे
ऊहशक्तिः कथं संगच्छते, कथं घटते ? ॥ ६२ ॥

१५ स्थूलस्तनस्थलं दृष्ट्वा, हृदयं हरिणीदृशम् ।

श्रस्यता यानहंसेन, भारती नीयतेऽन्यतः ॥ ६३ ॥

स्थूल० हरिणीदृशां स्त्रीणां स्थूलस्तनस्थलं हृदयं दृष्ट्वा
१८ श्रस्यता प्राप्ता प्राप्नुवता यानहंसेन बाह्वराजहंसेन भारती
सरस्वती अन्यतः अन्यत्र नीयते । कोऽर्थः ? स्थले राजहंसानां
प्रायः स्थितिर्न भवति इति भावः ॥ ६३ ॥

द्वारेऽनुस्तनवलमीकं, महाभोगिनि वीक्षिते ।

२३ आसीदति कुलायेच्छुः, स्त्रीणां धीविष्करी कथम् ? ॥ ६४ ॥

हारे० धीविष्करी बुद्धिपक्षिणी स्त्रीणां स्तनवल्लमीकं अनु-
 स्तनरूपो कोटनन्तरं, अनु पश्चात् महाभोगिनि, महाना-
 भोगो विस्तारो यस्य स महाभोगी, तस्मिन् महासर्पेः या वा १
 एवंविधे हारे वीक्षणे सति कथं आसीदति आसन्ना भवति
 अपितु नैव,, किलक्षणा धीविष्करीः कुलायेच्छुः कुलायं
 नीडं, पक्षे कुलाय वंशाय निरुपद्रवतां इच्छुः ॥ ६४ ॥ १

मन्ये मोहमयः सर्गः, स्त्रीषु धात्रा समर्थितः ।

यान्ति यत्तदभिष्वंगा-न्मूढतां तात्त्विका अपि ॥ ६५ ॥

मन्ये० अहं एवंविधं मन्ये धात्रा ब्रह्मणा स्त्रीषु मोह-६
 मयः सर्गः सृष्टिः समर्थितः कृतः, यत्तदभिष्वंगात् यत् यस्मात्
 कारणात् तासां स्त्रीणामासक्तितः तात्त्विका अपि विद्वां-
 सोऽपि मूढतां यान्ति ॥ ६५ ॥ १२

जातौ नः किल मुख्या श्रीः, सापि गोपालवल्लभा ।

जातं जलात्कलाधार-द्विष्टं शिश्राय पुष्करम् ॥ ६६ ॥

जातौ० नो अस्माकं जातौ वा श्रीर्लक्ष्मी मुख्या वर्तते, १५
 सापि श्रीगोपालवल्लभा गोपालः पशुपालः कृष्णो वा तस्य
 वल्लभा पत्नी जलात्पानीयात् जलात् मूर्खाद्वा जातं कलाधार-
 विद्विष्टं कलाधारश्चन्द्रो विचक्षणो वा तं प्रति द्विष्टं पुष्करं १८
 कमलं शिश्राय आश्रितवती ॥ ६६ ॥

वभार भारती ख्यातिं, स्त्रीजातौ विदुषीति वा ।

स्वभावभङ्गे न श्रेय, इति साऽभूदमर्तुका ॥ ६७ ॥

वभार० वा भारती स्त्रीजातौ विदुषी इति ख्यातिं वभार २३

धृतवती, स्वभावभङ्गे स्वीयसहजत्यागे न श्रेयः कल्याणं,
इति कारणात् सा अभर्तुका भर्तृरहिता बालकुमार्येव
१ अभूत् ॥ ६७ ॥

तज्जगद्गुरुरेवैत-द्विचारं कर्तुमर्हति ।

जात्यरत्नपरीक्षायां, बालाः किमधिकारिणः ॥ ६८ ॥

६ तज्ज० तत् तस्मात् कारणात् जगद्गुरुः श्रीयुगादीश्वर एवै-
तद्विचारं एतेषां चतुर्दशानां समानां विचारं कर्तुं अर्हति
योग्यः स्यात्, जात्यरत्नपरीक्षायां बालाः शिशवः किं अधि-
७ कारिणः स्युः, अपि तु नैव ॥ ६८ ॥

अथालसलसद्बाहुलता तत्त्वं मुमोच सा ।

सौषुप्तिकैरिव प्रीयमाणा कणितभूषणैः ॥ ६९ ॥

१२ अथा० अथानन्तरं अलसलसद्बाहुलता आलस्येन प्रसर-
द्भुजवल्ली सती सा सुमंगला तत्त्वं शयनीयं मुमोच । किंवि-
शिष्टा सुमंगला ? कणितभूषणैः कणितैः शब्दितैः भूषणैरा-
१५ भरणैः सौषुप्तिकैरिव सुषुप्तं सुष्टुं सुप्तं पृच्छन्तीति सौषुप्तिकानि
तैः सौषु०, प्रीयमाणाः प्रीतिं प्राप्यमानाः ॥ ६९ ॥

अकुर्वती स्वहर्षस्य, सखीरपि विभागिनीः ।

२० साऽचलचलनन्यासैर्हसन्ती हंसवल्गुमाः ॥ ७० ॥

अकु० सा सुमंगला अचलत् । किं कुर्वती ? सखीरपि
स्वहर्षस्य विभागिनीरकुर्वती । पुनः किंवि० चलनन्यासै-
२३ क्षरणमोचनैर्हंसवल्गुमा राजहंसीर्हसन्ती ॥ ७० ॥

इच्छन्त्या विजनं याने, तस्या नाऽभवतां प्रिये ।

नूपुरे रूपरेखाया, आरावैः स्तावकैः पदोः ॥ ७१ ॥

इच्छ० तस्याः सुमङ्गलाया नूपुरे प्रिये अभीष्टे नामवताम् । ६

किं कुर्वत्याः ? याने गमने विजनं एकान्तं इच्छन्त्याः ।

किंलक्षणे नूपुरे ? आरावैः शब्दैः सुमङ्गलासंबन्धिनोः पदोः

चरमयो रूपरेखायाः स्तावकैः स्तुतिकारकैः ॥ ७१ ॥ ६

अकाले मञ्जु सिञ्जाना, मेखला मे खलायितम् ।

अधुनैव विधात्री किमिति सा दध्युषी क्षणम् ॥ ७२ ॥

अका० सा सुमङ्गला क्षणं इति दध्युषी ध्यातवती । इतीति ६

किम् ? मे मम मेखला खलायितं दुर्जनाचरितं अधुनैव किं

विधात्री करिष्यति ? किं कुर्वाणा मेखला ? अकाले मञ्जु

सिञ्जाना मञ्जु मनोज्ञं सिञ्जाना अव्यक्तं शब्दं कुर्वाणा ॥ ७२ ॥ ११

मौनं मेजे करस्पर्शसंकेताद्बलयावलिः ।

विदुषीव तदाकूतं, तरसा तत्प्रकोष्ठयोः ॥ ७३ ॥

मौनं० तत्प्रकोष्ठयोस्तस्याः सुमङ्गलायाः प्रकोष्ठयोः कला-१५

षिकयोर्वलयावलिः करस्पर्शसंकेतात् मौनं मेजे । किं कुर्वती

बलयावलिः ? तरसा वेगेन तदाकूतं तस्याः सुमङ्गलायाः आकूतं

स्वान्ताभिप्रायं विदुषी विज्ञातवती ॥ ७३ ॥ १६

दुर्निमित्तात्क गन्तासीत्यालापादालिङ्गनमतः ।

मीता मन्दपदन्यासं, साऽभ्यासं भर्तुरासदत् ॥ ७४ ॥

दुर्नि० सा सुमङ्गला मन्दपदन्यासं यथा भवति लक्ष्म्य भर्तुः

श्रीकृष्णभदेवस्य अभ्यासं समीपं आसदत् आसा । किंलक्षणा ११

सुमङ्गला ! आलिजन्मनः सखीभ्यः समुत्पन्नात् दुर्निमिक्तात्
 अमङ्गलरूपात् क्व गन्तासि त्वं कुत्र गमिष्यसि इत्यालापात्
 १ ईदृग्जल्पात् भीता भयं प्राप्ता । इतीति किम् ? “छीए
 विभग्गे कहभणिए कंटए य भग्गेय । दिट्ठे सप्पविराले
 नहि गमणे सुंदरं होइ” ॥ १ ॥ इति वचनात् अपशकुनभयेन
 २ सखीनामकथयित्वैव एकाकिनी ययाविति भावः ॥ ७४ ॥

रत्नप्रदीपरुचिसंयमितान्धकारे,
 मुक्तावचूलकमनीयवितानभाजि ।

३ सा तत्र दिव्यभवने भुवनाधिनाथं,
 निद्रानिरुद्धनयनद्वयमालुलोके ॥ ७५ ॥

रत्न० सा सुमङ्गला तत्र तस्मिन् दिव्यभवने भुवनाधिनाथं
 ११ निद्रानिरुद्धनयनद्वयं निद्रया मुद्रितलोचनयुग्मं मालुलोके
 ददर्श । किंविशिष्टे दिव्यभवने ? रत्नप्रदीपरुचिसंयमितान्धकारे
 रत्नसत्कमदीपानां रुचिभिः कान्तिभिः संयमितं लक्षणया
 १५ निराकृतं अन्धकारं यत्र तस्मिन् सुप्रकाशे इत्यर्थः । पुनः किं-
 विशिष्टे ? मुक्तावचूलकमनीयवितानभाजि मुक्तावचूलैः मौक्ति-
 कमुग्धनकैः कमनीयान् मनोज्ञान् वितानान् चन्द्रोद्भूतान्
 १८ भजतीति भाक् तस्मिन् ॥ ७५ ॥

पल्यक्ले विशदविकीर्णेषुपतारे,
 व्योम्नीव प्रथिमगुणैकधाम्नि लीनः ।

उत्फुल्लेक्षणकुमुदां मुदा जिनेन्दु-

२२ अक्राणः सपदि कुमुद्वतीमिवैनाम् ॥ ७६ ॥

पल्यं० जिनेन्द्रः श्रीकृष्णमचन्द्रः एनां सुमङ्गलां मुदा हर्षेण
कुमुद्वतीं कुमुदिनीमिव चक्राणः कृतवान् । किंविशिष्टो
जिनेन्द्रः ? पल्यश्चे व्योम्नीव आकाशवत् लीनः सुप्तः ।
किंलक्षणे पल्यंके ? व्योम्नीव विशदविकीर्णपुष्पतारे, विशदानि
निर्मलानि विकीर्णानि विक्षिप्तानि चम्पकशतपत्रविचकिलादि-
पुष्पाणि तैस्तारे मनोज्ञे, पक्षे विशदविकीर्णपुष्पवत्तारा यत्र
तत्र० । पुनः किंलक्षणे ? प्रथिमगुणैकधाम्नि प्रथिमगुणस्य विस्तार-
गुणसैकधाम्नि एकगृहे । किंलक्षणां सुमङ्गल्याम् ? उत्कृष्टलक्षण-
कुमुदाम्, उत्कृष्टे विकसरे ईक्षणे लोचने एव कुमुदे यस्याः
सा ताम् । कोऽर्थः ? यथा चन्द्रः कुमुदिनीं स्वदर्शनेन विका-
सयति तथा जिनेन्द्रुरपि सुमङ्गलां मोदयामासेति भावः ॥ ७६ ॥

तोयाद्राया इव परिचयान्मुक्तशोषं स्वतन्वाः, १२
पौष्पं तरुणं प्रति परिमलेनोत्तमणीभवन्तम् ।
हृग्म्यां व्रीडाव्यपगमक्रजुस्फारिताभ्यां प्रसुप्तं,
दृष्ट्वा नाथं लवणिममुधाम्भोनिधिं पिप्रिये सा ॥ ७७ ॥ १५

तोया० सा देवी सुमङ्गला हृग्म्यां लोचनाभ्यां नाथं स्वामिनं
प्रसुप्तं दृष्ट्वा पिप्रिये प्रीतिं प्राप । किं कुर्वन्तं नाथम् ? पौष्पं
तरुणं प्रति पुष्पशय्यां प्रति परिमलेन उत्तमणीभवन्तं परिम- ३८
लदानं कुर्वन्तम् । किंविशिष्टं पौष्पं तरुणम् ? अलङ्कितं वक्ष्यं
तोयाद्रं उच्यते । तोयाद्राया इव तोयाद्रासदृशायाः स्वतन्वा
निजशरीरस्य परिचयात् मुक्तशोषं शोषरहितम् । किंलक्षणाभ्यां
हृग्म्याम् ? व्रीडाव्यपगमक्रजुस्फारिताभ्यां व्रीडाया लज्जाया- २२

अपगमेन अभावेन ऋजु सरलं यथा भवति तथैव स्फारिताभ्यां
विस्तारिताभ्याम् । पुनः किंवि० नायं । लवणिमसुधाभ्यो-
१ निर्विं लवण्यसुधाया अभ्योनिर्विं समुद्रम् ॥ ७७ ॥

इति श्रीअक्षलगच्छे कविशकवर्तिध्रीजयशेखरसूरिविरचिते श्रीजैन-
कुमारसंभवस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिविरचितायां टीकायां
श्रीमाम्बिकयसुन्दरसूरिशोधितायां सप्तम-
१ सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ७ ॥

अथ अष्टमः सर्गः ।

१ अथ प्रसन्नप्रभुवक्रवीक्षा-
पीयूषपानोत्सवलीनचेताः ।
विश्रम्य मृद्वी क्षणमंहिचार-

११ जन्मकृमच्छेदमसौ विवेद ॥ १ ॥

अथ० अथानन्तरं मृद्वी सुकोमला असौ सुमङ्गला क्षणं
विश्रम्य अंहिचारजन्मकृमच्छेदं अंहिचारजन्मनः चरण-
१२ संचरणसमुत्पन्नस्य कृमस्य श्रमस्य च्छेदं विवेद प्राप । किंलक्षणा
सुमङ्गला ! प्रसन्नप्रभुवक्रवीक्षापीयूषपानोत्सवलीनचेताः प्रसन्नस्य
सन्तोः वक्रस्य वीक्षा अवलोकनमेव पीयूषं अमृतं तस्य पानो-
१३ त्त्वलीनचेतश्चित्तं यस्याः सा प्रस० ॥ १ ॥

तैः आसवाता वदन्तादमान्त
इवोद्भवन्ति स्म रवेण तस्याः ।
ते स्वास्थ्यमाप्सत बह्निदिश्य-

१४ चार्थैर्विरागे जलधेरिव्रापः ॥ २ ॥

ये० तस्याः सुमङ्गलायाः वदनात् मुखात् ये आसवाताः
 आसवायवो रवेण वेगेन अमान्त इवोद्भवन्ति स्म, उद्भवन्तः
 ते आसवाताः स्वास्थ्यं आपत्सत आगताः, का इव ! जलधेः
 समुद्रस्य आप इव, यथा आपो जलानि वह्निदिश्यवायो-
 रामेयकोणपवनस्य विरामे अभावे स्वास्थ्यं आपद्यन्ते ॥ २ ॥

या कृत्रिमा मौक्तिकमण्डनश्री-

रदीयत खेदलवैस्तदङ्गे ।

तत्र स्थितौ सा सहसा विलीना,

किं कृत्रिमं खेलति नेतुरग्रे ॥ ३ ॥

या० तदङ्गे तस्याः सुमङ्गलायाः शरीरे खेदलवैः प्रखेद-
 बिन्दुभिः या कृत्रिमा मौक्तिकश्रीः मुक्तामयी अलङ्कार-
 लक्ष्मीरदीयत दत्ता । तत्र स्थितौ श्रीयुगादीशदष्टौ सा मौक्तिक-
 मण्डनश्रीः सहसा विलीना विलयं गता । नेतुः स्वामिनोऽग्रे
 किं कृत्रिमं खेलति ! अपि तु नैव ॥ ३ ॥

स्रथं विहारेण यदन्तरीय-

दुकूलमासीत्पथि विप्रकीर्णम् ।

सांयात्रिकेणेन धनं नियम्य,

नीर्वीं तथा तत् हृदयाम्बभूवे ॥ ४ ॥

स्रथं० यदन्तरीयदुकूलं यस्याः सुमङ्गलायाः परिधान-
 पट्टकूलं पथि मार्गे स्रथं शिथिलं विप्रकीर्णं विसंस्थूलं आसीत्,
 तत् दुकूलं तथा सुमङ्गलाया नीर्वीं मेखलां नियम्य बद्धा हृदया-
 म्बभूवे हृदीचके । “ये आसवाता इत्यादिकं सुमङ्गलायाः स्लोक-
 चलनेऽप्युक्तम्” । तत् अतिशयालङ्कारे कवीनां चर्मादुक्तम्, २३

यथा वाग्महालंकारे 'त्वहारितारितरुणीश्रसितानिलैने'त्यादिके-
नेव । सांयात्रिकेणैव प्रावहणिकेनेव । यथा सांयात्रिकेण नीवीं
१ मूलद्रव्यं नियम्य पथि विकीर्णं घनं दृढीक्रियते ॥ ४ ॥

भर्तुः प्रमीलासुखमङ्गमीति-

स्तामेकतो लम्भयति स धैर्यम् ।

१ स्वमार्गशुश्रूषणकौतुकं चा-

न्यतस्तरां स्त्रीषु कुतः स्थिरत्वम् ॥ ५ ॥

भर्तुः० भर्तुः श्रीकृष्णदेवस्य प्रमीलासुखं निद्रासुखं
२ तस्य मङ्गमीतिरेकतस्तां सुमङ्गलां धैर्यं लम्भयति स । च पुनः,
स्वमार्गशुश्रूषणकौतुकं अन्यतस्तराभौत्सुक्यं प्रापयति स । स्त्रीषु
स्थिरत्वं स्थैर्यं कुतः स्यात् ॥ ५ ॥

११ क्षोभो मवन्मा स सुषुप्तिवृत्ते,

नाथेऽत्र तारस्वरया ममोक्त्या ।

मेधाविनी तज्जयजीवनन्दे-

१२ त्युदीरयामास मृदुं गिरं सा ॥ ६ ॥

क्षोभो० तारस्वरया महाशब्दया ममोक्त्या अत्र असिन्नाये
सुषुप्तिः सुखस्वापस्तद्विषये वृत्ते क्षोभो मास भवत् । तत्
१४ तस्मात् कारणात् सा सुमङ्गला जयजीवनन्देति मृदुं सुकोमलां
गिरं उदीरयामास प्रोक्तवती ॥ ६ ॥

चित्रं वधूवक्रविधूतथवल्लु-

१३ चाकौमुदीभिः सरसी रराज ।

श्रीसङ्गमैकप्रतिभूप्रबोध-

१४ लीलोल्लसल्लोचननीरजन्मा ॥ ७ ॥

चित्रं० स भगवान् सरसी रसाब्जः पद्मे सरसी महासरः
 चित्रं आश्रयं रराज । कामिः ? बभूवकविधूत्ववल्गुवाकौमुदीभिः,
 वधूः सुमङ्गला तस्या वक्रविधूत्वाः मुस्तचन्द्रसमुत्पन्ना वल्गावः १
 मनोज्ञाः वाचो वाप्यस्ताभिरेव कौमुदीभिः चन्द्रज्योत्स्नाभिः ।
 किंविशिष्टो भगवान् ? श्रीसंगमैकप्रतिभूपबोधलीलोत्तल्लोचन-
 नीरजन्मा श्रीलक्ष्मीः तस्याः संगमे एकप्रतिभू-समाने प्रबोध-
 लीलया उत्तलसन्ती लोचने एव नीरजन्मनी कमले यस्याः
 सा ॥ ७ ॥

निविष्टवानिष्टकृपः स पूर्व-

९

कायेन शय्यां सहसा विहाय ।

क्षणं धृतोष्मामिदमङ्गसङ्ग-

भङ्गानुतापादिव देवदेवः ॥ ८ ॥

१२

निवि० इष्टकृपः अभीष्टकरुणः स देवदेवो भगवान्
 पूर्वकायेन अन्मशरीरेण शय्यां सहसा औत्सुक्येन विहाय
 मुक्त्वा निविष्टवान् उपविष्टः । किंलक्षणां शय्याम् ? इदमङ्गसङ्ग-
 भङ्गानुतापात् अस्य भगवतः अङ्गसङ्गस्य भङ्गसत्कपश्चात्तापात्
 क्षणं धृतोष्मामिव धृतसन्तापामित्यर्थः ॥ ८ ॥

पुरःस्थितामप्युषितां हृदन्त-

१८

निशि प्रबुद्धामपि पद्मिनीं ताम् ।

अप्याचमौनां स्फुरदोष्टदृष्ट-

जिजल्पिषामैक्षत लोकनाथः ॥ ९ ॥

२१

पुरः० लोकनाथः श्रीयुगादीशः तां सुमङ्गलां ऐक्षत दृष्टवान् ।
 किंविशिष्टां ताम् ? पुरोऽग्रे स्थितामपि हृदयान्तरुषितां हृदय- २१

मध्ये कृतावासात् । निशि रात्रौ प्रबुद्धां जागरितामपि पद्मिनीं
कमलिनीं पक्षे पद्मिनीं स्वीम् । किंवि० १ आत्मनौनामपि
गृहीतमौनामपि स्फुरदोष्ठदृष्टजिजस्विषया स्फुरद्भ्यां जोष्टाभ्यां
दृष्टा जिजस्विषा जरूपनेच्छा यस्याः सा तां स्फुरदोष्ठ० ॥ ९ ॥

सुमङ्गलां मङ्गलकोटिहेतु-

नेतुर्निदेशस्त्रिदशेशमान्यः ।

निवेशयामास निवेशयोग्ये,

भद्रासने भद्रमुखीमदूरे ॥ १० ॥

१ सुम० नेतुर्निदेशः श्रीऋषभदेवस्यादेशो भद्रमुखीं कल्या-
णकृन्मुखीं सुमङ्गलां अदूरे प्रत्यासत्ते निवेशयोग्ये उपवेशनार्हे
भद्रासने निवेशयामास, उपवेशयति स्म । किंविशिष्टो
१२ निदेशः १ मङ्गलकोटिहेतुर्दधिदूर्वाक्षतचन्दनादिमाङ्गलिककोटेः
कारणम्, पुनः किं० १ त्रिदशेशमान्यः सौधमेन्द्रादिचतुःषष्टि-
देवेन्द्राणां मान्यः ॥ १० ॥

१५ दिगङ्गनाङ्गेषु सिताङ्गराम-

भङ्गीं भजन्निर्दशनांशुजालैः ।

ज्यौत्स्नीयशो जापयता जिनेन,

तथा रजन्या जगदेऽथ जाया ॥ ११ ॥

१८ दिग० अथानन्तरं जिनेन श्रीऋषभेण जाया सुमङ्गला
जगदे । दशनांशुजालैः वन्तकिरणसमूहैः तथा रजन्या ज्यौत्स्नी
२१ पूर्णिमा तस्या यशः कीर्तिः यशो जापयता जयाय प्रयुजता ।
'जिज्जि अभिभवे' जिघातोः कारितान्तस्य प्रयोगः । किं कुर्वद्भिः
२३ दशनांशुजालैः १ दिगङ्गनाङ्गानां दिक्स्त्रीणां अङ्गेषु शरीरेषु

सिताङ्गरागमङ्गी श्वेतविलेपनविच्छिप्तिं भञ्जिः सेवयानैः ।
कोऽर्थः ? भगवतो दन्तकिरणैः सा रात्रिरुज्ज्वला कृता, तथा
च पूर्णिमाया यशो निर्जितमिति भावः ॥ ११ ॥

अयानचर्यानुचितक्रमायाः,
कश्चित्तव स्वागतमस्ति देवि ! ।

तनूरबाधा तव तन्वि ! तापो-

त्तीर्णस्य हेम्नो हसितप्रकाशा ॥ १२ ॥

अथा० हे देवि ! कश्चित् अभीष्टप्रश्ने तव स्वागतं सुष्ठु
शोभनं आगमनं अस्ति विद्यते ? किंविशिष्टाया भव० ?
अयानचर्यानुचितक्रमायाः वानरहितगमनायोग्यचरणायाः । हे
तन्वि कृशाङ्गि ! तव तनूः शरीरं अबाधा निराबाधा वर्तते ?
किंविशिष्टा तनूः ? तापोत्तीर्णस्य अग्रेसरार्चमूर्धागतगलितोत्तीर्णस्य
हेम्नः सुवर्णस्य हसितप्रकाशा-जितस्वर्णकान्तेरित्यर्थः ॥ १२ ॥

छायेव पार्श्वोदपृथग् बभूवान्,
सुखी सदास्ते स सखीजनस्ते ।

प्राप्ताः सुवर्णे परभागमङ्गे,

माणिक्यभूषाः किमुतापदोषाः ॥ १३ ॥

छाये० हे देवि ! स ते तव सखीजनः सदा सुखी आस्ते !
किंलक्षणः सखीजनः ? छाया इव पार्श्वोत् समीपात् अपृथग्
बभूवान् न पृथग् भूतः । उत अथवाङ्गे शरीरे माणिक्यभूषा
रत्नाभरणानि किं अपदोषा निर्दोषा वर्तन्ते ? किंरूप माणि-
क्यभूषाः ? सुवर्णे परभागं गुणोत्कर्षं प्राप्ताः ॥ १३ ॥

महानिशायामपि मुक्तनिद्रे,
दिदक्षया मां किमुपस्थितासि ।

६ क्षणार्धमुक्तेऽपि चिराय दृष्ट
इव प्रिये घावति येन चेतः ॥ १४ ॥

महा० महानिशायामपि अर्धरात्रेऽपि मुक्तनिद्रे त्वं मां
दिदक्षया विलोकनेच्छया किं उपस्थितासि आगतासि ? येन
कारणेन क्षणार्धमुक्तेऽपि प्रिये अभीष्टे चिराय चिरकालदृष्ट
इव चेतो घावति ॥ १४ ॥

७ स्वप्नोपलब्धे मयि मारदूना,
रिरंसया वा किमुपगतासि ।

प्रायोऽबलासु प्रबलत्वमेति,
१२ कन्दर्पवीरो विपरीतवृत्तिः ॥ १५ ॥

स्वप्नो० वा अथवा हे देवि ! मयि स्वप्नोपलब्धे सति
स्वप्नमध्ये दृष्टे सति त्वं मारदूना कामपीडिता सती रिरंसया
१५ रन्तुमिच्छया किं उपागतासि आयातासि ? विपरीतवृत्तिः
कन्दर्पवीरः प्रायो बाहुष्येन अबलासु स्त्रीषु प्रबलत्वं पति
गच्छति ॥ १५ ॥

१८ प्रिये प्रयासं विचिकित्सितं वा,
मीमांसितुं किञ्चिदशुं व्यधास्त्वम् ।

सन्देहशून्यं हि हृदोऽनपोद-

मामृत्यु मर्त्यस्य महार्तिदायि ॥ १६ ॥

२२ प्रिये० वा अथवा हे प्रिये ! त्वं किञ्चित् विचिकित्सितं

सन्दिग्धं विचारं मीमांसितुं विचारयितुं अमुं प्रयासं व्यधाः
अकरोः ! हि निश्चितं हृदो हृदयात् सन्देहश्चर्यं अनपोढं
अनाकृष्टं, मर्त्यस्य मनुष्यस्य आमृत्यु मृत्युं यावत् महातेर्महा-
दुःखस्य दायि भवति ॥ १६ ॥

चेद्वस्तु संप्रस्तमृगाक्षि मृग्यं,

तवास्ति किञ्चिद्वद तद्विशङ्कम् ।

आनाकमानागगृहं दुरापं,

प्रायो न मे नम्रसुरासुरस्य ॥ १७ ॥

चेद्व० संप्रस्तमृगस्य अक्षिणी इव अक्षिणी यस्यास्तस्याः
संशोधनं क्रियते हे संप्रस्तमृगाक्षि ! चेत् यदि मृग्यं मार्गणीयं
वस्तु किञ्चित्तवास्ति तद्विशङ्कं निःशङ्कं ब्रूहि, । मायो बाहुष्येन
नम्रसुरासुरस्य मे मम आनाकं स्वर्गं यावत्, आनागगृहं
पातालं यावत्, न दुरापं न दुःप्रापम् ॥ १७ ॥

विश्वप्रभोर्वाचममुं सखण्ड-

पीयूषपाङ्क्त्यरसां निपीय ।

प्राप्ता प्रमोदं वचनाध्वपारं,

प्रारब्ध वक्तुं वनितेश्वरी सा ॥ १८ ॥

विश्व० सा वनितेश्वरी वनितानां स्त्रीणां ईश्वरी सुमङ्गला
वक्तुं जल्पितुं प्रारब्ध प्रारभतेऽस्मि । किंविशिष्टा वनितेश्वरी ?
वचनाध्वपारं वागोचरातीतं प्रमोदं प्राप्ता ? किं कृत्वा ?
विश्वप्रभोः श्रीऋषभदेवस्य अमुं वाचं निपीय पीत्वा ।
किंविशिष्टां वाचम् ? सखण्डपीयूषपाङ्क्त्यरसां सखण्डसहितं २२

पीयूषं अभिनवं पयस्तस्य पाकेयः पङ्क्तिगतो रसो यस्याः सा
ताम् ॥ १८ ॥

१ पातुस्त्रिलोकं विदुषस्त्रिकालं,
त्रिज्ञानतेजो दधतः सहोत्थम् ।

२ स्वामिन् तेऽवैमि किमप्यलक्ष्यं,
प्रश्नस्त्वयं स्नेहलतैकहेतुः ॥ १९ ॥

पातु० हे स्वामिन् ! अहं ते तव किमपि अलक्ष्यं अज्ञेयं न
अवैमि न जाने । श्रीयपि विशेषणानि भगवतो ज्ञेयानि । किं-
१ विशिष्टस्य तव ? त्रिलोकं पातुस्त्रिभुवनं रक्षतः, त्रिकालं-विदुषः
अतीतानागतवर्तमानकालान् ज्ञातवतः, सहोत्थं त्रिज्ञानतेजो
मतिश्रुतावधिज्ञानसत्कं तेजो दधतः निभ्रतः । तु पुनरयं प्रश्नः
१९ स्नेहलतैकहेतुः स्नेहलतायाः स्नेहवार्ताया एकहेतुर्वर्तते ॥ १९ ॥

निध्यायतस्ते जगदेकबुद्ध्या,
मय्यस्ति कोऽपि प्रणयप्रकर्षः ।

३ भृशायते चूतलताविलासे,
साधारणः सर्ववने वसन्तः ॥ २० ॥

निध्या० हे स्वामिन् ! ते तव अगत् विश्वं एकबुद्ध्या
३ निध्यायतः पश्यतः सतो मयि विषये कोऽप्यपूर्वः प्रणय-
प्रकर्षः स्नेहसमूहोऽस्ति । वसन्तः सर्ववने साधारणः सदृशो
वर्तते, एवं चूतलता सहकारवल्ली तस्या विलासे भृशायते
३ अधिकः स्थात् ॥ २० ॥

न नाकनाश्रुः अपि यं नुवन्तो,
वहन्ति गर्वं विबुधेशतायः ।

वक्तुं पुरस्तस्य तव क्षमेऽह-

महो महासुर्महिलासु मोहः ॥ २१ ॥

न० हे नाथ ! नाकनाथा अपि इन्द्रा अपि यं त्वां
जुवानाः स्तुवन्तः सन्तो विबुधेशता देवेशत्वं पक्षे विद्वदीशत्वं ।
तस्मा गवै अभिमानं न वहन्ति, तस्य तव पुरोऽग्रे अहं वक्तुं
जल्पितुं क्षमा शक्नोमि, अहो इत्याश्चर्ये महिलासु स्त्रीषु मोहो
महासुर्महामाणो वर्तते ॥ २१ ॥

स्त्रीमात्रमेपासि तव प्रसादा-

देवादिदेवाधिगता गुरुत्वम् ।

राज्ञो हृदि क्रीडति किं न मुक्ता-

कलापसंसर्गमुपेत्य तन्तुः ॥ २२ ॥

स्त्री० हे आदिदेव ! एषा अहं स्त्रीमात्रं तव प्रसादादेव
गुरुत्वं अधिगता प्राप्तासि, तन्तुर्मुक्ताकलापसंसर्गं उपेत्य प्राप्य
राज्ञो हृदि किं न क्रीडति, अपि तु क्रीडत्येव ॥ २२ ॥

मां मानवीं दानववैरिवध्वो,

भाचन्ति यत्प्राञ्जलयोऽङ्गदास्यम् ।

सोऽयं प्रभावो भवतो न धेयं,

मस्मापि भाले किमु मग्नपूतम् ॥ २३ ॥

मां० दानववैरिवध्वो देवाङ्गनाः प्राञ्जलयो योजिताञ्जलयः
सत्यो मां मानवीमपि यत् अङ्गदास्यं अङ्गस्य क्षरीरस्य दास्यं
भाचन्ति, सोऽयं भवत्सत्त्व प्रभावे वर्तते । मस्मापि रक्षापि
मग्नपूतं सत् भाले कलाटे किं न धेयं ! अपि तु धार्यमेव ॥ २३ ॥ २३

त्वत्संगमात्संगमितेन दिव्य-
पुष्पैर्मदङ्गेन विदूरितानि ।

३ वैराग्यरङ्गादिव पार्थिवानि,
वनेषु पुष्पाण्युपयान्ति वासम् ॥ २४ ॥

त्वत्सं० हे नाथ ! पार्थिवानि पृथिव्यां जातानि पुष्पाणि
वैराग्यरङ्गादिव वनेषु वासं उपयान्ति । किंविशिष्टानि
पुष्पाणि ? त्वत्संगमात् दिव्यपुष्पैः संगमितेन मिलितेन मदङ्गेन
विदूरितानि दूरीकृतानि ॥ २४ ॥

९ अङ्गेषु मे देववधूपनीत-
दिव्याङ्गरागेषु निराश्रयेण ।

नाथानुतापादिव चन्दनेन,
३२ भुजङ्गभोग्या स्वतनुर्वितेने ॥ २५ ॥

अङ्गे० हे नाथ ! चन्दनेन स्वतनुरास्मीयशरीरं भुजङ्ग-
भोग्या सर्पवेष्टिता वितेने कृता । उत्प्रेक्ष्यते—अनुतापादिव पश्चा-
३५ तापादिव । किंविशिष्टेन चन्दनेन ? मे मम अङ्गेषु निराश्रयेण
आश्रयरहितेन । किंविशिष्टेषु अङ्गेषु ? देववधूपनीतदिव्याङ्ग-
रागेषु देवाङ्गनाटौकितदिव्यविलेपनेषु ॥ २५ ॥

१० स्वर्भूषणैरेव मदङ्गशोभां,
संभावयन्तीष्वमराङ्गनासु ।

शेषादिवान्तर्दहनं प्रविदय,
द्रवीभवत्येव भुवः सुवर्णम् ॥ २६ ॥

२३ स्वर्भू० हे नाथ ! भुवः पृथिव्याः सुवर्णं अन्तर्दहनं दहनस्य

मध्ये प्रविश्य रोषादिव द्रवीभवति, गलत्येव । कासु सतीषु ?
अमराङ्गनासु देवाङ्गनासु स्वर्भूषणैरेव स्वर्गसत्कामरणैरेव मदङ्ग-
शोभा संभावयन्तीषु कुर्वन्तीषु सतीषु ॥ २६ ॥ ३

पयः प्रभो ! नित्यममर्त्यधेनोः,
श्रीकोशतो दिव्यदुकूलमाला ।

पुष्पं फलं चामरभूरुहेभ्यः,
सदैव देवैरुपनीयते मे ॥ २७ ॥ ४

पयः० हे प्रभो हे स्वामिन् ! देवैर्नित्यं निरन्तरं अमर्त्यधेनोः
पयो दुग्धम्, श्रीकोशतः त्रियो लक्ष्म्याः कोशः श्रीकोशः ९
तस्मादिव्यदुकूलमाला, च अन्यत्, अमरभूरुहेभ्यः करुणवृक्षेभ्यः
पुष्पं फलं सदैव मे मम उपनीयते दौक्यते ॥ २७ ॥

भोगेषु मानव्यपि मानवीनां,
स्वामिन् वधामि कदाचिदास्याम् ।

अहं त्वदीयेत्यनिशं सुरीभिः,
स्वभोगमङ्गीष्वभिकीकृताङ्गी ॥ २८ ॥ १५

भोगे० हे स्वामिन् ! अहं मानवी मनुष्यमात्रापि मानवीनां
भोगेषु कदाचिदास्यां न वधामि । अहं त्वदीया त्वत्सत्का
इति कारणात्, सुरीभिर्देवाङ्गनाभिरनिशं निरन्तरं स्वभोग- १४
मङ्गीषु देवलोकसत्कभोगविच्छित्तिषु अभिकीकृताङ्गी कामुकी-
कृतशरीरा वर्त्ते ॥ २८ ॥

अन्यैरनीषल्लभमेति वस्तु,
यदा यदासेवनकं मनो मे ।

तदा तदाकृष्टमिवैत्यदूरा-

दपि प्रमोदं दिशति त्वयीशे ॥ २९ ॥

- ३ अन्यै० हे नाथ । यदा यस्मिन्नवसरे मे मम मनः यत्
आसेवनकं नयनानन्दकारि वस्तु एति गच्छति । किंलक्षणं
वस्तु ! अन्यैरनीषल्लभं दुःप्रापम् । तद्वस्तु त्वयि ईशे समर्थे
सति तदा तस्मिन्नवसरे दूरादपि आकृष्टमिव एत्य आगत्य मे
मम मनः प्रमोदं दिशति वदति ॥ २९ ॥

प्रमार्ष्टि गेहाग्रमृशुर्नभस्वान्,

- १ पिपर्ति कुम्भान् सुरसिन्धुरद्भिः ।

भक्ष्यस्य चोपस्कुरुतेऽशुमाली-

दास्योपि नेशे त्वयि दुर्विधा मे ॥ ३० ॥

- १२ प्रमा० हे नाथ । त्वयि ईशे सति मे मम दास्योऽपि न
दुर्विधा न दुःस्था न दुःकर्मकार्यो वर्तन्ते । नभस्वान् अशुमाली-
युदेवता मे मम गेहाग्रं गृहाङ्गणं प्रमार्ष्टि तृणकाष्ठकचवरादि
१५ परत्र करोति । सुरसिन्धुः गङ्गा अद्भिः पानीयैः कुम्भान् पिपर्ति
पूरयति । च पुनरशुमाली सूर्यः भक्ष्यस्योपस्कुरुते शालिसूप-
१८ भक्ष्यअवृतादिभोज्यं संस्करोति । भक्ष्यस्योत्पन्ना षष्ठी-करोतेः
१८ प्रतिशब्दे इति सूत्रेण ज्ञेया ॥ ३० ॥

प्रातस्त्वयि त्राणपरं त्रिधापि,

दुःखं न मश्नाति मुदं मदीयाम् ।

यं हेतुमायासिषमत्र माया-

- २३ मुक्तं भुवे तच्छृणु सावधानः ॥ ३१ ॥

जाल० हे प्रातः ! हे रक्षक ! त्वमि प्राणपरे रक्षणतत्परे
सति त्रिधाऽपि आध्यात्मिकाधिभौताधिदैविकमेवं त्रिविधं वाग्-
मनोऽङ्गैश्च कृतं देवमानुषतिर्यकृतं वा दुःखं मदीयं सुखं हर्षं
न मत्प्राप्ति नास्फेदयति । मं हेतुं येन हेतुना अहमत्रायासिषं
आयाम् तत् अहं मायासुकं कपटरहितं ब्रुवे, त्वं सावधानः
गृणु ॥ ३१ ॥

क्रियां समग्रामवसाय सायं-

तनीमनीषद्वुतिरत्र रात्रौ ।

अशिश्रियं श्रीजितदिव्यशिल्पं,

तत्त्वं स्ववासौकसि विश्वनाथ ! ॥ ३२ ॥

क्रिया० हे विश्वनाथ ! अहं सायंतनीं संध्यास्तबन्धिनीं
समग्रां क्रियां अवसाय समाप्य अत्र रात्रौ स्ववासौकसि ॥३॥
आत्मीयवासभवने, तत्त्वं शयनीयं अशिश्रियं आश्रितवती,
किंविशिष्टं तत्त्वं ! श्रीजितदिव्यशिल्पं त्रिया शोभया जितं
दिव्यं शिल्पं विज्ञानं येन तत् श्रीजित० । किंलक्षणाऽहम् ! ॥३॥
अनीषद्वुतिर्बहुसमाधियुक्ता ॥ ३२ ॥

त्वन्नाममन्नाहितदेहरक्षा

निद्रां स्वकालप्रभवामवाप्य ।

स्वमानिभोक्षप्रमुखानदर्श,

चतुर्दशादर्शमुख ! क्रमेण ॥ ३३ ॥

त्वन्ना० हे आदर्शमुख ! आदर्शो दर्पणः मातृस्यकस्तुत
तत्सदृशं मुखं यस्य स तस्य संबोधने । अहं त्वन्नाममन्नाहित-
दे० कु० १८

देहरक्षा त्वदीयनाममन्त्रेण कृतशरीररक्षा सती स्वकालप्रभवां
आत्मीयकालोत्पन्नां निद्रां क्रमेण अवाप्य प्राप्य, इमो गज-
३ उक्षा वृषभस्तत्प्रमुखान् चतुर्दश स्वमानदर्शं दृष्टवती ॥ ३३ ॥

ततोऽत्यमीष्टामपि सर्वसार-

स्वमौघसंदर्शनया कृतार्थाम् ।

१ विसृज्य निद्रां चतुराश्रित ! त्वां

तत्त्वार्थमीमांसिषया गतास्मि ॥ ३४ ॥

ततो० हे चतुराश्रित हे विद्वत्पूजित ! ततोऽनन्तरं अहं
२ अमीष्टामपि निद्रां विसृज्य त्यक्त्वा तत्त्वार्थमीमांसिषया
विचारणेच्छया त्वां त्यक्तमीपमागताऽस्मि, किंलक्षणां निद्राम् ?
सर्वसारस्वमौघसंदर्शनया सर्वप्रशस्यस्वप्नसमूहदर्शनेन कृतार्थाम्
३२ ॥ ३४ ॥

वस्तुवाक्यन्तीं भवतः प्रसाद-

संदंशकेनापि दविष्टमिष्टम् ।

१५ न कोऽपि दुःप्रापपदार्थलोभ-

जन्माऽभजन्मा मगवंस्तदाधिः ॥ ३५ ॥

वस्तु० हे मगधन् ! कोऽपि दुःप्रापपदार्थलोभजन्मा
१६ दुःप्रापस्य प्राप्तुमशक्यपदार्थस्य वस्तुनो लोभजन्मा वस्तुलोभो-
त्पन्नः आधिरसमाधिस्तदा तसिन्नवसरे मा भान् अभजत् ।
किं कुर्वन्तीं माम् ? भवतः प्रसादसंदंशकेन तव प्रसादरूपसंदं-
शकेन दविष्टमपि, इष्टं अमीष्टं वस्तु आकृषन्तीं आकृष्या-
३३ नयन्तीम् ॥ ३५ ॥

आकूतमक्षिभ्रुवचेष्टयैव,

हार्दं विबुद्ध्याखिलकर्मकारी ।

न खैरचारीति परिच्छदोऽपि,

३

मनो दुनोति स तदा मदीयम् ॥ ३६ ॥

आकू० हे नाथ ! तदा तस्मिन्नवसरे परिच्छदोऽपि
परिवारोऽपि खैरचारी स्वच्छन्दचारी, इति कारणात् मदीयं
मनो न दुनोति स, किंलक्षणः परिच्छदः ? अक्षिभ्रुवचेष्टयैव
दृष्टिभ्रुवचालनयैव हार्दं हृदयसंबन्धि आकूतं अभिप्रायं विबुध्य
ज्ञात्वा अखिलकर्मकारी समस्तकार्यकृत् ॥ ३६ ॥

अपि द्वितीयाद्वितये विभज्य,

चित्तं च चित्तं च समं समीचा ।

त्वया न सापेक्ष्यभवोऽभिभूति-

१२

लवोऽपि मेऽदत्त तदानुतापम् ॥ ३७ ॥

अपि० हे नाथ ! तदा तस्मिन्नवसरे सापेक्ष्यभवः सपेक्ष्या
उत्पन्नो अभिभूतिलवोऽपि पराभवलेशोऽपि मे मम अनुतापं
विषादं न अदत्त । केन हेतुना ! स्वया द्वितीयाद्वितयेऽपि कलत्र-
द्विकेऽपि चित्तं च पुनर्वित्तं समं समकालं विभज्य विभागी-
कृत्य समीचा सम्यग् अद्वैता “अञ्चौ गतौ च” समञ्चतीति
किपि लोपे “सहसमः सप्रिसमी” सम्यक् वर्तमानेन ॥ ३७ ॥

आसीन्न मे वर्ष्मणि मारुतादि-

प्रकोपतः कोऽपि तदा विकारः ।

२३

त्वयि प्रसन्ने न हि लब्धबाधा,

मिथः पुमर्था इव धातवोऽपि ॥ ३८ ॥

२४

आसी० हे नाथ ! तदा तस्मिन्नवसरे मे मम वर्ष्मणि शरीरे
मारुतादिप्रकोपतः कोऽपि विकारो न आसीत् न अमूत् ।
३ त्वयि प्रसङ्गे घातवोऽपि पुमर्था इव मिथः परस्परं न हि
लब्धकाया लब्धपीडा वर्तन्ते ॥ ३८ ॥

गदा वपुःकुम्भगदाभिघाता,
४ नासंस्तदा त्वन्निगदागदाहया ।

अजातशत्रुं पतिमाश्रिताया-
स्त्वां मे कुतः संभव एव भीतेः ॥ ३९ ॥
५ गदा० हे नाथ ! गदा वातपित्तश्लेष्मरूपा रोगा मम तदा
तस्मिन्नवसरे त्वन्निगदागदाहया तव निगदो नाम स एव अगद
औषधं तस्यास्या लामेन न आसन् । किंविशिष्टा गदाः ?
१२ वपुःकुम्भगदाभिघाता शरीररूपकुम्भस्य गदासत्कप्रहारसदृशाः,
अजातशत्रुं गतवैरिणं त्वां प्रति भर्तारं आश्रिताया मे मम
भीतेर्मयस्य संभव उत्पत्तिरेव कुतः स्यात् ? अपि तु न
१५ कुतोऽपि ॥ ३९ ॥

एवं मुखास्त्रादरसैर्जितायां,
मनस्तनुक्लेशविवर्जितायाम् ।
१७ स्वमैर्बभूवे मयि यैस्तदर्थ-

मीमांसया मांसलय प्रमोदम् ॥ ४० ॥
एवं० हे नाथ ! यैः स्वमैर्मयि बभूवे तदर्थमीमांसया
१८ तेषामर्थस्य विचारणया हर्षं अग्निं विषये मांसलय पोषय ।
किंविशिष्टायां मयि ? एवं मुखास्त्रादरसैर्जितायां एव पूर्वोक्त-
१९ प्रकारेण सुमुखस्यास्त्रादरसेन बलिष्ठायाम्, पुनः किंविशिष्टायां ?

ममस्तनुकेशविवाजितायां मानसिकशारीरिककेशरहितायाम्
॥ ४० ॥

सूक्ष्मेषु भावेषु विचारणायां,
मेघा न मे धावति बालिशयाः ।

स्वमेव सर्वज्ञः । ततः प्रमाणं,

रात्रौ गृहालोक इव प्रदीपः ॥ ४१ ॥

सूक्ष्म० हे नाभ । बालिशया मूर्खाया मे मम मेघा बुद्धिः
सूक्ष्मेषु भावेषु विचारणायां न धावति, हे सर्वज्ञ । तत् तस्मात्
कारणात् स्वमेव प्रमाणम् । क इवः प्रदीप इव । यथा प्रदीपो
रात्रौ गृहालोके ममाणं स्यात् ॥ ४१ ॥

यदीपगौरश्रुतिभास्कराणां,

प्रकाशभासामपि दुर्ध्यपोहम् ।

हार्दं तमस्तत्क्षयतः क्षिणोति,

वाग्ब्रह्मतेजस्तत्र तन्वपीश्वरः ॥ ४२ ॥

यदी० यत् दीपगौरश्रुतिभास्कराणां मदीपचन्द्रसूर्याणां
प्रकाशभासामपि प्रकटतेजसामपि हार्दं हृदयसंनधि हृमोऽ-
न्यकारं दुर्ध्यपोहं दुःस्वस्फेदनीयं वर्तते, हे ईश त्वामिन्द्रः
तत् हार्दं तमः तत्र वाग्ब्रह्मतेजः वचनज्ञानसत्कं तेजस्तन्वपि
सूक्ष्ममपि क्षणतः क्षणादेव क्षिणोति क्षयं नयति ॥ ४२ ॥

यत्र क्वचिद्वस्तुनि संशयानाम्,

सरन्ति यस्य त्रिदशेशितारः ।

तत्रान्तिकस्थे त्वयि शास्त्रहन्ता

जानाहं । नार्हत्परोऽनुयोजुम् ॥ ४३ ॥

यत्र० हे मानार्हं माननीय ! यत्र कचिद् वस्तुनि यस्मिन्
 कस्मिंश्चिद् अर्थे संशयानाः सन्देहं कुर्वाणाः त्रिदशेशितारः
 १ सुरेन्द्रा अपि यस्य स्मरन्ति यं स्मरन्ति, 'स्मृत्यर्थद्वेषः'
 (२-२-११ सि० हे०) इत्यनेन स्मृत्यर्थानां व्याप्यस्य वा कर्म-
 स्वमिति पक्षे 'शेषे' (२-२-८१) इत्यनेन षष्ठी, तत्र स्वयि
 २ अन्तिकस्थे तस्मिन् स्वयि समीपस्थे सति अपरः शास्त्रद्वया
 अन्यः समयहाः अनुयोक्तुं प्रभयितुं न अर्हति । मम भवन्तं
 विनाऽन्यः प्रष्टुं न योग्य इत्यर्थः ॥ ४३ ॥

१ दृक्कर्मघातीनि तमांसि हत्वा,
 गोभिर्बभूवान् भुवि कर्मसाक्षी ।

इदं हृदंतर्मघ दीप्रदेह !,

१२ संदेहरक्षः स्फुरदेव रक्ष ॥ ४४ ॥

हृक्० हे दीप्रदेह वेदीप्यमानशरीर ! त्वं इदं संदेहरक्षो
 राक्षसं मम हृदन्तः हृदयमध्ये स्फुरत् प्रसरदेव रक्ष । किंविशि-
 १५ ष्टस्त्वं । गोभिर्वाचोभिः किरणैर्वा दृक्कर्मघातीनि तमांसि दृष्टिः
 ज्ञानक्रिया दर्शनक्रिया वा तस्याः घातीनि विनाशकानि तमांसि
 पापानि अन्धकाराणि वा, हत्वा भुवि पृथिव्यां कर्मसाक्षी
 २० कर्मणां साक्षी, पक्षे कर्मसाक्षी सूर्यो बभूवान् जातः ॥ ४४ ॥

अतीन्द्रियज्ञाननिधेस्तवेश,

क्लेशाय नायं घटते विचारः ।

२१ मङ्गु महाशैलतटीं घटीय-

द्वजं किमायस्य तृणं तृणेदि ॥ ४५ ॥

अती० हे ईश ! अयं विचारस्तव क्लेशाय न घटते,
 २२ किंविशिष्टस्य च । अतीन्द्रियज्ञाननिधेः, इन्द्रियातीतज्ञाननि-

मानस्य । महाशैलतटी महापर्वततटं भङ्गं मेतुं षटीयत् षट्-
मिव आचरत् वज्रं किं आयस्योपक्रम्य तृणं तृणेदि च्छिनत्ति !
अपि तु आयसं विनैव ॥ ४५ ॥

उद्भूतकौतूहलया रयेणा-

जागर्ययास्तन्मयि मास कुप्यः ।

कालातिपातं हि सहेत नेत-

न कौतुकावेशवशस्त्वरीव ॥ ४६ ॥

उद्भू० हे नाथ ! रयेण वेगेन मया उद्भूतकौतूहलया
उत्पन्नकौतुकया त्वं अजागर्ययाः जागरितः, तन्मयि विषये
मास कुप्यः कोपं मा कार्षीः, हे नेतः स्वामिन् ! कौतुकावे-
शवशः कौतुकाक्षिप्तः पुमान् त्वरीव तत्सुक इव कालातिपातं
विलम्बं हि निश्चितं न सहेत ॥ ४६ ॥

श्रुत्वा प्रियालापमिति प्रियायाः,

प्रीतिं जगन्वान् जगदेकदेवः ।

वाचं मृदुस्वादुतया सुधाब्धि-

गर्भादिवाप्तप्रभवामुवाच ॥ ४७ ॥

श्रुत्वा० जगदेकदेवः श्रीयुगादीशो वाचं उवाच । किं-
विशिष्टां वाचं ? मृदुस्वादुतया सुधाब्धिगर्भात् अमृतसमुद्रमध्यात्
आप्तप्रभवां प्राप्तोत्पत्तिमिव; किंलक्षणो जगदेकदेवः ? प्रियायाः
सुमङ्गलायाः इति प्रियालापं अभीष्टवचनं श्रुत्वा प्रीतिं जगन्वान्
प्राप्तवान् । गन्धातोः कसुप्रत्यये द्विर्वचने गस्य जत्वे 'मोनोम्बोश्च' २३
इति सूत्रेण भस्व नत्वे सिविमक्तौ भगन्वानिति सिद्धम् ॥ ४७ ॥

प्रिये ! किमेतज्जगदे मदेका-

त्मया त्वया हन्त तटस्थयेव ।

त्वदुक्तिपानोत्सव एव निद्रा-

भङ्गस्य मे दास्यति वैमनस्यम् ॥ ४८ ॥

४ प्रिये० हे प्रिये ! हन्त इति चित्तकें, त्वया तटस्वया समीप-
स्वया इव किमेतत् जगदे प्रोक्तम् ? किंविशिष्टया त्वया !
मदेकात्मया मया सह एक आत्मा यस्याः सा मदे०, हे प्रिये !

५ त्वदुक्तिपानोत्सवः त्वदीयवचनस्य पानस्योत्सव एव मे नम
निद्राभङ्गस्य वैमनस्यं मनोव्यथां दास्यति स्फोटयिष्यति ॥ ४८ ॥

निद्रा समोमय्यपि किं विगेया,

६ सुखमदानात् परमोपकर्त्री ।

जाये ! जगज्जीवनदातुरब्दा-

गमस्य को निन्दति पङ्किलत्वम् ॥ ४९ ॥

७ निद्रा० हे जाये हे प्रिये ! समोमय्यपि निद्रा किं विगेया
निन्द्या स्यात् ? अपि तु न, किलक्षणा निद्रा ! सुखमदानात्
परमोपकर्त्री शोभनसम्प्रदानतः परोपकारकारिणी । जगज्जीवन-
८ दायकस्य अब्दागमस्य वर्षाकालस्य पङ्किलत्वं कर्दमयुक्तत्वं को
निन्दति ? अपि तु न कोऽपि ॥ ४९ ॥

भद्रङ्करी निर्भरसेवनेन,

९ निद्राह्वया काचन देवतेयम् ।

दूरस्थितं वस्तु निरस्तनेत्रा-

नप्यङ्गिनो ग्राह्यते यदीहा ॥ ५० ॥

१० भद्रं० हे प्रिये ! इयं निद्राह्वया निद्रानाग्री काचन देवता
निर्भरसेवनेन भद्रङ्करी सुखकरी वर्तते । यदीहा अस्मा
निद्राया ईहा इच्छा यदीहा निरस्तनेत्रानपि निरस्तलोचन-
११ व्यापारानपि अङ्गिनः प्राणिनः दूरस्थितं वस्तु ग्राह्यते ।

अन्यापि देवता मनसोऽप्यगोचरं वस्तु यतस्ततोऽप्यानीय
मस्तस्य दत्त इति ॥ ५० ॥

ओतांसि संगोप्य जडानि चेतः,
सचेतनं साक्षि रहो विधाय ।

३

संदर्शयन्ती नवसारभाव-

भिद्रा घुरं छेकधियां दधाति ॥ ५१ ॥

५

ओतां० हे प्रिये ! निद्रा छेकधियां घुरं चतुरबुद्धीनां मारं
दधाति धरति । किं कुर्वती निद्रा ? जडानि अज्ञानानि
ओतांसि इन्द्रियाणि संगोप्य आच्छादयित्वा रह एकान्ते
चेतश्चिदं सचेतनं साक्षि विधाय कृत्वा नवसारभावान्
संदर्शयन्ती ॥ ५१ ॥

एकात्मनोर्नौ परिमुञ्चती मां,

१२

सुखमसर्वस्वमदत्त तुम्यम् ।

निद्रा ननु स्त्रीप्रकृतिः करोति,

को वा स्वजातौ न हि पक्षपातम् ॥ ५२ ॥

१५

एका० निद्रा ननु निश्चितं स्त्रीप्रकृतिः तुम्यं स्वमसर्वस्वं
अदत्त । किं कुर्वती ! एकात्मनोर्नौ आवामपि मां परिमुञ्चती ।
वा प्रवाहि । निश्चितं—स्वजातौ पक्षपातं को न करोति ! अपि १०
तु सर्वः करोति ॥ ५२ ॥

दुर्धोषलालाश्रुतिदन्तवर्षा-

दिकं विकर्माप्यत निद्रया यैः ।

१९

स्वप्नमजे श्रोत्रपयातिथौ ते,

ते खेदवः स्वं स्रज्जु निन्दितारः ॥ ५३ ॥

२३

दुर्घो० यैः पुरुषैः निद्रया दुर्घोषलालश्रुतिदन्तवर्षादिकं
विकर्म दुर्घोषो रौद्रस्वरेण पूत्करणं लालयाः श्रावः दन्तानां
११ वर्षणं इत्यादि कुचिन्हानि आप्यत प्राप्यते सा, ते पुरुषास्ते तव
स्वप्नवजे स्वप्नसमूहे औत्तपयातिथौ कर्णमार्गनिधौ पतावता
श्रुते सति सल्ल निश्चितं स्वं आत्मानं निन्दितारो निन्दि-
१२ ष्यन्ति ॥ ५३ ॥

आदौ विरामे च फलानि कल्प-

वल्लेरिव स्वादुविपाकभाजः ।

१३ नेमाननेमानपि नीरजाक्षि !

स्वप्नान् दृशः कर्म करोत्यपुण्या ॥ ५४ ॥

आदौ० हे नीरजाक्षि कमललोचने ! अपुण्या पुण्यरहिता
१४ स्त्री इमान् चतुर्दशस्वप्नान् अनेमानपि अर्धरहितानपि दृशः
कर्म न करोति न पश्यतीत्यर्थः, किंविशिष्टान् इमान् ? आदौ
प्रथमं चान्यत् विरामे प्रान्ते कल्पवल्लेः फलानीव स्वादुविपाक-
१५ भाजः ॥ ५४ ॥

निशम्य सम्यक् फलदानशौण्डान्,

स्वप्नानिमांस्ते वदनादिदानीम् ।

१६ दक्षे ! ममोच्छासमिवर्ति वक्षः,

किं स्थानदानाय मुदां भराणाम् ॥ ५५ ॥

निश० हे दक्षे विचक्षणे ! मम वक्षो हृदयं इदानीमधुना
ते तव वदनात् मुक्तात् सम्यक् फलदाने शौण्डान् समर्थान्
१७ इमान् चतुर्दशपि स्वप्नान् निशम्य श्रुत्वा मुदां भराणां हर्ष-

समूहानां स्थानदानाय स्थितिकारणाय किं उल्लासं विस्तारं
इत्यर्तिं याति ॥ ५५ ॥

आनन्दमाकन्दतरौ हृदाल-

वाले त्वदुक्तामृतसेकपुष्टे ।

रक्षावृत्तिं सूत्रयितुं किमङ्ग !,

ममाङ्गमुत्कण्टकतां दधाति ॥ ५६ ॥

आनं० अङ्ग इति कोमलामङ्गणे, हे सुमङ्गले ! ममाङ्गं मदीयं
शरीरं किं उत्कण्टकतां उद्गतरोमाञ्चत्वं ऊर्ध्वकण्टकत्वं वा
दधाति ? किं कर्तुं ? मम हृदालवाले हृदयरूपस्थानके आनन्द-
माकन्दतरौ हर्षसहकारवृक्षे त्वदुक्तामृतसेकपुष्टे त्वदीयवचना-
मृतसिञ्चनेन प्रीते सति रक्षावृत्तिं सूत्रयितुं रक्षायै कण्टकसत्क-
वृत्तिं कर्तुम् ॥ ५६ ॥

श्रुत्योः सुधापारणकं त्वदुक्त्या,

मत्वा मनोहृत्य समीपवासात् ।

पिण्डोललोले इव चक्षुषी मे,

प्रसृत्य तत्संनिधिमाश्रयेते ॥ ५७ ॥

श्रुत्यो० हे प्रिये ! त्वदुक्त्या त्वदीयवचनेन श्रुत्योः कर्णयोः
मनोहृत्य मनस्तृप्तिं यावत्, सुधापारणकं अमृताशनं मत्वा
ज्ञात्वा मे मम चक्षुषी लोचने न तत्संनिधिं तयोः कर्णयोः
समीपं न आश्रयेते, किंविशिष्टे चक्षुषी ! समीपवासात् प्रत्या-
सन्नवासतः पिण्डोललोले इव पिण्डोलं मुक्तशेषं तत्र लोले
लोलुपे ॥ ५७ ॥

एकस्वरूपैरपि मत्प्रभोद-

तरोः प्ररोहाय नवान्बुदत्वम् ।

१ स्वमैरमीभिः कुतुकं खलाशा-

वल्लीविनाशाय दवत्वमीये ॥ ५८ ॥

एक० एकस्वरूपैरपि अमीभिः स्वमैः कुतुकं आश्चर्यं
१ मत्प्रभोदतरोः हर्षवृक्षस्य प्ररोहाय अङ्कुराय नवान्बुदत्वं नवीन-
मेघसादृश्यं, खलाशा दुर्जनमनोरथरूपवल्ली तस्या विनाशाय
दवत्वं दवानलत्वं ईये प्राप्तम् ॥ ५८ ॥

२ नैषां फलोक्तावविचार्य युक्त-

माचार्यकं कर्तुमहो ममापि ।

महामतीनामपि मोहनाय,

१३ छत्रस्थतेयं प्रबलप्रसीला ॥ ५९ ॥

नैषां० अहो इति आश्चर्यं, एषां स्वमानां फलोक्तौ अविचार्य
अविमृश्य ममापि आचार्यकं आचार्यकर्म कर्तुं न युक्तम् । इयं

१५ छत्रस्थता प्रबलममीला सबलनिद्रा महामतीनामपि विचक्षणा-
नामपि मोहनाय वर्तते ॥ ५९ ॥

यावद् घनामं घनघातिकर्म-

१६ चतुष्कमात्मार्थमणं स्तृणाति ।

यावत्तमश्छन्नतया विचारे,

स्फुरन्न चेतोऽञ्जति जाद्विकत्वम् ॥ ६० ॥

११ यावद्० हे मिये ! घनामं मैघसदृशं घनघातिकर्मचतुष्कं
ज्ञानावरणीय १, दर्शनावरणीय २, मोहनीय ३, अन्तराय

२३ ४, एतत् घनघातिकर्मचतुष्कं आत्मार्थमणं जीवसूर्यं यावद्

स्तृणाति आच्छादयति ('स्तृग्श् आच्छादने' अस्य धातोः प्रयोगः), तावचेतश्चित्तं तमश्छन्नतया विचारे स्फुस्त् सत् जाद्विकत्वं जङ्गलत्वं त्वरमाणत्वं न अश्नति न प्राप्नोति ॥ ६० ॥ ३

आकेवलार्चिःकलनं विशङ्कं,

वयं न सन्देहभिदां विदध्मः ।

को वा विना काञ्चनसिद्धिपूर्वा-

भाघातुपूर्वामनुणां यतेत ॥ ६१ ॥

आके० हे प्रिये ! वयं आकेवलार्चिःकलनं केवलज्ञान-
लाभं यावत् विशङ्कं निःशङ्कं सन्देहभिदां न विदध्मः, सन्देह-१
मेवं न कुर्मः । वा अथवा कः पुमान् काञ्चनसिद्धिं सुवर्ण-
सिद्धिं विना उर्वीं शुर्वीं उर्वीं पृथ्वीं अनुणां भाघातुं कर्तुं यतेत
उपक्रमेत ? ॥ ६१ ॥

तस्मान्मनागामयस्व काल-

मत्तित्वरा विघ्नकरीष्टसिद्धेः ।

इत्युक्तवांस्त्यक्तमनस्तरङ्गः,

क्षुण्णं समाधत्त स मेधिरेशः ॥ ६२ ॥

तस्मा० तस्मात् कारणात् हे प्रिये ! मनाक् श्लोकं कालं
आगमयस्व प्रतीक्षस्व । अतित्वरा इष्टसिद्धेर्विघ्नकरी अत्यौत्सुक्यं
अभीष्टसिद्धेर्विघ्नकृत् वर्तते, इत्युक्तवाञ्चं सन् एतावत्ता
इत्युक्त्वा स मेधिरेशः मेधिराः मञ्जुलक्ष्मिणां ईशो यगवान्
त्यक्तमनस्तरङ्गः त्यक्तमनोव्यापारः सत् क्षुण्णं समाधत्त समाधिं
दधौ ॥ ६२ ॥

निमील्य नेत्रे विनियम्य वाचं,
निरुध्य नेताखिलकायचेष्टाः ।

३ निशि प्रसुप्ताब्जमनादिहंसं,
सरोऽन्वहार्षीदलसत्तरङ्गम् ॥ ६३ ॥

निमी० स नेता भगवान् निशि रात्रौ प्रसुप्ताब्जं संकुचित-
१ कमलं अनादिहंसं अशब्दायमानहंसं अलसत्तरङ्गं अनुलसत्क-
ल्लोलं, एवंविधं सरः सरोवरं अन्वहार्षीत् अनुचकार, किं
कृत्वा : नेत्रे निमील्य, वाचं नियम्य संवृत्य, अखिलकायचेष्टाः
२ समस्तशरीरचेष्टाः निरुध्य ॥ ६३ ॥

स्वप्नानशेषानवधृत्य बुद्धि-
बाह्या मनोवेत्रधरः पुरोगः ।

१२ महाधियामूढसमाममीष्टां,
निनाय लोकत्रयनायकस्य ॥ ६४ ॥

स्वप्ना० मनोवेत्रधरो मनःप्रतीहारः अशेषान् समस्तान्
१५ स्वप्नान् बुद्धिबाह्या अवधृत्य लोकत्रयनायकस्य श्रीयुगादिदेव-
स्यामीष्टां ऊढसमां विचारसमां निनाय । किंविशिष्टो मनो-
वेत्रधरः : महाधियां पुरोगः महाबुद्धीनामग्रेसरः ॥ ६४ ॥

१८ अस्तावताधारविचारवार्द्धिं,
ज्ञानाञ्जनोद्भिन्नदृशावगाहं ।
चित्तेन नेतुः स्फुटधीवरेण,
समर्पितास्तत्फलयुक्तिमुक्ताः ॥ ६५ ॥

१२ अस्ता० चित्तेन तत्फलयुक्तिमुक्तास्तेषां स्वप्नानां फलयुक्तव-

एव मुक्ताः मुक्ताफलानि नेतुः श्रीऋषभस्वामिनः सम-
र्पिताः, किंविशिष्टेन चित्तेन ? स्फुटधीवरेण प्रकटबुद्धिप्रधानेन,
पक्षे धीवरेण मात्स्यिकेन, पुनः किंवि० ज्ञानाज्जनोद्भिज्जदृशा
ज्ञानरूपाज्जनेन उद्भिज्जदृशा निकस्वरलोषणेन, किं कृत्वा
अस्त्राघताधारविचारवार्षि अस्त्रं अघं षापं येन स अस्त्राघस्तस्य
भावः अस्त्राघता, पक्षे अस्त्राघता गम्भीरत्वं तस्या आधारं
विचारसमुद्रं अवगाह्य । यथा अज्जनोद्भिज्जदृशा धीवरेण समुद्रं
अवगाह्य मौक्तिकानि नेतुः स्वामिनः समर्प्यन्ते ॥ ६५ ॥

तद्गूर्हर्षामृतरसभरः किं शिरासारणीभिः

स्वान्तानूपाद्युगपदसृपत्क्षेत्रदेशेऽखिलेऽस्य ।

लोकत्रातुः कथमितरथा लोमवर्हिः प्ररोहैः

सद्यस्तत्रोल्लसितमसितच्छायसूक्ष्माग्रभागैः ॥ ६६ ॥ ३३

तद्ग० तद्गस्तेभ्यः स्वप्नेभ्यः समुत्पन्नो हर्षामृतरसभरः अस्त्र
लोकत्रातुस्त्रिभुवनपालकस्य भगवतः स्वान्तानूपात् स्वान्तं चित्त-
मेवानुपं सज्जलप्रदेशस्तस्मादनूपात् किं शिरासारणीभिः अखिले १५
समस्ते क्षेत्रदेशे शरीरप्रदेशे युगपत् समकालं असृपत् मासरत् ।
इतरथा तत्र क्षेत्रे देशे सद्यस्तत्कालं कथं लोमवर्हिः प्ररोहैर्लोम-
वर्हिषां रोमरूपदर्भाणां प्ररोहैः अङ्कुरैः उल्लसितं ? किलक्षणे- ३८
लोमवर्हिः प्ररोहैः ? असितच्छायः कृष्णच्छायः सूक्ष्माग्रभागो
वेषान्तैः ॥ ६६ ॥

दृग्युग्ममुल्लसितमुच्छ्रसितां तनुं च,

चञ्चन्मतिद्विदिग्धमसुमङ्गला सा ।

दृष्ट्वाद्भुतं वरयितुर्वचनं विनापि,

स्वमान् महाफलतयान्वमिमीत सर्वान् ॥ ६७ ॥

- १ इह० सा सुमङ्गला वरयितुः श्रीऋषभदेवस्य वचनं विनापि
द्वन्मुग्धं उल्लसितं दृष्ट्वा, तनुं शरीरं च उच्छ्वसितौ दृष्ट्वा, सर्वान्
स्वमान् महाफलतया अन्वमिमीत अनुमानेन ज्ञातवती ।
२ किंविशिष्टा सुमङ्गला ? चक्षन्मतिर्द्रढिमधाम चक्षन्मतेः प्रसरन्-
मतेर्द्रढिमा दृढता संस्था धाम स्थानम् ॥ ६५ ॥

ईहाश्चके सा स्वामिनो मौनमुद्रा-

- १ मेदं तृष्णालुर्वाक्कुसुधायास्तथापि ।

धत्ते नोत्कण्ठां गर्जिते केकिनी किं,

मेघस्योन्नत्या ज्ञातवर्षागसापि ॥ ६८ ॥

- १२ ईहा० सा सुमङ्गला तथापि स्वामिनः श्रीऋषभदेवस्य
मौनमुद्रामेदं ईहाश्चके बाञ्छितवती । किंलक्षणा सुमङ्गला ?
वाक्कुसुधायाः तृष्णालुः वचनामृतस्य - तृषार्ता । मेघस्योन्नत्या
१५ ज्ञातवर्षागसापि केकिनी मयूरी गर्जिते उत्कण्ठां किं न धत्ते ?
अपि तु धत्ते ॥ ६८ ॥

इति श्रीमद्वल्लभगच्छे कविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरभूषेविरचिते

- १८ श्रीजैनकुमारसंभवस्य तत्त्विल्लभ्यश्रीधर्मशेखरसूत्रेविरचित-

टीकायां श्रीमदधिक्यसुन्दरसूरिशोधितायां

भाष्यमूर्तिर्गोपाला प्रमुखा ॥ ६ ॥

अथ नवमः सर्गः ।

तदा तदास्वेन्दुसमुल्लसद्भवः,
सुधारसास्वादनसादरश्रुतिः ।

गिरा गभीरस्फुटवर्णया जग-

त्रयस्य भर्त्रा जगदे सुमङ्गला ॥ १ ॥

तदा० तदा तस्मिन्नवसरे जगत्रयस्य भर्त्रा श्रीयुगादीश्वरेण १
सुमङ्गला गिरा वाण्या जगदे जल्पिता, किं लक्षणया गिरा
गभीरस्फुटवर्णया गभीराश्च स्फुटाश्च प्रकटाश्च वर्णा अक्षराणि
यस्याः सा तथा प्रकटाक्षरया, किं विशिष्टा सुमङ्गला तदा- २
स्वेन्दुसमुल्लसद्भवः सुधारसास्वादनसादरश्रुतिः, तस्य भगवतः
आस्वेन्दोर्मुखचन्द्रात् समुल्लसत् निर्गच्छत् वचो वचनमेवा-
मूतरसास्वादस्तस्मिन् सादरे आदरपरे श्रुती कर्णौ यस्याः सा ३
तदास्वेन्दु० ॥ १ ॥

जडाज्जडिज्ञा जडभक्ष्यभोजना-

दनावृतस्थानशयेन जन्तुना ।

विलोक्यते यो विकल्पप्रचारवद्-

विचारणं स्वप्नमरो न सोऽर्हति ॥ २ ॥

जडा० हे सुमङ्गले ! जडाज्जडिज्ञा मिलज्जीव्येत जडभक्ष्य- १
भोजनात् शीतलाहारभोजनात् अनावृतस्थानशयेन अनाच्छादि-
तस्थानशायिना, एवंविधजन्तुना मानवेनैवः स्वप्नमरो विलोक्यते,
इत्यते स स्वप्नमरः स्वप्नसमूहो विकल्पप्रचारवत् प्रविलगमवत्
विचारणं नाहति विचारं कर्तुं न योग्यः स्यात् ॥ २ ॥ २३

निमालयत्यालयगोऽपि यं प्रिये-

ऽनुभूतदृष्टश्रुतचित्तितार्थतः ।

३ नरो निशि स्वप्नमवद्वमानसो,

न सोऽपि पंक्तिं फलिनस्य पश्यति ॥ ३ ॥

निभा० हे प्रिये ! अवद्वमानसः असंवृत्तचित्तो नरो मनुष्य

४ आलयगोपि गृहस्थितोऽपि अनुभूतदृष्टश्रुतचित्तितार्थतः नरो

निशि रात्रौ स्वप्नं निमालयति पश्यति, सोऽपि स्वप्नः फलिनः

फलवतः पंक्तिं न पश्यति ॥ ३ ॥

५ नरस्य निद्रावधिवीक्षणोत्सवं,

तनोति यस्तस्य फलं किमुच्यते ।

विमुच्यते सोऽपि विचारतः पृथ-

६ गतः प्रथां यो मलमूत्रबाधया ॥ ४ ॥

नर० यः स्वप्नः नरस्य मनुष्यस्य निद्रावधिवीक्षणोत्सवं निद्रा

यावत् वीक्षणोत्सवं दर्शनोत्सवं तनोति करोति, तस्य स्वप्नस्य

७ फलं किमुच्यते किं कथ्यते, न किमपि इति, यः स्वप्नो मल-

मूत्रस्य बाधया पीड्य प्रथां विस्तारं गतः सोऽपि स्वप्नविचा-

रतः पृथग् विमुच्यते विचारात्, अन्यत्र क्रियते ॥ ४ ॥

८ मनाक् समुत्पाद्य इशोर्निमीलनं,

सुखं निषण्णे शयितेऽथवा नरे ।

प्रवृत्तिं घरस्वप्नमिषेण देवता,

वितायते तस्य विचारणा बुधैः ॥ ५ ॥

९ मन्त्र० हे प्रिये ! नरे मनुष्ये, सुखं निषण्णे सुखेनोपविष्टे

सति अथवा शयिते सति दृशोः लोचनयोर्मनाक् स्तोक्तरं
निमीलनं समुत्पाद्य स्वप्नमिषेण देवता यत् प्रवक्ति बुधैः विद्वि-
स्तस्य विचारणा वितायते क्रियते ॥ ५ ॥

अधर्मधर्माधिकतानिबन्धनं,

यमीक्षते स्वप्नमपुष्कलं जनः ।

वदन्ति वैभ्रातिकमेषगर्जितव-

न्न मोघतादोषपदं तमुत्तमाः ॥ ६ ॥

अध० हे प्रिये ! जनो लोक अपुष्कलं स्तोकं अधर्मधर्मा-
धिकतानिबन्धनं अधर्मस्य वा धर्मस्य वा अधिकता आधिक्यं
सैव निबन्धनं कारणं यस्य तं, एवंविधं यं स्वप्नं ईक्षते
पश्यति, उत्तमास्तं स्वप्नं वैभ्रातिकमेषगर्जितवत् प्रभातसत्क-
मेषस्य गर्जरववत्, मोघतादोषपदं निष्फलत्वदोषस्य स्थानं
न वदन्ति, कोऽर्थः यथा प्रभातसत्कमेषगर्जितं निःफलं नैव
स्मात्, तथा सोपि स्वप्नः सफल एव स्यात् ॥ ६ ॥

त्वमादृतद्विद् निबिरीसभाजनं,

सभाजनं सिञ्चसि मे वचोऽमृतैः ।

सभाजनं यत्तव तन्वते सुरा

विभासि तत्पुण्यविलासभाजनम् ॥ ७ ॥

त्वमा० हे प्रिये ! त्वं वचोऽमृतैः मे मदीयं सभाजनं सभा-
सत्कलोकं सिञ्चसि, किं लक्षणं सभाजनं आदृतद्विद् निबिरी-
सभाजनं आदृतद्विष्टं निबिरीसाया भायाः प्रमायुः अञ्जनं
क्षेपणं येन तं आदृतद्विद्, सुरा देवास्तत्र यत् सभाजनं

आपृच्छनं तन्वते कुर्वते, तत् तस्मात् कारणात् पुण्यविलास-
भाजनं विभासि पुण्यविलासस्य भाजनं पात्रं शोभते ॥ ७ ॥

३ कुलं कलङ्गेन न जातु पङ्क्तिं,
न दुःकृतस्याभिमुखी च शेषुषी ।

गिरः शरच्चन्द्रकरानुकारिका,
४ गतं सतन्द्रीकृतहंसवल्लभम् ॥ ८ ॥

निरर्गलं मङ्गलमङ्गसौष्ठवं,
वदावदीभूतविचक्षणं गुणाः ।

५ इदं समग्रं सुकृतैः पुराकृतै-
ध्रुवं कृतज्ञे तव दौकनीकृतम् ॥ ९ ॥ युग्मम्

कुलं० हे. कृतज्ञे ध्रुवं निश्चितं तव पुराकृतैः पूर्वभवकृतैः
११ पुण्यैरिदं समग्रं दौकनीकृतं उपदीक्रियते स्म, इदमिति किं ?
(तत्र) तव कुलं कलङ्गेन जातु कदाचिदपि पङ्क्तिं कलङ्गं न
वर्त्तते च अन्यत् तव शेषुषी बुद्धिः दुष्कृतस्य पापस्य अभिमुखी
१५ न स्यात्, (वर्त्तते) तत् तव गिरौ वाप्यः शरच्चन्द्रकरानुकारिकाः
शारदचन्द्रकिरणानुकारिण्यो वर्त्तन्ते, तव गतं गमनं सतन्द्री-
कृतहंसवल्लभं सतन्द्रीकृता अलसीकृता हंसवल्लभा हंस्यो येन
१८ तत् सतन्द्री० वर्त्तते ॥ ८ ॥

तव अङ्गे सौष्ठवं शरीरपादवं निरर्गलं अर्गलारहितं मङ्गलं
वर्त्तते, तव गुणः आधुर्योदार्यादयो वदावदीभूतविचक्षणः
२१ वात्रालीभूतकवीभ्रसं वर्त्तन्ते ॥ ९ ॥ युग्मम् ॥

न कोऽधिकोत्साहमना वनार्जने,
जनेषु को वा नहि भोगलोलुपः ।

कुतः पुनः प्राकृतपुण्यसम्पदं,
विना लता इष्टिमिवेष्टसिद्धयः ॥ १० ॥

न० हे प्रिये कः पुमान् जनेषु लोकेषु धनार्जने धनो-
पार्जने अधिकोत्साहमना अधिकतरोष्मचित्तो न स्यादपि तु
स्यादेव, हि निश्चितं वा अथवा कः पुमान् भोगलोलुपः
मुखलम्पटो न स्यादपि तु स्यादेव, प्राकृतपुण्यसम्पदं विना
पुनः कुतः इष्टसिद्धयः स्युः, का इव लता इव यथा लता
मृष्यो इष्टं विना कुतः स्युः ॥ १० ॥

न जापलक्षैरपि यन्निरीक्षणं,
क्षणं समस्येत विचक्षणैरपि ।

सुराङ्गनाः सुन्दरि तास्तव क्रम-
द्वयस्य दास्यं स्पृहयन्ति पुण्यतः ॥ ११ ॥

न० विचक्षणैरपि यन्निरीक्षणं यासां सुराङ्गनानां दर्शनं
जापलक्षैरपि क्षणं न समस्येत न प्राप्येत । अशौद्रव्यासौ इति
आतोः प्रयोगः, हे सुन्दरि ताः सुराङ्गनाः देवाङ्गनास्तव क्रमद्वयस्य
सर्व पदद्वयस्य पुण्यतः पुण्यप्रभावादास्यं स्पृहयन्ति ॥ ११ ॥

न कापथे कण्टककोटिसङ्घटे,
पदेषु कासाञ्जनपादुका अपि ।

मणिधमाचारमवः क्रमक्रमः,
शमं सुरीभिः सुकृतेस्तवाप्यदे ॥ १२ ॥

न० हे प्रिये काश्वन स्त्रीणां कण्टककोटिसङ्घटे कापथे
कुमारे पदेषु पादुका अपि न स्युः, सुरीभिर्देवीभिस्तव
मणिक्रमाचारभवः क्रमक्रमः मणिकुट्टिमचलनः समुत्पन्नः पद्म-
श्रमः सुकृतैः पुण्यैः शर्म उपशान्तिं आप्यते माप्यते ॥ १२ ॥

बहुत्वतः काश्वन शायिनां वने,

कृशे कुशशस्त्रकेऽपि शेरते ।

शुतल्पतूलीष्वपि न प्रिये रतिः,

सुमच्छदप्रच्छदमन्तरेण ते ॥ १३ ॥

नहु० हे प्रिये काश्वन स्त्रियो वने वनमध्ये शायिनां

बहुत्वतः कृशो दुर्बले कुशशस्त्रकेऽपि दर्भसंस्त्रारकेऽपि शेरते

स्वपन्ति, हे प्रिये शुतल्पतूलीष्वपि स्वर्गशय्यातूलिकास्वपि

सुमच्छदप्रच्छदं अन्तरेण पुष्पवस्त्रस्योत्तरपटं विना ते न

रतिर्न सुखम् ॥ १३ ॥

कदम्बमप्यात्ममनोविकल्पनै-

र्महारसीकृत्य लिहन्ति काश्वन ।

चटुक्रियां कारयसि सुसत्प्रियाः,

फलाशने त्वं सुरभूरुहामपि ॥ १४ ॥

कद० काश्वन स्त्रियः कदम्बमपि कुत्सिताम्बमपि आत्ममनो-

विकल्पनैर्महारसीकृत्य लिहन्ति आत्मादयन्ति, त्वं सुसत्प्रियां

देवाङ्गनाः सुरभूरुहामपि कल्पवृक्षाणामपि फलाशने फलाहारे

चटुक्रियां चाटुवचनानि कारयसि ॥ १४ ॥

विनाश्रयं सन्ततदुःखिता ध्रुवं,

स्तुवन्ति काश्वित् सुगृहाः पतत्रिणीः ।

विमानमानच्छिदि घासि लीलया,
स्वमिद्वपुष्ये पुनरप्सरायसे ॥ १५ ॥

विना० हे प्रिये काश्चित् स्त्रियः आश्रयं गृहं विना संतत-
दुःखिताः सत्यः भ्रुवं निश्चितं सुगृहाः पत्रिणीः सुगृहाख्याः
पक्षिणीः स्तुवन्ति, हे इद्वपुष्ये समृद्धपुष्ये त्वं विमानमानः
च्छिदि विमानमानच्छेदिनि घासि गृहे लीलया अप्सरायसे
देवाङ्गनाददानरसि ॥ १५ ॥

अखण्डयन्त्या स्वसदःस्थितिं सदा,
गतागतं ते सदने वितन्वती ।
ऋतीयते किं सुकृताश्रिते शची,
तुलां त्वया स्थानमधर्मकं श्रिता ॥ १६ ॥

अस० हे सुकृताश्रिते पुण्ययुक्ते शची इन्द्राणी त्वया ॥
तुलां त्वत्सादृश्यं ऋतीयते गच्छति, अपि तु न गच्छत्येव,
किं लक्षणा शची अधर्मकं स्थानं देवलोकं श्रिता आश्रिता,
पुनः किं कुर्वती शची ते सब सदने गृहे सदा सर्वदा ॥
गतागतं गमनागमनं वितन्वती कुर्वती, किं विशिष्टया त्वया
स्वसदःस्थितिं स्वस्थानकस्थानं अखण्डयन्त्या ॥ १६ ॥

अरूढदोषाकरनासि निर्भरं,
कलङ्किनीन्दौ महिषीत्वमीयुपीम् ।
तमःसमृत्पमरुचिं कृती नरो,
न रोहिणीमप्युपमित्सति त्वया ॥ १७ ॥

अरू० हे प्रिये कृती नरो विचक्षणः पुमान् त्वया रोहिणी ॥ १७ ॥

मपि न उपमिस्सति, न उपमातुमिच्छति, किं विशिष्टां
 रोहिणीं समःसमुत्पन्नरुचिं अन्धकारेषु पापेषु वा उत्पन्ना रुचिः
 २ कान्तिरभिलाषो वा यस्याः सा तां०, पुनः किं इन्दौ चन्द्रे
 सहिषीत्वं ईयुषीं पट्टराज्ञीत्वं प्राप्तवतीं, किं लक्षणे इन्दौ मरु-
 त्दोषाकरनाम्नि दोषानामाकरः पक्षे दोषां रान्तिं करोतीति
 ३ दोषाकरः, मरुतं मरुदिं प्राप्तं दोषाकर इति नाम यस्य तस्य
 तस्मिन्, पुनः किं० निर्भरं अत्यर्थं कलहिनि-कलङ्कयुक्ते ॥ १७ ॥

कुतः प्रकर्षं समतामपि स्वयाः

१ न सङ्गता भीरपि रूपवैभवैः ।

स्वकं शकुन्त्याः सदृशं नभोगता-

गुणं तृणं जल्पति खेचराङ्गना ॥ १८ ॥

११ कुतः० हे मिये प्रकर्षं कुतः श्रीलक्ष्मीरपि रूपवैभवैः
 समाप्तिरूपद्रव्यैः स्वया सह समतामपि सादृश्यमपि न संगता
 न माता, खेचराङ्गना विद्याधरस्त्री स्वकं आत्मीयं शकुन्त्याः
 १५ पक्षिण्याः सदृशं नभोगतागुणं आकाशचारित्वं गुणं तृणं
 जल्पति ॥ १८ ॥

निजैर्द्विजिह्वप्रियतादिदूषणे-

१६ द्वियेव शुश्रून्ति न जातु या चिलम् ।

अनावृत्तं त्वे चरितं विषानना;

न नागकन्या अनिशं स्पृशन्ति ताः ॥ १९ ॥

निजै० हे मिये नभोगता निजैरात्मीयैर्द्विजिह्वप्रियतादि-

१९ दूषणैर्द्विजिह्वाः सर्पाः स्वकां तां तत्प्रियतादितदमीष्टत्वादि-

दूषणैर्दोषैः जातु कदाचिदपि बिलं पातालं न मुंचति, उत्प्रेक्ष्यते
द्विया सज्जयेव हे प्रिये ता विषानना विषमुख्यो नागकन्या
अनिशं निरंतरं अनाविलं निर्मलं ते तव चरितं न ह
स्पृशन्ति ॥ १९ ॥

नवोदयं सङ्गतया रया त्वया,
ततोऽतिशिष्ये त्रिजगद्भूजनः ।

तमोबलाल्लब्धभवः परः प्रभा-

भरः स्वधर्मस्तरणेरिव त्विषा ॥ २० ॥

नवो० हे प्रिये तत् तस्मात् कारणात् त्रिजगद्भूजनः स्वर्ग-
मर्त्यपातालसत्कलीजनस्त्वया अतिशिष्ये अतिक्रान्तः, किं
विशिष्टया त्वया स्वधर्मसंपुण्यैर्नवोदयं संगतया नवीनोदयं
मासक्त्या कस्मेव तरणेरिव यथा सूर्यस्य त्विषा कान्त्या तमो-
बलाल्लब्धकारणबलाल्लब्धभवः परः प्रभाभरः, स्वधर्मैः स्वकिरणै-
रतिशिष्ये अतिक्रम्यते ॥ २० ॥

त्वयेक्षितः स्वप्नगणो गुणोज्ज्वलो,

न जायते जात्यमणिर्वृथा वृथा ।

पुनः प्रकल्प्या कथमल्पबुद्धिभि-

र्विचारणा तस्य विचक्षणोचिता ॥ २१ ॥

त्वये० हे प्रिये त्वया ईक्षितो दृष्टो गुणोज्ज्वलः स्वप्नगणः
स्वप्नसमूहः वृथा निःफलो न जायते यथा जात्यमणिर्वृथा न
जायते, यथा ईर्ष्या, पुनः परे अल्पबुद्धिभिः मन्दबुद्धिभिः-
मन्दमज्ञैः विचक्षणोचिता विद्वज्जनयोग्या तस्य स्वप्नगणस्य
विचारणा कथं प्रकल्प्या ॥ २१ ॥

मृगाक्षि बल्लीव घनाघनोदका-

ऋवत्यतः स्वप्नभराभवा रमा ।

३ प्रयाति गर्भानुगुणात्प्रथां पुनः,

पुरोदिता सा सरसीकृताश्रयात् ॥ २२ ॥

- मृगा० हे मृगाक्षि मृगलोचने अतो अस्मात् स्वप्नभरात्
 ५ स्वप्नसमूहात् नवा रमा लक्ष्मीर्भवति, पुनः पुरोदिता पूर्वं उदिता
 उत्पन्ना सा रमा प्रथां विस्तारं प्रयाति, किं विशिष्टात् स्वप्नभरात्
 घनाघनोदकात् घनं अर्धं धारं मुदतीति स्फेदयतीति घना-
 १० घनोदकस्तस्मात् घना० । पुनः किं विशिष्टात् स्वप्नात् गर्भानु-
 गुणात् गर्भसदृशात् यदि उत्तमो गर्भः तदा स्वमापि उत्तमाः
 स्युरिति, पुनः किं० स्वप्न०, सरसीकृताश्रयात् सरसीकृतं
 ११ आश्रयो येन स सरसीकृताश्रयस्तस्मात् सरसीकृ० । केव
 बल्लीव यथा बल्ली घनाघनोदकात् मेषजलात् नवा भवति
 पुरोदिता सा प्रथां प्रयाति, किं विशिष्टात् घनाघनोदकात्
 १५ गर्भानुगुणात् अभविद्युत्तद्विमर्मादयस्तत्सदृशात् यादृशो
 गर्भोऽस्ति तादृशी वृष्टिः स्यात् पुनः किं वि० घनाघनोदकात्
 सरसां सरोवरे कृतः आश्रयः स्यात् येन तत् सरसीकृताश्रयं
 २० तस्मात् ॥ २२ ॥

अनेन सर्वं खजनाकुले कुले

नवा न वासं विदधत्यहो गदाः ।

पुरातना अप्युपयान्ति ते शर्म,

२३ रसायनेनेव विदोषधीभवा ॥ २३ ॥

अने० हे प्रिये अहो इत्याश्चर्ये अनेन स्वप्नभरेण सर्वे-
स्वजनाकुले सर्वस्वजनव्याप्ते कुले नवा गदा रोगा वासं न
विदधन्ति न कुर्वन्ति, पुरातना अपि गद्याः स्वप्नं यांति, किं
विशिष्टेन रसायनेन विदोषधीभुक्ता वित् ज्ञानं ओषध्यस्व
ताभ्यो भवतीति विदोषधीभूस्तेन विदो० ॥ २३ ॥

विनोदयेनेव हते सुसंहते-

अमुना घनारिष्टमिसमण्डले ।

कुले विलासं कमलावदुत्पले

करोति पुण्यप्रभवा शिवावली ॥ २४ ॥

विनो० अमुना स्वप्नभरेण सुसंहते सुष्ठु अत्यर्थं संहते
मिलिते सति घनारिष्टमिसमण्डले घने निचिडे अरिष्टरूपे
समिसमण्डले घना मेघवत् अरिष्टरूपवत् कृष्णे अन्वकार- १३
पटले हते सति कमला लक्ष्मी उत्पले कमले वासं करोति
॥ २४ ॥

अबालमाविश्रुतसौख्यदायिनी,

इया विभूतिर्विश्रुता च यां विना ।

अयं हि तां वर्धयितुं निशान्तरुम्,

धृतिं मतिं ब्राह्ममुहूर्तवत्प्रभुः ॥ २५ ॥

अबा० विभूतिर्लक्ष्मी विमुता च प्रभुत्वं यां धृतिं मतिं
विना निःफला स्यात् किं लक्षणां धृतिं अमलमाविश्रुतसौख्य-
दायिनीं, अबाला भौदा भा प्रभा तथा विश्रुतं विरुध्यते सौख्यं
ददातीति, किं रूपं मतिं अबालमा अबालेषु विद्वत्सु भवन्- १३

क्षीलस्य धृतस्य शास्त्रस्य सौर्यदात्री अयं स्वप्नभरः, हि निश्चितं
 छां धृतिं मतिं वर्धयितुं मनुः समर्थः स्यात्, किंवत् ब्राह्म-
 १ मुहूर्तवत् यथा ब्राह्ममुहूर्तः धृतिं समार्धिं मतिं बुद्धिं वर्धयितुं
 मनुः स्यात्, किं विशिष्टः स्वप्नभरः ब्राह्ममुहूर्तश्च निशान्तरुक्
 नितरां शान्ता रोगा यस्य तस्मात् स निशान्तरुक्, पक्षे
 २ निशाया रात्रेरन्ते अवसाने रोचने निशा ॥ २५ ॥

जनानुरागं जनयन्मयं नवं,
 ध्रुवोदयप्राभवदानलम्बकः ।

३ यदन्यदप्यत्र मनोहरं तद-
 प्यनेन जानीहि पुरः स्फुरत्प्रिये ॥ २६ ॥

सना० हे प्रिये ! अयं स्वप्नभरः ध्रुवोदयप्राभवदानलम्बको
 ४ ध्रुवो निश्चित उदयो यस्य एवंविधस्य प्राभवस्य स्वामित्वस्य
 दानलम्बकः प्रतिभूर्वर्तते, किं कुर्वन्मयं नवं नवीनं जनानुरागं
 जनयन् उत्पादयन् यत् अन्यदपि त्रिगति विश्वमनोहरं वस्तु
 ५ तदपि अनेन स्वप्नभरेण पुरोऽग्रे स्फुरत् देदीप्यमानं जानीहि
 ॥ २६ ॥

यदिप्यते हन्त शुभाशिमिततः,

६ पुराणि तद्वस्तु समस्तमस्ति मे ।

७ भवमशीतांशुमहो महोज्ज्वले,

८ दिने न दीपः परमागमृच्छति ॥ २७ ॥

९ असाक्षीसाक्षान्यगुणैकभूरिति,

१० स्विया विद्यालाक्षि कथा न चिन्त्यताम् ।

फलं यदग्र्यं तदद्य ब्रवीमि ते,

मितेः परां कोटिमियतु संमदः ॥ २८ ॥

शुभम् । ३

यदि० हे मिये ! हन्त इति वितर्के शुभानिमित्ततः शुभ-
निमित्तहेतोः यदिष्यते वाञ्छयते तत् समस्तं वस्तु पुरोप्य-
ऽप्येपि मे ममास्ति, असीतांशुमहो महोज्ज्वले सूर्यस्य महसा
तेजसा देदीप्यमानदिवसे दीपोत्सवः सन् परभागं गुणोत्कर्षं
न ऋच्छति न याति ॥ २७ ॥

असा० हे विशालाक्षि विस्तीर्णलोचने असौ स्वप्नभरः
असामान्यगुणैकभूर्गैरुपमगुणानामेकस्थानं वर्चते, इति असात्
कारणात् वृथा निःफलो न चिन्त्यतां, यत् अग्र्यं प्रशस्यं फलं
तत्, अद्य ब्रवीमि ते तव संमदो हर्षः मितेर्गणनायाः परां १९
कोटिं इयतु प्राप्नोतु ॥ २८ ॥ शुभम् ।

चतुर्दशस्वप्ननिभालनदुम-

स्तनोत्पसौ मातुरुमे शुभे फले ।

१५

इहैकमर्हजननं महत्फलं,

तनु द्वितीयं ननु चक्रिणो जनुः ॥ २९ ॥

चतु० असौ चतुर्दशस्वप्ननिभालनदुमः स्वप्नवलोकनरूप- १०
वृक्षः, मातुरुमे द्वे शुभे फले स्तनोति करोति, इह एकं अर्ह-
जननं अर्हजन्ममहत्फलं वर्चते, द्वितीयस्तु स्त्रोकं ननु निमित्तं
चक्रिणो जनुः अन्तः स्यात् ॥ २९ ॥

१६

प्रदुष्टमावारिभयच्छिदं स्फुटी-

कृता निशीथे सुकृतैः पुराकृतैः ।

२३

तदर्थवीक्षा विशिनष्टि केशवो-

द्भवं भवोच्चारमरागवामिव ॥ ३० ॥

- ३० प्रदु० हे प्रिये तदर्थवीक्षा तेषां स्वप्नानां अर्धदर्शनं केशवोद्भवं बासुदेवोत्पत्तिं विशिनष्टि कथयति, किं विशिष्टं केशवोद्भवं प्रदुष्टमाचारिभ्यच्छिदं प्रकर्षेण दुष्टभावानां अरीणां वैरिणां भयं चिह्नयतीति, किं विशिष्टा तदर्थवीक्षा पुराकृतैः सुकृतैः स्फुटीकृता निशीथे अर्धरात्रे स्फुटीकृता प्रकटीकृता केव अरागवामिव यथा अरागवाग् वीतरागवणी भवोच्चारं संसारपरं विशिनष्टि, किं विशिष्टा अरागवाक् प्रस्तावात् ज्ञान्यानां पुराकृतैः सुकृतैः स्फुटीकृता, निशीथस्योपलक्षणत्वात् अन्येषां सिद्धान्तग्रन्था ज्ञेयाः, किं विशिष्टं भवोच्चारं प्रदुष्ट-
३१ माचारिभ्यच्छिदं प्रदुष्टानां क्रोधमानमायालोभमोहादिभावारीणां भयं चिह्नयतीति प्रदुष्टा० ॥ ३० ॥

मलं सुतं यच्छति तच्चतुष्टयी,

- ३२ लतेव जातिः कुसुमं समुज्ज्वलम् ।

तदेकतां वीक्ष्य तदेकतानया,

स्त्रियाङ्गधूर्माण्डलिकः प्रकल्प्यताम् ॥ ३१ ॥

- ३३ मलं० तच्चतुष्टयी तेषां स्वप्नानां चतुष्कं मलं सुतं मलदेवं पुत्रं यच्छति वत्ते, केव जातिर्लतेव यथा जातिर्लता मालती समुज्ज्वलं, कुसुमं यच्छति, यतो मलदेवोऽपि समुज्ज्वलः
३४ स्यादिति, तदेकतानया तेषु स्वप्नेषु एकतानया सावधानया स्त्रिया तदेकतां एकं स्वप्नं वीक्ष्य माण्डलिकोऽङ्गधूरः पुत्रः
३५ प्रकल्प्यतां चिन्त्यताम् ॥ ३१ ॥

तदीदृशस्वप्नविलोकनात्स्वया-

ऽधिगंस्यते चक्रधरस्तनूरुहः ।

विशन्ति विद्याः किल यं चतुर्दश,

श्रयन्ति रत्नान्यपि संख्यया तया ॥ ३२ ॥

तदी० हे प्रिये तत् तस्मात् कारणात् ईदृशस्वप्नविलोकनात्
स्वया चक्रधरस्तनूरुहः अधिगंस्यते प्राप्स्यते, किल० इति सत्ये
चतुर्दशविद्या यं पुत्रं विशन्ति प्रविशन्ति, तया चतुर्दशरूपया
संख्यया रत्नान्यपि संश्रयन्ते सेवन्ते ॥ ३२ ॥

स्वया यदादौ हरिहस्तिसोदरः,

पुरः स्थितस्तन्वि करी निरीक्षितः ।

मनुष्यलोकेऽपि ततः श्रियं पुरा,

दधाति शतक्रतवीं तवाङ्गजः ॥ ३३ ॥

स्वया० हे तन्वि स्वया यत् आदौ हरिहस्तिसोदरः
येरावतस्य भाववः करी हस्ती पुरः स्थितो निरीक्षितो दृष्टः,
तत् तस्मात् कारणात् तवाङ्गजः पुत्रः मनुष्यलोकेऽपि शतक्र-
तवीं शतक्रतोरियं शतक्रतवी इन्द्रसम्बधिनी श्रियं लक्ष्मीं पुरा-
दधाति, पुरा यावतो वर्तमाना इति सूत्रेण भविष्यति काले
वर्तमानो ज्ञेया ॥ ३३ ॥

दिगन्तदेशांस्तरसा जिगीषया-

मिषेणयिष्यन्तमवेत्य तेऽङ्गजम् ।

ग्रहीयते स ग्रन्थं दिशां गजेः,

प्रिये किमैरावत् एष सन्धये ॥ ३४ ॥

दिग० हे प्रिये तव अङ्गं तरसा वेगेन दिगन्तदेशान्
जिगीषया जेतुमिच्छया अभिषेणयिष्यन्ते सेनया सन्मुखं
१ गमिष्यन्तं अवेत्य ज्ञात्वा ऐरावतः, १ पुण्डरीको २ नामनः
३ कुमुदो ४ अञ्जनः ५ पुष्पदन्तः ६ सार्वभौमः ७ सुप्रती-
कश्च ८ दिग्गजाः पुण्डरीकाद्यैर्दिशागजैः हे प्रिये एष ऐरावतः
९ प्रथमं संधीय संधीकरणाय किं महीयते स १४ ॥

यदक्षतश्रीर्धृषभो निरीक्षितः,

क्षितौ चतुर्भिश्चरणैः प्रतिष्ठितः ।

५ महारथाग्रेसरतां गतस्ततः-

स्त्वांगभूर्वीरधुरां धरिष्यति ॥ ३५ ॥

यद० यत् तस्मात् कारणात् अक्षतश्रीरक्षयलक्ष्मीर्धृषभो
१२ निरीक्षितो ब्रह्मः, किं लक्षणो धृषभः क्षितौ पृथिव्यां चतुर्भिश्चरणैः
प्रतिष्ठितः, हे प्रिये तत् तस्मात् कारणात् तवाङ्गभूस्तव पुत्रः
महारथाग्रेसरतां महारथाः सहस्रयोधिनस्तेषु अग्रेसरतां
१५ मुख्यतां, पक्षे महान् रथः तस्य अग्रेसरतां अग्रगामित्वं, प्राप्तः
सन् वीरधुरां धरिष्यति, 'धनुर्वेदस्य तत्त्वज्ञः सर्वयोधगुणा-
न्वितः ॥ सहस्रं बोधयेत्येकः स महारथ उच्यते ॥ १ ॥ ३५ ॥

१६ सुपूर्वलोकाद्यदिना तवाङ्गजे,

प्रवेशमातन्वति भूतले नवम् ।

अहो महोक्षः किमसौ पुरोऽस्फुर-

जदजदञ्च शकुनप्रदित्तया ॥ ३६ ॥

२२ सुप० यदि वा अथवा इति शब्दात् द्वितीयं, कारणमाह

हे प्रिये ब्रह्मे इति आश्चर्यं असौ महोक्षो महावृषभः, सप्रर्व-
लोकाद्देवलोकात् तत्राङ्गजे पुत्रे मृतले पृथ्वीतले नवं स्रवेक्षं
आतन्वती कुर्वती सति, अदमं अतुच्छं नदन् शब्दं ।
कुर्वन् सन् शकुनप्रदिस्सया शकुनप्रदानेच्छया किं पुरो अग्रे
सकुरत् ॥ ३६ ॥

जिनेषु सर्वेषु मयैव लक्ष्मणा,
जनेन तातस्तव लक्षयिष्यते ।

अयं चद्रुकत्येत्यश्रवा तत्रात्मजा-

त्प्रसादसासादयितुं किमापवत् ॥ ३७ ॥

जिने० अथवा अयं वृषभ इति चद्रुकत्या ज्ञादुवचनेन हे
प्रिये तव आत्मजात् पुत्रात् प्रसादं सासादयितुं आपयितुं किं
आपतत् आगतः, इतीति किं जनेन लोकेन सर्वेषु जिनेषु
मयैव लक्ष्मणा लञ्छनेन तव तातः पिता लक्षयिष्यते
उपलक्षयिष्यते ॥ ३७ ॥

द्विपद्विषो वीक्षणतोऽवनीगतां-

गिनो मृगीकृत्य महाबलानपि ।

न नेतृतामाप्स्यति न त्वदङ्गजः,

प्राप्नोषतोऽन्तर्ध्वनयन्महीधृतः ॥ ३८ ॥

द्विप० हे प्रिये ! द्विपद्विषो वीक्षणतः, सिद्धस्य विलोक्यतात्
त्वदङ्गजः तत्पुत्रः नेतृतां मधुतां न न आप्स्यति अपि न
आप्स्यत्येव, किं कृताः ? अवनीस्रवजिनः अवनीः पृथ्वी, मक्षो
महद्वनं वनी तत्र स्थितप्राणिनो महाबलानपि अबलानपि मृगी-

कृत्य, किं कुर्वन्? महीभृतो राज्ञः प्रघोषतः प्रसिद्धेरन्तर्ध्वनयन्
चमत्कुर्वन् पक्षे श्रुष्टात् घोषतः सिंहनादात् महीभृतः पर्वतान्
१ अन्तर्ध्वनयन् प्रतिशब्दयन् ॥ ३८ ॥

नयाप्तसप्ताङ्गराज्यरङ्गभूः,

क नायकस्त्वं प्रखरायुधो नृणाम् ।

१ प्रभुः पशूनां नयनैपुणं विना,

वसन्वनेऽहं नखरायुधः क च ॥ ३९ ॥

तथापि मा कोऽयमुपागमः कुतो-

१ पमः कुतीशैर्युधि विक्रमान्मया ।

सुतं तवेत्यर्थयितुं समागतः,

किमर्थिकल्पद्रुममेष केसरी ॥ ४० ॥ युग्मम् ।

११ नया० हे प्रिये ! एव केसरी सिंहः अर्थिकल्पद्रुमं याचक-
कल्पद्रुमं तव सुतं इति प्रार्थयितुं किं समागतः, इतीति किं !

त्वं नृणां नायकः क, किंविशिष्टस्त्वं ! नयाप्तसप्ताङ्गराज्य-

१२ रङ्गभूः, नयेन न्यायेन अवाप्तं यत् सप्ताङ्गराज्यं तस्य रङ्गभूमिः,

पुनः किं० प्रखरायुधः प्रखराणि कठोराणि आयुधानि यस्य, स

च अन्यत् क अहं पशूनां प्रभुः, किंवि० अहं नखरायुधः

१३ नखरा एव आयुधानि यस्य सः, पक्षे न निषेधार्थे खरायुधस्ती-

न्यक्षणेन, किंविशिष्टो अहं नयनैपुणं न्यायदक्षत्वं विना वने

वसन् ॥ ३९ ॥ त्वं कुतीशैः कुतैर्युधि संग्रामे विक्रमात्

पराक्रमात् मया सह कुतोपमो भविष्यसि, तथापि कोऽयं मा

१४ उपागमः ॥ ४० ॥ युग्मम् ।

यदिन्दिरा सुन्दरि वीक्षिता ततः,
स्त्रियो नदीनप्रभवा अवाप्स्यति ।

कलाभृदिष्टाः कमलङ्गताः परः-

२

शतास्तयैवोपमिताः सुतस्तव ॥ ४१ ॥

यदि० हे सुन्दरि ! यत् स्वया इन्दिरा लक्ष्मीवीक्षिता दृष्टा,
ततस्तस्मात् कारणात् तव सुतः परःशताः शतसहस्राधिकाः ६
तयैव इन्दिरया उपमिता उपमानं प्रापिताः स्त्रियः आप्स्यति
माप्स्यति, किंविशिष्टाः स्त्रियः नदीनप्रभवाः नदीनो हीनः
प्रभव उत्पत्तिर्यासां सा लक्ष्मीः, पक्षे नदीनां इनः स्वामी ७
समुद्रस्तस्मात् प्रभवो यस्याः सा, अत्र अर्थवशात् विभक्ति-
परिणामो लक्ष्म्या विशेषणो ज्ञेयः, पुनः किंविशिष्टाः स्त्रियः ।
कलाभृदिष्टाः कलाभृतः कलावन्तस्तेषां दृष्टा अभीष्टाः लक्ष्मीः १४
पक्षे कलाभृच्चन्द्रस्तस्येष्टा रात्रौ लक्ष्म्याश्चन्द्रमण्डलवासित्वात्
कमलङ्गताः कं सुखं अलं अत्यर्थं गताः, पक्षे कमलं पङ्क-
गता स्थिता ॥ ४१ ॥

१५

मलाधिकत्वाच्चलिते हरेर्हृदि,

प्रसह्य भग्ने युधि राजमण्डले ।

अनेन पञ्चां कृशिते कुशेशये,

१८

चमूरजोभिः स्यगिते पयोनिधौ ॥ ४२ ॥

सुतस्तवैवास्ति गतिर्ममाधुना,

स्रवेति वा जल्पितुमाययावसौ ।

२१

स्वजातिधौरेयमनुप्रविश्य य-

त्प्रभूप्रसादाय यतेत धीरधीः ॥ ४३ ॥ कुम्भम् । २३

- बला० असौ इन्दिरा हे प्रिये ! वा अथवा तव इति
 जल्पितं किं आर्ययो आयाता तव इति अत्र विवक्षितः,
 १३ कारकाणीति षष्ठी श्रेया, अन्यथा श्रमिति स्यात्, इतीति किं ?
 मम तावत्त्वत्वारि स्वामिनि एकं हरिहृदयं, द्वितीयं चन्द्रमण्डलं,
 तृतीयं कमलं, चतुर्थं समुद्रः । अनेन तव पुत्रेण इति सर्वत्र
 १४ मीज्यते, बलाधिकत्वात् बलस्याधिक्यात् हरेर्वासुदेवस्य इति
 कलिते सति बलो बलभद्रः बलं सैन्यं वा हरेरेक एव बलं,
 अस्य तु बलाधिकत्वमिति भावः, प्रसङ्ग बलात्कारेण राज्ञः
 १५ मण्डले राजसमूहे चन्द्रमण्डले वा युधि संधामे मग्नं सति पञ्चमं
 चरणाभ्यां कुशेशये कमले कुशिते ग्लानिं प्रापिते सति चमू-
 र्जोभिः पयोनिधौ समुद्रे स्थगिते सति ॥ ४२ ॥ एवं
 १६ चतुर्णां स्वामिनां अभावे मम अधुना तथैव सुतो गतिराधा-
 रोऽस्ति, यत् यस्मात् कारणात् धीरधीः धीरबुद्धिः पुमान् स्त्री
 वा स्वजातिधौरेयं अनुपविश्य प्रभुप्रसादाय स्वामिनं प्रसन्नी-
 १७ कर्तुं भवते उपक्राम्यति ॥ ४३ ॥ युगम् ।

स्वसौरमाकर्षितपदपदाञ्जगा,

स्रगालुलोके यदि कौसुमी त्वया ।

- १८ ततः सुतस्ते निजकीर्तिसौरमा-

बलीदविश्वत्रितयो भविष्यति ॥ ४४ ॥

स्वसौ० हे प्रिये ! यदि त्वया कौसुमी कुसुमसंबन्धिनी सग-

माला आलुलोके दृष्टा, किंलक्षणा सक् ? स्वसौरमाकर्षितपद-

१९ पदाञ्जगा, आर्यापरिमलेनाकुंष्टा अमरा एव अञ्जगाः पान्क-

यया सा०, तथा तत्तत्तत्तत्तत् कारणात् ते त्व सुतो निज-
कीर्तिसौरभावलीढविश्वत्रितय आत्मीयकीर्तिप्रदिग्मेन व्यासत्रि-
भुवनो भविष्यति ॥ ४४ ॥

अयं विवादे ननु दानविद्यया,
विजेष्यते नश्चिरशिक्षितानपि ।

इयं भियेतीव सुरदुर्भिमव-

द्वो ददे दण्डपदेऽयत्रा किमु ॥ ४५ ॥

अयं० अथवा सुरदुर्भिमः कल्पवृक्षैः इयं सगु सन्नसुवस्त्र
पुत्रस्य किमु दण्डपदे ददे दत्ता । उत्प्रेक्ष्यते-इति भिया ईदृग् १
भयेनेव, इतीति किं ! असं त्व पुत्रो ननु निश्चितं त्रिरशिक्षि-
तानपि नो अस्मान् दानविद्यया विजेष्यते 'पुराज्ञे' इति
सुत्रेणात्मनेपदम् ॥ ४५ ॥

भवान् ममादेशवशो भवेद्गृही,
गृहीतदीक्षस्य च नास्ति ते शत्रुः ।

वदन्निदं वानुमभृज्जनिःस्वनैः,

सरोऽस्य रोपं व्यसृजत् सज्जललात् ॥ ४६ ॥

अवा० हे भिये ! वा अथवा संतः कन्दर्पः अस्मै त्व पुत्रस्य
अनुगभृज्जनिःस्वनैः वृक्षस्यभ्रमरक्षब्देरिदं वदन् सजो मालाया
ललात् रोपं बाणं व्यसृजत् महितवान्, इदमिति किं !
भवान् गृही गृहस्थः सन् ममादेशवशो भवेत् वृशो भवित-
व्यमिति श्रवः, च अन्यत् गृहीतदीक्षस्य ते त्व अहं शत्रुः
स्मर्यो नास्ति ॥ ४६ ॥

यदिन्दुरापीयत पार्वणस्त्वया,
ततः सुवृत्तो रजनीघनच्छविः ।

३ सदा ददानः कुमुदे श्रियं कला-
कलापवांस्ते तनयो भविष्यति ॥ ४७ ॥

यदि० हे श्रिये ! त्वया यत् पार्वणः पूर्णिमासवन्धी इन्दु-
१ चन्द्रः आपीयत पीयते स्म, किंलक्षण इन्दुः ? सुवृत्तो वृत्त-
कारः, रजनीघनच्छविः रजन्यां बहुकान्तिः, कुमुदे कैरवे सदा
श्रियं ददानः कलाकलापवान् कलासमूहयुक्तः तत् तस्मात्
२ कारणात् सुवृत्तः सुचरित्रः रजनीघनच्छविः, कुमुदे काः
पृथिव्याः मुदे हर्षाय सदा श्रियं शोभां ददानः कलाकलापवान्
गीतवाद्यनृत्यगणितपठितलिखितादिभिः द्वासप्ततिकलाभिर्युक्तः
३ एवंविधस्ते तव तनयो भविष्यति ॥ ४७ ॥

स्वदाननस्पृधिं सरोजमोजसा,
निमीलयिष्यामि तयाधिकश्रिये ।

४ तव भयिष्यामि सिताक्षपत्रता-
ममुक्तमुक्तामिषतारतारकः ॥ ४८ ॥

परं रुजन् राजकमाजिभाजिनं,
५ न राजशब्दं मम मार्धुमहसि ।

इतीव विज्ञापयितुं रहो रया-
दुपस्थितोऽयं तनयं तवाश्रया ॥ ४९ ॥

स्व० अयं अयं चन्द्रस्तैव तनयं रह एकान्ते इति निश्चि-
६ तपयितुमिव रयात् वेगात् उपस्थित आगतः, इतीति किं हे

स्वामिन् ! अहं त्वदाननस्पृधिं त्वदीयमुखस्पर्धाकारि सरोजं कमलं
 ओजसा बलेन तेजसा वा निमीलयिष्यामि, तथा तव अधिक-
 श्रिये अधिकशोभायै सितातपत्रतां श्वेतच्छत्रतां श्रियिष्यामि, ३
 किंविशिष्टो विधुः ? अमुक्तमुक्तामिषतारतारकः न मुक्ता
 अमुक्ताः, अमुक्ता मुक्तामिषा मुक्ताफलरूपास्तारा मनोज्ञास्तारा
 तारका येन स० ॥ ४८ ॥ एवं परं आजिभाजिनं संग्रामसेविवं ।
 राजकं राजसमूहं रुजन् भजन् सन् समराजशब्दं शतः
 कारणात् माद्वै स्फोटयितुं न अर्हसि राजशब्देन चन्द्र उच्यते
 ॥ ४९ ॥ युग्मम् ।

दिशन्विकाशं गुणसम्रपद्मिनी-

मुखारविन्देषु सदा सुगन्धिषु ।

निरुद्धदोषोदयमात्मजस्तव,

प्रपत्स्यते धाम रवेरवेक्षणात् ॥ ५० ॥

दिश० हे प्रिये ! रवेः सूर्यस्य अवेक्षणात् दर्शनात् तव
 आत्मजस्त्वस्तुतः धाम तेजः प्रपत्स्यते आश्रयिष्यति, किंवि-
 शिष्टं धाम ? निरुद्धदोषोदयं निरुद्धदोषाया रात्रेः दोषाणां
 दूषणानां वा उदयो येन तत्, तव आत्मजः । किं कुर्वन् सदा
 सुगन्धिषु सुपरिमलेषु गुणानां विवेकादीनां समस्त स्थानेषु ३५
 पद्मिनीनां कीर्णां मुखारविन्देषु मुखकमलेषु निकाशं दिशन्,
 रविपक्षे गुणास्तन्तवः पद्मिन्यः कमलिन्यः ॥ ५० ॥

उद्दिश्यतस्त्वचनयस्य तेजसा,

दिवाकरो दीप्तिदरिद्रतां गतः ।

मृगाक्षि मन्येऽबलयापि तत् स्वया,

सुदर्शनः स्वप्नपरंपरास्वप्नम् ॥ ५१ ॥

- ३ उदि० हे मृगाक्षि ! अहं एवं मन्ये उदिष्यतः उदयं प्राप्तुं कामस्य स्वत्तनयस्य तव पुत्रस्य दिवाकरः सूर्यस्तेजसा दीप्ति-
वरिद्रिता कान्तिरहितत्वं गतः प्राप्तः, तत् तस्मात् कारणात्
४ त्वया अबलयापि अयं सूर्यः स्वप्नपरंपरासु सुदर्शनः सुखेन
दर्श्यते, इति सुदर्शनो जातः ॥ ५१ ॥

मया नमःस्थालदशेन्धनेन तै,

- ९ विधातुरारात्रिककर्म भावि तत् ।

ममोर्ध्वगत्वं च महश्च मृदयतां,

भवद्भुवं वक्तुमिदं स वाययौ ॥ ५२ ॥

- १० मया० वा अथवा स रविः भवद्भुवं तव पुत्रं इदं वक्तुं
आययौ आयौतः । इदमिति किं ? विधातुः ब्रह्मणो मया नमः-
स्थालदशेन्धनेन आकाशरूपस्थाले दीपसदृशेन ते तव आरा-
१५ त्रिककर्म भावि भविष्यति, तत् तस्मात्कारणात् मम ऊर्ध्वगतत्वं
तथैर्गमनतां च अस्मात् महस्तेजो मृदयतां सख्यतां मृषूक्ष्मांती
एतस्य प्रातोः प्रयोगः ॥ ५२ ॥

- १६ ध्वजावलीकादयिते तवाङ्गजौ,

रजोभिस्स्पृष्टवपुः कुसङ्गजैः ।

गमी गुणाढ्यः शिरसीऽवतंसतां,

कुले विशाले विपुलक्ष्णस्पृशि ॥ ५३ ॥

- १७ ध्वजा० हे दयिते ! ध्वजावलीकात् ध्वजदशेनेन तवाङ्गजः

विशालो विस्तीर्णकुले वंशे गृहे वा शिरोऽवतंसतां मस्तकमुकु-
टत्वं गामी भविष्यति, किंविशिष्टस्तव पुत्रो ध्वजश्च ? कुसङ्गजैः
कुसंसर्गजातैः रजोभिः पापैः, पक्षे कुः पृथ्वी तस्याः सङ्गजैः
रेणुभिरस्पृष्टवपुरस्पृष्टशरीरः, पुनः किं० गुणैर्वितथादिभि-
स्तन्तुभिर्वा व्याधः समृद्धः, किंविशिष्टे कुले ! विपुलक्षणस्पृशि
विपुलो विस्तीर्णक्षण उत्सवो गृहविभागी वा तं स्पृशतीति
विपुलक्षणस्पृक् तस्मिन् ॥ ५३ ॥

परिस्फुरन्तं दिवि केतुसंज्ञया,
निरीक्ष्य मां ते पृतनाग्रवर्तिनम् ।

विपक्षवर्गः स्वयमेव भक्ष्यते,
युधेऽमुना तद्भव जातु नातुरः ॥ ५४ ॥

त्रिभर्तु गांसीर्यगुणं युवा भवा-

भिधाय सर्वं मयि बालचापलम् ।

इति भ्रजत्पन् कलकिकिणीकणै-

रमुं किमागादिप्रयमित्रवत्स वा ॥ ५५ ॥ सुमम् । १५

परि० हे प्रिये ! वा अथवा स ध्वजः अमुं तव सुतं प्रिय-
मित्रवत् किं आगात्, किं कुर्वन् ? ध्वजः कलकिकिणीकणैः
मनोज्ञशुद्धघटिकाशब्दैरिति जल्पन्, इतीति किं ? ते तव
पृतनाग्रवर्तिनं दिवि आकाशकेतुसंज्ञया केतुरिति नाम्ना मां
परिस्फुरन्तं निरीक्ष्य हृष्टा विपक्षवर्गः शत्रुसमूहः स्वयमेव
भक्ष्यते भक्षो भविष्यति, केतुशब्देन ध्वज उच्यते, भूमकेतु-
रपीति भावः, तत् तस्मात् आगात् युधे संग्रामे, अमुना विप- २१

क्षवर्गेण सह जातु कदाचिदपि आतुर उत्सुको न भव मा भूः
॥ ५४ ॥ भवान् शुवा यौवनं प्राप्तः सन् सर्वं बालचापलं भयि
१ निषाद्य मुक्त्वा गंभीर्यं गुणं विभर्तुं धरतु ॥ ५५ ॥ मुम्मम् ।

न्यभालि कुम्भः करभोरु यस्त्वया,

ततः सुवृत्तः सुमनश्चयाञ्जितः ।

१ गतः सुतस्ते कमलैकपात्रता-

मभङ्गमाङ्गल्यदशां श्रयिष्यति ॥ ५६ ॥

न्यभा० हे करभोरु ! मणिवन्धात् कनिष्ठां यावत् करभ
१ उच्यते, करभवत् ऊरु यस्याः सा करभोरु तस्याः संबो०,
यस्त्वया कुम्भो न्यभालि पूर्णकलशो दृष्टः तत् तस्मात् कारणात्
ते तव सुतः कुम्भवत् अभङ्गमाङ्गल्यदशां श्रयिष्यति, किंवि-
११ दृष्टः तव सुतः कुम्भश्च ! सुवृत्तः सच्चरित्रः सदाकारो वा
सुमनश्चयाञ्जितः सुमनसां साधूनां पुष्पाणां वा चयेन समूहेन
अञ्जितः पूजितः कमलैकपात्रतां कमलाया लक्ष्म्याः कमलस्य
१५ जलस्य वा एकपात्रतां स्थानकत्वं गतः प्राप्तः ॥ ५६ ॥

सुमङ्गलाङ्गी भवितुं तवर्द्धये,

विसोद्वान् कारुपदाहतीरहम् ।

१० त्रिवेश बह्वावनुभूयभूयसी-

धिराय दण्डान्वितचक्रचालनाः ॥ ५७ ॥

कुतश्च अदत्तजलैः प्रतीक्ष्यतां,

११ ततस्त्वया त्रिक्रियदामिप्रेचनम् ।

इतीहितं ज्ञापयितुं किमाययौ,

घटः स्फुटत्वं तनयस्य तेऽथवा ॥ ५८ ॥

युग्मम् । ३

सुम० हे प्रिये ! अथवा घटः कुम्भः ते तव तनयस्य इति
ईहितं ईप्सितं ज्ञापयितुं स्फुटत्वं मकटत्वं आययौ प्राप,
इतीति किं ! अहं तव हृदये पुष्टये सुमङ्गलाङ्गी भवितुं कारु- ५
पदाहतीः कारुणा कुम्भकाराणां चरणाघातान् विसोढवान्
सेहे, भूयसीः बद्धीक्षिराय चिरकालं दण्डान्वितचक्रचालनाः
दण्डयुक्तचक्रोपरिचालनं अनुभूय बहौ जमौ विवेश प्रविष्टः ५
॥ ५७ ॥ तत् तस्मात् कारणात् हे कृतञ्च चतुर ! भदतजलै-
श्चक्रिपदामिषेचनं चक्रवर्तिपदव्याः अभिषेकत्वं त्वया मती-
ष्यतां अङ्गीक्रियतां ॥ ५८ ॥ युग्मम् । १२

सरः सरोजाक्षि यदैक्षि तेन ते,

सुतः संतोषैः सुवयोभिराश्रितः ।

प्रफुल्लपद्मोपगतो घनागमौ-

१३

रसं रसं धास्यति साधुपालियुक् ॥ ५९ ॥

सरः० हे सरोजाक्षि कमललोचने त्वया यत् सरः सरोवरं
प्रेक्षि दृष्टं तेन कारणेन ते तव सुतः सरोवरवत् रसं धानीयं १३
शृङ्गारादिरसं वा धास्यति धरिष्यति, कथंभूतस्तव सुतः सरो-
वरं च ! संतोषैः सहर्षैः सुवयोभिः प्रधानवयोभिर्मित्रैः प्रधानै-
र्वयोभिः पक्षिभिर्वा आश्रितः, प्रफुल्लपद्मोपगतः प्रफुल्लया विक-
स्त्रया पद्मया लक्ष्म्या, पक्षैः यक्षैः कमलैरुपगतः साधुपालि- १४

युक् साधूनां पालिः श्रेणिर्मनोज्ञा पालिर्वा तथा युक्तः किंविशिष्टं
रसः धनागमौरसं घनो बहुरागमः सिद्धान्तः, पक्षे घनागमा
वर्षर्तुस्तस्मादौरसं उत्पन्नं ॥ ५९ ॥

मयैव जातानि मयैव वर्धितानि

न्यवाशुस्त्रीभूय समावतस्थिरे ।

इमानि पद्मानि रमानिवासता-

मवाप्य माद्यन्मधुपैश्च सज्जतिम् ॥ ६० ॥

प्रशाधि विश्वाधिप किं करोम्यहं,

त्वमीशिषे मूढजनानुशासने ।

इदं वदंस्तत्त्वधियः कृते स्वयं,

जडस्तडागः किमुपास्त ते सुतम् ॥ ६१ ॥

३३

युग्मम् ।

मयै० हे प्रिये । स्वयं जडो मूर्खः क्षीतलो वा तडाग इदं
वदन् सन् तत्त्वभिन्नः कृते परमार्थबुद्ध्यर्थं किं ते तव सुतं
जडपास्त सिधेवे, इदमिति किं । इमानि पद्मानि मयैव जातानि
मयैव वर्धितानि रमानिवासतां कक्ष्याऽऽवासत्वं च अन्यत्
माद्यन् मधुपैर्मदोन्मत्तमरैर्मद्यपैर्वा सज्जतिं अवाप्य प्राप्य मम
न्यवाशुस्त्रीभूय अवतस्थिरे स्थितानि ॥ ६० ॥ हे विश्वाधिप ।
प्रश्वसिन् ! प्रशाधि शिक्षां देहि अहं किं करोमि त्वं मूढजनानु-
शासने मूर्खजनशिक्षणे ईशिषे समर्थो भवसि ॥ ६१ ॥ युग्मम् ।

निश्चालनाक्षीरनिघ्नरधीश्वरः,

सरस्वतीनां सम्पत्तिसंस्पृशाम् ।

अलब्धमध्योऽर्थिभिराश्रितो धनैः,

स्तुतस्त्वाऽत्येप्यति न स्वधारणाम् ॥ ६२ ॥

निमा० हे प्रिये ! त्वं नीरनिधेः समुद्रस्य निभालनात् दर्शनात् रसपूर्तिसंस्पृशां शृंगारादिरसस्पृशां, पक्षे रसस्य पानीयस्य पूरणस्पृशां सरस्वतीनां वाणीनां अधीश्वरः स्वामी अलब्ध-
मध्यो गंभीरः धनैः बहुभिर्मैत्रैर्वा अर्थिभिराश्रितः पूर्वविधस्तव स्तुतः स्वधारणां निजमर्यादां न अत्येप्यति न अतिक्रमिष्यति ॥ ६२ ॥

प्रचेतसापि स्फुटपाशपाणिना,

क्षुपाणिना मध्यशयेन जिष्णुना ।

न राजनीतेः किल कूलमुदुषो,

न्यवारि मात्स्यः समयो भवन्मयि ॥ ६३ ॥ ७२

धरातलं धन्यमिदं त्वयि प्रभौ,

न यज्ञपव्यत्ययदोषमाप्स्यति ।

इति स्ववीचिध्वनितैरिव स्तुवन्,

किमाविरासीत्पुरतोऽस्य वारिधिः ॥ ६४ ॥ ७३

श्रुत्वा ।

प्रचे० हे प्रिये ! वारिधिः समुद्रः अत्यंतं पुंशस्य पुरतोऽपि इति अमुना प्रकारेण स्ववीचिध्वनितैः स्वकलोलशब्दितैः स्तुवन्निव किं आविरासीत् प्रकटीबभूव, इतीति किं ! स्फुटपाश-
पाणिना प्रकटपाशहस्तेन प्रचेतसापि चरुणेनापि क्षुपाणिना
संयुक्तेन मध्यशयेन मध्यवर्तिना जिष्णुना आरायणेन किल

इति सत्ये राजनीतेः कूलमुद्रुजः कूलंकषः मात्स्यः समयः
 मत्स्यगिलागिलिन्यायो मयि भवन् सन् न न्यवारि न वारितः
 ॥ ६३ ॥ इदं धरातलं पृथ्वीतलं धन्यं त्वयि प्रभौ स्वामिनि
 सत् नन्यतया दोषं न्यायविपरीतस्वदोषं न आप्स्यति न
 प्राप्स्यति ॥ ६४ ॥ युग्मम् ।

प्रिये विमानेन गतेन गोचरं,
 समीयुषाऽऽभोगसमं समुच्छ्रयम् ।
 उदारबुन्दारकवल्लभाश्रिया,
 भवद्भुवा भाव्यमदभ्रवेदिना ॥ ६५ ॥

प्रिये० हे प्रिये । विमानेन गोचरं गतेन पृष्टेन सता भव-
 द्भुवा तव पुत्रेण विमानसदृशेन भाव्यं, किंविशिष्टेन तव पुत्रेण ।
 ६३ विमानेन भोगसमं भोगसदृशं, पक्षे आभोगसमं विस्तारसदृशं
 समुच्छ्रयं वृद्धिं समीयुषा प्राप्तेन, पुनः किं० उदारबुन्दारकव-
 ल्लभाश्रिया उदारा दातारस्तन्मध्ये बुन्दारका देवसदृशास्तेषां
 ६४ वल्लभाः श्रीर्लक्ष्मीर्यस्य, पक्षे उदाराः मौढ्या बुन्दारका देवास्तेषां
 वल्लभाः श्रीः शोभा यस्य स तेन, पुनः किं० अदभ्रवेदिना
 अदभ्रं बहु वेत्ति जानातीति अदभ्रवेदी तेन, पक्षे अदभा
 ६५ वेदिर्वल्लभी यस्य स तेन ॥ ६५ ॥

पुराश्रितं मां परिहृत्य यन्महीं,
 पुनासि पंकेरुहतापदैः पदैः ।
 करत्र हेतुर्मयि दोषसंभवो,
 विरागता वा चिरसंस्तवोद्भवा ॥ ६६ ॥

नवीनपुण्यानुपलम्भतोऽथ चे-

द्विरक्तिरंविष्यसि तत्कथं शिवम् ।

प्रसीद मामेकथयोपयुज्यते,

चट्टक्तिरसेहरसे न सेतुवत् ॥ ६७ ॥

यदि त्वयाऽत्यज्यन्न हन्त साविषो,

विषोपमः सोऽस्तु न तन्ममापि किम् ।

किमित्यपुण्यानुपदीनमागतं,

सुधाशिधामानुनयाय तन्वि वा ॥ ६८ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् ।

पुरा० हे तन्वि वायवा सुधाशिधाम अमरविमानं किं
इति अमुना प्रकारेण अमुष्य तव पुत्रस्य अनुनयाय सेहकरणाय
अनुपदीनं पृष्ठलभं आगतं, इतीति किं ! हे स्वामिन् त्वं
पुराश्रितं मां परिहृत्य त्यक्त्वा रुहतापदैः कमलानां सापं
संसापं ददतीति पंकेरुहतापदास्तै पंकेरुहतापदैः, पदैश्चरणैः
महीं पृथ्वीं पुनसि पवित्रीकरोषि, अत्र मयि विषये दोषसंभवः
को हेतुः, वा अथवा चिरसंस्तवोद्भवा चिरकालीनपरिचयो-
त्पन्ना विरागता वैराग्यं वर्तते ॥ ६६ ॥ अथ चेत् यदि
नवीनपुण्यस्यानुपलम्भतः अवसिर्विरक्तिर्वर्तते, तत् शिवं मोक्षं
कथं अंविष्यसि यास्यसि, प्रसीद प्रसीद कुरु मां एहि अथवा
असेहरसे निखेदे मुरुवे चट्टक्तिश्चादुबन्धनी सेतुवत् पालिवत्
नोपयुज्यते नोपयोगे संति ॥ ६७ ॥ यदि स्वया हन्त इति
वितर्के, विषः स्वर्गोऽत्यजत त्यक्तः सता विषस्तत् तस्मात्

कारणात् स स्वर्गो मयापि विशेष्यो न अस्तु अपि तु अस्त्वेव
वा ॥ ६८ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ।

- ६ विलोकिते रत्नगणे स ते सुतः,
स्थितौ दधानः किल काञ्चनौचितीम् ।
उदंशुमप्रासमुपास्य विग्रहं,
७ महीमहेन्द्रैर्महितो भविष्यति ॥ ६९ ॥

विलो० हे प्रिये ! किल इति सत्ये स ते सच सुतः रत्नगणे
रत्नसमूहे विलोकिते इहे सति रत्नगणवत् श्ववंशु उद्भूतकिरणं
९ अत्रासं मग्नरहितं दवरकरहितं वा विग्रहं युद्धं शरीरं वा
समुपास्य संसेव्य महामहेन्द्रैः पृथ्वीसत्कराजभिः महितः
पूजितो भविष्यति, किं कुर्वाणः स्वत्सुतो रत्नगणश्च स्थितौ
११ मर्यादायां काञ्चन अपूर्वा औचितीं दधानः, पक्षे स्थितौ
अवस्थाने काञ्चने सुवर्णे औचितीं दधानः ॥ ६९ ॥

- ८ न शोहणे कर्कशतागुरौ गिरौ,
१५ न सागरे वाऽनुपकारिवापिणि ॥
अहं गतो निर्मलधामयोग्यतां,
१७ शुचौ समीहे तव धासि तु स्थितिम् ॥ ७० ॥
१८ प्रार्थयैवैवर्षमलीमसं जनुः,
पुष्पीहि मे संततदानवाशिनाः ।
तत्रेति वा प्रार्थयितुं स प्रार्थनः,
२० सुखं त्रिषेवे किमु रत्नराशिना ॥ ७१ ॥

२२ सुखं त्रिषेवे किमु रत्नराशिना ॥ ७१ ॥

न० हे प्रिये ! वा-व्यथा तव स नर्कः पुनः रक्षरश्विना इति
प्रार्थयितुं किञ्च इति किं सुखं सिधेवे सेवितः, इतीति किं
अहं कर्कशतागुरो काटिन्वगरीयसि रोहणगिरी रोहणाचले
वा भववा अनुपमरिणि लवकात्प्रहिते जले कागरे समुद्रमध्ये
निर्मलधामयोग्यता निर्मलजवालाः क्वावकस्व बीज्यतां वे गतः न
प्राप्तः, इ पुनः पुनः चविषे तव पात्रे स्थितिं शक्नुहे ॥ ७० ॥
हे लज्जिन् ! परार्थवैयर्थ्यमलीमसं परोपकारस्य निरर्थकत्वेन न
यत्किञ्च मे अनुर्मदीयं बन्ध सन्ततदानवारिणा निरंतरद्वन्द्व-
जलेन पुनीहि पवित्रं कुरु ॥ ७१ ॥ पुनश्च ।

एकुरन्महाः प्राञ्चरसोपभोगतो,

मतो न मां प्रीतिहेतुहेतिमृत् ।

तव लवकद्विविलोकनात्पुनो,

द्विषः प्रतज्ञानिव क्षप्यति क्षणात् ॥ ७२ ॥

एकुर० हे प्रिये ! तव पुनः लवकद्विविलोकनात् निर्मल-
वैभानरदर्शनात् द्विषः शत्रुन् प्रतज्ञानिव क्षणात् क्षप्यति मली-
करिष्यति । किं विशिष्टस्य पुनः ? बद्धिश्च ! प्राञ्चरसोपभोगतः
प्राञ्चरा प्रभूता रसाप्युत्थी, वक्षे मेकद्विः प्राञ्चरसः तस्याश्च तस्य
उपभोगतः एकुरन्महाः प्रसरत्तेजाः, पुनः किञ्चार्थं मां प्रीति-
हेतुः प्रीत्यर्थं कीर्तनं वा न गतः, प्रीतिहेतुहेतिमृत् प्रीतिहेतवो
हेतवः प्रहरणानि ज्वाला वा सा प्रीतिरिति प्रीतिः ॥ ७३ ॥

प्रमो न मां कोऽप्युपलक्षयिष्यति,

चितौ चिराद्गोचरमागतोऽस्मि चत् ।

मनुष्य मूर्ति मम तैजसीमिमां,
महानसि स्थापय तन्महानसे ॥ ७३ ॥

३ जने जिवत्सो यदतीव जीवनं,
मयेव तद्गन्धसुपस्करिष्यते ।

इति स्वरूपं किममुष्य भाषितुं,
शुवि प्रविश्यन्नलोऽस्फुरत्पुरः ॥ ७४ ॥
युग्मम् ।

ममो० अन्नलो वैश्वामरः अमुष्यं तव पुत्रस्य इति भाषितुं
१ शुवि पृथिव्यां प्रविश्यन् प्रवेष्टुकामः सन् पुरोऽग्रे अस्फुरत्,
इतीति किं ! हे ममो ! क्षितौ पृथिव्यां मां कोऽपि न उपलक्ष-
यिष्यति यत् अहं चिरात् गोचरे दृष्टिमान् आगतोऽस्मि, मम
२ इमां तैजसीं मूर्तिं मनुष्यं जानीहि, त्वं महान् असि, तत्
तस्मात् कारणात् मां महानसे पाकस्थाने स्थापय । जिवत्सो
मुमुक्षितो जने लोके यद्गन्धं अतीव जीवनं कर्षते तद्गन्धं
३ मयेवोपस्करिष्यते ॥ ७३-७४ ॥ युग्मम् ॥

सुदुर्वर्षं शास्त्रविदामिदं मया,
फलं स्वसंविचित्रलादलापि ते ।

१ इरासदं यत् व्यवसायसोप्पणां,
सुखं तदाकर्षणमाभिकोऽश्नुते ॥ ७५ ॥

सुदु० हे प्रिये ! इत्वं स्वप्नफलं मया- ते तव स्वसंविचि-
त्रलात् स्वीयज्ञानवशात्, अलापि मोक्षं, किञ्चक्षणं स्वप्नफलं
२ शास्त्रविदां सुदुर्वर्षं वक्तुमशक्यं व्यवसायसोप्पणां व्यवसाय-

सोष्मणां सगर्वाणां यद्वस्तु दुरासिद्धं दुःप्रापं वर्तते तद्वस्तु भाक-
र्षममाक्षिक आकृष्टिमन्त्रिणाः सुखं अश्रुते प्राप्नोति ॥ ७५ ॥

अलीकता दूषणमुच्यते न मे,

मुक्तप्रियत्वेन गिरोऽधिरोप्यताम् ।

सुवर्णनाम्ना हि समर्पिता रिरी

भवेत्स्वरूपाभिगमेऽधिकार्तये ॥ ७६ ॥

अली० हे उच्यते ! त्वं मे मम गिरो बाण्यां मुक्तप्रियत्वेन
अलीकता अलीकत्वदूषणं न अधिरोप्यतां मा स्वाप्यतां,
रिरी पिबन्न हि निश्चितं सुवर्णनाम्ना समर्पिता समीप-
स्वरूपाभिगमे स्वरूपे ज्ञाते सेति अधिकार्तये, अधिकपीडये
भवेत् ॥ ७६ ॥

इदं वदन्तं भगवन्तमन्तरा-

लये नमःस्था क्रमवो भवन्मुदः ।

सुमेरसिञ्चन् जय संशयध्वना-

मयागर्दकारवरेति वादिनः ॥ ७७ ॥

इदं० नमःस्था आकाशस्था क्रमवो देवाः ममैश्वर्यं वायं-
मानहर्षाः सन्तः अन्तेरात्यं आवासेत्यं अन्तर्मध्ये इदं वदन्तं
भगवन्तं सुमेः कुसुमेरसिञ्चन्, किलक्षणा क्रमवो इ. हे संशय-
क्षयाभयानर्दकारवर ! संदेहरूपक्षयरोगस्तु, सज्ज्वेय त्वं जय
इति वादिनः ॥ ७७ ॥

श्रुत्वेदं दपितवचः प्रमोदपूर्त्या,

दधि सा समुदितकंटकं वपुः सम् ।

प्रणिन्मा निजमुत्तमिप्रपन्नमातु-

न्यैकतु किमिह स कन्दकत्वहोषम् ॥ ७८ ॥

- १ श्रुत्वे० सा सुमङ्गला इव किमिहः स्वर्गः श्रीकृष्ण-
देववचनं श्रुत्वा प्रणम्य शिरसां शिरःपूरेण च वेदुरात्मीयं शरीरं
समुदितकण्ठं उदृतरोमाञ्चं वधि भरति सा, किं कर्तुं ! निज-
२ मुत्तमिप्रपन्नमातुः आत्मीयमुत्तमिप्रपन्नमातुः जनन्याः
प्रणिन्मा इह जगति किं सकृद्वक्तव्यदोषं व्यक्तुं निरा-
कर्तुं ॥ ७८ ॥

- ३ तामेकेतोऽमुत्तमिप्रपन्नमातुः,
स्यमार्थसम्यगुपलब्धिभवः प्रमोदः ।

- १२ चक्रेऽन्यतश्च ददामयीं विषादः,
प्राणेशितुर्वचनयन्विराजजन्मा ॥ ७९ ॥

- तामे० तामार्थसम्यगुपलब्धिभवः समस्तानां अर्थस्य सम्यक्
प्राप्तेरुत्पन्नप्रमोदतां सुमङ्गलां अभिन्नः संप्रसादः एकतोऽमुत्त-
१३ मयीं चकार, अन्यतश्च प्राणेशितुः श्रीकृष्णमहोदयस्य वचनपान-
निसुमनस्य वचनरूपाश्रुतस्य श्रवणं कृत्वा विरामे निवर्तनं,
सकृद् वचसी निश्चिदी ददामयीं चके ॥ ७९ ॥

- १४ अ हि वहिर्वाहिर्यद्वदसीऽस्याः सनात्मा
वहिं तरुणिमशिलीं प्रपन्नमनुष्यैः ।

तदिह कथममां सख्यासलीलां दधानं

प्रभुवचनमुत्तमिप्रपन्नमातुः ॥ ८० ॥

- १५ इति ।

न० तरुणिमशिखी यौवनरूपविज्ञानी अस्याः सुमङ्गलायाः
 स्तनारूपं मण्डपद्वन्द्वं उद्भिरत्यर्थं यदि वक्षसी हृदयात्
 बहिर्न हि अकरिष्यत्, तत्तदा इह वक्षसि आनन्दयुग्मं कथं
 अमास्यत्, किं कुर्वाणमानन्दयुग्मं? छात्रस्य ताण्डयस्य लीलां
 वधानं, पुनः किंवि० प्रमुखाकनसुतासिखीतं भीमप्रभदेव-
 वचनं सुतासिखी तान्म्यां मौढं ॥ ६० ॥

इति श्रीमद्वल्मीके कविकृतवर्तिभीमप्रभदेवसुरसिखीरचिते-

श्रीजैनकुमारसंभवस्य तच्छिष्यश्रीभर्महोदयसुरसिखीरचित-

टीकायां श्रीमद्वल्मीकसुन्दरसुरसिखीरचितायां

प्रथमसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ५ ॥

अथ वक्षसः स्तनः ।

साथ नाथवदनारविन्दतो,

वाञ्छारन्दमुपजीव्य निर्भरम् ।

उज्जगर मृदुमंजुलां गिरं,

गौरवादिति सदालिखलमा ॥ १ ॥

सूच्य० अयानन्तरं सा सुमङ्गला गौरवात् मृदुमंजुलां
 सुकुमारीं मनोज्ञां गिरं वाणीं उज्जगर उद्भिरति सा, किञ्चक्षणा
 सुमङ्गला ! सदालिखलमा सदा सर्वदा आलयः संख्यः तासां
 खलमा अभीष्टा अलिखलमा अमरीसमाना, किं कृत्वा ! नाथ-
 वदनारविन्दतो सामिनो मुखकमलात् वाञ्छारन्दं वचन-
 मकरन्दं निर्भरं उपजीव्य ॥ १ ॥

लब्धवर्णजमङ्गलकविकृत,

वाञ्छितार्थमस्तिसिद्धिवाणिजा ।

दीधितिर्घृतजडिभि पावकी,

वाग्भिभो जयति कापि तावकी ॥ २ ॥

६० लब्ध० हे विभो ! त्वामिन् कापि तावकी स्वदीया वाक्
जयति, किंलक्षणा वाक् ? लब्धवर्णजनकर्मकर्णिका लब्धवर्ण-
जना विद्वज्जनास्तेषां कर्मयोः कर्णिका कर्णाभरणं, पुनः किं०
६१ वान्छितार्थफलसिद्धिर्वायिका स्पष्टं, पुनः किं० ? घृतजडिभि
घृतजात्रे पुरुषे पावकी पावकस्यैवं पावकी वह्निसंबन्धिनी
दीधितिः कान्तिः ॥ २ ॥

रूपमीश समकं दिदृक्षते,

तावकं यदि सहस्रलोचनः ।

ईदृते युगपदञ्जनं च ते,

चेत्सहस्रकर एव नापरः ॥ ३ ॥

६२ रूप० हे ईश ! तवकं रूपं यदि दिदृक्षते विलोकयितुमीहते
तर्हि सहस्रलोचन इन्द्र एव नापरः दिदृक्षते इत्यत्र “स्मृदृशः”
६३ इति व्याकरणसूत्रेण आत्मनेपदं, च अन्यत् चेत् यदि
ते तत्र युगपदं वनं युगपत् समकाकं अञ्जनं पूजनं ईदृते
वृण्वन्ति, तदा सहस्रकरस्यैव न अपरः ॥ ३ ॥

६४ यो विभूतिं रसनासहस्रकं,

आहृतत्त्वमधिरोष्य सोऽप्यलम् ।

देव वक्तुमखिलाय ते गुणा-

न्माहृशः किमबलाजनः पुनः ॥ ४ ॥

६५ यो० हे देव ! यो आहृतत्त्वं द्विगुणत्वं अधिरोष्य रसना-

सहस्रं जिह्वासहस्रं अधिरोप्य विभर्षि, सोऽपि शेषनागः तव
असिलान् समस्तान् गुणान् वक्तुं न शक्तं न समर्थः, मादृशो
मत्सदृशः अवलम्बनः किं पुनः ॥ ३ ॥

धीधनोचितमवद्रुणस्तथा-

द्वारकेऽपि निजजायन् चिन्तने ।

उच्यते किमपि नाथ यन्मया,

भक्तितन्मयतयाऽवधार्यताम् ॥ ५ ॥

धी० हे नाथ । यन्मया निजजायन् चिन्तने आत्मीयमूर्खत्व-
चिन्तने धीधनोचितमवद्रुणस्तथा विद्वज्जनयोग्यत्वदीयगुण-
स्वभावं द्वारकेऽपि सति - किमपि उच्यते कथ्यते, तत्
भक्तितन्मयतया अवधार्यतां ज्ञायतां ॥ ५ ॥

स्वादुतां सुदुलतामुदारतां,

सर्वभाषपटुतामकूटताम् ।

शंसितुं तव गिरः सर्वं विधिः,

किं व्यधास्य रसनगणं मम ॥ ६ ॥

स्वादु० हे नाथ ! विविचिधाता तव गिरो बाष्पः स्वादुतां
सुस्वादुत्वं सुदुलतां सौकुमार्यत्वं, उदारतां औदार्यं सर्वभाष-
पटुतां सर्वभाषेषु पटिष्ठतां, अकूटतां सत्यतां, सर्वं समकालं,
शंसितुं सोऽतुं मम रसनगणं, जिह्वासमूहं किं न व्यधास्य
न अकरोत् ॥ ६ ॥

किन्तु ते हृदि गमीरतागुणं,

शिष्यितुं वसति दुग्धसागरः ।

॥ ७ ॥ शिष्यितुं ॥

ईदृशुक्तिपयसां यद्दर्शयोः

विस्फुरन्ति बहिराननाञ्चना ॥ ५ ॥

३ कि० यत् ईदृग् वक्तिपयसां ईदृश्वचनहस्ताणां सन्निभाः
कल्लोला आननाञ्चना मुखमार्गेण बहिर्विस्फुरन्ति वसयन्ति ॥ ७ ॥

स्वस्यमेव सुखयन्त्वहो जनं,

दुःखितेष्वपि सुखं वदानया ।

विम्वतीव भवतो जिता गिरा

किं सुधा न वसुधामियदि सा ॥ ८ ॥

४ साम० हे नाथ ! भवतो गिरा स्वदीकवाण्या जिता सती

सा सुधा वसुधाम् पृथ्वी किं न इयति नागच्छति, उपेक्ष्यते—

विम्वतीव भयमान्तेव, किं कुर्वाणया तव गिरा ! अहो इत्याश्चर्यं

११ दुःखितेष्वपि सुखं वदानया, किं कुर्वती सुधा ! स्वस्यमेव

स्वर्गलं सुखिनमेव जनं सुखयन्ती ॥ ८ ॥

वैधवं ननु विधिर्न्यधात्सुधा-

१२ सात्रमत्र सकलं भवद्विदि

पूणिमोपचितदेहमन्यथा,

तं कथं व्यथयति क्षयामयः ॥ ९ ॥

१३ वैध० हे नाथ ! विधिर्विधातो वैभवं विधोरिन्दोः वैभवं

चन्द्रसकलं सुधासारं, सकलं संपूर्णं, अन्नं अस्माः भवद्विदि

स्वह्याण्यां न्यधात् क्षिप्तवान्, अन्यथा क्षयामयः क्षयसेता तं

चन्द्रं पूणिमोपचितदेहं पूणिमायं पुष्टदेहं कथं व्यथयति

१४ पीडयति ॥ ९ ॥

बद्धधारममृतं भवद्वचोः -

निर्व्यपायमभिपीय साम्प्रतम् ।

प्रीतिभाजिनि जनेऽत्र नीरसा,

शर्करापि खलु कर्करायते ॥ १० ॥

बद्ध० हे नाभ ! शर्करा अपि अत्र मलक्षये जने नीरसा कृती,
साम्प्रतं अधुना खलु निमित्तं कर्करायते कर्करवशाच्चरति, किं-१
विशिष्टे जने ! बद्धधारममृतं भवद्वचः निर्व्यपायं निर्विशं यथा
भवति तथा अभिपीय पीत्वा प्रीतिभाजिनि ॥ १० ॥

प्राक्कायकलुषं ततो घनं,

घोलनार्पितस्स विनाशि यत् ।

तद्विप्लवतघनागमं समं,

नाम्रमीशवचसामनीदृशम् ॥ ११ ॥

प्राक्० तत् आम्रं आम्रफलं ईशवचसां स्वामिनो वचनाम्नां
समं सदृशं न भवति, किंविशिष्टानां, ईशवचसां अनीदृशां
न अनेन आम्रफलेन सदृशानां, किंविशिष्टं आम्रं । विप्लवत-१५
घनागमं विप्लवः कृतो घनागमो वर्षर्तुः सिद्धान्तो वा येन तत्,
अगवद्वचनमागमं मन्यते, अत एव अनीदृशत्वं, यत् आम्रफलं
प्राक् पूर्वं कषायकलुषं अगवद्वचो नैवविशं स्यात्, ततस्त-१६
तोऽनन्तरं यत् आम्रं घनं अत्यर्थं घोलनार्पितस्स विनाशि
विनश्यत् वर्तते ॥ ११ ॥

प्राक्काय क्लृप्तं यत्कलुषमित्यते,

सं फलं मधुरतां भवद्विषम् ।

तच्चदा हुतमितो वियोज्यते,

मेघसा भुवममन्दमेघसा ॥ १२ ॥

६ द्राक्ष० हे नाभ ! किल इति सत्यं, स कलं आस्मीयकं
भवद्भिरः स्वदीपवर्ष्या मधुरतो अनुशिक्ष्यते तदा तस्मिन्मवसरे
तत्कलं इतो द्राक्षावलीतः हुतं शीघ्रं ममन्दमेघसा बहु-
मश्रावता मेघसा व्रजणा भुवं निश्चितं वियोज्यते पृथक्-
क्रियते ॥ १२ ॥

वारिवाहवदलं तव भवः

७ पल्लवप्रमभिर्वर्षतः सतः ।

निश्वधीशं शममाम मामकं,

संशयान्धतमसं तदद्भुतम् ॥ १३ ॥

११ वारि० हे अधीश ! तव वारिवाहवत् मेघवत् अलं अत्यर्थं
भवःपल्लवं अत्र ममप्रत्यये 'वृष्टिमाने ऊलुक् च वा' इति सूत्रेण
पूर इत्यस्य ऊलोपे एव प्रयोगः स्यात्, रत्नं कर्णसरःपूर्
१५ यथा भवति तथा अभिर्वर्षतः सतः, निशि रात्रौ मामकं मदीयं
संशयान्धतमसं संदेहान्धकारं शमं मामं जगाम, तत् अद्भुतं
आश्चर्यं ॥ १३ ॥

१२ निर्गतं यदि तवाननाद्वचः,

क्षीणमेव तदशेषसंशयैः ।

कोशतोऽसिरुदितो भटस्य च-

मष्टमेव तदसत्त्वदस्युभिः ॥ १४ ॥

१६ निर्ग० हे नाभ ! यदि तवाननात् तद्वचो निर्गतं तत् अशेष-

संशयैः समस्तसन्देहैः क्षीणमेव, चेत् यदि कोशतः परीवारात्
मटस्य असिः खग्नः उदितो निर्गतः स्यात्, तत् असत्त्व-
दस्युभिर्निःसत्त्वशत्रुभिः नष्टमेव ॥ १४ ॥

तावकेऽपि वचने श्रुतिं गते,

यस्य मानसमुदीर्णं संशयम् ।

मुष्टिधामनि मणौ सुधाश्रुजां,

तस्य हन्त न दरिद्रता गता ॥ १५ ॥

ताव० हे नाथ ! तवकेऽपि वचने श्रुतिं कर्णे गते सति
मस्य मानसं चित्तं उदीर्णसंशयं गतसन्देहं न वर्तते, तस्य
पुंसो मुष्टिधामनि मुष्टिस्थिते सुधाश्रुजां मणौ चिन्तामणौ हंत
इति वितर्के दरिद्रता न गता ॥ १५ ॥

यत्त्वयौच्यत तथैव तन्महे,

तन्महेश निजहृद्यसंशयम् ।

कम्पते किल कदापि मन्दरो,

मन्दरोष न पुनर्वचस्तव ॥ १६ ॥

यत्त्व० हे महेश ! यत् त्वया औच्यत तथैव तत् तथैव
असंशयं निःसन्देहं वयं तन्महे विस्तारयामः 'अविशेषेण
द्वौ चास्मद' इति पदेन एकवचने बहुवचनी, 'किल' इति सत्ये
हे मन्दरोष ! मन्दरो मेरुः कदापि कम्पते, पुनस्तव वचो न
कम्पते ॥ १६ ॥

शैलसागरवनीभिरस्खल-

त्पक्ष्ममाश्रमिलवाभियंत्रितम् ।

ज्ञानमेकमेनलीकसङ्गतं,

नेत्रयुग्ममतिशय्य वर्तते ॥ १७ ॥

- १ शैल० हे नाथ ! एकं ज्ञानं नेत्रयुग्मं अतिशय्यः कित्वा
वर्तते, किलक्षणं ज्ञानम् । अनलीकसङ्गतं नेत्रयुग्मं तु अलीकेन
ललाटेन संगतं मिलितं भवति, पुनः कि० शैलसागरधनी-
भिरस्खलत् पर्वतसमुद्रमहद्वनादिभिः स्खलनां न प्राप्नुवन्,
किलक्षणं नेत्रयुग्मं । पक्षममात्रमिलनमियंत्रितं स्पष्टं ॥ १७ ॥

पात्रतैलदशिकादिभिर्ज्वलत्

निःसहायमधिकायितस्य ते ।

अभ्युते न खलु कज्जलध्वज-

चिन्मयस्य महसः शतांशताम् ॥ १८ ॥

- ११ पात्र० हे नाथ ! कज्जलध्वजो दीपः खलु निश्चितं ते तव
चिन्मयस्य ज्ञानरूपस्य महसस्तेजसः शतांशतां न अभ्युते न
प्राप्नोति, किंविशिष्टो दीपः । पात्रतैलदशिकादिभिः पात्रतैल-
वर्तिप्रमुखैरुपकरणैर्ज्वलत् दीप्यमानः, किंविशिष्टस्य महसः ।
निःसहायं साहाय्यरहितं यथा भवति तथा अधिकायितस्य
अधिकायं प्राप्तस्य ॥ १८ ॥

१२ सर्वतो विकिरितोऽपि कौमुदी,

यस्य शान्त्यति न कालिमा इव ।

स स्पृशत्यपि न ते तमस्विनी-

वज्रमः स्वपरमासि चिन्महः ॥ १९ ॥

- १३ सर्व० सर्वतः सर्वमाश्रितः कौमुदी । योऽसौ विकिरितोऽपि

विस्तारयतोऽपि यस्य चन्द्रमसा हरो हृदयसंवन्यकालिमा न
 शाम्यति, स तमस्विनीवक्त्रमबन्धस्ते नव विन्महो ज्ञानतेजः
 स्पृशत्यपि न, किं किञ्चिन्महः स्वपरी भासि क्लृप्त आत्मनः
 परस्य अन्मस्य भासि प्रकाशकं ॥ १९ ॥

आज्यहेतुनि हिमर्तुसंकटे,

भाति काऽतिकृशता रवैः प्रभां ।

तां गिरस्तव सदैव दिशुतो,

रज्जते यत् सपत्नयम् कः ॥ २० ॥

आज्य० हे नाथ । वा रवेः सूर्यस्य प्रभा आज्यहेतुनि जडत्व-
 कारणे हिमर्तुसंकटे सति अतिकृशतां याति, तां प्रभां सदैव
 दिशुतो वेदीप्यमानायास्तव गिरो वाण्याः, यत् इति वितर्कं,
 सपत्नयम् सद्व्याकुर्वन् कः पुमान् न रज्जते अपि तु सर्वः १५
 कोऽपि रज्जते । दिशुत् इति निपातो ज्ञेयः ॥ २० ॥

विभ्रता मन्त्रिपतीन्द्रियां स्वया,

मस्तुतस्त्वमिह यन्निरौच्यते ।

वेदरेतदपरेण जन्तुना,

दुर्वैर्न जतनुबुद्धितन्तुना ॥ २१ ॥

विभ्र० हे नेतः स्वामिन् येन अर्थे इह जनेति मन्त्रीन्द्रियां १०
 इन्द्रियातीतां मतिं बुद्धिं विभ्रतां विभ्रमगैम मस्तुतस्त्वं इह
 निरौच्यते प्रोचे, एतत् मस्तुतस्त्वं अपरेण जन्तुना मतनु-
 बुद्धितन्तुना हस्तबुद्धिजन्तुकेन दुर्वैर्न जतनुमशकम् ॥ २१ ॥ १५

अस्तु वास्तवफलस्य वाऽस्तु ते,
वाग्लता त्वरितमेवमूचुषी ।

३ वासवेभ्य निजमाश्रयेति सा,
आसनं सपदि पत्युरासदत् ॥ २२ ॥

अ० सा सुमङ्गला निजं वासभवने आश्रयं इति अमुना
प्रकारेण पत्युः श्रीकृष्णभदेवस्य आसनं आदेयं आसदत् प्राप्त,
किंविच्छिन्नासुमङ्गला हे स्वामिन् ते तव वाग्लता वाग्वल्ली
वास्तवफलस्य सम्यक् फलस्य आस्तु स्थानं अस्तु भवतु,
एवं ऊचुषी अस्पितवती ॥ २२ ॥

वत्तदक्षिणभुजा निजासने,
गर्भगे धरणिपाकशासने ।

३३ सोदतिष्ठदतनुस्तनावनी-
भृचटीलुलितहारनिर्भरा ॥ २३ ॥

वत्त० सा सुमङ्गला धरणिपाकशासने वक्रवर्तिनि गर्भगे
उदरस्थे सति निजासने वत्तदक्षिणभुजां सती सोदतिष्ठत
स्थिता, किंविच्छिन्ना सुमङ्गला : अतनुस्तनावनीभृचटीलुलि-
तहारनिर्भरा स्थूलस्तनावेव अक्षनीभृतौ पर्यवती तयोस्तदे लुलिताः
सविलासा हास एव निर्भरा अस्ताः सा अतनुस्त ॥ २३ ॥

३४ कुलमेष्टिकमिदं वनं किञ्च,
केरकैरवगुणं सरोऽथवा ।
वधमूहविषा निशामयं-
३५ लज्जामविकीर्णतारकम् ॥ २४ ॥

विभ्यति स्खलनतः शनैः शनैः,

प्राञ्जलेऽपि पथि मुंचती पदौ ।

अल्पकेऽपि भवनान्तरे गते,

स्तानवेन भवनान्तरीयिता ॥ २५ ॥

कौतुकाय दिविषत्पुरन्ध्रिभिः,

सं तिरोहितवतीभिरग्रतः ।

शोष्यमानसरणिः शिरस्यया-

धीयमानध्वलातपत्रिका ॥ २६ ॥

रत्नमिषिरुचिराशिमासिते-

नाभ्यना ध्वनितनूपुरक्रमा ।

वायुनावसरवेदिनेव सा,

दम्पमानगमनधमाऽचलत् ॥ २७ ॥

चतुर्भिः कलापकम् ॥

कुल० अधानन्तरं सा द्युमन्त्रला रत्नमिषिरुचिराशिमासितेन
 रत्नसत्कमिषिकान्तिसमूहेन दीपितेन अभ्यना आर्गेय अभ्यस्तम् ॥ २५
 किं कुर्वती अमुना प्रकारेण ऊर्ध्वविषया विचारेण परवशा
 सती ॥ २६ ॥ अक्रमविकीर्णतारकं अग्रे आकाशं निमोक्षयन्ती
 निशामयन्ती, पवयिति किं ! इदं कुलमल्लिकं विकसितं विच- ॥ २७
 किमु पुष्पं किमु धनं वर्धते, अथवा स्मरकैरवगणं विकस्य- ॥ २८
 कुमुदसमूहं सरो वर्धते ॥ २९ ॥ पुनः किं कुर्वती ? स्वकनतो
 विभ्यती सती प्राञ्जलेऽपि सरलेऽपि पथि शनैः शनैः पदौ ॥ ३०
 मुञ्चती अल्पकेऽपि लोकेऽपि भवनान्तरे गते सति सत्तेखानवेन
 शोषणे न भवनान्तरीयिता भवनान्तरत्वमाचरितवती ॥ ३१ ॥ ३३

पानशौण्डमिव लुप्तचेतनं,

सुप्तमन्तरखिलं सखीजनम् ॥ २९ ॥

तत्र० सो सुमङ्गला तत्र निकेतने पानशौण्डमिव सुरा-
पानमत्तमिव. लुप्तचेतनं अंतर्मध्ये सुप्तं अखिलं समस्तं
सखीजनं ददर्श, किंविशिष्टे निकेतने ? चित्रमणिदीपदीपित-
ध्वस्वमानतिमिरे, आश्चर्यमधमणिसत्कर्मदोषकिरणैर्निराक्रियमा-
पान्वकारे ॥ २९ ॥

सोऽध्वगत्वचपलाङ्गसङ्गतो-

न्मेपिधोषमणिमेखलादिभिः ।

निद्रया जागरितोऽपि जागरं,

द्रागनीयत तथा विना गिरम् ॥ ३० ॥

सः० तथा सुमङ्गल्यां स सखीजनः अध्वगत्वचपलाङ्ग-
संगतोन्मेपिधोषमणिमेखलादिभिः मार्गारवेन चपले व्यु-
गता मिलिता, उन्मेपि धोषा विकस्वरनादो ये मणिसेख-
लादयस्तैर्गिरं धाणीं विना द्राक् शीघ्रं जागरं अनीयत, गृहीतः,
किंविशिष्टः सखीजनः ? निद्रया जागरितोऽपि, अजगरवदा-
चरितः ॥ ३० ॥

तां ससंभ्रमसमुत्थितास्ततः,

सन्निपत्य परिवव्रसालवः ॥ ३१ ॥

अन्नुसज्जलरुहाननां प्रगे,

पद्मिनीमिव कथुवज्जालयः ॥ ३१ ॥

तां० ततस्ततोऽनन्तरं आक्यः सख्यः ससंभ्रमसमुत्थिताः
वे० ३० २१

सत्यः संनिपत्य समुदायं कृत्वा तां सुमङ्गलां परिव्रजुः
परिवृण्वन्ति स्म, किलक्षणां सुमङ्गलां ! उच्छ्वसज्वलरुहाननां
१ विकसत्कमलसदृशमुखी, कामिव ! पद्मिनीमिव, यथा मधुन-
ताल्यः अमरश्रेणयः प्रगे प्रभाते विकसत्कमलमुखी पद्मिनी
परिवृण्वन्ति ॥ ३१ ॥

१ ऊचिरे त्रिचतुराः पुरस्सरी-
भूय भक्तिचतुरा रयेण ताः ।

तां प्रणम्य वदनेन्दुमण्डला-

१ म्यासकुञ्जलितपाणिपङ्कजाः ॥ ३२ ॥

ऊचि० त्रिचतुरास्तिसम्पत्सो भक्तिचतुरास्ता आल्यः
सत्यः पुरस्सरीभूय अभ्रेमृत्वा तां सुमङ्गलां प्रणम्य रयेण वेगेन
११ ऊचिरे ऊचुः, किलक्षणाः सत्यः वदनेन्दुमण्डलाभ्यास-
कुञ्जलितपाणिपङ्कजाः वदनेन्दुमण्डलस्य ! मुखचन्द्रमण्डलस्य
अभ्यासे समीपे कुञ्जलिते कोशीकृते पाणिपङ्कजे आभिस्ता
१५ वदनेन्दु० ॥ ३२ ॥

श्वभाजनुरसंस्तुतो भवे-

द्यः स एव श्रयितो विमुच्यते ।

३० उच्यते किमथवा तव प्रभु-

र्नापरस्य परिभाषणोचितः ॥ ३३ ॥

एव० हे स्वामिनि ! व आनुरसंस्तुतं आनुरागं अपरिचितो
२१ जनो भवति स एव श्रयितः सुतो विमुच्यते, अथवा तव
किमुच्यते ! प्रभुः स्वामी अपरस्य परिभाषणोचितः अल्पनयोक्तो
२३ न वर्धते ॥ ३३ ॥

युक्तमेव यदि वा विनिर्मितं
सर्वविद्वयितया त्वया सखि ।

यत्तमोगुणजिता विमुच्य नो
रुच्यसन्न विकसचना गता ॥ ३४ ॥

युक्त० हे सखि ! यदि वा अथवा सर्वविद्वयितया सर्वज्ञ-
पत्न्या त्वया युक्तमेव विनिर्मितं कृतं, यत्तमोगुणजिता तमो-
गुणेन निद्रया जिता नो अस्मान् विमुच्य त्वं विकसचनाः
सती रुच्यसन्न भर्तुर्गृहं गता ॥ ३४ ॥

स्वामविद्य न वयं विनिर्यतीं,
जातसिद्धिमिव ही प्रमद्वराः ।

मन्तुमेतमनपेतचेतना,
दध्महे स्वाहृदि शस्यवत्पुरा ॥ ३५ ॥

स्वाम० हे स्वामिनि ! ही इति खेदे वयं प्रमद्वराः प्रमा-
दिन्यः त्वां जातसिद्धिमिव, इष्टावरणादिसिद्धिमिव विनिर्यतीं
निर्गच्छन्तीं न विद्य न ज्ञातव्यः, एवं मन्तुं अपराधं अनपेत-
चेतना गलितचेतनाः सत्यो वयं स्वाहृदि शस्यवत् पुरा दध्महे
धारयामः, 'पुरा यावत्तो वर्तमाना' ॥ ३५ ॥

विश्ववन्द्यवधु पारिपाशिको-
ऽस्त्येव ते सततमप्सरोजनः ।

वेषसा हि वयमेव वञ्चिता,
यत्कृता भवदुपासनाद्वहिः ॥ ३६ ॥

विश्व० हे विश्ववन्द्यवधु त्रिमुक्ताधीश्वरदयिते ! अप्सरोजनः ३३

देवाङ्गनासमूहस्ते तव सततं मिरितरं पारिषाधिकः समीप-
स्वोऽस्त्येव हि निश्चितं वैधसा ब्रह्मणा वयमेव वञ्चिताः, यत्
३ वयं भवदुपासनात् बहिष्कृताः ॥ ३६ ॥

कार्यमेतदजनिष्ट किं तवा-

कस्मिन् विमलशीलशालिनि ।

३ यत्पुरा व्रजसि चादुकोटिभि-

र्भर्तृवेश्म तदगाः स्वयं यतः ॥ ३७ ॥

कार्यं हे विमलशीलशालिनि निर्मलशीलशोभिते ! एतत्
५ कार्यं तव किं आकस्मिकं अजनिष्ट जातं, यत् पुरा पूर्वं चादु-
कोटिभिर्भर्तृवेश्म व्रजसि तदगाः यतो यस्मात् कार्यात् तत्
स्वयमागतवती ॥ ३७ ॥

१२ तद्भविष्यति फलोदये स्फुटं

गूढचारिणि चिरादपि स्वयम् ।

किन्तु नः प्रकृतिचञ्चलं मनः

१५ काललालनमियन्न सासहि ॥ ३८ ॥

तद्भ० हे गूढचारिणि प्रच्छन्नगमने ! तत् कार्यं चिरादपि
बहुकालतोऽपि स्वयं आत्मना फलोदये सति स्फुटं प्रकटं
१५ भविष्यति, किन्तु नोऽस्माकं प्रकृतिचञ्चलं स्वभावेन चपलं मनः
इयत् काललालनं कालविलम्बनं सासहि न सहते ॥ ३८ ॥

सिञ्च नस्त्वमखिलाः स्वकार्यवाक्-

२१ शीकरैः समयभङ्गतापिताः ।

सर्वदेकद्वयं सखीगणं,

२३ मा पृथग्गणनयाऽवजीगणः ॥ ३९ ॥

सिद्धं ॥ एवं समयभङ्गतापिताः, मर्यादाभङ्गेन तापयुक्ता,
नोऽस्मान् अलिङ्गाः समस्ताः सखीः स्वकार्यवाक्श्रीकैरात्मीय-
कार्यवचनरूपजलकणैः सिद्ध, सर्वदैकहृदयं सत्सीगणे, मा ३
शुद्धमाणनया अवजीगणः मा अवगणय ॥ ३९ ॥

सा सखीभिरिति भाषिता, रमे-

बोरुपद्ममणुपद्मवेष्टितम् ।

अध्यशेत शयनं समन्ततः

सन्निविष्टवरविष्टरावलि ॥ ४० ॥

सा० सा सखीभिरिति अमुना प्रकारेण पूर्वोक्तप्रकारेण २
अलिङ्गता भाषिता सती शयनं पश्यन् अध्यशेत आश्रिता, कि-
लक्षणं शयनं ? समन्ततः सर्वतः सन्निविष्टवरविष्टरावलि
सन्निविष्टा स्थिता प्रशस्वमखिकणम्बिकाभूटकंसिंहपीठादि ३२
आसनानां भेणिर्यत्र तत्, सुमङ्गला केव ? रमा लक्ष्मीरिव, यथा
रमा अणुपद्मवेष्टितां लघुकमलपरिवृत्तं, जलपत्रं वृद्धकमलं
आश्रयति ॥ ४० ॥

एकमूलकमलद्रुपाभयो-

स्तत्पदोरुपरि पेतुरुत्सुकाः ।

हेमहंसललनागरुच्छ्रियो

लालनाथ शतशः सखीकराः ॥ ४१ ॥

एक० शतशः सखीकराः शतसंख्याकाः सखीसत्कहस्ताः,
उत्सुकाः सन्तः लालनाथ, प्रतिपिपासनाय तस्याः सुमङ्गलायाः
पादयोरुपरि पेतुः पतितः, किंविशिष्टभोक्तयोः ? एकमूलकमल- ३३

द्वेषाभयोः एकमेव मूलं च यत्कमलद्वयं च तत्सदृशयोः, किं-
 लक्षणाः सखीकराः । हेमहंसलक्षणागरुचिभूयः हेमहंसलक्षणाः
 १ सुवर्णहंसस्तासां गरुतः पक्षीः तद्वत् श्रीः शोभा येषान्ते
 हेम० ॥ ४१ ॥

पाणिपूरपरिमर्दमर्दना-

१ हेतुमप्यपगतभ्रमत्वतः ।

सालिपालिमरुणञ्च तन्मनो-

रङ्गमङ्गमयतोऽतिवत्सला ॥ ४२ ॥

१ पाणि० सा सुमङ्गला तन्मनोरगमङ्गमयतः सालिपालि
 सखीगणं पाणिपूरपरिमर्दमर्दनं अरुणत् न रुणद्धि स्म, रुषिधा-
 तोद्विकर्मकत्वात्, इदं रूपं, किंविद्धिदं पाणिपूरपरिमर्द-
 ११ मर्दनाहेतुं पीडाकरमपि ॥ ४२ ॥

स्वप्नवीक्षणमुस्तामुषामरे,

भर्तृवेश्मगतिहेतुदां कषाम् ।

१५ तासु सासनगतासु विस्तृत-

श्रोत्रपात्रपरमामृतं व्यधात् ॥ ४३ ॥

स्वप्न० सा सुमङ्गला आसनगतासु तासु सखीषु उषामरे
 १६ रात्रिमध्यभागे स्वप्नवीक्षणमुस्तां स्वप्नावलोकनप्रमुस्तां भर्तृवेश्म-
 गतिहेतुदां मियगृहे गमनकारणदायिनीं कस्यां विस्तृतश्रोत्रपात्रे
 विस्तीर्णकर्णरूपपात्रेषु परमामृतसमानां व्यधात् कृतवती ॥ ४३ ॥

तोषविषयमयः सखीमुखा-

१७ दुग्धयो कलंकलः स कश्चन ।

अन्तरालयकुलायशायिभि-

येन जागरितमण्डजैरपि ॥ ४४ ॥

तोष० तोषविस्मयभवः हर्षविस्मयादुत्पन्नः सस्त्रीमुखात्
स कश्चन करुकलः कोलाहल उच्यौ उद्यं प्राप, येन उद्येन
अन्तरालयकुलायशायिभिः गृहमध्ये नीडशयनशीलैरडजैरपि
पक्षिभिर्जागरितं जागर्यते स्म ॥ ४४ ॥

स्वप्नमेकमपि सालसेक्षणा,

किं विचारयितुमीश्वरीदृशम् ।

उल्लसत्तमसि यन्मनोगृहे,

सञ्चरन्त्यपि विमेति भारती ॥ ४५ ॥

स्वप्न० सा अलसेक्षणा श्री ईदृशं स्वप्नं एकमपि विचारयितुं
किं ईश्वरी समर्था वर्तते ? अपि तु नैव, यन्मनोगृहे भारती
सरस्वती संचरन्त्यपि विमेति, किंविशिष्टे यन्मनोगृहे ?
उल्लसत्तमसि अज्ञानरूपान्धकारे साम्बकारे वा ॥ ४५ ॥

वर्णयेम तव देवि कौशलं,

यत्प्रकृत्यकृतिनीरुपेक्ष्य नः ।

देवदेववदनादनाकुलं,

स्वप्नसूतफलं व्यबुध्यथाः ॥ ४६ ॥

वर्ण० हे देवि । वयं तव कौशले वर्णयेम वर्णयामः यत्
त्वं प्रकृत्यकृतिनीः स्वभावेन मूर्खान् नैव अस्मान् उपेक्ष्य देव-
देववदनात् श्रीशङ्खममुखात् अनाकुलं यथा भवति चेवा स्वप्न-
सूतफलं व्यबुध्यथाः शान्तवती ॥ ४६ ॥

नाथवक्त्रविधुवाकरोभित-

स्त्वत्प्रमोदजलधिः सदैवताम् ।

३ एवमालपितमालिभिर्वचः,

शुश्रुवे श्रुतिमहोत्सवस्तया ॥ ४७ ॥

भाव० हे स्वामिन् ! तत् त्वत्प्रमोदजलधिः स्वदीपहर्ष-

४ समुद्रः सदा एषतां वृद्धिं यातु, किलक्षणः प्रमोदजलधिः ।

नाथवक्त्रविधुवाकरोभितः स्वामिसत्कमुखचन्द्रस्य वचनकरैः

उन्मितः पूरितः आलिभिः सखीमिरेवं आलपितं वचः, तया

५ सुमङ्गला शुश्रुवे श्रुतं, किरूपं वचः । श्रुतिमहोत्सवः

कर्णयोः महोत्सवरूपं ॥ ४७ ॥

वाग्मिवादथ सुमङ्गला गला-

१२ यातव्यमदजसंमदामृता ।

आदिशद्दशनदीधितिस्फुटी-

भूतमुज्ज्वलमुखी सखीगणम् ॥ ४८ ॥

१५ भा० अथानन्तरं सुमङ्गला सखीगणं आदिशत्, किं-

लक्षणा सुमङ्गला ! वाग्मिवात् गलायातव्यमदजसंमदामृता गला-

गतव्यद्वयरूपनदजातवर्षामृता, पुनः किं० उज्ज्वलमुखी,

१६ किलक्षणं सखीगणं ! दशनदीधितिस्फुटीभूतं दन्तसत्ककिरणैः

प्रकटीभूतं ॥ ४८ ॥

२० शङ्खीयकगुणैकवस्तुनो,

२१ वस्तुनः सुकरबर्ज्यं जने ।

मायिविष्टवनिवारणं ब्रुव-

२३ त्तस्य दुष्करमुशन्ति सरयः ॥ ४९ ॥

राम० हे हलाः । रामणीयकगुणैकवस्तुनः रामणीयकत्वगुणा-
नामेकस्थानस्य वस्तुनः, जने लोके अर्जनं, उपार्जनं सुकरं
सुलभं स्यात्, पुनस्तस्य वस्तुनो भाविविध्वनिवारणं, सूरयो
विद्वांसो दुष्करं उच्यन्ति, कथयन्ति ॥ ४९ ॥

अर्जिते न खलु नाशशङ्कया,

क्लिश्यमानमनसस्तथा सुखम् ॥ ५० ॥

जायते हृदि यथा व्यथाभरो,

नाशितेऽलसतया सुवस्तुनि ॥ ५० ॥

अर्जि० हे हलाः । सुवस्तुनि अर्जिते उपाजिते सति, खलु
निश्चितं पुरुषस्य तथा सुखं न जायते यथा अलसतया वस्तुनि
नाशिते सति व्यथाभरो जायते, किंविशिष्टस्य पुरुषस्य नाश-
शङ्कया क्लिश्यमानपीड्यमानमनसः ॥ ५० ॥

दृष्टनष्टविभवेन वर्ण्यते,

माग्यवानिति सदैव दुर्विधः ।

जन्मतो विगतलोचनं जनं,

प्राप्तलुप्तनयनं पनायति ॥ ५१ ॥

दृष्ट० सदैव दुर्विधो वरिद्धो भाम्यवान् इति वर्ण्यते,
प्राप्तलुप्तनयनः प्राप्तः लुप्तलोचनः पुरुषजन्मतो जन्म भावत्
विगतलोचनं अन्धजनं पनायति खलीति, इत्यत्र आत्मने-
पदस्याभावात् पनायति भवति ॥ ५१ ॥

हारि मा तदिदमद्य निद्रया,

समवस्तु मम संमदास्पदम् ।

तत्प्रमादभवधूय रक्षितुं,

यामिकीभवत यूयमालयः ॥ ५२ ॥

- ३ हा० हे हलास्तत् तस्मात् कारणात् संमदास्पर्धं हर्षस्थानं
मम इत्वं स्वप्नवस्तु निद्रया अथ मा हारि मा हार्यतां, हे आलयः
हलास्तत् वस्तु प्रमादं अवधूय त्यक्त्वा रक्षितुं यूयं यामिकी-
३ भवत आरक्षीभवन्तु ॥ ५२ ॥

स्वप्नवस्तु दयतेऽप्यगोचरं,

दत्तमप्यहह हन्ति तामसी ।

- ४ संनिरुप्य नयनान्यचेतसां,

चेष्टते अगति सा यदृच्छया ॥ ५३ ॥

- स्वप्न० सा तामसी तमोमयी रात्रिः अचेतसां पुरुषाणां नयनानि
१२ लोचनानि सन्निरुप्य अगति विश्वे चेष्टते, या रात्रिः अगोचरमपि
स्वप्नवस्तु दयते दत्ते, अहह इति स्तेदे दत्तमपि हन्ति ॥ ५३ ॥

वासरे सरसिजस्य जाग्रतो,

- १५ गर्भमन्दिरमुपेयुषीं त्रियम् ।

शर्वरीसमयलब्धविक्रमा,

लुम्पतीयमनिमित्तवैरिणी ॥ ५४ ॥

- १६ वास० इयं निद्रा अनिमित्तवैरिणी निर्निमित्तवैरकारिणी
वर्तते, या निद्रा शर्वरीसमयलब्धविक्रमा रात्रिसमये लब्ध-
पराक्रमा सती वासरे दिवसे जाग्रतः सरसिजस्य विकसितस्य
कमलस्य गर्भमन्दिरं उपेयुषीं गतवतीं त्रियं लक्ष्मीं
२२ लुम्पति ॥ ५४ ॥

यद्यसौ भुवनवचनोत्सुका,
स्वप्नराशिमपहृत्य तादृशम् ।

दास्यते किमपि गर्हितं तदा,
पचने वसति लुण्ठितासि हा ॥ ५५ ॥

यद्य० यदि असौ निद्रा भुवनवचनोत्सुका सती स्वप्नराशि
स्वप्नसमूहं अपहृत्य तादृशं किमपि गर्हितं निद्रितं स्वप्नं दास्यते, १
तदा हा इति खेदे वसति पचने लुण्ठितासि ॥ ५५ ॥

सर्वसारबहुलोहनिर्मितै-

रुष्मदानननिषङ्गनिर्गतैः ।

वाक्शरैः प्रसरमेत्य धर्मतो,

धर्मितेयमिहमासदत्पदम् ॥ ५६ ॥

सर्व० इयं निद्रा इह मयि विषये पदं स्थानं आसदत्, मा १२
माप्नोषु, किंविशिष्टा निद्रा । धर्मतः पुण्यात् अनुषो वा वाक्-
शरैः वचनबाणैः प्रसरं पत्य धर्मिता, किलक्षणैर्वाक्शरैः ।
सर्वसारबहुलोहनिर्मितैः सर्वसारः सर्वोत्कृष्टो बहुल उहो १५
विचारस्तेन निर्मितैः, पक्षे सर्वसारमयं बहुलोहं तेन निर्मितैः
निष्पादितैः पुनः किं० शुष्मदानननिषङ्गनिर्गतैः भवतां
मुखरूपतृणकेभ्यो निःसृतैः ॥ ५६ ॥

तत्तदुत्तमकथातरङ्गिणी-

मङ्गिमञ्जनकसञ्जचेतसा ।

वैशिकोऽपि समयो मयोच्यतां,

वासरः स्वरसनष्टनिद्रया ॥ ५७ ॥

तत्त० तत् तस्मात् कारणात् स्वरसनष्टनिद्रया स्वभावगत-
निद्रया मया नैशिकोऽपि रात्रिसंबंधी अपि समयः कसरो दिवसः
१ कथ्यतां, किंविशिष्टया मया ? तत्तदुत्तमकथातरंगिणीमंगि-
मज्जनकसज्जचेतसा ताश्च ताश्च उत्तमकथा एव तरंगिण्यो
नयस्तासां मज्जयः कल्लोलास्तत्र मज्जनके ज्ञाने सज्जचेतसा ॥५७॥

२ स्वप्नभङ्गभयकम्प्रमानसां,
मां विबोध्य सरसोक्तियुक्तिभिः ।

जाग्रतोऽस्ति न हि भीरिति श्रुति-

३ नायिषीष्ट चरितार्थतां हलाः ॥ ५८ ॥

स्वप्न० हे हला इति श्रुतिश्चरितार्थतां सत्यार्थतां नायिषीष्ट
प्रापयिष्ट, इतीति किं ? जाग्रतो भीर्नहि स्यात्, किं कृत्वा ?
३२ स्वप्नभङ्गभयकम्प्रमानसां स्वप्नभङ्गभयेन कंपनशीलचित्तां मां
सरसोक्तियुक्तिभिर्विबोध्य जागरयित्वा ॥ ५८ ॥

एषमृषुषि विभोः परिग्रहे,

३५ विग्रहे धनरुचिः सखीगणः ।

धर्मधामगुणगीर्णवाक्शरा-

सारमारमत मारमङ्गिविद् ॥ ५९ ॥

३६ एव० सखीगणः धर्मधामगुणगीर्णवाक्शरासारं धर्मः
पुण्यं धनुर्वै धाम स्थानं येषाम्निर्ले धर्मधामात् एवंविधा ये
गुणा विनयादयः प्रत्यक्षा वा तेभ्यो गीर्णाः निःसृताः वाक्शरा
वचनबाणास्तेषां आसारं श्रेयवद्दृष्टिं आरभत प्रारेभे, क सति ?
३७ विभोः स्वामिनः परिग्रहे कुरुते एवं पूर्वोक्तप्रकारेण ऊचुषि

उक्तमिति सखी किंविशिष्टः सखीगणः ? विग्रहे शरीरे
धनरुचिः बहुकान्तिः, पक्षे विग्रहे युद्धे घनाभिलाषः, पुनः
किंवि० मारमङ्गलित् मारः कन्दर्पो विग्रो वा तस्य अङ्गौ ३
विच्छिन्नौ निपुणः ॥ ५९ ॥

प्रागपि प्रचुरकेलिकौतुकी,

सोऽदसीयवचसाऽभृशायत ।

नीरनाडियुजि किं न वाक्पता-

वेति वृष्टिघनतां घनाघनः ॥ ६० ॥

प्राग० स सखीगणः अदसीयवचसाऽभृशायत अभृश्याः १
सुमङ्गलायाः वचनेन अभृशायत भ्रमरुभौ बभूव, किलक्षणः
सखीगणः ! प्रागपि प्रचुरकेलिकौतुकी अग्रेऽपि बहुक्रीडाविषये
कौतुकवान्, नीरनाडियुके वाक्पतौ वृष्ट्यतौ घनघनो मेघः ३
वृष्टिघनतां किं न इति न याति ! अपि तु यात्येव ॥ ६० ॥

सुश्रुताक्षरपथानुसारिणी,

ज्ञातसंमतकृताङ्गिकक्रिया ।

आत्मकर्मकलनापदुर्जगी,

कोपि नृत्यनिरता स्वमार्हतम् ॥ ६१ ॥

सुश्रु० कोपि सखी नृत्यनिरता सती स्वं आत्मानं मर्हते ३
जिनं जगौ, किंविशिष्टा सखी ! सुश्रुताक्षरपथानुसारिणी, सुश्रु
अत्यर्थं श्रुतः कर्मयोगरीकृतः अक्षरपथो वर्णमार्गः तं अनुस-
रतीत्येवंशील्य अहम् अहं वाचं तौहम् नृत्यमपि स्यात्, पुनः
किंवि० ज्ञातसंमतकृताङ्गिकक्रिया ज्ञाता संमता आंगिकी ३

अंगसंबन्धिनी क्रिया यया सा पूर्वं गीतवाचस्वरूपं ज्ञातं पश्चात्
 सम्यगवबुद्धं तदनुमानेन अङ्गसम्बन्धिन्यपि क्रिया कृतेति
 १ भावः, पुनः किंवि०. आत्मकर्मकलनापदुः आत्मीय-
 नृत्यरूपकर्मणः कलनायां कर्तव्ये पदुः पटिष्ठा या आर्हती
 भवति सा तु एवंविधा सुष्ठु शोभनं श्रुतं सिद्धान्तस्तेन अक्षरपथं
 २ मोक्षमार्गं अनुसरतीत्येवंशीला ज्ञाता सम्यग्ज्ञानेन संमता
 सम्यग्दर्शनेन, कृता सम्यग् चारित्र्येण आज्ञिकी द्वादशाङ्ग-
 सम्बन्धिनी क्रिया यया सा, आत्मजीवः कर्माणि च तत्कलनायां
 ३ पदुः ॥ ६१ ॥ इति धेनं ॥

सद्गुणप्रकृतिरापचापलं,

कापि कापिलमताश्रयादिव ।

१२ रङ्गयोग्यकरणौघलीलया,

साक्षितावपगते तदात्मनि ॥ ६२ ॥

सद्गुण० कापि सखी तदात्मनि तस्यात्मनि साक्षितां सम्यक्
 १५ परिज्ञानतया साक्षित्वं वपगते सति प्राप्ते सति रङ्गयोग्य-
 करणौघलीलया रङ्गो रंगभूमिस्तत्र योग्यानां करणानां उत्पत्त-
 पतनादिकानां बोधः समूहस्तस्य लीलया चापलं चपलत्वं आप
 २० प्राप्, किंविशिष्टा सखीः सद्गुणप्रकृतिः सद्गुणाः प्रधानविनया-
 दिगुणाः, प्रकृतिः स्वभावो यस्याः, उपेक्ष्यते—कापिलमता-
 श्रयादिव, या कापिलमतं सांख्यमतं आश्रयते साप्येवं वक्ति
 सांख्यमते सत्त्वरजस्तमोक्षणाद्यो गुणाः, तेषां च साम्बावस्था
 २२ प्रकृतिः प्रधानापरपञ्चोऽयं उच्यते, सैव सर्वं व्यापारं प्रपञ्च-

यतिः आत्मा च साक्षिमात्रं, 'अकर्ता निर्गुणोऽभोक्ता आत्मा
कर्मिण्यदर्शने' इति वचनात् इति काव्यार्थः, सद्गुणा विद्यमान-
सत्त्वरजस्तमोलक्षणगुणाः प्रकृतिः प्रधानं रंगस्य दर्पस्य योगयान्ता १
करणानां इन्द्रियाणां ओषः समूहः, तस्य लीलया चापलं
चपलत्वं प्राप्य, यथा प्रकृतेर्महान् ततोऽहंकारस्ततः पंचेन्द्रि-
याणीत्यादि, क सति ! तदा तस्मिन्नवसरे आत्मनि साक्षिर्ता १
अकर्तृत्वात् साक्षिमात्रत्वं प्राप्ते सति, यथा नृपे समानि-
विष्टे विभोक्तयति सति नर्तकी नृत्यं करोति तथाऽप्रापि क्षेत्रं
॥ ६२ ॥ इति सांख्यमतं ॥

तां विधाय शुचिरागसम्भव-

मूर्च्छनाभिरुपनीतमूर्च्छनाम् ।

सौगतं अनिगतं तदुद्भवा-

भावदूषणमलुप्त काचन ॥ ६३ ॥

तां० काचन स्त्री सौगतं सुगतप्रणीतं अनिगतं शब्दगतं
तदुद्भवाभावदूषणं तस्मादुद्भवति, इति अस्य अभावः स १५
एव दूषणं तत् अलुप्तं लुपति अ, किं कृत्वा ? शुचिरागसंभवन्
मूर्च्छनाभिः शुचिः पवित्रः यो रागः श्रीरागादिसत्त्वात् संभवती-
भिरेकविंशतिमूर्च्छनाभिस्तां सुमङ्गलां उपनीतमूर्च्छनां प्राप्त- १०
मोहां निष्पद्य कृत्वा, तथा च बौद्धमते सुगतो देवः क्षणक्षणिकं
च निश्चं क्षणक्षयत्वात् अमुकं अमुकादुत्पद्यते इति न वक्तव्यं,
यतः 'यो यत्रैव स तत्रैव यो यदैव सदैव सः । न देशकाल-
योर्न्यासिर्भावानामिह निश्चते' । यदि रागात् संभवतीभिर्मूर्च्छ- २३

नाभिस्तस्याः सुमङ्गलाया मूर्च्छना जाता तदा रागस्य क्षणक्षयत्वं नास्ति, यदि रागः क्षणक्षयी स्यात् तदा मूर्च्छना कथमुत्पद्यते ?

- १ अतः कारणत् ध्वनेः शब्दस्य तस्मादुद्भवस्य धर्मावः, यथा वन्ध्यायाः पुत्राभावदूषणं, तथा अत्रापि सदुद्भवामावदूषणं लुप्तमिति भावः, रागो ध्वनिस्तदुद्भावश्च मूर्च्छना ज्ञेयाः ॥ ६१ ॥
इति बौद्धमतम् ॥

तत्त्वषोडशकतोऽधिकं स्वकं,

गीततत्त्वमुपनीतनिर्वृति ।

- २ व्यञ्जतीह विधिनाच्युतेन का-

प्यक्षपादमतमन्यथाकृत ॥ ६४ ॥

- तत्त्व० कापि स्त्री अक्षपादमतं नैयायिकमतं अन्यथा-
१२ कृत वैपरीत्यं करोति स्म, नैयायिकमते हि प्रमाणप्रमेय-
संशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तव्यवतर्कनिर्णयवादजल्पवितंडादे-
स्यामासच्छलजातिनिग्रहस्थानानि षोडशतत्त्वानि, सृष्टिसंहार-
१५ कर्ता मोक्षदो देवो महेशः, एवं च सति वैपरीत्यं कथ्यते,
किं कुर्वती कापि स्त्री ? तत्त्वषोडशकतः अधिकं स्वकीयं गीतं
व्यञ्जयन्ती प्रकटयन्ती, किंविशिष्टं गीतं ? अच्युतेन अस्त्व-
१६ लितेन विधिना उपनीता निर्वृतिः समाधिर्येन कृतं, वैपरीत्यं
पक्षे षोडशतत्त्वेष्वपि अधिकं सप्तदशतत्त्वं कथयति, अच्युतेन
कृष्णेन विभिन्ना मर्यादा उपनीता लौकिका निर्वृतिर्मोक्षो यत्र
१७ एवं वैपरीत्यं ज्ञेयं ॥ ६४ ॥ इति नैयायिकमतम् ॥

विशुद्धस्वरगुणश्रुतेः परे,
 वा प्रपञ्चमखिलं मृषादिशतं ।
 मूर्च्छन्तसमयसङ्कुचद् दृशां,
 सा न किं परमहंसतां वता ॥ ६५ ॥

विशु० सा श्री किं सतां साधूनां परमहंसं मकहंसं महं
 उस्सवं न गता अपि तु गता अथवा परमहंसतां श्रीभासक-
 नेदं न गता, अपि तु गतेव, यतः—परवारी भगवद्देवाः
 कुटीचरबह्वकौ । हंसः परमहंसश्चाविष्कयासीतु परः परः
 ॥ १ ॥ एके श्रीभासका अङ्कः, एके आभाकराः, भट्टानां
 पञ्चव्याणानि प्रभञ्जकशृणं पञ्चव्याणानि, भट्ट आभाकराः कर्म-
 श्रीभासकाः देव्यादिभः, परे च देवताशक्तिनो ब्रह्मश्रीभासकाः
 ज्ञानादिश्रीभासकस्वरूपं ज्ञेयम् ॥ अथ कर्मव्यर्थः कर्म्यते—
 वा सतां परमहंसतां, सा किञ्चिद्विद्या वर्तते, या श्री-
 मूर्च्छन्तसमये सङ्कुचत्येव दृशां येन ते, मूर्च्छन्तसमयसङ्कुच-
 त्वप्रयोगः विशुद्धस्वरगुणश्रुतेः विद्यतां विद्यतां तद्विद्यां ॥
 सविद्यमन्त्रजिह्वाः मन्त्रवध्यस्तारालोकां गुणं साधुर्वाचक-
 र्गर्भीतस्त्वत्तेषां हृते कल्याणं परं धर्मं काचित्कं समस्तं
 कर्मं चक्षुरादीन्द्रियकृतं पदार्थविज्ञानादिरूपं (देवतादि-
 शैलेश्वरप्राप्तदिविचाररूपं) असीनं आदिप्रदं, नीलमोताच्छा-
 त्रमसीनत्वेन शीतत्वेन श्रुतवुरिति चक्षुः, परमहंसमतप्ये सा श्री-
 विद्यया विद्ययाः त्वत्, ज्ञात-प्रवृत्त-स्वरितकृता, ज्ञेयकृता
 रविद्योः गुणं ज्ञेयकृताः, ज्ञातीति, विद्येतेषां विद्येतेषां, यद्विद्येतेषां

होत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः इत्यादिका यस्याः सा एवंविधा
श्रुतिः वेदस्तस्याः परं अन्यं अखिलं प्रपञ्चं देवतादिपौरुषेय-
२३ शास्त्रादिनिस्ताररूपं सृष्ट्या अलीकं आदिशत्, तेषां मते
वेदानामेक तत्त्वरूपत्वात्, तन्मते देवतापि मन्त्रमया मन्यन्ते
॥ ६५ ॥ इति मीमांसकमतं ॥

१. आत्मनः परमवप्रसाधना-
भासुरा मिषनिषेधिनैपुणा ।

गीष्पतेर्मतमतीन्द्रियार्थवि-

२. चक्षुः काचिदुचितं व्यधादृष्टा ॥ ६६ ॥

आत्म० काचित् स्त्री गीष्पतेऽर्वाकस्य भवं तत्र सुमङ्ग-
लाम्ने उचितं पुक्तं दृष्ट्या निष्कलं व्यधात् कृतवती, आर्वाकमते
११ इन्द्रियार्था एव बहु मन्यन्ते, 'मणुजं भोमजं भुष्वा' इत्यादि-
वचनात् "पिब स्वाद च धारुलोचने । यदतीतं वरगात्रि । तच्च ते ।
नहि मीरु । गतं निवर्तते समुदयमाश्रमिदं कलेवरं ॥ एतावानेव
१५ कोकोऽयं यावानिन्द्रियगोचरः । मदे वृकपदं पश्य बद्धवन्ति
बहुश्रुताः ॥" इत्याद्यागमस्तन्मते चात्मनः परमवो न मन्यते,
इत्यादियुतं चार्वाकमतं, सा एवंविधं तन्मतं निराकार्थत्वात्,
१६ सा कर्ममृता ! आत्मनः परमवप्रसाधनाभासुरा आत्मनः स्वस्व
परेभ्यो भवा ज्ञानशीर्षमथनादिस्त्वया प्रसाधन्या अलंकरणा तया
भासुरा वेदीप्यमाना, पुनः किं० मिषनिषेधिनैपुणा मिषं
दम्भेस्तस्य निषेधि निषेधकारकं तैपुण्यं चातुर्यं यस्याः सा, पुनः
२३ किं० अतीन्द्रियार्थवित् इन्द्रियातीतान् अर्थान् स्वर्गनरकद्वीपं

समुद्रकर्मजीवादिपदार्थान् वेत्तीति अतीन्द्रियार्थवित् 'सबो-
 लोगो लोगो सञ्ज्ञायवियस्सपञ्चक्सो' इत्यागमात् 'चार्वाकमत-
 निराकरणपक्षे तु सा कथंभूता ! आत्मनो जीवस्य परभवस्य
 स्वर्गनरकादिरूपस्य प्रसाधनं स्थापनं तेन अतिशोभिते इति
 परभवप्रसाधनभाः, पुनः कथंभूता सा ! सुरामिषनिषेधिनैपुणा,
 सुरा मदिरा आमिषं पकं तन्निषेधिनैपुण्यमस्याः सा, एतेन
 पिब स्वाद्य च इत्यादिवचनं निराकृतं । अतीन्द्रियार्थवित् अति-
 क्रान्तानि इन्द्रियाणि येन स एवंविधो धर्मार्थकाममोक्षेषु
 सारं इन्द्रियगृद्धिरसरहितो यो धर्मार्थसूत्रवन्निपुणा ॥ ६६ ॥
 इति चार्वाकमतं ।

सा प्रवीणहृदयोपवीणय-

न्त्येकतानमनसं पुरः परा ।

निर्ममे स्वररवं खवल्लकी-

दण्डमेव मृदुभास्वरस्वरा ॥ ६७ ॥

तां० प्रवीणहृदया अपरा स्त्री खवल्लकीदण्डमेव आत्मार्थं
 वीणासत्कमेव दण्डं स्वररवं कठोरस्रग्दं निर्ममे-पकार,
 किं कुर्वती ! पुरोऽग्रे एकतानमनसं एकविंशं सुमन्त्रां उप-
 वीणयन्ती वीणया गायन्ती, किलक्षणा अपरा ! मृदुभास्वर-
 स्वरा, सुकुमारो देहीष्यमानश्च स्वरो यस्याः सा मृदु० ॥ ६७ ॥

अन्यया ऋषभदेवसद्गुण-

द्रामगानपरया रयागता ।

लभ्यते सा लघु ताम्रपासितुं,

किं न किमरवधुः स्वशिष्यताम् ॥ ६८ ॥

अन्य० अन्यया शिवा किञ्चरवधूः त्रशिष्यतां आत्मीक-
 छात्रत्वं किं न लब्धते स न श्रमिता अपि तु मासितैव, किं-
 १ विशिष्टा किञ्चरवधूः १ लघु शीघ्रं तां सुमङ्गलां उपासितुं सेवितुं
 स्थागता वेगेन, किंविशिष्टया अन्यया १ ऋषभदेवसन्तुष्टामा-
 गामपरया, ऋषभदेवस्य कुलीन १ शीलवन्त २ बवस्य ३
 ४ शोधवन्त ५ संततज्यय ५ मासिवन्त ६ सुराग ७ सावय-
 वन्त ८ भिर्ववद ९ कीर्तिवन्त १० त्वागी ११ धिवेकी १२
 शृङ्गारवन्त १३ अभिमानी १४ श्लाघ्यवन्त १५ समुज्ज्वलवेष
 १६ सकलकलाकुशल १७ सत्यवन्त १८ प्रिय १९ अव-
 दान २० सुगन्धप्रिय २१ सुवृत्तमंत्र २२ कोशसह २३
 मद्यपथ्य २४ पण्डित २५ उच्चममस्व २६ धर्मित्व २७
 २८ महोत्साही २८ गुणग्राही २९ सुपात्रग्राही ३० क्षमी ३१
 परिभावुकश्चेति लौकिक ३२ द्वात्रिंशद् नायकगुणप्रभसमूह-
 ३३ यानतत्परया ॥ ६८ ॥

१५. आक्रिष्णामिनपचिद्वयान्यया,

१६. सुसहस्तकविहस्तहस्तयः ॥

२१. अतदीयहृदि पूरितं मरुः

२४. १२. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. ॥ ६९ ॥

आक्रि० अन्यया शिवा अतदीयहृदि तत्सर्वाः सुमङ्गला-
 १ हृदये मरुल्लोलपल्लवर्जतां कुसुमल्लो पूरित्वा युग्मशेन चंचलपल-
 लवतायाः कौतुकं पूरिते, किंलिखणं अन्यया १ आक्रिका-
 २ मिनर्वविज्ञेया अक्षसंज्ञि नाव्यविमिस्त्व-ज्जुरया, पुनः किं०

शस्तहस्तकविहस्तहस्तया, प्रकृष्टाः वस्तुविपरीतकृतीर्युक्त
इत्यादि वस्तुःषष्टि हस्तकलेषु स्वाकुलहस्तम् ॥ ६९ ॥

अप्युरुस्तननितम्बभारिणी,

काचिदुल्लसदपूर्वलाघवा ।

लास्यकर्मणि विनिर्मितमभि-

निर्ममे विभूतकौतुकं न कम् ॥ ७० ॥

अप्यु० काचित् स्त्री विभूतकौतुकं प्रताप्यैकेन निर्ममे
न कृतवती अपि तु सर्वे निर्ममे, किलक्षणा स्त्री ! उरस्तन-
नितम्बभारिण्यपि हृदयस्त्रलस्तनकटीतटाम्यां भारेण युक्ताभिः
लास्यकर्मणि उल्लसत् अपूर्वलाघवा, पुनः किंवे० ! विनि-
र्मितमभिः कृतभ्रमणिका ॥ ७० ॥

शृण्वती भवलयन्धवन्धुरं,

स्वामिवृत्तमुपगीतमन्यया ।

साह कुण्डनवकाधिकं सुधा-

स्यानमास्यमिदमीयमेव सा ॥ ७१ ॥

शृण्व० सा सुमंगला इदमीयमेव आस्यं अस्याः सख्याः
इदं इदमीये मुखं कुण्डनवकाधिकं सुधास्यानं आह स्व, मोक्त-
वती, किं कुर्वती ! सुमङ्गला भवलयन्धवन्धुरं मनोज्ञं धीरोद्धत-
१ धीरोदात्त २ धीरललित ३ धीरोपशान्त ४ एतन्नायकगुण-
वत्पुष्करूपं स्वामिवृत्तं श्रीकृष्णभदेवचरित्रं शृण्वती ॥ ७१ ॥

साधितस्वरगुणः शृण्वती-

देहदण्डव्रततुम्बकस्तनी ।

कापि नायगुणगानलालसा,

व्यर्थतां ननु निनाय वल्लकीम् ॥ ७२ ॥

- १ सावि० कापि स्त्री च ननु निश्चितं वीणा विपंची
नकुलोष्ठी, किंनरी, सततंत्री, यया हस्तिका, कुब्जिका,
कच्छपी, घोषवती, सारंगी, उदुंबरी, तिसरी, द्विबरी, परि-
२ वादिनी, आलविजिप्रभृतिरूपवल्लकीं व्यर्थतां निरर्थकतां
निनाय, किं लक्षणा स्त्री ! नायगुणगानलालसा श्रीकृष्णभदेव-
सत्कवंश १ विद्या २ विनय ३ विजय ४ विवेक ५
६ विचार ६ सवाचार ७ विस्तार ८ प्रभृति षण्णवतिराजगुण-
गानतत्परा, पुनः किंलक्षणा स्त्री साधितस्वरगुणाः साधिताः
स्वरस्य गुणा यया, पक्षे साधितस्वरो गुणस्तंत्री यस्याः सा,
९ तद्यथा "सप्तस्वराभ्यो ग्रामा भूर्छनास्त्वेको । विंशतिः शाना
एकोनपञ्चाशत् इत्येवं गीतलक्षणं ॥ १ ॥ उद्गानादौ नकारो
न मध्ये अकार एव च ॥ अन्ते हकारो नाकार्यभ्यो गीतस्य
१५ वैरिणः ॥ २ ॥ नमाक्षरो यदुद्गाने भवेत्तत्र न संशयः ।
हकारो वा अकारो वा रेफो वापि कुलक्षयः ॥ ३ ॥ नकारे
नटसर्वस्वं अकारे वातमेव च । हकारे निहता लक्ष्मीस्तत्सा-
३० द्नीर्त्तं न धारयेत् ॥ ४ ॥ हे अघन् ऋषभवर्णनकवयः परिहृत्य
कुरुत सुकृतिस्त्वं, इत्यादिदोषान् विचार्य सुस्वरा १, सुतालं
२, सुपदं ३, शुद्धं ४, कलितं ५, सुनदं ६, सुप्रमेयं ७,
११ सुरागं ८, सुरम्यं ९, समं १०, सदर्थं ११, सुग्रहं १२,
द्वहं १३, सुकाव्यं १४, सुयमकं १५, सुरक्तं १६, संपूर्णं
१६ १७, सालंकारं १८, सुभाषामयं १९, सुसन्धिव्युत्पन्नं २०,

गम्भीरे २१, स्फुटं २२, सुप्रभं २३, अग्राम्यं २४, कुंचित-
 कंचितं २५, समायातं २६, ओजसःसंगतं २७, प्रसन्न-
 स्थिरं २८, सुखस्थानकं २९, हृत् ३०, मध्यं ३१, विलंबितं ३२,
 घृतविलंबितं ३३, गुरुत्वं ३४, प्राञ्जलत्वं ३५, उक्त-
 प्रमाणं ३६, चेति षट्त्रिंशत् गीतगुणानादृत्य लघुसालिग
 सूड, धनु, भाठनु, पडमठजत, त्रिवडनु, पडताळनु, एकताली, ३
 हुंवडनु, कृपाणु पंचतालेश्वर रागकदंबकप्रभृतिगीतचतुरा,
 पुनः किलक्षणा ! अजूमवद्दहदण्डतततुम्बकस्तनी, सरलीभवत्
 देह एव दण्डस्तौ विल्लीर्णौ तुम्बकाकारौ स्तनौ यस्याः सा ९
 अजूम ॥ ७२ ॥

एकया किल कुलाङ्गनागुण-

श्रेणिवर्णनकृता व्यधायि सा ।

३२

कोशमाशु नमतास्त्विह कदा-

उदत्त सेवमिति संशयास्पदम् ॥ ७३ ॥

एक० एकया स्त्रिया सा सुमङ्गला इति संशयास्पदं विधायि ३५
 कियते सा, इतीति किं ! सा इयं सखी नमतास्त्विह परमार्थिकं
 कोशं भांडागारं आशु क्षीप्रं कदा कस्यां बेल्यायां आदत्त
 गृहीतवती, किंविशिष्टया स्त्रिया ? कुलाङ्गनागुणश्रेणिवर्णना- ३६
 कृतसुरूपा १, सुभगा २, सुवेषा ३, सुरतप्रवीणा ४, सुनेत्रा
 ५, सुलाश्रया ६, विभोगिनी ७, विचक्षणा ८, मिथमाषिणी
 ९, प्रसन्नमुखी १०, पीनस्तनी ११, चारुलोचना १२,
 रसिका १३, लज्जान्विता १४, लक्षणयुक्ता १५, पठितज्ञा १६

१९, गीतज्ञा १७, वाद्यज्ञा १८, मृत्तज्ञा १९, सुप्रमाण-
 क्षरीषा २०, सुगन्धमिथ्या २१, नीलिमानिनी २२, चतुस्त-
 २३, मधुरा २४, खेदवती २५, विमर्षवती २६, गूढमंज-
 २७, सत्यवती २८, कलावती २९, शीलवती ३०, यशस्वती
 ३१, गुणान्विता ३२, चेति द्वात्रिंशन्नायकानां गुणश्रेणिर्नर्ण-
 करोतीति वर्णनकृत् तया वर्णनकृता, सर्वस्यापि तात्त्विकः
 कोशो गुणा एव शेवा इति भावः ॥ ७१ ॥

स्वेषसौहृदमवेत्य तन्मुख-

स्वागतैः शरणमन्तरिक्षतः ।

भास्करोदयभयादिवोडुभिः,

काप्यरंस्त शुचिरत्नकन्दुकैः ॥ ७४ ॥

- ११ स्वेष० कापि स्त्री शुचिरत्नकन्दुकैः पवित्रपद्मरागस्फटिक-
 वैडूर्यचन्द्रकांतप्रभृतिरत्नसककंदुकैः अरंस्त रेमे । उत्प्रेक्ष्यते—
 भास्करोदयभयात् अन्तरिक्षतः आकाशात् शरणं आगतैरुडु-
 १५ भिर्नक्षत्रैरिव, किं कृत्वा ? तन्मुखस्य तस्याः सुमङ्गलाया मुखस्य
 स्वेषसौहृदं अवेत्य स्वस्य आत्मनः ईशेन चन्द्रेण सह सौहृदं
 मैथ्यं ज्ञात्वा मुखस्य चन्द्रदर्पणपद्मप्रभृतीनामुपभानं दीयते,
 १८ अस्तौ मुखस्य चन्द्रेण मैथ्यं तेन सत्पार्थ प्राप्त इति
 भावः ॥ ७४ ॥

की बली जगति कः शुचां यदं,

२१ याचितो वदति किं मितपथः ।

कीदृशं अटमनः सुरेषु की,

२४ भैरवस्तं च यमश्च कीदृशः ॥ ७५ ॥

प्रभसन्ततिमिमां वितन्वतीं,

काञ्चनग्लपितकाञ्चनच्छदिः ।

नाभिभूत इति सैकमुत्तरं,

लीलयैव ददती व्यसिष्मयत् ॥ ७६ ॥ सुमन् ॥

को० स० सुमङ्गलनाभिभूत इति एकं उत्तरं लीलयैव
ददती सती काञ्चन सखीं विसृज्यते विसृज्य प्रापमसि स, किं-
लक्षणा ! सुमङ्गला ग्लपितकाञ्चनच्छदिः उपलपितसुवर्णकान्तिः,
किं कुर्वन्ती काञ्चनसखीं इमां प्रभसन्ततिं मन्त्रश्रेणिं वितन्वतीं
कुर्वन्ती, इमां कां जगति विश्वे को बली बलवान् ना पुरुषः,
कां शुचां पदं शोकानां स्थानं अभिभूतः पराभूतः मितपचः
कृपणो याचितः सन् किं वदति, वदमनः सुमदस्य स्थानं,
कीदृशः ! अभिनिर्भयं, सुरेषु देवेषु को भैरवो भयंकरः, मृतः,
च अन्यत् तव धनो भर्ता, कीदृशः ! नाभिभूतः नाभिजातः
॥ ७५ ॥ ७६ ॥

उत्तरोत्तरकुतूहलैरिमा,

ध्वान्तचेतसमुवाच काचन ।

दृश्यतां सहृदयेऽरुणोदयो,

आह एव दिशि जम्भवैरिणः ॥ ७७ ॥

उत्त० काचन सखी इमां सुमङ्गलां उवाच, किंलक्षणं
सुमङ्गलां उत्तरोत्तरकुतूहलैः उपरिग्राह्यत् १ वर्तमान २ कौतुकै-
ध्वान्तचेतसं व्यसृज्यमानसं, हे सहृदये विचक्षणे जम्भवैरिणो २
दिशि इन्द्रस्य दिशि पूर्वस्यां अरुणोदयः सूर्योदयो अस्तः एव
दृश्यताम् ॥ ७७ ॥

शङ्खण तव सौखरात्रिको,

द्वारि संनदति दीयता श्रुतिः ।

३ आर्यकार्यफलवर्धनस्वनो-

पद्मपुण्यपटलैरिवोञ्जलः ॥ ७८ ॥

शङ्ख० हे स्वामिनि ! एष शंखो द्वारि द्वारे संनदति शब्दं करोति श्रुतिः कर्णो दीयतां, किंलक्षणः शंसः ! तवसौखरात्रिकः सुखरात्रिं पृच्छतीति सौखः, पुनः किंलक्षणः उत्प्रेक्ष्यते—आर्यकार्यफलवर्धनस्वनोपद्मपुण्यपटलैरुञ्जल इव ॥ ७८ ॥

११ जाग्रदेव तव शान्तदिग्मुखो,
वक्ति यन्मृदुरवः प्रियं द्विकः ।

किं ततः सुचरिताद् द्विजन्मना-

मग्नमोजनिकतामयं गमी ॥ ७९ ॥

१५ जाग्र० हे स्वामिनि ! जाग्रदेव मृदुरवः सक्रोमलशब्दो द्विकः काको यत् तव प्रियं गमीष्टं वक्ति वदति, किंविशिष्टो द्विकः ! शान्तदिग्मुखः शान्ताया दिशि मुखं यस्य स शान्तः, ततस्त्रासात् सुचरितात् सदाचरणात् अयं द्विकः द्विजन्मनां आश्रयानां अग्नमोजनिकतां अग्रेसरभोजनत्वं गमिष्यति ॥ ७९ ॥

सुदति नदति सोऽयं पक्षिणां षण्णदीधि-

त्युदय समयनश्यभेत्रमोहः समूहः ।

रजनिरजनिदरेऽस्मादृशां स्वैरचार-

ग्रमथनमथ नृत्यत्पक्षतीनामितीव ॥ ८० ॥

सुद० हे सुदति शोभना वंता यस्याः सा सुदती तस्याः
 संबोधनं क्रियते, सोऽयं पक्षिणां समूहो नदति शब्दायते,
 किलक्षणः पक्षिणां समूहः । चंडदीधित्युदयसमयनश्यत्नेत्रमोहः ३
 सूर्योदयसमये नष्टनिद्रामोहः, किंविशिष्टानां पक्षिणां नृत्यत्
 पक्षीणां उत्प्रेक्ष्यते—इतीव, इतीति किं । अथानन्तरं अस्मा-
 द्दृशां सेरवाचप्रथनं लेच्छागमनस्य स्फोटनं रजनि रात्रिर्दूरे ६
 अजनि जाता ॥ ८० ॥

दिनवदनविनिद्रीभूतराजीवराजी-

परमपरिमलश्रीतस्करोऽयं समीरः ।

९

सरिदुपहृतशैत्यः किंचिदाधूय वल्ली-

अमति भुवि किमेष्यच्छरमीत्याऽव्यवस्थम् ॥ ८१ ॥

दिन० अयं समीरो वायुः भुवि पृथिव्यां किं एष्यत १३
 शूरमीत्या एष्यत आगमिष्यतः शूरस्य सूर्यस्य सुभटस्य वा
 भीत्या भयेन अव्यवस्थं व्यवस्थारहितं यथा भवति तथा
 अमति, किं कृत्वा किंचिद्वल्लीराधूय धूनयित्वा, किलक्षणः १५
 समीरः दिनवदनविनिद्रीभूतराजीवराजीपरमपरिमलश्रीतस्करः
 दिनवदने प्रभाते विनिद्रीभूता विकसरा वा राजीवराजी
 कमलप्रेणिस्तथाः या परमपरिमलस्य श्रीर्लक्ष्मीस्तस्यास्तस्कर- १८
 श्वीरः, पुनः किल० सरिदुपहृतशैत्यः सरितो नद्या अपहृतं
 गृहीतं शैत्यं शीतलत्वं येन स सरिदुप०, अन्योपि यो
 अपराधी स शूराद्विमेति, कमलपरिमलश्रीहरणे चायोरैको
 अपराचः, नद्याः शीतत्वहरणे द्वितीयः, वल्लीधूनने परदारलं- २१

मदस्वलक्षणस्तृतीयोऽपराधः, वायुश्च शीतो चन्द्रः सुरभिर्वेति
मिथुणो वर्ण्यते इति आशः ॥ ८१ ॥

६ लक्ष्मीं तथाम्बरमयात्मपरिच्छेदं च,
मुंचन्तमागमितयोगमिवास्तकाभम् ।

दृष्टेशमल्परुचिमुज्जति कामिनीव,

७ तं यामिनी प्रसरमम्बुरुहाक्षि पश्य ॥ ८२ ॥

लक्ष्मी० हे अम्बुरुहाक्षि कमलसीचने ! पश्य विलोकय
यामिनी रात्रिः कामिनीव त्वं प्रसरं सज्जति स्वप्नति, किं
१ कृत्वा ! ईशं चन्द्रं अरुणदि अरुणकान्ति अरुणमकाशं अरुणेच्छं
वा दृष्ट्वा विलोकय, किं कुर्वन्तः ? चन्द्रं लक्ष्मीं तथा अम्बरं
आकाशवत्सं वा अथ आत्मपरिच्छेदं च आत्मपरिवारं मुंचन्तं,
१२ उत्प्रेक्ष्यते—अस्तकामं अस्ताभिलाषिणं निरस्तकंदर्पं वा, आग-
मितयोगमिव अभ्यस्तात्मानमिव ॥ ८२ ॥

अवशमनशङ्कीतः शीतद्युतिः स निरम्बरः

१५ स्वरतरकरे ज्वसद्भ्रान्ते रघावुदयोन्मुखे ।

विरलविरलास्तजायन्ते नभोऽज्वनि तारकाः

परिवृढदृढीकृतमावे बले हि कियद्बलम् ॥ ८३ ॥

१६ अथ० स शीतद्युतिः चन्द्रः सूर्यमयेन शीतकालनिरम्बरे
गतवत्सः सख् अवश्यं यथा भवति तथा अनशत् नष्टः, क
सति स्वरतरकरे, तीक्ष्णकिरणे ज्वसद्भ्रान्ते छिद्यमावन्ध-
कारे, एवंविधे स्वौ सूर्ये ज्वयोन्मुखे सति तेन कारणेन
१७ नभोऽज्वनि आकाशमार्गे तारका विरल्य विरल्य जायन्ते, किं

अथ एकादशः सर्गः ।

निराकरिण्युत्तिमिरारिपक्षं,

२ महीभृतां मौलिषु दत्तपादः ।

अथ ब्रह्माणामभिभूहरीये,

प्रसादयन् दिग्गलनाननानि ॥ १ ॥

६ निरा० अथानन्तरं ब्रह्माणां अभिभूः यः ब्रह्मसामी श्रीसूर्य

उदीये उदयं प्राप्तः, किं कुर्वन् सूर्यः दिग्गलनाननानि

प्रसादयन् दिगंगनानां मुलानि प्रसन्नीकुर्वन्, पुनः किं-

९ विस्मिष्टः सूर्यः ? तिमिरारिपक्षं अन्धकारे क्षत्रपक्षं निराकरिण्युः

निराकरणशीलः, पुनः किंवि० महीभृतां पर्वतानां राज्ञां

वा मौलिषु शिखरेषु मल्लकेषु वा दत्तपादः दत्तकिरणः दत्त-

१२ चरणौ वा ॥ १ ॥

तमिस्रबाधाम्बुजबोधधिष्य-

मोषाम्बुशोषाध्वविशोषनाथाः ।

१५ अर्थक्रिया भूरितरा अवेक्ष्य,

वेधा व्यधादस्य करान् सहस्रम् ॥ २ ॥

तमि० वेधा ब्रह्मा अस्य रवेः सूर्यस्य करान् सहस्रं व्यधात्

१८ चकार, वेधा विंशतिः पुरुषा अत्रैकवचनं तथा अत्रापि,

किं कृत्वा ? तमिस्रबाधाम्बुजबोधधिष्यमोषाम्बुशोषाध्वविशोष-

नाथाः, तमिस्रबाधा अन्धकारपीडा, अंबुजबोधः कमल-

२१ विकासश्च धिष्यमोषो नक्षत्रमोषश्च अंबुशोषो जलशोषश्च,

अध्वविरोधनं मार्गशोधनं च, इत्याद्या भूरितराः, प्रचुरा अर्थ-
क्रियाः कार्याणि अवेक्ष्य ज्ञात्वा ॥ २ ॥

प्रातः प्रयाणाभिमुखं समिसं,
कोकास्यमालिन्यसरोजमोहौ ।

आलम्ब्य सार्धं न हि मार्गमेको,
गच्छेदिति च्छेदितवाञ्च नीतिम् ॥ ३ ॥

प्रातः० अन्धकार इति नीतिं न्यायं न छेदितवानत् न
छिनत्ति सा, इतीति किं न हि एको मार्गं गच्छेत्, किं रूपं
तमिसं ! प्रातः प्रयाणाभिमुखं, किं कृत्वा ! कोकास्यमालिन्यसरो-
जमोहौ सार्धं आलम्ब्य कोकानां चकवाकानां आस्यमालिन्यं
मुखमालिन्यं सरोजानां कमलानां मोहः संकोचः, एतौ द्वौ
सार्धं आलम्ब्य आश्रित्य ॥ ३ ॥

तमो ममोन्मादमवेक्ष्य नश्य-
दैतैरमित्रं स्वगुहास्वधारि ।

इति कुपेव सुपतिर्गिरीणां,
मूर्ध्ना अधानायतकेतुदण्डैः ॥ ४ ॥

तमो० सुपतिः सूर्यः गिरीणां पर्वतानां मूर्ध्ना मस्तकानि
आयतकेतुदण्डैर्विस्तीर्णकिरणदण्डैर्जघान, उन्मेक्ष्यते इति कुपेव
रोधेण वा, इतीति किं ? एतैः पर्वतैः मम अमित्रः शत्रुरूपं
तमोऽन्धकारं स्वगुहासु आरमीयगुहासु अचारि भ्रुति, किं
कुर्वन् ? अन्धकारं मम उन्मादं अवेक्ष्य नश्यत् ॥ ४ ॥

क्षारांबुपात्तादनिवृत्ततृष्णः,
पूर्वोदधेरथ किमौर्वदद्विः ।

३ नदीसरः स्वादुजलानि पातु-
मुदेति कैमिजमदे सदेति ॥ ५ ॥

हरां० तदा तस्मिन्नवसरे कैमित् पुरुषैरिति जगदे जल्पितं,
इतीति किं? एष पूर्वोदधेः पूर्वसमुद्रात् किं कुर्वन्दद्विः?
वद्वानलः क्षारांबुपात्तादनिवृत्ततृष्णः, क्षारजलपानतो जमम-
तृष्णः सन् नदीसरः स्वादुजलानि पातुं मुदेति इत्ययं
प्राप्नोति ॥ ५ ॥

इन्द्रोः सुधासाविकरोत्सवज्ञा
विज्ञातभाव्यर्ककरोपतापः ।
५ व्याजाभिशाजागरगौरवस्य,
शिश्ये सुखं कैरविणी सरस्सु ॥ ६ ॥

इ० कैरविणी कुमुदिनी या इन्द्रोः किरणैर्विकासति सा
५५ कैरविणी कुमुदिनीत्युच्यते, निशाजागरगौरवस्य व्याजात्
१० सरस्सु सरोवरेषु सुखं यथा भवति तथा शिश्यैः सुता, संकोच-
मासेत्यर्थः, किं लक्षणा कैरविणी? इन्द्रोः सुधासाविकरोत्सवज्ञा
२० इन्द्रोऽमन्त्रस्य अमृतसावित्री किरणानां उत्सवं जामातीति
३० इन्द्रोः सुधा०, पुनः किं० विज्ञातभाव्यर्ककरोपतापः ज्ञातो
कविभ्यः सूर्यकिरणानां तापो यथा वा विज्ञातः ॥ ६ ॥

विद्यांशुलि कोपमिवद्रवेत्त, १०० ॥ १०० ॥
१६ जातभिरं बह्विनीं दिमाह्म १०० ॥ १०० ॥

जहास यत्प्रसने निशायां

कुमुदती तत् क्षमयांभूव ॥ ७ ॥

बद्धा० कुमुदती कुमुदिनी निशायां रात्रौ यत् तद्व्यसनेन
तस्याः पंकजिन्याः कमलिन्या व्यसने कष्टे सति जहास
हसितवती विकसिता स, तत् क्षमयांभूव, किं कुस्वार्थः
दिवसप्राप्त्या पंकजिनीं कमलिनीं जातस्त्रिवं वीक्ष्य, किंलक्षणा
कुमुदती ! कोशमिषात् मुकुलमिषात् बद्धांजलिर्योजितहस्ता,
पुनः किं० गतेनाऽस्तमित हनः स्वामी चन्द्रो भर्ता यस्याः
सा गतेना ॥ ७ ॥

देहे न सेहे नलिनं नदिन्दु-

पादोपघातं निशि तं ववाम ॥

पराभवं सुरकराभिषङ्गे,

प्रगे हृदो निर्यदलिच्छलेन ॥ ८ ॥

देहे० नलिनं कर्तृपदं कमलं निशि रात्रौ यत् इन्दुपादीय-
घातं इन्दोश्चन्द्रस्य पादाः किरणाभरणं वा तेषां उपघातं देहे
न सेहे, प्रगे प्रमाते सुरकराभिषङ्गे सूर्यकिरणसंसर्गे हृदो
निर्यदलिच्छलेन हृदयाभिर्गच्छत् अमरमिवेण तं पराभवं च
वामयति स ॥ ८ ॥

मिच्छा तमः शैवलजालमंशु-

मालिद्विपे स्फारकरे प्रविष्टे ॥

आलीनपूर्वोऽपससार सद्यो,

वियच्छागादुडुनीडजीघः ॥ ९ ॥

मित्रा० उद्धुनीडजौषः नक्षत्ररूपः पक्षिसमूहः आलीनपूर्वः
पूर्वनिविष्टः सन् सञ्जस्तत्कालं वियत्तडागात् आकाशसरो-
वरात्, अपससार अपसृतः, क सतिः तमःशैवलज्वालं
अन्धकाररूपसैवालसमूहं मित्रा स्फारकरे मौढकिरणे महाशुद्धा-
दंष्ट्रे वा अंशुमालिद्विषे सूर्यरूपगजे प्रविष्टे सति ॥ ९ ॥

किञ्चित्समासाद्य महः पतङ्ग-

पक्षः क्षपायां यदलोपि दीपैः ।

तां वैरशुद्धिं व्यभिक्ताभिभूय,

दीपान् प्रगे कोऽप्युदितः पतङ्गः ॥ १० ॥

किञ्चि० दीपैः क्षपायां रात्रौ किञ्चिन्महस्तेजः समासाद्य

प्राप्य पतंगपक्षः शूलभपक्षः पक्षे सूर्यपक्षे यत् अलोपि लुप्तः

प्रगे प्रभाते कोऽपि पतंगः उदितः सन् दीपान् अभिभूय

पराभूय वैरशुद्धिं व्यभिक्त कृतवान्, अत्रापि पतङ्गः सूर्यः

शूलभो वा ज्ञेयः ॥ १० ॥

गते रवौ संवश्वेऽन्धकारो,

गतेऽन्धकारे च रविर्दिदीपे ।

तथापि भानुः प्रथितस्तमोभि-

दहो यशो भान्यवशोपलभ्यम् ॥ ११ ॥

गते० रवौ सूर्ये गते सति अन्धकारो वश्वे वृद्धिं प्राप्तः

अन्धकारशब्दः पुंनपुंसकः अन्धकारे गते रविः सूर्यो दिदीपे

दीप्तः, तथापि भानुः सूर्यः तमोभित् अन्धकारभित् प्रथितो

विरूपातः, अहो इत्याभ्यर्थे यशो भान्यवशेन उपलभ्यं प्राप्यं

वर्तते ॥ ११ ॥

कुतो रटद्भिः कटु लोककर्णो-

चाटो निशादैस्तमसो बलादैः ।

सूरे तमो निघ्नति मौनिनस्ते,

निलीय तस्थुर्दरिणो दरीषु ॥ १२ ॥

क० यैर्निशादैर्धूकैः तमसो बलात् अन्धकारस्य बलात्
कटु रटद्भिः कर्णस्य कटुशब्दं कुर्वद्भिः सद्भिः लोककर्णोचाटः प
कृतः, ते धूका दरिणो भययुक्ता मौनिनो मौनयुक्ताश्च सन्तः
दरीषु गुहासु निलीय तस्थुः स्थिताः, क सति ! सूरे सूरे
तमोऽन्धकारं निघ्नति विनाशयति सति ॥ १२ ॥

कोकप्रमोदं कमलप्रमोदं,

स्वेनैव तन्वंस्तरणिः करेण ।

नीतिं व्यलंघिष्ट न प्रोष्यवर्गे-

अनन्यहस्ताधिकृतिस्वरूपाम् ॥ १३ ॥

कोक० तरणिः सूर्यः कोकप्रमोदं कोकानां चक्रवाकानां
हर्षं कमलप्रमोदं स्वेनैव करेणात्मीयेनैव किरणेन हस्तेन वा १५
सन्वन् सन् प्रोष्यवर्गेषु अनन्यहस्ताधिकृतिस्वरूपां तस्य हस्ता-
धिकृते स्वरूपां नीतिं न व्यलंघिष्ट न कंषयति सः ॥ १३ ॥

इलातले बालरवेर्मयूखै-

रुन्मेपिकादमीरवनायमाने ।

सुमङ्गला कौकुममङ्गरागं,

निर्वेष्टुकामेव मुमोष तल्पम् ॥ १४ ॥

इला० इत्यतले बालरवेर्नालिकैस्य मयूखैः २२

किरणैरुन्मेषिकाश्मीरवनाश्रमाने सति विकस्वरकाश्मीरवनवदा-
चरति सति सुमंगला कौकुम्भं अत्ररागं निर्वेष्टुकामेव उपभोक्त-
१ कामेव तत्त्वं शयनीयं मुमोच ॥ १४ ॥

जलेन विष्वग्विततैस्तदंशु-

जालैरमेदं भजता प्रपूर्णम् ।

२ करे मृगाङ्गोपलवारिधानीं,

कृत्वा सखी काप्यभवत्पुरोऽस्याः ॥ १५ ॥

जले० कापि सखी करे हस्ते जलेन पूर्णं मृगाङ्गोपलवारिधानीं

३ चन्द्रकान्तकरकं कृत्वा अस्याः सुमंगलायाः पुरोऽमेऽभवत्,

किंविशिष्टेन जलेन ! विष्वग् विततैः समंततः प्रसृतैस्तदंशु-

जालैस्तस्या मृगाङ्गोपलवारिधान्या अंशुजालैः किरणसमूहैरमेदं

४ भजता पेष्यं प्राप्नुवता ॥ १५ ॥

सुमङ्गलाया मृदुपाणिदेशे,

सा मुञ्चती निर्मलनीरधाराः ।

५ उल्लासयन्ती गुरुभक्तिवल्लीं,

कादम्बिनी आलिङ्गनेन मेने ॥ १६ ॥

सुम० आलिङ्गनेन सखीवर्गेण सा स्त्री कादम्बिनी मेघमालेव

६ मेने मन्यते सः, किं कुर्वती ! मृदुपाणिदेशे कोमलहस्ते निर्मल-

नीरधाराः मुञ्चती, पुनः किंविधि० ! गुरुभक्तिवल्लीं उल्लास-

यन्ती वर्धयन्ती ॥ १६ ॥

षट्सप्तसा हस्तसमुज्जिताया,

७ सहा सुखेन्दोर्विहितोऽनुपमः ।

कृतानृतारूपं कृतकर्मभिस्त-

अगत्सु तज्जीवनतां जगाम ॥ १७ ॥

यद्० अम्भसा पानीयेन दंभसमुज्जिताया नायामुक्ताया
राश्याः, सुमंगलायाः मुखेदोः मुखचन्द्रस्य यत् अनुषङ्गः सम्पर्को
निहितः, तस्मात् कारणात् तत् अम्भः कृतकर्मभिर्विद्वद्भिर्ज-
गत्सु विश्वेषु कृतानृतारूपं सज्जीवनतां जगाम, अमृतं पीबन्
पानीयमेवोच्यते ॥ १७ ॥

मुखं परिक्षालनलम्बवारि-

लवं चलच्चलनेत्रभृङ्गम् ।

प्रातः प्रबुद्धं परितः प्रसक्ता-

वश्यायमस्या जलजं जिगाय ॥ १८ ॥

मुखं० अस्याः सुमंगलायाः मुखं कर्तृपदं जलजं कमलं १२
जिगाय जयति स, किं लक्षणं मुखं ? परिक्षालनलम्बवारि प्रक्षाल-
नेन लम्बा जलचिन्दवो यत्र तत् परिक्षालन०, पुनः किंवि० ?
चलच्चलनेत्रभृङ्गं चलन्तौ चंचलौ नेत्रे एव भृङ्गौ भ्रमरौ यत्र १५
तत् चल०, पुनः किं० प्रातः प्रबुद्धं प्रभाते विकसितं, पुनः
किं० ? परितः प्रसक्तावश्यायं समंततो लम्बमुद्दिनम् ॥ १८ ॥

निशावशाञ्ज्यणजालमस्या,

विसंस्थुलं सुष्ठु निवेशयन्ती ।

काप्युज्जितं लक्षणवीक्षणस्य,

क्षणे कम् दक्षिणमन्वनेषीत् ॥ १९ ॥

निशा० कापि त्रयी सुमंगलाया दक्षिणं कम् अन्वनेषीत् १३

रुष्टं मीतिमंतं चकार, किंवि० दक्षिणं करं ? लक्षणवीक्षणस्य
क्षणे लक्षणावलोकनसमये उज्झितं व्यक्तं, पुरुषस्य दक्षिणहस्ते
१ लक्षणानि वीक्ष्यन्ते, नार्या वामहस्ते तु तदा दक्षिणो हस्तो रुष्ट
इति भावः, किं कुर्वती सखी ? निशावद्यात् अस्याः सुमंगलायाः
विसंस्थुलं भूषणजालं आभरणसमूहं सुष्ठु शोभनं निवेद्यन्ती
२ कुर्वती, तदा दक्षिणहस्तस्यापि भूषणानि सुष्ठु निवेशितानि
इति मीतिमांशके ॥ १९ ॥

यं दर्पणो भस्मभरोपरागं,

१ प्रगेऽन्वभूत् कष्टधिया त्रदिष्टः ।

तदा तदास्यप्रतिमांमुपास्य,

सखीकरस्यः प्रशंसं स तं सः ॥ २० ॥

११ यं० दर्पणः आदर्शः प्रगे प्रभाते कष्टधिया कष्टबुद्ध्या यं
भस्मभरोपरागं भस्मनामार्जनोपप्लवं यत् त्रदिष्टः सुकुमालतरः
सन् अन्वभूत् अनुभवति स्म तदा तस्मिन्नवसरे दर्पणः सखी-
१२ करस्यः सख्या हस्तस्थितः सन् तदास्यप्रतिमां उपास्य तस्याः
सुमंगलायाः आस्यं मुखं तस्य प्रतिमां प्रतिबिम्बं सेवित्वा तं
भस्मभरोपरागं प्रशंसं प्रशंसितवान् ॥ २० ॥

१३ समाहिता संनिहितालिपालि-

१४

प्रणीतगीतध्वनिदत्तकर्णा ।

उपस्थितं सा सहसा पुरस्ता-

१५ दक्षा ऋक्षुक्ष्णमथालुलोके ॥ २१ ॥

समा० सा दक्षा सुमंगला सहसा ऋक्षुक्ष्णा इन्द्रं उपस्थितं
१६ आमतं पुरस्तात् अग्रे आलुलोके अपश्यत्, किंलक्षणा

सुमंगलाः समाहिता समाभियुक्ता संनिहितालिपालिप्रणीत-
गीतध्वनिदत्तकर्णा समीपस्यसखीश्रेणिसत्कृते गीतध्वनौ दत्त-
कर्णा ॥ २१ ॥

युगादिभर्तुर्दयितेति तीर्थं,

तां मन्यमानः शतमन्युरूचे ।

नत्वाजलेर्योजनया द्विनाल-

नालीककोशभ्रममादधानः ॥ २२ ॥

युगा० शतमन्युरिन्द्रः सुमंगला युगादिभर्तुर्दयिता पत्नी,
इति तीर्थं मन्यमानः सन् नत्वा ऊचे, किंविशिष्ट इन्द्रः ?
अजलेर्योजनया द्विनालनालीककोशभ्रमं नालद्वययुक्त कमलस्य
भ्रान्ति आदधानः ॥ २२ ॥

परिच्छदाप्यायकसौम्यदृष्टे,

मृगेक्षणालक्षणकोशसृष्टे ।

जयैकपत्नीश्वरि विश्वनाथ-

श्रीमंजुहृत्पंजरसारिके त्वम् ॥ २३ ॥

परि० हे परिच्छदाप्यायकसौम्यदृष्टे । परिच्छदस्य आप्या-
यिका सौम्यदृष्टिर्यस्याः तस्याः संबोधनं क्रियते हे परि०, हे मृगे-
क्षणालक्षणकोशसृष्टे । त्रिषु श्यामां त्रिषु श्वेतां त्रिषु ताम्रां त्रिषु-
जतां । त्रिगंभीरां त्रिविस्तीर्णां व्यायतां त्रिहृशीयसीं ॥ १ ॥ एतद्
व्याख्या—नेत्र १ दृष्टिमध्य २ स्नानान्तरेषु ३ त्रिषु श्यामां,
नेत्रमध्य १ दन्त २, सप्तःसु त्रिषु श्वेतां, हस्त १ ओष्ठ २
तालु ३ त्रिषु ताम्रां आरक्तां, योनि १ नख-२ स्तनेषु ३ ॥

त्रिभुजतां, नाभिः १ सत्त्व २ स्वरेषु ३ त्रिगंभीरां, मुख १
जघन २ हृदयेषु ३ त्रिविस्तीर्णौ, नासा १ अंगुलि २ नेत्रेषु
३ ३ श्चायतां त्रिप्रलंबां, मध्य १ अणि २ रोमावलिषु ३ त्रिकृ-
शीयसी० ईदृशस्त्रीलक्षणानां कोशस्य भांडागारस्य सृष्टे ! हे
एकपत्नीश्वर ! हे विश्वनाथश्रीमंजुहृत्पंजरसारिके ! श्री आदि-
१ देवस्य म्रिया शोभया मंजु मनोज्ञं यत् हृदयमेव पंजरं
तत्र सारिकासदृशे त्वं जय ॥ २३ ॥

जाता महीध्रादिति या शिला सा,

१ त्वां स्पर्धमानास्तु जडा मृडानी ।

अंभोषिलकवप्रभवेति मत्सी,

न श्रीरपि श्रीलवमभ्रुते ते ॥ २४ ॥

१२ जा० सा मृडानी पार्वती त्वां स्पर्धमाना जडा अज्ञाना
अस्तु, या पार्वती महीध्रात् पर्वतात् जाता इति शिला वर्चते,
श्रीरपि लक्ष्मीरपि ते तव श्रीलवं शोभायाः अंशं न अभ्रुते न
१५ प्राप्नोति, किंविशिष्टा लक्ष्मीः ! अंभोषिलकवप्रभवा समुद्रात्
जाता इति कारणात् मत्सी ॥ २४ ॥

केनापि नोढा स्वविराज्जेति,

१० या निम्नगास्त्वामपि कर्मणाप्ता ।

पश्यत पत्न्यौ पयसा पिपतिं,

कर्मं तुरस्वल्पमपि सा तुल्यते ॥ २५ ॥

केना० नोऽस्तिस्ती स्वविराजजा स्वविरो व्रसा पुद्व
१० तस्य अंगेना पुत्री इति कारणात् केनापि नोढा न परिणिताः

या सरस्वती कर्मणा निम्नगाख्यां निम्नं नीचैर्याति इति निम्नगा
नदी नीचगामिनी स्त्री च तस्या आख्यां नाम आसा मासा
सती पयसां पत्यौ समुद्रे पपात, सा सरस्वत्यपि, ते तव तुलां
सादृश्यं कथं विपत्तिं प्राप्नोति ? ॥ २५ ॥

या स्वर्वधूः काचन काचनांगी,
तुलां त्वयारोहमियेष मूढा ।
असारतां किं विबुधैर्विचार्य,
रंमेति तस्या अभिधा व्यधायि ॥ २६ ॥

या० या काचनांगी सुवर्णशरीरा काचन स्वर्वधूदेवांगना
मूढा सती स्वयां तुलां आरोहं इयेष बांछति स्म, विबुधैर्विद्व-
द्भिर्देवैर्वा असारतां विचार्य तस्याः स्वर्वधाः किं रंभा इति
नाम व्यधायि कृतं ? रंभाशब्देन कदली, सा मध्ये असार १२
भवति ॥ २६ ॥

कलाकुलाचारसुरूपतायं,
यं तावकं गौरि गुणं गृणीमः ।

१५

मंजामहाब्धाविव तत्र मग्ना,
वाग्म स्वमुद्धर्तुमधीश्वरी नः ॥ २७ ॥

कला० हे गौरि ! त्वयं तावकं त्वदीयं कलाकुलाचारसुरू-१८
पतायं मं गुणं गृणीमः ब्रूमः, तत्र तस्मिन् गुणे मग्नाः
नोऽस्मकं वाक् स्वं उद्धर्तुं न अधीश्वरी न समर्था, का इव
मंजेव छापीव महाब्धौ, महासमुद्रे मग्ना सती स्वं उद्धर्तुं न
समर्था स्मात् ॥ २७ ॥

सीमासि सीमन्तिनि माग्यवत्सु,
यल्लोकमर्तुर्हृदयंगमासि ।

३ यचेदृशं स्वप्नसमूहमूह-
क्षमं श्रुताधैर्यधियामपश्यः ॥ २८ ॥

सीमा० हे सीमन्तिनि ! त्वं माग्यवत्सु लोकेषु सीमा, असि,
१ यत् लोकमर्तुः श्रीयुगादीश्वरस्य हृदयंगमा हृदयवल्लभा असि,
च अन्यत् यत् श्रुताधैर्यधियां बहुश्रुतानां ऊहक्षमं विचारक्षमं
ईदृशं स्वप्नसमूहं अपश्यः ॥ २८ ॥

२ अतः परं किं तव माग्यमीडे,
यद्विश्वनेत्रा निशि लम्बितासि ।

स्वप्नार्थनिश्चायिकया स्ववाचा,

१२ रहः सुधापानमुखानि देवि ॥ २९ ॥

अतः० हे देवि ! तव अतः परं किं माग्यं ईडे स्वमीमि,
विश्वनेत्रा जगन्नाथेन निशि रात्रौ स्वप्नार्थनिश्चयकारिण्या
१५ स्ववाचा एकांते सुधापानमुखानि लम्बितासि प्रापितासि ॥ २९ ॥

न पाययन् गोरसमर्थिनीं त्वां,
धत्ते स चित्ते रजनीमपीशः ।

१८ शुधातुरं भोजयतां न दोषाः,
दोषापि यस्मादियमर्हदाज्ञा ॥ ३० ॥

न० ईशः स्वामी अर्थिनीं त्वां गोरसं वाणीरसं दुग्धं वा
पाययन् सन् रजनीमपि रात्रिमपि चित्ते न धत्ते सः, यस्मात्
२१ कारणात् अर्हदाज्ञा श्री सर्वज्ञाज्ञा इयं वर्तते, इयमिति किं ३

दोषापि रात्रिरपि अत्र दोषाशब्दो अव्ययो ज्ञेयः तेन विभक्ति-
कोपः, क्षुधातुरं बुभुक्षितं भोजयतां न दोषः स्यात् ॥ ३० ॥

कदाचिदुद्गच्छति पश्चिमायां,

सुरः सुमेरुः परिवर्तते वा ।

सीमानमत्येति कदापि वार्द्धिः,

शैत्यं समास्कन्दति आश्रयाशः ॥ ३१ ॥

सर्वसहत्वं वसुधाऽवधूय,

अप्रातिथित्वं भजते कदाचित् ।

रंभोरु दम्भोरगगारुडं ते,

वचो विपर्यस्यति न प्रियस्य ॥ ३२ ॥ युग्मम् ।

कदा० हे कस्याणि ! कदाचित् सुरः सूर्यः पश्चिमायां
उद्गच्छति, वा अथवा कदापि सुमेरुः परिवर्तते मेरुपर्वतः १९
स्थानावलति, कदापि वार्द्धिः समुद्रः सीमानं अत्येति अतिक्का-
मति, कदापि आश्रयाशोऽग्निः शैत्यं समास्कन्दति समा-
गच्छति ॥ ३१ ॥ कदाचित् वसुधा पृथ्वी सर्वसहत्वं अवधूय १०
विमुच्य अप्रातिथित्वं पातालस्य अतिथित्वं भजते सेवते,
हे रंभोरु ! रंभा कदलीवत् ऊरू यस्यास्तस्याः संबोचने, ते तव
प्रियस्य श्रीयुगादीशस्य दम्भोरगगारुडं मायारूपसर्पस्य गारुडमंत्र- १६
समानं वचो न विपर्यस्यति न परावर्तते ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥

यथा तथाम्भस्य अनुप्य वार्च,

वाचंयमानामपि भाननीयाम् ।

पूर्णेऽवधौ प्राप्स्यसि देवि स्रुतं,

स्वं विद्धि नूनं सुकृतैरनूनम् ॥ ३३ ॥

यथा० हे देवि ! त्वं अस्य भगवतो वधा तथा सत्यं वाचं
वाणीं मनुष्य जानीहि, किंविशिष्टां वाचं ! वाचंयमानामपि
३ यतीनामपि माननीयां मान्यां, हे देवि ! त्वं अवधौ पूर्णे सति
सूनुं पुत्रं प्राप्स्यसि, त्वं नूनं निश्चितं आत्मानं सुकृतैरनूनं
पुण्यैः संपूर्णं विद्धि जानीहि ॥ ३३ ॥

२ दाता कुलीनः सुवचा रुचाढ्यो,
रत्नं पुमानेव न चाश्ममेदः ।
तद्रत्नगमा भवतीं निरीक्ष्य,

३ तयारूपयापत्रपतेतरां भूः ॥ ३४ ॥

दाता० हे देवि ! पुमानेव रत्नं वर्तते, न च अश्ममेदः,
स्वभावाविशेषो रत्नं, किंलक्षणः पुमान् ! दाता विश्वे सर्वेषामर्थि-
४ जमानामाशापूर्कत्वात्, उपकारकत्वाच्च, कुलीनः सुकु-
लोत्पन्नः, मातृकी जातिः, पैतृकं कुलमिति । सुवचा सत्यवाणी
मधुरवचनभाषणपरगुणग्रहणादित्वात्, रुचाढ्यो रुचा कन्त्य
५ आढ्यः समृद्धः, तत् तस्मात् कारणात् भवतीं त्वां रत्नगर्भा
तिरीक्ष्य दृष्ट्वा भूः पृथ्वी तयारूपस्य रत्नगर्भा इति नास्मा
कपत्रपतेतरां लज्जतेतरां ॥ ३४ ॥

६ सुवर्णगोत्रं वरमाश्रितासि,
गर्भं सुपर्वागममुद्वहन्ती ।

श्रियं गता सौमनसीमसीमां,

७ न हीयसे नन्दनभूमिकायाः ॥ ३५ ॥

सुव० हे देवि ! त्वं, नन्दनभूमिकायाः नन्दनवनसंवन्धि-
८ भूमिकातो न हीयसे न हीना भवसि, किं विशिष्टा त्वं ! सुवर्ण-

श्रोत्रं शुष्ठु शोभनवर्णं जक्षराणि यत्र तद् सुवर्णं एवंविधं गोत्रं
 त्वाम यस्य स तं वरं पतिं आश्रितासि, नन्दनवनमूषिपक्षे वरं
 श्रेष्ठं सुवर्णगोत्रं मेरुं, त्वं किं कुर्वती ! सुपर्वागमं सुपर्वाणो
 देवास्तेभ्यः आगमं आगमने यस्य सुपर्वागमस्तं एवंविधं गर्भं
 उद्बहन्ती, पक्षे सुपर्वणां देवानां आगमा यत्र तं एवंविधं
 गर्भं मध्यं, पुनः किं० त्वं सीमारहितं सुमनस्रः सन्तस्तत्सं-
 बन्धिनीं श्रियं शोभां श्रिता, पक्षे सुमनसः पुष्पाणि तत्संबन्धिनीं
 एतावता नन्दनभूमेः सुमंगलयाः सादृश्यं जातं ॥ ३५ ॥

रिपुद्विपक्षेपिबलं गभीरा,

न भूरिमायैः परिशीलनीया ।

गर्भं महानादममुं दधाना,

परैरभूष्मासि गिरेर्गुह्येव ॥ ३६ ॥

रिपु० हे देवि । त्वं अमुं गर्भं दधाना सती गिरेर्गुह्येव
 परैरन्यैरभूष्या अनाकलनीयासि, किंविशिष्टं अमुं ! महानादं
 महानादः कीर्तिरूपो यस्य स तं, पक्षे महानादं सिंहं, पुनः किं-
 विशिष्टं अमुं ! रिपुद्विपक्षेपिबलं, रिपवः शत्रव एव द्विषा गजा-
 स्तेषां क्षेपि तिरस्कारि बलं यस्य स तं, किंलक्षणा त्वं ! गुह्येव
 गभीरा गंभीराः, पुनः किंवि० भूरिमायैर्भूयावहुलैः शृगा-
 लैर्वा न परिशीलनीया, अन्यभयणीया ॥ ३६ ॥

जित्वा गृह्ण्योममणिः स्वभासा,

ध्रुवं तत्र प्रोक्ष्यसिता सुतेव ।

वत्सेन बन्धे वसताभ्रगोह-

दयीव वत्से नवमेव तेजः ॥ ३७ ॥

जित्वा० हे देवि ! तव सुतेन स्वमासा आत्मीयकान्त्या
गृहव्योममणिः गृहमणिः प्रदीपः व्योममणिः सूर्यः तौ जित्वा
२ प्रव्र निश्चितं मोलसिता उल्लसिष्यते, तत् तस्मात् कारणात्
तेन सुतेन मध्ये उदरे वसता त्वं अभ्रगेहद्वयीव, अभ्रगेहं
अन्नकगृहं आकाशं वा नवतेजो मत्से दधासि ॥ ३७ ॥

१ सूते त्वया पूर्वदिश्रात्र भास्व-
त्युल्लासिनेश्राम्बुजराजि यत्र ।

इष्टामृताग्राणमुखं वपुर्मे,

२ सरस्यते तद्दिनमर्थयेऽहम् ॥ ३८ ॥

सूते० अहं तत् दिनं अर्थये प्रार्थयामि, यत्र यस्मिन् दिने
पूर्वदिक् सहस्रया त्वया अत्र अस्मिन् सुते सूते सति मम
११ वपुः शरीरं सरस्यते सर इवाचरति, किंविशिष्टे ! अत्र भास्वति
वेदीप्यमाने सूर्यसहस्रे वा, किंविशिष्टं वपुः ! उल्लासितनेश्रा-
म्बुजराजि उल्लासिनीं नेश्रांनुजानां सहस्रलोचनत्वात् राज्ञिः
१२ भोगिर्वै तत् च०, किंविशिष्टः वपुः ! इष्टामृताग्राणमुखं इह
अमृतेन आग्राणमुखं तृप्तेः मुखं येन तत् ॥ ३८ ॥

प्राप्ता भुवं खेलयितुं तनूजं,

१३ तनोपगुणास्तमुदस्त्रिदश्यः ।

तथा रतिं न स्वरिता रतार्त-

प्रियोपगूढा अपि बोधितारः ॥ ३९ ॥

१४ प्राप्ता० त्रिदश्यो देवांगनाः स्वरिताः स्तः स्वर्ग इत्या गताः
सत्यः रतार्तप्रियोपगूढा अपि संभोगवसरपीडितदयितारलिङ्गिता
१५ अपि तथा रतिमुखं न बोधितारो न ज्ञासन्ति, यथा तव तनूजं

उपगुह्य आलिङ्ग्य प्राप्तमुदः प्राप्तहर्षाः सत्यः भुवं खेलयितुं
प्राप्ता यथा मुलं बोधितारो ज्ञास्यन्ति ॥ ३९ ॥

अस्मिन्मयैकासनसन्निविष्टे,
मत्तो महत्त्वादिगुणैरनूने ।

चिह्नैरिलास्पर्शनिमेषमुख्यै-

रस्यैव मां लक्षयितामरौषः ॥ ४० ॥

अस्मि० हे देवि ! अस्मिन् तव सुते मयैकासनसन्निविष्टे
मया सह एकस्मिन्नेवासने उपविष्टे सति अमरौषः देवसमूहः
अस्यैव तव पुत्रस्य इलास्पर्शनिमेषमुख्यैः पृथ्वीतलस्पर्शनादि-
चिह्नैः मां लक्षयिता उपलक्षयिष्यति, किंविशिष्टे ? अस्मिन्
मत्तो मत्सकाशात् महत्त्वादिगुणैरनूने संपूर्णे ॥ ४० ॥

अस्मिन्नसिन्धुप्रकरे करीन्द्रा-

रूढे रणाय प्रयतेऽरिभूषाः ।

पलायमाना वपुषो विगास्यं-

त्युच्चत्वमेके गुरुतां तथान्ये ॥ ४१ ॥

अस्मि० अस्मिन् तव पुत्रे असिन्धुप्रकरे सन्नव्यग्रहस्ते
करीन्द्रारूढे रणाय प्रयते संग्रामाय आदरपरे सति एके
अरिभूषा राजानः वपुषः क्षरीरस्य उच्चत्वं तथा अन्ये वपुषो
गुरुतां गुरुत्वं विगास्यन्ति, निन्दिष्यन्ति, किंविशिष्टा
अरिभूषाः ? पलायमानाः ॥ ४१ ॥

अस्येषुपुंखाक्षरवीक्षणेन,

क्षरन्मदाः संख्यमतन्वतोऽपि ।

यास्यन्ति दास्यं समुपास्य लास्यं,
दूरे मनुष्या दनुजारयोऽपि ॥ ४२ ॥

- १ अस्य० हे देवि ! ते सर्वप्रसिद्धाः सदानवा दानव-
सहिता दनुजारयोऽपि आगधवरदामप्रभाससिन्धुसुखंडप्रपात-
गुफातमिश्रगुफासत्कप्रभृतिदेवा अपि अस्य तव पुत्रस्य लास्यं
२ नाश्र्यं समुपास्य कृत्वा अस्य तव पुत्रस्य दास्यं यास्यन्ति, किं-
विशिष्टा दनुजारयः इषुपुंजाया अक्षरदर्शनेन क्षरन्मदाः
नश्यद्गर्वाः, किं कुर्वतोऽस्य ? संख्यं संश्रामं अतन्वतोऽपि
३ अकुर्वतोऽपि ॥ ४२ ॥

अस्मिन् दधाने भरताभिधान-
मुपैष्यतो भूमिरियं च गीव ।

- १२ विद्वद्भुवि स्वात्मनि भारतीति,
ख्यातौ मुदं सत्प्रभुलाभजन्माम् ॥ ४३ ॥

- अस्मि० अस्मिन् तव पुत्रे भरताभिधानं दधाने सति इयं
१५ भूमिः पृथ्वी च अन्यत् गीः सरस्वती च विद्वद्भुवि विद्वज्जन-
स्थाने स्वात्मनि आत्मविषये भारतीति ख्यातौ सत्प्र-
सत्प्रभुलाभजन्मां, सुखामिप्राप्तिसमुत्पन्नां, मुदं हर्षं उपैष्यतां,
१८ प्राप्स्यतां, विद्वत्स इति विदन्ति, भरतस्येयं भारती, भरत-
क्षेत्रभूमिः सरस्वती वा ॥ ४३ ॥

उदच्यमाना अपि यान्ति निष्ठां,

- १९ सत्रेषु जैनेष्विव तेषु नार्थाः ।

तेषां नवानां निपुणे निधीनां,

स्वाधीनता वर्त्स्यति ते तनूजे ॥ ४४ ॥

उद० येषु निधिषु उदध्यमाना अपि निःकाम्यमानापि ॥
अर्था द्वय्याणि निष्ठां क्षयं न यान्ति, केचित्तु सन्नेष्विव यथा
जैनेषु आगमेषु अर्था निष्ठां न यान्ति, तद्यथा—“सत्त्वमर्हजं
हुञ्जवाह, या सत्त्व उदहिर्जं नीरं । इतो वि अणंतगुणो
अणंतसो अत्थ सुचत्स ॥ १ ॥ इति न्यायात् आगमार्थनिष्ठां
न यान्तीति भावः, हे निपुणे ! तेषां नवानां निधीनां स्वाधीनता
स्ववशता ते तव तनूजे पुत्रे वर्त्स्यति भविष्यति, अमुनि ॥
अथ निधानानि—“नेसप्ये १ दुपप २ विगळप ३ सञ्चरयण
४ महपठमे ५ कोळये ६ महाकाळि ७ माणवगमहानिहि
८ संखे ९ ॥ १ ॥ एतेषु एते पदार्थाः स्युः, पुर १ कणू २
३ मूसण ४ रयण ५ वच्छ ६ सिप्पा ७ गराण ८ सञ्चान
९ नाहय १० उप्पत्तिकमासनाम सुरठिय निधीणं ॥ १ ॥
चकठपहठाणा अहुस्सेहाय सवयविक्खंम आत्सजोयणमंजूस- ११
संठिया अन्दीयमूहे ॥ १ ॥” ॥ ४४ ॥

न मानवीष्वेव समाप्तकायः,

प्रभामयी मूर्तिमुपेतयासी ।

समाः सहस्रं सुरशैबलिन्या,

समं समेभ्यत्पुपभोगमङ्गीः ॥ ४५ ॥

न० हे देवि ! असौ तव पुत्रः मानवीष्वेव न समाप्तकायः ॥
असंपूर्णमिकायः सन् प्रभामयी मूर्तिमुपेतमा मासया सुरशैब-
लिन्याः मङ्गायाः समं सहस्रं समाः सहस्रवर्षाणि उपभोगमङ्गी-
निकासदिमुसविच्छिदीः समेभ्यति प्राप्स्यति ॥ ४५ ॥

सद्वर्तिकान् मोजयतोऽस्य भक्त्या
मर्त्यैर्विविधैः घातां समुद्रान् ।

३ अक्तेषु मुक्तेषु रसातिरेकं,

वक्तुं भविष्यत्यनुधा मुघाली ॥ ४६ ॥

सद्व० हे देवि ! अस्य तव मुत्तस्य सम्भवत्वारिणः १ सचिक्

॥ परिहारिणः २ एकाहारिणः ३ अन्नचारिणः ४ सत्यव्यव-

हारिणः ५ द्वादशभक्तवारिणः ६ ईदम् वदरीमुक्तान्

साधर्मिकान् सुभावकान् भक्त्या विविधैः शास्त्रिदास्त्रिपकास-

७ वृत्तभोजनार्थैर्भक्ते रसैः घातयन् वक्ताणां समुद्रात् कोटाकोटी-

भोजयन् सतः मक्तेषु अन्यत् मुक्तेषु रसातिरेकं रसाधिक्यं

वक्तुं जल्पितुं मुघाली विद्वत् भेजिरनुधा मूर्खा मनिष्यति ॥ ४६ ॥

४२ निवेशिते मूर्ध्न्यमुना विहार-

त्रिमे मणिसर्णमये किरीटे ।

न मुमु मर्ता किमुदारणोर्मा,

४३ भूमुद्रोऽष्टापदनामधेयः ॥ ४७ ॥

निवे० हे मुमु ! अष्टापदनामधेयो मुमुद्रः सर्वस्य दुःखः

राजा वा उदारणोर्मा किं न भर्ता भविष्यति अत्र तु भविष्य-

४४ त्येव, क सति ! समुद्रात् तव पुत्रेण विहारनिधेन भासादललेन

मणिसर्णमये किरीटे मुकुटे सार्धमस्तके निवेशिते सति

यत् उच्यते—उत्सेधापुलदीर्घयोश्चनमिदं कोटत्रये चोच्छ्रितं

४५ विष्णवे अस्तामिश्रमिदितं गन्धकान्नोद्वारम् । एकद्विमिश्रवास-

नित्यमिदं केवलमस्मिन्मणिं भासां सिंहनिधेयमुत्तममहं नैत्यं

सुखं लभते ॥ १ ॥ राज्ञापि शिरसि मुकुटे निविशति श्रीर्भा

४६ यामोतिं अष्टापदेनैव भासादेन सीमां भासेति भाषः ॥ ४७ ॥

तथैव योगानुभावेन पूर्व-

भवे स्वरूपोऽकृत मोक्षतत्त्वम् ।

स्वरूपवीक्षामदकर्मबन्धा-

त्रातुं यथाऽऽसत्स्यति तद्वयेण ॥ ४८ ॥

उच्ये० एष तव सुतः पूर्वभवे योगानुभावेन स्वरूपो मोक्षतत्त्वं
तथा अकृत यथा तत् मोक्षत्वं रयेण वेगेन स्वरूपवीक्षामद-
कर्मबन्धात् त्रातुं रक्षितुं आसेत्स्यति आसन्नं भविष्यति ॥ ४८ ॥

एवं पुमर्थप्रथने समर्थः,

प्रभानिधिर्नैःस्वनिरासनिष्ठः ।

पाल्यो महोष्मास्तव पद्मराग,

इव प्रयत्नाच्च न गर्भगोऽयम् ॥ ४९ ॥

एवं० हे देवि । एवं अमुना पूर्वोक्तप्रकारेण पुमर्थप्रथने १५
पुरुषार्थविस्तारे समर्थः प्रभानिधिः नैःस्वनिरासनिष्ठः
दारिद्र्यनिराकरणतत्परः, एवंविधोऽयं गर्भगस्तव पुत्रः महोष्माः
महापृथिव्याः पद्मराग इव प्रयत्नात् महोष्मात् न न पाल्य- १५
अपि तु पालनीय एव ॥ ४९ ॥

गीर्वाणलोकेऽस्मि यथा गरीया-

स्तथा नृलोके भविता सुतस्ते ।

नयस्य एकाग्रं सद्गुणयस्य

सम्पर्कसौरूपानि ममी ममात्मा ॥ ५० ॥

गीर्वाण- अहं गीर्वाणलोके देवलोके यथा ममी ममात्मा
तथा नृलोके मनुष्यलोके तव सुतो मरीमात् भविता भवि-

प्यति, वयस्य एव यौवनं प्राप्त एव सुते मम आत्मा सद्व्यवस्थः
संपर्कसौख्यानि सद्व्यमित्रसंगमसुखानि गमिष्यति ॥ ५० ॥

६ इत्युक्तिभिर्बुद्धिसितान्मुनेष-

श्चाधाममोक्षां मधवा विधाय ।

तिरोदधे व्योमनि विद्युदधिः-

७ स्तोमं स्वभासा परितो वितत्य ॥ ५१ ॥

इत्यु० मधवा इन्द्र इत्युक्तिभिः पूर्वोक्तवचनैर्बुद्धिसितान्मुने-
षश्चाधां शर्करोदकमेषप्रशंसां अमोक्षां सफलां विधाय कृत्वा

८ तिरोदधे अदृश्यो बभूव, किं कृत्वा ! व्योमनि आकाशे स्वभासा
आत्मीयकाम्या परितः समंततो विद्युदधिः स्तोमं विद्युत्तेजः-
समूहं वितत्य विस्तार्य ॥ ५१ ॥

९ तस्मिन्मथालोकपथाद्विभिन्ने,
हृत्क्षेत्रराजीवविकासहेतौ ।

सा पद्मिनीवानघचक्रबन्धौ,

१० क्षणात्तमःश्याममुखी बभूव ॥ ५२ ॥

तस्मिन् अथानन्तरं तस्मिन् इन्द्रे आलोकपथाद्विभिन्ने
दर्शनमार्गाद्विभिन्ने पृथग्भूते सति सा पद्मिनीव क्षणात्तमः-

११ श्याममुखी बभूव, तमसा विधादेन श्यामवदना जाता, किं-
विशिष्टे इन्द्रे ! हृत्क्षेत्रराजीवविकासहेतौ हृदयकमलनयन-
कमलयोर्विकाशकारणे, पुनः किंवि० इन्द्रे ! अनघचक्रबन्धौ

१२ अनघानां निष्पापानां चक्रे समूहे बन्धुसदृशे पक्षे अनघे
निर्वृषणे चक्रबन्धौ सूर्ये आलोकपथाद्विभिन्ने सति कमलिनी
१३ तमःश्याममुखी स्यात् ज्येष्ठा जाता ॥ ५२ ॥

अवोचदालीरुपजानुपाली-

भूय स्थिता गद्गदया गिरा सा ।

अतस्त एवात्र जने रसस्य,

हला बलारिर्व्यरमत्किमुक्तेः ॥ ५३ ॥

अवो० सा सुमंगला गद्गदया गिरा स्थलिताक्षरया बाण्या
रुपजानु समीपे पालीभूय श्रेणीभूय स्थिता, एवंविष्णं आलीः १
सखीरवोचत्, हे हलाः सख्यः । बलारिः इन्द्रः अत्र मल्लक्षणे
जने रसस्य अतस्त एव उक्तः किं व्यरमत् व्यरराम ॥ ५३ ॥

दौःस्थ्यं किमस्यापि कथाप्रयासु,

न्यासोचिता वा किमु नास्ति तासाम् ।

बाणीरसे मामसमाप्तकार्मा,

विहाय पर्येष ययौ विहायः ॥ ५४ ॥ ११

दौ० अस्यापि इन्द्रस्य कथाप्रयासु किं दौःस्थ्यं दारिद्र्यं
वर्तते, वा अथवा तासां कथाप्रयानां किमु अहं न्यासो-
चिता संवासयोग्या नास्ति, अतः यस्मात् कारणात् स एव १५
इन्द्रः बाणीरसे असमाप्तकार्मा असंपूर्णाभिलाषां नात्
विहाय मुक्त्वा विहायः आकाशं ययौ ॥ ५४ ॥

यस्यामृतेनाशनकर्म तस्य,

वचः सुधासारति युक्तमेवम् ।

पातुः पुनस्तत्र निपीयमाने,

चित्रं पिपासत महिमानमेति ॥ ५५ ॥ १२

यस्या० यस्य इन्द्रस्य अमृतेन अशनकर्म आहारे वर्तते,
तस्य इन्द्रस्य वचःसुधासारति अमृतस्य आसारं इवाचरति, २३

अमृतवृष्टिरिव भवति एतद्युक्तं, पुनः त्रिंशं आक्षयं तत्र वचसि
निर्णीयमाने सति बाहुः प्रिवर्तीति याता तस्य प्रिवृतः पुरुषस्य
पिपासा तुष्णा महिमानं एति ॥ ५५ ॥

न गार्जितावस्कषलेन लेभ्य,
न क्षीरत्रयाञ्जलिना निपेया ।

१ अहो सतां वाग् जगतोऽपि भुक्त-
पीतातिरिक्तां विदधाति तुष्टिम् ॥ ५६ ॥

न० अहो इति आक्षयं, सतां वाग् गार्जितावत् कषलेन
१ लेभ्य न आस्वाद्या वर्तते, न अन्यत् सतां वाग् क्षीरवत् पानी-
यवत् अञ्जलिना पेया न वर्तते, सतां वाग् जगतोऽपि विश्वस्य
भुक्तपीतातिरिक्तां, भोजनात् क्षीरपानात् विशेषकारिणीं तुष्टिं
१ विदधाति ॥ ५६ ॥

न चन्दनं चन्द्रमरीचयो वा,
न चाप्यपाक्षीपवनो वनी वा ।

१५ सितानुविद्धं न पयः सुधा वा,
यथा प्रमोदाय सतां वचांसि ॥ ५७ ॥

न० न चन्दनं वा अथवा चन्द्रमरीचयश्चन्द्रकिरणाः
१५ अपाक्षीपवनो दक्षिणानिको न चापि वा अथवा वनी
महद्वनं सितानुविद्धं सर्कशासंयुक्तं पयो वा अथवा सुधा अमृतं
तथा प्रमोदाय न स्युर्यथा सतां वचांसि प्रमोदाय स्युः ॥ ५७ ॥

११ अंगुष्ठयन्त्रार्दनया ददानी,
१२ रसं रसकां सुधियौ रसके ।

सुधां प्रकृत्वा किरती वरेष्टु-

१३ स्तनेषु यदी न न धिकरोति ॥ ५८ ॥

अंगु० सुविद्या रसज्ञा परेष्टुः बहुमसूता गौडस्त्राः स्नानः इक्षु-
बहीश्च द्वौ न न धिक्करोति अपि तु धिक्करोतीति तिरस्करोत्येव,
किंविशिष्टौ ? परेष्टुस्त्रानेक्षुयष्टी अंगुष्ठ्यंभार्दनया अंगुष्ठस्त्रं वंभस्त्रं
च भर्दनया पीडनया रसौ ददानौ, किंवि० ? रसज्ञा रसज्ञे
पुरुषे प्रकृत्वा लभावेन हृषां अमृतं किरती विस्तारयन्ती ॥ ५८ ॥

अवेदि नेदीयसि देवराजे,

भोत्रोत्सवं तन्वति वाग्विलासैः ।

दिनो न गच्छन्नपि हन्त सरया,

कालः किमेवं कुतुकैः प्रयाति ॥ ५९ ॥ ९

अवे० हे सूर्यः ! हन्त इति वितर्के । मया दिनो गच्छन्नपि
न अवेदि न शतः, क सति ! नेदीयसि मत्स्यासमे देवराजे हन्ते
वाग्विलासैः भोत्रोत्सवं कर्णोत्सवं तन्वति कुर्वति सति कालः १०
किं एवं अमुना प्रकारेण कुतुकेराध्यैः प्रयाति ॥ ५९ ॥

विज्ञापयांश्चकुरधालयस्तां,

विमुग्धचिरे गतचिन्तयालम् ।

ज्ञातुं च मोक्तुं च पतत्य पश्य,

समन्वमास्कन्दति चण्डरोचिः ॥ ६० ॥

विज्ञा० अमानन्तरं आरुयः सरस्वतीं सुमङ्गलां विज्ञापयां १०
चक्रुः, हे विमुग्धचिरे ! गतचिन्तया अहं पूर्ववा पश्य विमोक्तव
चण्डरोचिः सूर्यः समन्वमास्कन्दति आकाशमन्वं कामति, त्वं
ज्ञातुं कालं कर्तुं च अन्यत् मोक्तुं वंत्स उपकर्म कुर्व ॥ ६० ॥ ११

अहो अहः प्राप्य कुतप्रयसः,

अनेन अनेन प्रदोषलब्धी ।

करे स्वरीभूय नयस्य तत्त्वं,

व्यनक्ति सुरेष्वपरेषु सुरः ॥ ६१ ॥

- १ अहो० अहो इत्याश्चर्ये, सुरः सूर्यः अहर्दिनं प्राप्य शनैः
शनैरुपपदोपलब्धौ कृतप्रयत्नः सन् करे कणे स्वरीभूय कठोरो
भूत्वा अपरेषु सुरेषु भट्टेषु नयस्य न्यायस्य तत्त्वं व्यनक्ति
२ प्रकटीकरोति, दिवसे प्राप्ते सति उन्नपदप्राप्त्यर्थं प्रयत्नः
क्रियते करे दंडे सरत्वं क्रियत इति भावः ॥ ६१ ॥

लोकं ललाटंतपरश्चिमदण्डै-

रुत्सार्य भानुर्विजनीकृतेषु ।

सरस्सखक्रान्वियदन्तरस्य,

क्रोडे करावयस्यति पथिनीनाम् ॥ ६२ ॥

- ११ लोकं० भानुः सूर्यः विजनीकृतेषु निर्जनेषु सरस्सु
सरोवरेषु पथिनीनां क्रोडे उत्सर्गे वियदन्तरस्यः सन् आकाश-
मध्ये स्थितः सन् अवक्रान् करान् न्यस्यति व्यापारयति, किं
१५ कृत्वा । ललाटंतपरश्चिमदण्डैः ललाटंतपैः रश्मिदण्डैः किरणदण्डैः
लोकं उत्सार्य परत्र कृत्वा ॥ ६२ ॥

पथं भियःसद्य बभूव भानोः,

करैरधूमायत सूर्यकान्तः ।

मर्तुः प्रसादे सदृशेऽपि संप-

त्फलोपलब्धिः खलु देववश्या ॥ ६३ ॥

- १२ पथं० भानोः सूर्यस्य क्रोडे किरणैः पथं कमलं भियःसद्य
१५ कृत्वाः गृहं बभूव, सूर्यस्य करैः सूर्यकान्तः अधूमायत भूम-

वदाचरितः, मर्तुः स्वामिनः सद्गतेऽपि प्रसादे संपत्फलपलब्धि-
र्हन्मीफल्पासिः खलु निश्चितं देववश्या देवायता स्यात् ॥ ६३ ॥

यः कोऽपि दध्ने निशि राजशब्दं,
दिगन्तदेशानियता ययौ सः ।

दधासि कस्योपरि तिग्मभारं,
पान्थैः अमार्तेरविरेवमूचे ॥ ६४ ॥

यः० अमार्तेः पान्थैः अमाकुलेः पथिकैः रविः सूर्यः एवं
उच्ये । एवमिति किं ? यः कोऽपि निशि रात्रौ राजशब्दं दध्ने
चरति स, सः इयता दिगन्तदेशान् ययौ तर्हि कस्योपरि
तिग्मभारं तीक्ष्णं दधासि ॥ ६४ ॥

तोयाशया घावित एष पान्थ-
प्रातो विमुञ्चन् मृगतृष्णिकामिः ।

अप्राप्य तोयं क्षरदध्रुपूरै-

कृत्यापयत्यम्बु किलोषरेऽपि ॥ ६५ ॥

तोया० एष पान्थप्रातः पथिकसमूहस्तोयाशया जलस्नेच्छया
घावितः, सन् तोयं जलं अप्राप्य क्षरदध्रुपूरैः किञ्च इति सत्ये
ऊषरेऽपि अम्बु उत्थापयति, ऊषरे स्थानेऽपि अल्पकटं करोति,
किं कुर्वन् ? पान्थप्रातं मृगतृष्णिकामिः विमुञ्चन् ॥ ६५ ॥

अमी निमीलजयना विमुक्त-

बाह्यभ्रमा मौनजुषः शकुन्ताः ।

अयन्ति तान्द्रुमपर्णशाला,

अभ्यस्तयोशा इव नीरजाक्षि ॥ ६६ ॥

अमी० हे नीरजाक्षि कमललोचने ! अमी निमीलजयनाः ॥ ६६ ॥

मीस्थमानलोचनाः त्रिमुक्ताक्षममाः मौनजुषः एवंविधाः
 शकुन्ताः पक्षिणः सान्द्रद्रुमपर्णशाकाः निविडकृष्णपद्मसालाः
 १३ भवन्ति, उल्लेख्यते—अभ्यस्तस्योग इव ॥ ६६ ॥

उदीयमानोऽकृत लोककर्म-
 साक्षीत्येभिरुयामयमाहितार्थाम् ।

१४ भास्वानिदानीं तु कृतान्ततात,
 इति त्विषा त्रासितसर्वसत्त्वः ॥ ६७ ॥

उदी० अयं भास्वान् सूर्यः उदीयमानः सन् लोककर्म-
 १५ साक्षी इति अभिरूपा नाम आहितार्थो सत्यार्थो अकृत कृतवान्,
 तु पुनरिदानीं अधुना कृतान्ततात इति अभिरूपा आहितार्थो
 अकृत, किंवि० सूर्यः ! त्विषा कान्त्या त्रासितसर्वसत्त्वः ॥ ६७ ॥

१६ इतीरयित्वा विरतासु तासु,
 तारुण्यमारूढमहर्निरीक्ष्य ।

सुमङ्गलाय स्वयशोनियुक्त-

१७ धीमज्जना मज्जनसम मेजे ॥ ६८ ॥

इती० अत्रानन्तरं सुमङ्गला मज्जनसम मज्जनगृहं मेजे,
 किं कृत्वा ! अहर्दिने तारुण्यं यौवनं आरूढं निरीक्ष्य, तासु
 १८ सतीषु तासु सस्तीषु इति ईरयित्वा कथयित्वा विरतासु सतीषु,
 किं कथयन् सुमङ्गला ! स्वयशोनियुक्ता धीमज्जना, आत्मीयकथायां
 नियुक्ता व्यापारिता, विद्वज्जना यय स स्वयशोनि० ॥ ६८ ॥

१९ तद्वशोजधीप्रौढिमाकौक्ष्य हैमेः

२० कुम्भेर्मन्दाक्षेणेन मीचीमषादिः ।...

अन्ते संवत्सराजिनिः प्राप्तामीड-

२१ त्वसदं सत्त्वस्तां मज्जयामासुराहु मी ॥ ६९ ॥

तद्व० सख्यः खानपीठन्मस्तां उपविष्टां तां सुमङ्गलां जंमः
संभारमाजिमिः जलसमूहेन क्षोभमानैः भूतैः हैमैः सुवर्ण-
सत्कैः कुंभैर्धटेराशु शीघ्रं मञ्जयामासुः खानं कारयामासुः, किं १
कुर्वन्निः कुंभैः । उत्प्रेक्ष्यते—तद्वक्षोजश्रीमौडि जाळोक्व तस्याः
सुमङ्गलायाः खनलक्ष्मीसत्काः मौडि इष्टा मन्वाक्षेणेव कञ्जयेव
नीचीभवद्भिः ॥ ३९ ॥

जगद्भर्तृर्वाचा प्रथममथ जंभारिवचसा,

रसाधिक्यात्तुष्टिं समधिगमितामप्यनुपमां ।

स्वराभातेर्मह्यैः शुचिभुवि निवेश्यासनवरे,

ब्रह्मावालीपल्ली चतुपटनयाऽभोजयदिमां ॥७०॥

अथ० आळीपाळी सखीश्रेणिः शुचिभुवि पवित्रभूमौ
आसनवरे इमां सुमङ्गलां ब्रह्माजिवेश्व स्वराभातेः स्वर्गात् १२
आगतेर्मह्यैः चतुपटनया चतुर्वचनया अभोजयेत्, किं-
कक्षणां सुमङ्गलां । प्रथमं जगद्भर्तृर्वाचा श्रीभक्तमदेवस्य वचनेन,
अथ जंभारिवचसा इन्द्रस्य वाण्या रसाधिक्यात् चतुपमां तुष्टिं १५
समधिगमितामपि मायितायपि ॥ ७० ॥

सूरिः श्रीजयशेखरः कविपटाकोटीरहीरञ्जलि-

धम्मिक्कादिमहाकवित्वकलया कल्लोत्तिनीनीरपिः । १०

वाणीद्वयवरधिरं विजयते तेन स्वर्गं निर्मिते,

सर्गो बैनकुमारसम्भवमहाकाव्येऽप्यमेकादशः ॥ ७१ ॥

इति श्रीभक्तमगधकविभक्तवर्तीश्रीजयशेखरसूरिभिरचितायां श्रीवै- ७१

कुमारसंभवस्य संपिण्डव्यभीषमोत्तरसूरिभिरचितायां श्रीक-

भीमाभिरुच्यसुन्दरसूरिभिरचितायां एवमरक-

सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ७१ ॥

अथ प्रशस्तिः

- धुरा धुरनराधीशसेव्यमानपदांबुजः ।
 १ नाभिराजांगजो नित्यं श्रीयुगादिजिनो मुदे ॥ १ ॥
 श्रीमदंचलगच्छे जयशेखरसूरयः ।
 चत्वारस्तैर्महाभंभाः कविशकैर्विनिर्मिताः ॥ २ ॥
 २ मनोपशोपदेशस्य चिंतामणिकृतोत्तरौ ।
 कुमारसंभवं काव्यं चरित्रं पम्पिलस्य च ॥ ३ ॥
 तेषां गुरूणां गुणकधुराणां शिष्येण चर्मोत्तरशेखरेण ।
 ३ श्रीजैनकुमारसंभवीयं सुखापनोपायं कृतेति टीका ॥ ४ ॥
 देशे सपादकक्षे सुलब्धये षट्पुरे पुरम्बरे ।
 मयैर्नवसुर्वाविचन्द्रे (१९८९) वर्षे हर्षेण निर्मिता सेवं ॥ ५ ॥
 ४ विद्वत्पद्मविकाशन् दिनकराः सरीधरा भाभराः
 भाणिक्योत्तरमुन्दराः कविबरा कृत्वा प्रसादं परं ।
 भक्त्या श्री जयशेखरे निजगुरौ शुद्धामकार्षुर्मुदा,
 ५ श्रीमजैनकुमारसंभवमहाकाव्यस्य टीकामिमां ॥ ६ ॥
 भावन्मेरुर्महीर्षाणि स्त्रिरतां भजते मृगं ।
 बाष्पमामा-अनैस्त्रावटीकासौ नन्दताश्चिरम् ॥
 ६ इति समाप्तः ॥
 ७ इति श्रीहरेचरण-कालजाय-जैनपुस्तकोच्चारं अन्त्यः ।

श्रीमती आगमोदयसमिति तथा शेठ देवचंद लालभाई
जैन पुस्तकोद्धार फंडना हालमां मळतां ग्रंथो.

आगमोदय समितिनां ग्रंथो.

क्रं.	नाम.	रुपिवा.
४५	अक्षमरस्तोत्रपादपूर्तिरूप कव्यप्रथम विभागभाषांतर, टीका	१-०-०
४७	पंचसंग्रह-टीकासह	२-८-०
४८	शिक्षोपायक भाषांतर माघ १ जो	१-०-०
५०	जीवसमास प्रकरणम् सटीक	१-८-०
५१	स्तुतिचतुर्विंशतिका सचित्रा श्रीशोभनमुनिकृता संस्कृता	८-०-०
५२	स्तुतिचतुर्विंशतिका सचित्रा कवि जनपालकृता व ऐदस्तुति	६-०-०
५३	चतुर्विंशतिका-सचित्रा श्री वप्प भट्टिसुरिकृता भाषांतरयुक्त	६-०-०
५४	अक्षमरस्तोत्रपादपूर्तिरूप कव्यद्वितीयविभागः टीका भाषांतर	१-८-०
५५	गंधादि (सप्तसूत्र) गाथाचक्रादियुतो विषयानुक्रमः	२-०-०
५६	भावश्यकसूत्रम्-मल्लगिरिकृत टीकायुक्तं (पूर्वभाषः)	४-०-०
५७	श्लोकप्रकाश-प्रथमविभागः प्रथमलोकः सर्ग १ वी ११ भाषांतर	१-८-०
५९	चतुर्विंशतिका-जिनानंद स्तुति सचित्रा-मेरुविजय- कृता भाषां०	६-०-०
६०	भावश्यकसूत्रम्-मल्लगिरिकृत टीकायुक्तं (द्वितीय भाषः)	२-८-०
	(फंडमांशी श्रीजो भाग संपूर्ण छपायो छे)	
६१	लोकप्रकाश-द्वितीयविभागः क्षेत्रलोकः सर्ग १२ वी २० भाषां०	३-८-०

शेठ दे० ला० जै० पु० फण्डनां ग्रंथो.

अंक.	नाम.	रुपिया.
८५	आत्मसंस्कृतम्-अलङ्कारिकसूत्र टीकायुक्तं (सुतीया भागः) (द्वे भाग समितिमांशी छपाया छे.)	१-८-०
८६	लोकप्रकाश-चतुर्थ विभागः क्षत्रियवतसर्गानि संपूर्ण ग्रन्थ	१-०-०
८७	भरतेश्वर-बाहुबलिवृत्ति द्वितीयविभागः (संपूर्णम्)	२-०-०

नवीन ग्रन्थो

८८	प्रथमरति प्रकरणम् वाचक समाख्यातिविरचितं बृहत्सङ्घमीय श्रीहरिभट्टसूत्रिकृतविवरणसमेतं ...	१-४-०
८९	अभ्यात्मकल्पद्रुमः रत्नचन्द्रगणि द्वयकनविजयगणिकृत टीका युक्त	३-८-०
९०	गौतमीय कान्यम्-रूपचन्द्रगणिकृत महाकाव्यं ...	१-८-०
९१	सटीक वैराग्यशास्त्रादि ग्रंथ पंचकम्-पृथक् पृथक् मुनिराजोक्त-व्याख्यान योग्य	१-०-०
९२	अभिधानचिंतामणिकोष्ठादिपंच कलिकाव्य सर्वज्ञ हेमचन्द्राचार्यादि विरचितं	४-०-०
९३	जैन कुमारसंभव सटीक, जयशेखरसूत्रिविरचितं धर्मशेखरसूत्रिकृत टीकासहितम्	१-८-०
९४	सिद्धहेमचंद्र-शब्दानुशासन-बृहद्भूयवचूर्णिः सक्पाह अवचूर्णिकार-धर्मचंद्रः	मुद्रणालये

प्रातिष्ठानम्--

शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड

बडेश्वर चकला, गोपीपुरा-सुरत.

इति श्री देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार-ग्रन्थाई-ग्रन्थाङ्कः ९३

Central Archaeological Library,

NEW DELHI

29593

Call No. SA8K/Jay/Vak

Author—जयशंकर प्रसाद

Title—जनक गाँव में भवन मंदिर—

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

S. N. 148. N. DELHI.